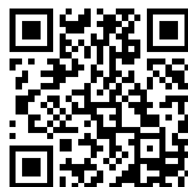
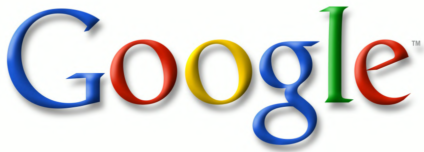
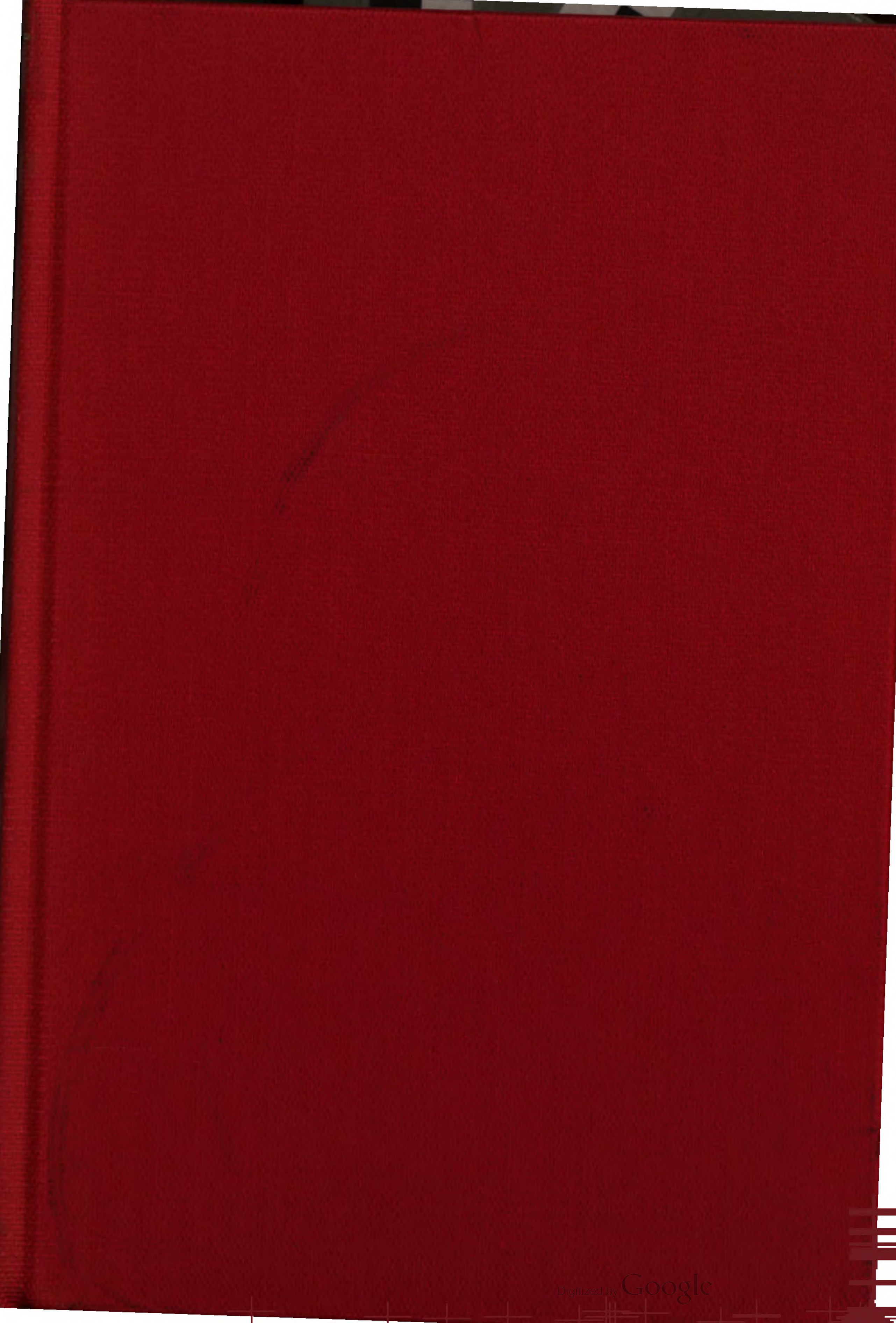

CORNELL UNIVERSITY
FOUNDED BY EZRA CORNELL

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. von TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

H. 1 1917 Årg. 2

INNEHÅLL:

Närmast följande häften komma att innehålla bl. a. följande bidrag:

G. Nikander, Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden III.

M. G. Schybergson, Studentorganisationerna vid Helsingfors universitet på 1850-talet.

C. v. Bonsdorff, Tillkomsten av 1828 års universitetsstatuter.

PRENUMERATION å Historisk Tidskrift för Finland kan ske genom postverket, genom bokhandlarne och Allmänna Pressbyrån samt direkt genom tidskriftens expedition, Helsingfors, Georgsg. 27 (Mercator), *tel. 7923.*

Prenumerationspriset är 6 mk för år, priset för enskilda häften fmk 1:50.

Uppsatser avsedda för införande i tidskriften och böcker avsedda för recension i den böra sändas under adress

HISTORISK TIDSKRIFTS FÖR FINLAND REDAKTION
HELSINGFORS, ARKADIAGATAN 17.

Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden.

Av

GABRIEL NIKANDER.

I.

Herrgårdarnas sociala betydelse.

Den indelning i fyra riksstånd, som sedan medeltiden givit Sverges och Finlands folkrepresentation dess särprägel, ägde ännu i slutet av 1700-talet och i början av det följande seklet en avgörande betydelse för samhällets sociala skiktning också i det dagliga livet. Det främsta ståndet, ridderskapet och adeln, åtnjöt i kraft av sina efter enväldets fall förnyade privilegier märkliga förmåner framom de ofrälse stånden. Under största delen av seklet spelade också adeln en viktig roll inom samhället — en efterblomstring av dess glansdagar före den stora reduktionen — med företrädesrätt för dess medlemmar till särskilda högre ämbeten och ensambesittningsrätt till frälsejord. Den yppersta anparten av denna jord utgjordes av frälse- eller allodialsäterierna, med eller utan underlydande »rå- och rörshemman», d. v. s. av adliga sätesgårdar, som vid Karl XI:s reduktion blivit erkända såsom lagligen förvärvade av innehavarna och därför lämnade i deras okvalda besittning.

De allodiala säteriernas antal i hela landet uppgick till omkring 260. Åbo och Björneborgs län, som vid denna tid omfattade stora delar av n. v. Tavastehus län, räknade största antalet frälsesäterier eller något över 120, Nylands och Tavastehus län omkring 90. I östra Nyland, från Borgå å österut, lågo ytterligare flere tiotal allodialsäterier, ensamt i Borgå sockens östra del 21. Hela Österbotten hade intet enda säteri, och Savolaks

ytterst få, allt sedan dess Karl XI:s räfst under åren 1678—79 fråndömt de flesta av de vid denna tid ganska talrika sätesgårdarna i detta landskap deras rättigheter. [1]

Utom frälsesäterierna funnos talrika sätesgårdar, som vid reduktionen indragits till kronan, men vilka av kunglig nåd återlämnats till sina förra ägare på det villkor, att desse framdeles gjorde rusttjänst för gården. Denna fick då åtnjuta en inskränkt säterifrihet, som dock innebar avsevärda förmåner för innehavaren, bl. a. befrielse från den drygaste skatteposten, kronotionden. Till mitten av adertonde seklet ansågos också dessa säterier, som kallades berustade till åtskillnad från de allodiala, utgöra en endast för adelsmän åtkomlig egendom, men senare begynte de gå man och man emellan utan avseende å innehavarens stånd. Gustav III:s regering, som belönade de ofrälse stånden för deras bistånd i konungens kamp mot adeln med att utsträcka besittningsrätten till de utom sätesgårdarna belägna s. k. allmänna frälsehemmanen till alla samhällsklasser, fastslog även definitivt, att berustade säterier fingo förvärvas av ofrälsemän. [2] Däremot kvarstod den adliga ensambesittningsrätten till allodialsäterier, såsom känt, hos oss ända till 1860-talet, då den under medverkan av Finlands återupprättade folkrepresentation slutligen upphävdes. Regenten kunde även tidigare benåda förtjänta ofrälsemän med rätt att besitta frälsesäterier. Sådant inträffade under den gustavianska tiden rätt ofta och undgick icke att väcka missnöje bland adeln. Lagens bestämmelser kringgingos också genom fingerade köp och arrenden. [3]

De fullständiga säterirättigheterna möjliggjorde en friare disposition över jorden än den vanliga jordägare hade rätt till. Innehavaren av ett frälsesäteri fick sålunda på sin mark anlägga torp, vilket före 1750-talet var nästan omöjligt för andra jordbrukare, han fick idka krögeri, en viktig inkomstkälla, som de flesta säterier utnyttjade, han fick hugga ekar och svedja i skogsmarken, uppföra kvarnar och sågar utan att betala kronoskatt för dem såsom andra o. s. v. Ytterligare ägde lantadeln rätt att hålla allehanda yrkesmän på sina gårdar för eget behov, en ordning, som de skråbundna hantverkarna i städerna kände som ett intrång i deras privilegier. Över sina underhavande utövade adelsmannen vissa höghetsrättigheter, kvarlevor från herre-

väldets glansdagar. Han behövde icke tillkalla häradsrätten för att verkställa husesyn med landbönderna, utan två nämndemän voro därvid till fylles. På samma summariska sätt fick han utpanta fordringar hos sina underlydande; således en jordlegodomstol och ett exekutionsförfarande, som utgöra rena motsatsen till det ideal, som våra dagars socialister uppställt angående hithörande lagstiftning. De adliga privilegierna berättigade slutligen frälsemannen att aga och näpsa sina landbönder och personliga tjänare för mindre »uppstudsigheter och försummelser». Bestämmelsen bör naturligtvis ses mot bakgrunden av allmänna lagens stadganden om husaga, men denna kunde, Gudi klagat, på herrgårdarna ikläda sig helt andra former än på bondhemmanen. [4]

Att förhållandet mellan adeln och de ofrälse stånden i slutet av frihetstiden och tidtals under Gustav III:s regering blev synnerligen tillspetsat är allmänt känt. I detta sammanhang intresserar det oss att veta, i vilken mån de politiska motsatserna togo sig uttryck i det enskilda livet. Vi se då, att icke blott avgjorda oppositionsmän, sådana som Chydenius, ansågo, att aristokratin medförde förtryck för de lägre folkklasserna, utan att också en så hovsam patriot som Porthan ofta använde starka uttryck om adelns och ämbetsmännens, »herrarnas», övermod och egennytta gentemot allmogen. Även iakttagare inom adelns egna led konstaterade allmogens avoghet mot »herraväldet.» [5]

Under Gustav III:s första regeringsår inträffade både i Sverige och Finland en rad av bondeoroligheter, riktade mot de adliga godsherrarna. Rörelsen begynte i vårt land i de feodalt hårdast betungade trakterna, i Elimä i östra Nyland, men sannolikt förekommo liknande anledningar till missnöje på flere håll, ehuru oron icke allestädes övergick till öppen uppstudsighet. Märkligt nog påstodo Elimäbönderna, att de uppmuntrats till ohörsamhet mot sina herrar av det tal, som konungen under revolutionsdagarna 1772 hållit till ständerna och där han i tadlande ton berört den »aristokratiska despotismen» och lovat skänka folket frihet och lag. Stavenow sätter oroligheterna också i samband med den agitation, som de ofrälse mössorna under slutet av frihetstiden bedrivit mot adeln och byråkratin, och det är icke uteslutet, att bönderna hos oss på ett eller annat sätt

trätt i förbindelser med den missnöjda rikssvenska frälseallmogen.[6]

Då jag haft tillgång till en del originala handlingar angående »upproret» i Elimä, skall jag här giva en något utförligare skildring av händelserna än den som ingår i Finlands Historia av Schybergson.

I Elimä hade allmogen aldrig kunnat finna sig i att den genom Karl IX:s donation till familjen Wrede råkat i landbondeförhållande under herrgårdarna (jfr föregående årgång av denna tidskrift, sid. 237 f.). Under lilla ofreden hade sålunda bönderna och torparna under Peippola och Mustila gods trots varningar av »kejserliga landshövdingeämbetet» vägrat att fullgöra sina dagsverken, men sedermera godvilligt ingått förlikning inför häradsrätten, som stadfäst ett vite av 10 daler silvermynt för den bonde, som ej ville infinna sig till arbete vid gårdarna. De nämnda godsen övergingo på 1760-talet till kommerserådet af Forselles, som först arrenderade dem, men senare förvärvade äganderätten till dem. På 1770-talet innehades de av hans änka. Strax i början av år 1773 uppstod »myteri» på dessa gårdar ävensom på Anjala och Villikkala, nyligen övertagna av den unge löjtnanten baron Rabbe Gottlieb Wrede, samt på Tavastby gods, som ägdes av löjtnant Munsterhjelm och fänrik Gottsman. Också på Perheniemi gods i Itis, tillhörigt änkeriksrådinnan Anna Dorothea de Geer till Tervik, anslöto sig bönderna till myteriet. Allmogen på dessa gods, d. v. s. de utom sätesgårdarna boende och för krigstjänst roterade, i jordeboken såsom »donerade frälsebönder» betecknade hemmansbrukarna uppsade sina herrar all lydnad, vägrande att betala sina utskylder och att fullgöra sin dagsverksskyldighet under påstående, att deras hemman voro dels av skatte-, dels av krononatur. Saken inrapporterades till vice landshövdingen G. Riddercreutz i Lovisa, som lät varna bönderna genom kronofogden, men utan framgång. Då anmälde han »deras i högsta måtto brottsliga förhållande» hos K. Maj:t, som den 26 febr. 1773 för att i godo förmå bönderna till besinning utfärdade en »kungörelse och varning». Kungörelsen utdelades i tio exemplar i Elimä och upplästes dessutom i kyrkan — med lika liten verkan som den förra. I medlet av maj hölls urtima ting i Elimä, och då frälsebönderna

nästan enhälligt vägrade att fullgöra sina dagsverken, lät häradsrätten häkta 92 av dem, men ålade icke desto mindre deras »hemmavarande husfolk, hustrur, mågar och söner», att fullgöra de vanliga dagsverkena och de övriga skyldigheterna hos frälseägarne. Utslaget måste ha känts upprörande hårt i de talrika fall, där inga fullvuxna män lämnades kvar på hemmanen, utan kvinnor och minderåriga således skulle utföra dagsverkena. Man trotsade också allmänt rättens befallning och underlät att gå på herrgårdsarbete. I stället avsände frälsebönderna, som nu tycktes vinna medhåll också bland rå- och rörsbönderna och torparna, i hemlighet till Stockholm en deputation bestående av 4 män, försedda med fullmakt av 207 frälsebönder och torpare, för att hos konungen klaga över att herrarne »genom de vanliga räntornas förhöjande och ett odrägligt arbetstvång, stympande av klagandernas ägor och nyttjande av deras torp — — — bragt dem till en så usel belägenhet, att de ej skola därmed längre uthärda». De medgåvo, att Elimä socken 1608 »kommit under frälsemans förvaltning», men de ansågo, att deras »börds- och jordäganderätt» icke blivit påverkad härav. Icke heller nu vidtog konungen några direkta åtgärder, utan hänvisade bönderna till lagligt forum, häradsrätt eller landshövding. Han befallde dem dock att tills vidare i allt rätta sig efter sina överenskommelser med »husbönderna». Samtidigt erhöll ordinarie landshövdingen i Kymmenegårds län Ramsay tillåtelse att av garnisonen i Lovisa utkommendera nödigt manskap, som skulle »gå frälseägarne tillhanda vid frälseböndernas och deras folks förpliktande att inställa sig till dagsverkens presterande, m. m.» Ramsay lät kungöra allt detta på finska i Elimä kyrka omkring den 1 juli. Nu begynte händelserna utveckla sig i allt raskare tempo. Löjtnanten baron Wrede tyckes ha sinnsatt sig att sätta pli på bönderna, som under hans företrädares tid icke alltid behövt uppfylla sina förpliktelser. Åtföljd av kronolänsman Slöör och flere tjänare begav han sig en dag i början av juli till Muhuniemi, vilken jämte Värälä by ansågs som huvudhärden för stämplingarna, för att i egen person tillsäga bönderna att fullgöra sina dagsverken. Härom berättade länsmannen efter avlagd vittnesed, att byamännen först gingo undan för baronen, men slutligen stannade på länsmannens tillsägelse för att åhöra

hans tal. Till en början svarade ingen av bönderna något, men då Wrede befallde bonden Nurkala att utföra sina dagsverken, svarade denne: »Fan skall gå i något dagsverke, våre kamerater sitta på Svartholmen och hava redan fem veckors tid gjort dagsverken». Protokollet fortsätter:

»Herr Baron och Löjtnanten, som över detta svar blivit förtörnad, har fattat Nurkala i håret samt sökt kasta neder honom, men Nurkala har hindrat sådant medels det han satt sig i motvärn och fattat Herr Baron och Löjtnanten i axlarne, som föranlåtit den sistnämnde att tillkalla sine medhavde drängar, som kastat Nurkala på marken och med piska på Herr Baron och Löjtnantens befallning givit honom flere slag, under vilken händel både man- och kvinnfolk tillkommit, vilka sednare i synnerhet haft dels vedträn, dels störar och dels rankor och skaklar, med vilka de kastat åt Herr Baron och Löjtnanten samt dess drängar utom det de även hårdragit drängarne, som då de av kvinnfolken blivit överfallne, med piskorne viftat omkring sig att avstyra övervåldet, därvid vittnet även blivit varse att den angivne Elias moder Anna, den vittnet känner, kastat ett par rankor och en loka över halsen på en av Herr Baron och Löjtnantens drängar, ävensom manfolken ropat på liar (otydligt ord), som ock några av dem sprungit till byn, att som vittnet trodde därmed eller ock andre gevär och tillhugg sig förse; härunder har en ung karl, av alldeles lika utseende med den angivne Elias, så vida han varit smal till växten med någorlunda fint ansikte och vita hår, med en gärdesgårdsstör, den vittnet sedermera funnit vara vässad, försökt att med häftighet stöta Herr Baron och Löjtnanten i veka livet, men som vittnet med hirschfängare slagit på stören, har det tillärnade hugget därigenom blivit hindrat, så vida stören genast fallit honom ur handen, vilken samma karl likväl genast åter upptagit och kastat den åt Herr Baron och Löjtnanten Wrede med sådan styrka att det därav på högre benet och vaden, där stören träffat, tillkomne sår, som länsmannen sedermera synt, varit till ett halvt fingers längd djupt, varefter den som förorsakat detsamma bortlupit och vidare handel upphört.»

I allt sitt bistra allvar måtte detta uppträde icke ha saknat en grotesk komik: kvinnosvärmen med sina improviserade vapen i kamp med baronen och hans följeslagare, som i varje fall bevarade besinning nog att icke gå lös på kvinnorna med livsfarliga tillhyggen.

Nu lät Ramsay förlägga posteringar om 2—4 man och en underofficer på Anjala och Peippola gods och i några underlydande byar. Soldaterna skulle »njuta föda samt förtäring hos de

upproriske med husmanskost eller sådant som bonden kan åstadkomma». De fingo naturligtvis ingenting godvilligt, varför länsmannen med våld lät bryta upp visthusdörrarna och taga matvaror. De flesta bönder i Muhuniemi och alla i Värälä voro försvunna vid soldaternas ankomst, och många hade fört bort fönster och dörrar från sina boningshus för att soldaterna icke skulle kunna nyttja dessa. Samma tillvägagående användes sedermera i dessa trakter under 1808 års krig. Där soldaterna funno allmogen hemma, »inställde» de husfolket till dagsverkenas fullgörande, också från de hemman, där ingen manlig arbetskraft fanns.

Den 16 augusti inträffade det svåraste uppträdet. Underofficeren Bröijers nyanlända kommendering i Värälä blev »av en myckenhet bönder både från ryska och svenska sidan överfallen samt tvungen retirera sig från byn». Angreppet skedde mitt i natten mot den gård, där Bröijer tagit kvarter. Skarpa skott avlossades mot stugudörren, och då Bröijer försökte tala till bönderna, hotade de att bränna upp hela byn, såframt han icke lämnade den. Kommenderingen drog sig då tillbaka från byn utan väpnat motstånd.

Ramsay besvarade tilltaget med en ny kyrkokungörelse, där han uttalade hotet »att om någon fördristar sig än framdeles att överfalla på minsta sätt den dit förordnade kommenderingen, vilken Jag ock vill låta förstärka, och såmedelst tvingar manskapet att bruka våld tillbaka, hava de att skylla sig själve, om de antingen varda sårade eller annan olycka dem tillskyndad, emedan kommenderingen fått befallning att försvara sig på allt möjeligit sätt, om den till äventyrs varder ofredad, såsom nu i Värälä skett» (den 19 aug.). Ramsay avsände brev på brev till regeringen och utverkade sig allt större rättigheter bl. a. den att förstärka militärkommenderingarna »till de upproriskes styrsel» i mån av behov för »att återhämta de från sina hemvist förrymde bönder och tillhålla dem att fullgöra sine skyldigheter». Ramsay förstärkte kommenderingen i Värälä, så att den steg till 25 man och lät häkta ytterligare 96 allmogemän. Han fick också tillåtelse att kungöra det de frälsebönder, som icke inom utsatt tid, fyra dagar efter befallningens uppläsande på predikstolen, återinflyttade i sina hus, skulle vara »osäkre om hem-

manens besittning» och stå husbönderna till svars för all vållad skada. Kungörelsen upplästes den 19 september, men utövade ingen verkan på Väräläborna.

I slutet av september anställdes på kunglig befallning ny undersökning vid urtima ting i Elimä, dit också de fängslade bönderna tvärtemot Ramsays vilja hämtades. Generalen en chef i Finland Stackelberg hade också infunnit sig för att hålla ett varningstal till bönderna. Ramsay uppträdde ånyo med hotfyllt tal. Allmogen stod lika enhällig som förut i sina yrkanden att erhålla lindring i dagsverksskyldigheten, vilken för de frälsehemman, som uppställde rotesoldat, på flertalet gods utgjorde 52, men på Tavastby 104 dagar om året. Löjtnant Wrede hade för Muhuniemi by nedsatt dagsverksskyldigheten från 76 dagar till nämnda summa, men i talrika fall hade hemman kluvits i två eller tre och varje del ålagts att utföra 52 eller 25 dagsverken om året. Överhuvud hade bönderna icke några aktuella klagomål att anföra, utan de missförhållanden, som de besvärade sig över, hade gjort sig kännbara i flere år. Orsaken till upproret låg tydligen icke närmast i själva prestationernas storlek, utan i böndernas tro att de skulle erhålla äganderätt till hemmanen. En av de tyngst vägande anklagelserna låg däri, att herrskapen övergått till ett nytt dagsverkssystem — troligen efter förebilder från Östersjöprovinserna. Bönderna påstodo, att arbetet icke längre lämpades efter väderleken och att landbönderna icke som förut fingo göra ett dagsverke i veckan, »utan allt efter det tarverne och arbetet vid gården fordrar, driva [herrskapen] ut dagsverken till 5 à 6 och stundom flere efter varannan och det i angelägnaste arbetstiden, varigenom arbetet å hemmanet skall bliva eftersatt och ogjort». Härtill invändes för de Forselleska godsens vidkommande, att allmogen där fick »1 ½ veckas råderum att först inbärga sina ängar, innan något höslag på sätesgårdarne blivit förrättat», något som bönderna själva måste vidgå.

Ett annat viktigt klagomål gick ut på, att frälseböndernas mark i flere fall blivit förminskad genom att godsägaren anlade torp därpå. Omkr. 1760 uppstodo på detta sätt 5 torp i Muhuniemi, varöver samtliga bönder i byn beklagade sig. Den omtalade nedsättningen av dagsverksskyldigheten stod kanske i

samband härmed. Ingenting kan bättre än dessa hemmansklyvningar och torpanläggningar bevisa, att frälseägarne ansågo sig inneha äganderätt till de donerade hemmanen.

Också förtröt det allmogen, att dagsverksrester från föregående år, t. o. m. från ett äldre släktleds besittningstid, numera begynt utkrävas. Detta förklarades på godsägarhåll på följande sätt. Eftersom »frälsehemmanen av en och samma släkt man efter man merendels blivit bebodde och den efterkommande trätt i den förre åboens rättigheter och villkor, så skall det hänt, att de förre dagsverksresterne av den tillkomne blivit uttagne.» En anklagelse, som förefaller vår tid särskilt graverande, gick ut på att oskälig husaga förövats, men eftersom ingen av de därav träffade tidigare gjort sak av sådan misshandel, torde icke denna punkt för bönderna framstått som den viktigaste. Inspektoren på Peippola Viberg erkände efter flere vittnesmål, »att det stundom kunnat hända det bönderne, när de på kallelse icke infunnit sig i dagsverken, kunnat på lindrigt sätt bliva agade, till vilket förfarande drängfogdarne varit med de tröge och motvillige föranlåtne, emedan de sällan godvilligt sig inställt och varigenom arbetet, som blivit till viss dag utsatt, ofta kommit att avstadna och bliva ogjort». Bönderna påstodo, att de blevo slagna så ofta de försummade att i soluppgången infinna sig till arbetet.

Emedan Väräläborna oförmodat avveko från septembertinget och icke omedelbart kunde anträffas, uppsköts rättegången till slutet av oktober. Ingen klarhet kunde vinnas angående överfallet på Bröijer, men nu kom hela »myteriet» i ett nytt skede. Redan i september hade aktor, extra advokatfiskalen Alanus, vid enskilda samtal med allmogen funnit, att de flesta bland denna voro villiga att fullgöra dagsverkena. Senare hade de fängslade bönderna lyckats sätta sig i förbindelse med den folkvänlige generalen J. M. Sprengtporten, vilken befann sig på resa i Finland. För honom upprepade de det löfte om botfärdighet, som deras hemfolk givit Alanus. Till tinget i slutet av oktober inlämnade de en till konungen ställd böneskrift i ödmjukaste ordalag, där de utfäste sig att fullgöra sina skyldigheter mot husbönderna med det förbehåll, att de enligt konungens löfte skulle »lika fullt i laglig ordning få emot förbemälte våre husbönder få utföra våra pretentioner.»

Rätten begav sig till Lovisa för att från de fängslades egen mun få höra deras löften om bättring, varefter den överlämnade saken i hela dess vidd till hovrätten. Sprengtporten, som varit Gustav III:s främste medhjälpare vid revolutionen och ännu stod högt i konungens gunst, vände sig däremot direkt till majestätet med en för Ramsay och säteriägarne mindre fördelaktig framställning. Han fick då regeringens förordnande att »verkställa undersökning, huruvida Elimä frälsebönder enligt deras förbindelse numera fullgjort deras skyldigheter».

Då Sprengtporten fått saken om hand, ville han genast i början lugna bönderna genom mildhet och skrev (25 nov.) till kronofogden, »att några vidare klagomål över dessa bönders tredsko och motvilja» — han talar varken om myteri eller uppror — »icke försports.» Han ömmade för de ensamma kvinnorna hemma på gårdarna och förklarade i samma brev, att, då han »kommit i erfarenhet därav, att en del av de fängslade bönderna icke hava någon manshjälp på hemmanen till deras skötande och bebrukande», så hade han »funnit för gott» att befria ett antal frälsebönder — de voro 26 — från arresten och låta dem tills vidare vistas i sina hem.

Sprengtportens ord ge vid handen, att han stödde sig mera på billighetsskäl än på formell rättvisa, och han gav också de nämnda bönderna endast villkorlig frihet. Om de begynte tredskas på nytt, skulle de ånyo insättas på häktet. Herrskapen å sin sida fingo en allvarsam varning. Kronobetjäningen skulle anmoda dem »att så varsamt med desse sine underhavande umgå, att all vidare ovillighet i detta mål förekommas måtte». Upproret avvecklades därefter småningom, men bönderna återvunno icke sin påstådda ägande- och besittningsrätt.

På Perheniemi i Itis blevo 1775 fem av de gamla landbönderna genom landshövdingsutslag dömda att avhysas. Kronolänsmannen delgav bönderna domen i mars, men de vägrade att flytta bort och att giva rum åt de nyantagna landborna. Avhysningen måste således ske med våld, och kronofogden berättigades rekvirera så mycket militär som därtill behövdes. Senare uppstod rättegång om de våldsamheter, som dessa landbönder sades ha förövat mot sina efterträdare, och även nu försökte de anklagade skaffa sig rättvisa direkt hos kungen. Ännu länge

hoppades frälseallmogen i dessa trakter, att den skulle erhålla äganderätt till sina hemman. Sålunda uppkom 1792 ryktet att ett påbud i denna sak skulle ha emanerat och ankommit till kronolänsmannen, men att han i samråd med frälsemännen skulle hålla det hemligt.

Utom dessa rättegångar utvisa åtskilliga andra, att förhållandet mellan husbönder och underlydande flerstädes i östra Nyland var föga vänskapligt. Schybergson omtalar ännu svårare oroligheter bland frälsebönderna på de Duncanska godsen i Karelen jämte klagomål över omild behandling och frångången jordäganderätt, som anfördes av underhavandena på Jokkis och Kvidja gods, där godsägarna också behandlat sina bönder med hårdhet. Sannolikt medverkade dessa misshälligheter till att ett antal adelsmän, om ock ett fåtal, önskade Finlands lösslitande från Sverige för »att få på livländska och kurländska foten förvandla sine medborgare till trälar», såsom Porthan 1788 skrev till kansliradet Rosenstein. [8]

Om således förhållandet mellan adliga godsherrar och deras underhavande i socialt avseende lämnade mycket övrigt att önska på åtskilliga gods — också herrarna klagade över orätträdighet från böndernas sida, såsom att dessa inkräktade mera mark än de hade rätt till, att de stulo ved och virke i skogarna o. d. — funnos utan tvivel också gårdar, där humana godsägare efter förmåga sökte förbättra sina underhavandes läge. Stränghet från deras sida i en del fall behövde icke heller utesluta humanitet i andra. En anteckning från 1797 om att Tavastbybönderna i Elimä i allmänhet voro välmående talar i sin mån för denna uppfattning. Åtskilliga egendomar, såsom Peippola, Anjala, Tervik, Jackarby, Sannäs, Stensböle och Esbo gård i Nyland, Järppilä, Vuojoki och Åminne i Åbo län, anlade spannmålsmagasin för sina underhavande för att bistå dem med utsäde under normala år och brödsäd under missväxtår. På Jackarby utövade familjen Ramsay en verksammare och humanare fattigvård än tidevarvets allmänna rotehjonsförsörjning innefattade genom att uppbygga särskilda bostäder för de fattiga, som erhöllo understöd av gårdsägaren. Ett liknande pensioneringssätt torde ha förekommit på åtskilliga andra gods. Några gods, som Tervik, Fagervik och Åminne, anlade skolinrättningar

för bondbarnen. Sin viktigaste sociala betydelse i gynnsam riktning ägde adelsgodsen dock däri, att de genom sina större intellektuella och ekonomiska resurser kunde föra landets jordbruk framåt och dymedels bliva ett föredöme för omnejdens jordbrukare. Porthan intygade i Hushållningssällskapet, att ett av landets största gods, det Armfeltska Åminne, lika väl som jordbruksentusiasten professor Kraftmans egendom Koivisto i Ulvsby, genom exempel på välskött jordbruk gagnat hela nejden. Vuojoki gård, som med sina underlydande 50 mantal också var ett bland landets största gods, påstås i en till Hushållningssällskapet år 1801 insänd berättelse ha verkat, att allmogen i Euraåminne socken tagit föredöme av gårdens hushållning, så att åkerbruket och ängsskötseln numera bedrevos »med nöjaktigt besked». [9]

En kategori för sig bland storgodsen utgjorde bruksegendomarna. För att kunna uppehålla sin hantering behövde dessa tillgång på stora mängder träkol, och oftast erhöllo bruken rätt att i en eller annan form tvinga den omkringboende allmogen att kola för deras behov på för bonden skäligen oförmånliga villkor. Frågor om övergrepp från bruksägarnas sida voro ofta uppe vid riksdagarna under frihetstiden, och ännu i slutet av seklet tvistade man flerstädes om kolningsskyldigheten. Porthan uttalade sig i brev ofta mycket pessimistiskt om »bruksträldomen», och i sin geografi säger han om förhållandena i Nyland: »Som bruken icke velat höja kolprisen, i den mån som både järn- och trädprisen stigit, blir bristen på kol för dem kännbar, då allmogen kan på annat sätt med större fördel föryttra sin skog», vilket tydligen innebär ett hovsamt klander. [10] Å andra sidan framhölls det på officiellt håll, att bruken verkat gynnsamt på den kringboende allmogens välstånd. Järnbrukens hela antal på 1770-talet steg endast till några och tjugo.

Utom de adliga possessionerna förekommo i landets södra delar talrika större och mindre egendomar, bebodda av den i våra dagar rätt odefinierbara samhällsklassen »ståndspersoner», som dock i den gamla goda tiden hade sina givna gränser. T. ex. i kronans taxeringslängder upptages klassen som befolknings-

gruppen n:o 2 näst efter adeln, med försteg framför prästerskapet. Dit hörde främst ämbetsmän av alla slag, militära och civila, så snart de voro ofrälse. Mången officer förvärvade sig en egen lantgård, likaså talrika medlemmar av justitie- och landsstatens tjänstemän, hovrättsledamöter, lagmän och häradshövdingar, kronofogdar, länsmän o. s. v. De flesta av professorerna vid akademin ägde lantgårdar; så innehade Kalm Sipsalo nära Åbo, Gadd Karla i Birkkala, Haartman Raadelma i Nummis, G. Bonsdorff Brinkhall i Kakskerta, Hellenius Lofsdal i Pargas. Professor Pipping lyckades vid Gustav IV Adolfs besök i Åbo 1796 utverka sig rätt att besitta Loppis frälsesäteri i Pemar med flere underlydande hemman. Vid denna tid, då ännu ingen bankinrättning fanns i Finland, placerade förmögna personer gärna sina kapital i lantegendomar. I en del fall sammanbragte enskilda kapitalister, särskilt bruksägare, högst betydande jordkomplexer, så brukspatronerna Kijk på Tykö och Augustin på Näse bruk samt general Ramsay till Esbo gård och Jackarby m. fl. gods. Sådana stora jordagods sönderföllo dock ofta inom kort vid inträffande arvskiften.

I avsevärt högre grad än om storgodsen gäller satsen om herrgårdarna som kulturfrämjare de medelstora egendomarna. Under en tid, då intet i ekonomiskt avseende verksamt folkbildningsarbete utfördes — jag bortser härvid från de statsavlönade »plantagedirektörerna» och »schäfrarna», som i någon mån motsvarade nutidens lantbrukskonsulenter — måste de teoretiska framstegen inom lantbruket bli beroende av ståndspersonernas initiativ. Härom voro alla sakkännare ense: de ekonomiska författarnes månghövdade skara, statsmännen och lantbrukarna själva i det mot slutet av 1700-talet stiftade »Kongl. Finska Hushållssällskapet». Gustav III:s regering hade såtillvida medfört ett bakslag i de akademiska kretsarnas ekonomiska nit, att flere unga förmågor drogos till litterära uppgifter, men på många håll fortgick framstegsarbetet med oförminskat intresse. Under Gustav IV Adolfs tid återvaknade också i de nämnda kretserna den ekonomiska patriotismen i fullaste mått, varom Hushållningssällskapets stiftelse och rika verksamhet före 1808 bära vittne.

Också under Gustav III:s dagar gick vid sidan av modein-

tresset för litteratur och konst en parallell strömning av fysiokratiska idéer, vilka idealiserade lantmannen och hans gärning. Konungen själv uppträdde som anhängare av dessa idéer och ordade vid offentliga tillfällen om jordbrukets grundläggande betydelse för landet hushållning.[11]

Allt sedan stora ofredens slut hade en del possessionater vinnlagt sig om en förbättrad lanthushållning. Framstegen kunde icke undgå att mana allmogen till efterföljd. Professor Hassels elev Welin säger härom i en disputation, härrörande från år 1751: »Nu förekomma här i landet exempel nog på ett gott och aktsamt åkerbruk — — besynnerligen i den delen av Nyland, som gräntsar till Borgå, uti Åbo län i Vittis och Loimijoki socknar och de socknar, som ligga kring Åbo stad. Dessutom finnas på åtskillige ställen i landet de av adel, prästerskap och ståndspersoner, som gjort träffeliga prov av flit och idoghet i åkerbrukets uppodlande.»

Professor Kalm, som gärna vädjade till förebilder från England, omtalar (1777) att ståndspersoner och präster i detta land givit omgivningen goda föredömen genom sitt insiktsfulla lantbruk. Med en bitanke på sin egen förtjänst som akademisk lärare i ekonomi betonar Kalm att den bildade godsägaren »i sina yngre år haft tillfälle vid akademin att bliva undervist och fått läsa i flere grenar av denna vettenskapen» samt lärt känna olika författare inom dem. »En bonde anser fuller i början en sådan ståndspersons nya hushållningssätt med allt löje, emedan han viker ifrån sina förfäders sed, — — men när han ser prästens eller officerens — — nya försök giva ifrån sig ymnigare skörd, än den han får, så bliver han därigenom småningom lockad och likasom dragen att följa den förra efter.»

Sockenbeskrivningarna och Hushållningssällskapets skrifter giva talrika upplysningar om possessionater, som föregått allmogen med exempel i god hushållning genom införande av förbättrade redskap och arbetsmetoder.

Porthan, som vanligen förhöll sig kritisk mot byråkratin, konstaterade under en resa i Österbotten, att »uppodlingsivern var i Vasa län besynnerligen stark, ej allenast hos ståndspersoner, utan ock hos allmogen, som av de förres exempel blivit uppväckt.

— — — Till och med hovrättens (Vasa) ledamöter och betjänte voro av denna iver smittade.»

Lagman Olof Wibelius, själv ivrig jordbrukare och egendomsspekulant, betonade i Hushållningssällskapet det medelstora jordbrukets betydelse genom att föreslå belöningar för »boställsinnehavare och mindre possessionater», som enligt en systematisk och vetenskaplig plan »antingen inrättade sin egen lanthushållning eller ock förmådde någon bonde att densamma vidtaga och utöva.»[12]

Regeringen vädjade i sina ekonomiska reformförslag ofta till ståndspersonerna och använde dem såsom ett slags förmedlingslänkar mellan befolkningens obildade flertal och sina egna organ.

I den sociala bilden av Finland under slutet av adertonde seklet utgöra herrgårdarna en omistlig faktor. De största av dem voro ett resultat av den historiska utvecklingen, som under större delen av 1600-talet gått i ensidigt aristokratisk riktning, och deras tillkomst hade i många fall inneburit uppenbara orättvisor mot jordens ursprungliga innehavare. Minnet av dessa orättvisor och hård behandling av de underlydande inmängde mångenstädes djupa skuggor i herrgårdskulturen, men bilden ägde också ljusare sidor. Förekomsten av de medelstora egendomarna var fullt naturlig och i många avseenden till nytta för omgivningen. Herrgårdarna möjliggjorde i väsentlig mån förekomsten av högre kultur, däri inräknad också politisk insikt och erfarenhet, ty utan dem hade vår landsbygd alltigenom varit ett bondeland med ytterst blygsamma bildningsresurser. Handel och industri, stadsmannanäringar och stadsliv utgjorde allt fortfarande endast svagt utbildade företeelser i jämförelse med den kompakta lantliga karaktär, som utmärkte det finländska samhället i dess helhet.

II.

Herrgårdarnas ekonomi.

Den gustavianska tiden blev kritisk för adelsgodsen på grund av den stora jordbruksreform, som vid denna tid genomfördes i vårt land, nämligen storskiftet. Detta medförde här en jordreduktion, den s. k. avvittringen till kronans förmån, som kan jämföras med Karl XI:s stora reduktion. Hemmanen erhöllo vid storskiftet endast en del av den skog och utmark, som de av gammalt nyttjat som sin egendom, medan resten eller överloppsjorden indrogs till kronan. Regeringen motiverade avvittringen med att vidsträckta utmarker, om de förblevo i enskild besittning, för oöverskådlig tid skulle undandragas uppodling, medan däremot statsverket å kronomarkerna kraftigt främjade kolonisationen och därmed folkökningen. Nu uppstod den brännande frågan, om också adelsgårdarna skulle berövas sina utmarker. Frälsemännen bevakade nitiskt sin rätt, varvid de kunde stöda sig på det ur folkhushållningens synpunkt viktiga skälet, att de genom sina större ekonomiska resurser kunde utnyttja sina utmarker på ett effektivare sätt än bönderna. Då många adelsmän nedlagt betydande kostnader på sina utmarkers uppodling, talade också billighetsskäl för att de borde få behålla sina »överloppsjordar».

Saken hade t. o. m. en storpolitisk sida, såsom landshövdingen i Tavastehus de Bruce 1785 antydde för kanslipresidenten Scheffer: den finländska adelns förmåner borde icke alltför kännbart rubbas, då Katarina II nyss stadfäst alla den baltiska aristokratins privilegier. Problemet löstes till adelns favör genom en förordning av 1780, som tillät frälsesäterierna att behålla all deras jord. Senare erhöllo de berustade säterierna samma förmån (1795), icke i stöd av sina tidigare rättigheter, utan i kraft av kunglig nåd, såsom regeringen betonade i direkt anslutning till Karl XI:s påbud om dessa säterier. Samma ekonomiska skäl och billighetshänsyn, som verkat att allodialgodsen fått behålla all sin jord, talade för ett likartat förfarande i detta fall, då säterirusthållen vanligen utgjorde ansenliga egendomar med vidsträckta odlingsmarker. Då ett stort antal av dessa rusthåll fortfarande

tillhörde frälsemän, hade ett motsatt förfarande varit egnat att yttermera uppreta adeln mot regeringen och de ofrälsestånden, efter det händelserna i finska kriget och vid riksdagen 1789 övernog tillskärpt förhållandet mellan rikets första stånd och befolkningens flertal.

En nationalekonomisk författare har som sin mening uttalat, att regeringens försiktighet var onödig, eftersom lantadeln i varje fall var oppositionell, varför ett tillskott av motvilja icke betytt något väsentligt. Härtill kan invändas att frälsesäteriernas jordbesittning stadfästes så tidigt som 1780, medan Gustav III:s ställning till detta stånd ännu var i huvudsak vänskaplig. [13]

Under Gustav Vasas tid stod enligt Forssell den övervägande delen av Sverges och Finlands adel mycket nära bondeståndet i förmögenhet och hushållning. Nämnda författare anger såsom medeltal för de bättre finländska frälsemännen en egendom av tio landbohemman, medan flertalet endast ägde 1—3 hemman. Under 1600-talet ökades adelns förmögenhet starkt, samtidigt som ståndet allt mera övergick till ett nytt intensivare jordbrukssystem efter förebilder från Tysklands och de baltiska landskapens storbruk. I stället för att sönderstycka all odlingsmark i små landbohemman skapade man en huvudgård, ofta genom att avhysa några hemman och på deras mark anlägga ett säteri. Arbetskraft anskaffades dels genom att pålägga frälsebönderna alltjämt ökad dagsverksskyldighet, dels och i synnerhet genom torpinstitutionens utveckling. Landbonden hade äldst erlagt ränta enbart i naturapersedlar, men på 1400- och 1500-talen tvangs han att därutöver göra dagsverken, till en början 12 om året; under 1600-talet omtalas dubbelt och flerdubbelt så många. Torparen däremot betalade arrendet för sitt jordstycke i huvudsak genom dagsverken i gårdens arbete. Adeln förstod att bibehålla dessa »dagsverkstorpare» fria från all jordskatt. Under en tid, då statens och kommunens inkomster till största delen bestodo i direkta grundräntor, utgjorde varje undantag för den enskilde i detta hänseende en avsevärd förmån för godsegaren. I medlet av 1700-talet fördes i Sverige av framsynta ekonomer en ivrig kamp för att inskränka landbonde- och utveckla torpar- och dagakarlssystemet. Den berömde Jacob Faggot hänvisade till förebilder från England och uppställde kalkyler, som utvisade den förlust godsägaren led

genom att landbönderna skulle samtidigt sköta sitt eget ansenliga jordbruk och huvudgårdens. År 1757 utfärdades en förordning, som i hög grad gynnade uppkomsten av torp icke blott på ståndspersonernas utan också på allmogens gårdar. [14]

Det synes, som om det på torpardagsverken grundade storbruket skulle ha vunnit insteg i Finland tidigare än i Sverige, delvis beroende på att landbönderna under adliga gods här voro ojämförligt fåtaligare än där. Men troligen har ock närheten till och de intima förbindelserna med Östersjöprovinserna bidragit till att storbruket hos oss, såsom Gylling antytt, kommit att i så hög grad likna de nämda provinsernas och Tysklands »Gutwirtschaft». Bland inflyttade tyska och baltiska adelssläkter må här blott nämnas namnen Berndes, Wrede, Ungern-Sternberg, Patkul och Nassokin, vilka alla kommo i besittning av gods i östra Nyland. I denna del av vårt land framträder storbrukssystemet tidigast fullt utbildat, och vid mitten av 1700-talet var det här redan så pass färdigt, att torpinstitutionen ägde blott begränsade utvecklingsmöjligheter, vilket i talrika fall kan ådagaläggas genom detaljuppgifter från enskilda gårdar. Däremot gick torpinstitutionen raskt framåt på herrgårdarna i landets inre delar under hela 1700-talet, vittnande om herrgårdskulturens tilltagande styrka. Så ägde Yläne gård i Pöytis 1738 endast 7 torpare utom dess tjugutal landbönder, men 1805 hela 64, Jokkis gods motsvarande år 7 och cirka 200. Porthan nämner i sin geografi, att det Tandefeltska dubbelt berustade säteriet Koskipää i Hartola ägde 99 torpare (1795). Denna kraftiga utveckling av torpsystemet var naturligtvis enbart glädjande för godsägarna. Annorlunda kunde saken ställa sig för gårdens äldre landbönder och torpare, ty deras jord kunde bli i motsvarande mån förminskad. [15]

Det nya torparsystemet stod fortfarande h. o. h. på naturalhushållningens grund. Arbetarna avlönades med nyttjanderätt till större och mindre jordområden, och deras prestationer ställdes så, att de i största möjliga utsträckning skulle bespara godsägaren direkta utgifter. Torparna eller deras hustrur beredde hudar till läder, mältade det för ölbrygden behövliga maltet, spunno lin och slöjdade arbetsredskap för gårdens behov. På många gårdar fingo torpkvinnorna deltaga i arbeten sådana som slakt, brygd,

bakning och skurning. Om huvudgården måste utgöra håll- och kronoskjuts, utomordentligt besvärliga onera i en tid, som saknade alla andra landkommunikationer än hästskjutsen, överflyttades denna skyldighet ofta på torparna, vilka dessutom för gårdens behov nödgades utföra andra körslor och s. k. långresor med lass till och från närmaste stad, ur herrgårdens synpunkt oumbärliga prestationer, men för torparen en tryckande börda.

Slutligen ålåg det mångenstädes torparna att leverera till gården s. a. s. delikatesser, såsom skogsbär av olika slag, i sydvästra Finland hasselnötter, och på en del herrgårdar, åtminstone i Borgå, en sådan raritet som braxentungor, vissa hundrade för varje torpare. Också hantverkarna på gårdarna, t. ex. vävarna, hade ofta ett torp som boställe och avlöning. Nybyggnader på gårdarna utfördes med torpardagsverken, och ställvis slogs även teglet hemma; stora gårdar, såsom Sarvlaks, kunde t. o. m. hålla sig egen murmästare, vars medhjälpare då sannolikt voro landbönder eller torpare.

För att illustrera det ovan sagda skall jag här anföra detaljuppgifter från några enskilda gods.

Tervik ägde 1738 16 torp, 1781 17. Ägaren, friherre R. W. de Geer, insåg tydligen torparsystemets fördelar, ty inom 20 år anlade han 10 nya torp. I denna tättbebyggda trakt kunde detta icke ske enbart genom nyodlingar, utan baronen lät förvandla det ena underlydande hemmanet efter det andra till torp, de större till två, de minsta till ett enda. Detta medförde en stark ökning av gårdens tillgång på dagsverken. I stället för naturaprodukter till ett värde av 14 rdr 24 sk., som hemmanet Pryssas betalat, fingo de två torparne där göra 364 dagsverken, troligen hälften med häst och hälften till fots, vilka enligt 1781 års värdesättning böra uppskattas till omkr. 40 rdr. Ännu bättre resultat gav förvandlingen av Jeppas och Sivas hemman, 546 dagsverken från varje i stället för persedlar till 14: 24 rdr. Om landbo- och torpjordarnas faktiska storlek meddelas endast sällan uppgifter i värderingshandlingarna. Ovanligt stora voro torpen på Gammelbacka, i det de större av dem omfattade omkr. 16 tnl. åker, mera än mången bondgård. Den årliga dagsverksskyldigheten uppgick till 402 dagar, hälften med och hälften utan

häst. Torpare med 4 tunnland jord utförde 2 dagsverken i veckan. Då ett hästdagsverke uppskattades till 1 ½—2 fotdagar, kan man anse, att för varje tunnland åker gjordes 0.₆—0.₇ dagsverke i veckan. Ett halvsekel senare uppgav prosten Tolpo i Sagu, att torparne i socknen gjorde ett fotdagsverke i veckan året om för vart tunnland åker med motsvarande äng, bränsle och bete. Gammelbackatorpens arrende var således till synes lindrigare än det i Sagu vanliga. För jämförelse kan nämnas, att arrendet för kronoboställen i början av 1800-talet utgick med ¾ tunna råg för varje tunnland, vilket kan beräknas motsvara 13 ½—18 dagsverken om året. Dessa arrendatorer skulle dock även ansvara för byggnadernas underhåll. [17]

På herrgårdarna synes det varit regel, att godsägaren bekostade såväl upprödjning av jorden som husbyggnaden vid anläggningen av nya torp. De nybyggare, som fingo flytta in i dessa, åtnjöto sålunda större förmåner än de hushåll, vilka nedsatte sig på kronans eller mindre bondhemmans mark och oftast förutom de obetydliga besparingar, som en dräng och en piga kunnat samla, icke hade några andra tillgångar än sin personliga arbetskraft.

Storskiftet medförde nya förpliktelser för storgodsen. Då den ena bondbyn efter den andra fick sina ägor lagda i storskifte i stället för den äldre tidens besvärliga tegskifte, kunde godsägaren icke gärna sitta med händerna i kors och åse, hur hans bönder och torpare såsom förut odlade flere tiotal jordlappar. Redan på 1770- talet genomförde lagman von Morian storskiftet på Sarvlaks. Under de följande decennierna verkställdes det på talrika egendomar i östra Nyland. På 1770-talet förberedde general Ramsay storskifte på Esbo gård genom att utflytta frälsehemman ur byarna till för jordbruket lämpliga platser med användande av betydande kostnader, varvid han understödde bönderna med dyrbarare byggnadsmaterial, såsom kalk, tegel, bräder, järn och glas, utom arbetshjälp och eftergift på räntorna.

Landshövding v. Willebrand på Jokkis tillämpade ett egenartat system för att använda landböndernas och torparnas dagsverken. Han utvalde bland sina hundratal underhavande de 36

bästa och lät mellan dem fördela 144 tunnland åker och 216 tnl. äng, tydligen den jord, som låg under jättepossessionens eget bruk. Årets olika arbeten uppdelades under 17 rubriker, innefattande var sitt noga specificerade arbete. På vart och ett av dessa skulle »åkermännen» nedlägga ett bestämt antal dagsverken, i allt 36 häst- och 45 fotdagsverken under året. Det hela måtte ha tagit sig ut ungefär som en koloniträdgård i stor skala, där varje arbetare håller sig till sitt eget lilla jordstycke. Ingenting kan tydligare demonstrera det gamla lantbrukets fullkomliga bundenhet vid handarbetet: åkerbruket på landets största egendom sköts i allo såsom på ett torp av minsta slag. Det arbete, åkermännen utförde, skulle motsvara två dagsverken i veckan eller 104 om året; för själva åkerbruket behövdes som sagt 81, så att 23 återstodo för vedhuggning, körslor och byggnadsarbeten. Hela summan blev 51 häst- och 53 fotdagsverken om året. Härvid kan anmärkas, att nära en sjättedel av alla åkerbruksdagsverken behövdes för tröskningen, en tiondedel för skörden, för höslåttern en åttondedel, allt arbeten, som nu till stor del utföras med maskiner och häst- eller elementarkraft. I Östersjöprovinserna har ett liknande system med rutindelade fält och noggrant begränsade arbetsuppgifter för torparne bibehållit sig till våra dagar. Willebrands anordningar på Jokkis voro troligen icke hans egen uppfinning, utan en tillämpning av vad han inhämtat på annat håll. [18]

Det nya dagsverkssystem, som Elimäbönderna ansågo mest kränka deras rättigheter, ägde flere beröringspunkter med det Willebrandska. Herrgårdarna uttogo, såsom nämnt, icke regelbundet ett dagsverke i veckan, utan gjorde anspråk på flere å rad, då arbetena så fordrade. För att bönderna skulle nödgas arbeta så flitigt som möjligt, utsattes beting för dem i en mångfald arbeten, såsom dikning, vedhuggning och stocksläpning. De klagade över att betingen voro för stora; så skulle de på en vinterdag hugga en famn ved eller släpa tre lass ved eller granris trefjärdingsväg på en dag. Herrskapen invände härtill, att rå- och rörsbönderna utan knot fullgjorde samma beting.

Också räkenskapssättet misstrodde allmogen stundom. På Peippola och Mustila hölls räkning över böndernas arbetsskyldighet sålunda, att för varje dagsverke, bonden gjorde, tillställdes

honom en så kallad stämpel, bestående av ett runt stycke näver med husbondens påtryckta sigill; vid varje års slut sammankallades bönderna, som nu återgåvo sina stämplar, »då för varje stämpel ett dagsverke i likviden, som skrifteligen uti en därtill författad längd förrättas, bliver beräknat.» Resterande dagsverken utkrävdes följande år, medan överloppsdagar gottgjordes. Bönderna klagade dock, att inspektoren slog dem, om de vid stämpellikviden icke ville åtnöjas med hans beräkningar.

En vanlig strävan bland storgodsägarne synes ha varit att göra alla landboskap lika stora åtminstone vad utlagorna beträffade. Utom på Jokkis och Esbo gård genomfördes detta system på de stora Elimägodsen med avseende å rå- och rörsbönderna och torparna. All åtskillnad i prestationer till herrgården utplånades på detta sätt mellan nämnda slag av legotagare på Villikkala och på Sannäs i Borgå socken. Likformigheten synes ha blivit genomförd i samband med storskiftet.

I Sverge har friherre Macleans indelning av godset Svaneholm i Skåne i »farmer» med åtföljande utflyttning av bondgårdarna till för jordbruket lämpliga platser blivit vida berömd såsom utgångspunkt för det senare allmänt genomförda »enskiftet». Åtskilliga av våra godsägare utförde en liknande reform, men eftervärlden har ingen kunskap om det. Saken stod här på annat sätt. Då storskiftet allmänt pågick här, hade det varit en oförsvarlig håglöshet hos godsägarne att låta allt bli vid det gamla, och de synas i främsta rummet varit ledda till reformen av sin egen lättinsedda fördel, medan Maclean gjorde stora uppoffringar för att tvinga den om sitt eget bästa okunniga allmogen till ekonomisk uppryckning.

I varje fall visa storskiftena jämte torpanläggningarna, att den gustavianska tidens jordbruk på storgodsen följde med sin tid. Talrika andra vittnesbörd kunna framletas om verkliga storföretag på herrgårdarna. Torrläggning och uppodling av kärrmarker utfördes överallt i Finland av framstegsvänliga jordbrukare. I östligaste Nyland existerade en egendomlig form för nyodling, nämligen upptagningen av s. k. »havreländer», lindor eller vattensjuka marker, som genom ordentlig dikning och hägnad gjordes användbara för havreodling. »Elimädikarna» voro berömda för sin konst och införskrevos till långt avlägsna orter, t. ex. till

sydvästra Finland. Under det stora upproret begåvo sig flere bönder bort på dikningsarbete för att undgå tvångsinställelse till herrgårdsarbetet. Havreländerna kunde vara så stora, att man på dem utsådde 70—80, ja 130 tunnor havre. Då ingen omväxling i sädesslag och knappast någon effektiv gödning förekom, skulle väl det moderna jordbruket beteckna det hela som rovdrift; men denna kultur ägde i alla fall stor betydelse i socknarna från Pernå och Mörskom österut. Egentliga kärrodlingar företogos på många nyländska gods, såsom på Sarvlaks, Tervik, Forsby m. fl. Ramsay torrlade på Esbo gård hundratal tunnland kärr. Redan vid mitten av seklet hade han uttappat vattnet ur några sjöar i Tavastland, det första försöket i sitt slag i trakten. Om de österbottniska ståndspersonernas intresse för kärrodlingen ha vi i det föregående talat.

Vad själva brukningssättet angår, synes tvåskiftesbruket varit allmänt i östra Nyland åtminstone in på 1810-talet. I Sagu bedrevs under följande årtionde ordentligt treskiftesbruk endast på en enda gård, nämligen av lagman Bonsdorff på Tapila, och detta ansågs ha lyckats på grund av »gott läge, god jord och mycken gödsel». I Kimito socken användes icke på en enda gård treskifte. I Viborgs län var treskiftet allmänt, men dock ansågs jordbruket där mycket sämre än i Nya Finland, vilket man i avsevärd mån tillskrev bristen på föredömen av »driftigare och kunnigare ståndspersoner.»

Åkeravkastningen beräknades på de flesta östnyländska gårdar till 7:de kornet av höstutsädet, på illa hävdade eller med sämre jordmån försedda gods till 6:te, men på ganska många, välskötta gårdar till 8:de kornet, rätt goda siffror i jämförelse med den skörd av 5:te kornet, som enligt Faggots påstående vanligen erhölls på de rikssvenska av landbönder brukade godsen.

En skildrare av den svenska husdjursaveln, Arenander, har med tanken fäst på boskapsskötseln betecknat 1600- och 1700-talen som en period av sorglig tillbakagång från en jämförelsevis hög ståndpunkt under Gustav Vasas och hans närmaste efterföljares dagar. Särskilt betecknas tiden 1746—1786, då boskapspest upprepade gånger härjade boskapsstammen, såsom bedrövlig för denna näringsgren. Arenander anför, att man under Karl XI:s tid fordrade endast 1½ à 2 lispund smör efter varje ko om året

mot en långt högre avkastning under Gustav Vasas tid. Uppgifterna i de östnyländska värderingsinstrumenten synas bekräfta den föregående framställningen. Kreatursbesättningarna på flere gårdar voro rätt stora, men avkastningen efter en mjölkande ko upptages i de officiella värderingarna till endast 1 à 1 $^1/_5$ lispund smör om året. Då man i stället för mjölkande kor ofta sätter »klavbundna nöt» och anför samma smörmängd om dem, synas ungnöten vara inräknade i summan, varför avkastningen för varje mjölkko torde tåla någon höjning. En framstående rikssvensk hushållare meddelade 1802 Porthan, att avkastningen av en normal uppländsk ko beräknades till 2—2½ lispund om året, men vid användande av den då nyligen införda klöverutfodringen till 3½ lispund, siffror, som icke ställa den nyländska boskapsskötseln i gynnsam dager. Gadds elev Mellenius påstod också 1789, att denna näringsgren i Nyland stod på sämre fot än i Åbo län. En jordbrukare, som försökte förbättra själva kreatursstammen, var den bekante superkargören J. P. Bladh på Bennvik invid Kaskö, vilken importerade storväxt holsteinsk och frisisk boskap, till båtnad för vida nejder.

Boskapsskötselns största betydelse ansågs icke ligga i mjölkavkastningen, utan i möjligheten att erhålla gödningsämnen för åkerbruket, som ensidigt var inriktat på sädesproduktion och trots åkerarealernas litenhet krävde stora mängder av sagda ämnen. Härpå syftade det allbekanta ordstävet: Ängen är åkerns moder.

Fårskötseln omhuldades under merkantilsystemets tid långt mera än nötboskapsaveln och har betecknats som den ljusaste sidan av 1700-talets boskapsskötsel. I Finland funnos ansenliga »schäferier»; sålunda höll major Löfwing på Ruha gård i Orimattila 300 utländska får, medan storgods som Tervik och Esbo gård höllo 100—150 sådana. På de flesta herrgårdar höllos får av utländsk ras. [19]

Uppfödningen av slaktboskap stod måhända på något bättre fot än mjölkproduktionen. I de direkt avlönade arbetarnas stat ingick vanligen slaktnöt, ett helt för inspektorer och fogdar och ett halvt för statkarlar och pigor. Konsumtionen av kött inom godsägarnas egna hushåll var troligen också ansenlig. För att tillgodose behovet av läckerheter hölls ofta »fasel» på gårdarna, däribland kalkoner, gäss, ankor, höns och duvor i särskilda duvslag.

Ett slags uppvisning i vad de kunde prestera av matnyttiga varor fingo herrgårdarna underkasta sig, då konungen reste genom landet med större svit. Före Gustav III:s eriksgata i Finland i juni 1775 uppmanades godsägarna i östra Nyland av landshövding och kronobetjäning att tillhandahålla hans majestäts kök »förfriskningar» och därför i god tid göda slaktboskap. Så gott som alla de anmodade klagade över att svår foderbrist rådde och att uppgiften därför ställde sig svår. I alla fall åtogo sig flere gårdar uppdraget. På Anjala och Villikkala göddes oxar och får, på Peippola och Mustila likaledes oxar, kalvar och får. Den förra gården åtog sig också att leverera gott smör. Inspektoren Malmstedt på Tjusterby skriver till kronofogden att uppdraget syntes vara »nog svårt, så vida att allt är uselt och magert — — dock vill man i sådant angeläget fall bjuda till i vad möjligt vara kan till detta behov hava i beredskap, nämligen en oxe, tre à fyra kalvar samt tvenne kalkoner.»

Baron Armfelt på Isnäs, son till generalen från stora ofreden, skriver till kronofogden: »Kalvar har jag intet, knappt till livs (= till uppfödning), mindre gödkalv — — men om par rökta oxebringor skulle åstundas, kunna de avlåtas, därom jag bör få veta, att de kunna rökas än bättre.» Baron Mellin på Mörskom gård kunde däremot stå till tjänst med gödboskap av alla slag och därtill kalkoner. [20]

Byggnadssättet på många herrgårdar visar, att dessa ännu utgjorde verkliga jordbrukslägenheter och icke några sommarnöjen eller »lustställen». Tätt till karaktärshuset förlades vanligen ekonomiebyggnaderna på bondgårdarnas sätt, och just på de ansenligaste godsen nedlades rätt mycken omtanke och kostnad på ladugårdens uppförande. Den här reproducerade planen av major Tavasts egendom i Halola längst borta i Savolaks företer en synnerligen intim förening av man- och ladugård, med stallet, enligt gammal tradition på bondgårdar och officersboställen, förlagt till mangården. Men sådant skedde ej blott i Savolaks; t. ex. det friherrliga Mellinska Kulju i Birkkala var byggt på ett liknande sätt, ehuru stallet här fått draga sig tillbaka från mangården, likaså det Nordensköldska Eriksnäs i Sibbo, för att icke tala om medelstora och mindre gårdar som de här nedan avbildade (bild 2 och 9). Herrgårdarnas ladugårdsbyggnader tjä-

Bild 1. Långsida och gavel av karaktärshuset på hemmanet n:o 5 i Halola.

nade till mönster för framåtsträvande bönder; sålunda lärde sig dessa nu att lägga s. k. skånska halmtak på sina uthus.

Porthan berömmer i sin geografi den »utmärkt vackra ladugårdsbyggnaden av trä» på Jackarby. På Esbo gård byggde general Ramsay storartade stallar för hästar och oxar, och på Tervik uppförde friherre de Geer en ladugårdsbyggnad i väldiga mått, efter rikssvenskt mönster i en sluten fyrkant, som medförde den nyttan, att alla fyra sidorna till det yttre presenterade otadliga fasader. Bilden av Tykö bruk visar oss stora ladugårdsbyggnader i karaktärshusets omedelbara närhet (bild 4). En grundsats vid herrgårdsbyggandet under denna tid var nämligen, att kreatursstallarna skulle ligga tillräckligt nära karaktärshuset, så att ägaren kunde ha bättre uppsikt över de dagliga hushållssysslorna på gården.[21]

Hushållningen på ett storgods, där odlingen gått avsevärt framåt under slutet av 1700-talet, belyses av följande detaljuppgifter från Tervik för åren 1781 och 1801.

Inkomster på Tervik:

1781		1801	
Avkastning	Värde i rdr	Avkastning	Värde i rdr
Utsåddes 50 tnr råg, skörd efter 7 kornet	600: —	91 tnr utsäde efter 6 kornet	1,516: 32
Inkomst av 70 mjölkkor, 40 sk. per ko (= 1 lispund smör om året)	58: 16	100 mjölkkor, 40 sk. per ko	83: 16
Försåld fisk, braxen, 6 tunnor	24: —	Fisk till salu 10 tunnor	60: —
Hemmans räntor	72: 28		
	754: 44		1660: —

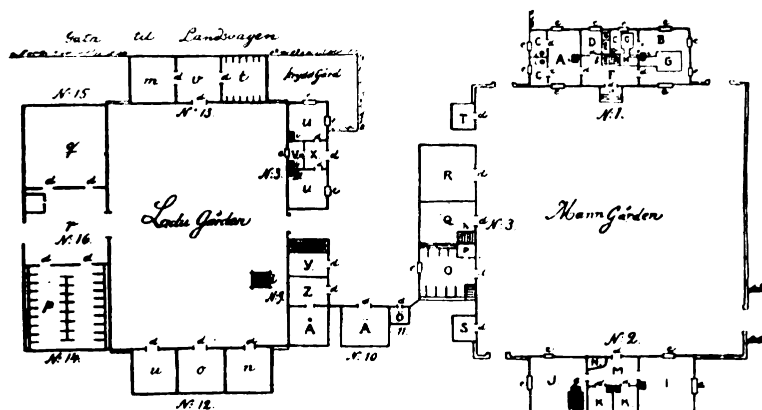

Bild 2.[1] Planritning av hemmanet n:o 5 i Halola by i Maaninka 1799.

Mangården:

N:o 1. A förmak, B sal, C C kamrar, D kök, E köksspis, F förstuga, G G källrar, H källarhals, a trappa med kvist, b trappa till vinn.

N:o 2. I sal, K K kamrar, M förstuga, N kontor, L pörte, g pörtsugn.

N:o 3. O stall med hövinn, Q vagnslider med hötorkningsvinn, R boda med 2 bottnar. P kontor i stallet, T klädboda, S apartement.

Ladugården:

N:o 8 (står 3): U U kamrar, V X förstuga; N:o 9: Y ladugårdskök, K spis, Å angnshus, Z lider; N:o 10: Ä slädlider; N:o 11: Ö gårdshus; N:o 12: n fårhus, o hölider, u lada; N:o 13: m redskapslider, v foderlider, t fähus; N:o 14: p fähus; N:o 15: q hölada; N:o 16: r lider; d dörrar, e fönsterlufter, h trappa, i kakelugnar.

Utgifter på Tervik:

	1781	1801	
Drängfogde	17: 40		30: —
Stalldräng	12: 20		22: —
Fiskare	12: 20		22: —
Två pigor à 10: 36	21: 24	Fyra pig.	72: —
Fiskredsk. underhåll utom lin och hampa	3: —		
Utskylder åt prästersk., klock. och kronof.	11: —		11: 32
Årliga reparationer	6: —		20: —
Kronoutskylder	5: 36		20: —
	89: 44		197: 32

Behållningen blev 1781 665 rdr, 1801 1462: 16 rdr, vilka summor enligt en beräknad ränta av 5 procent på kapitalet gåvo till kapitalvärde för egendomen 13,300 och 29,246: 32 rdr. Hela denna värde-

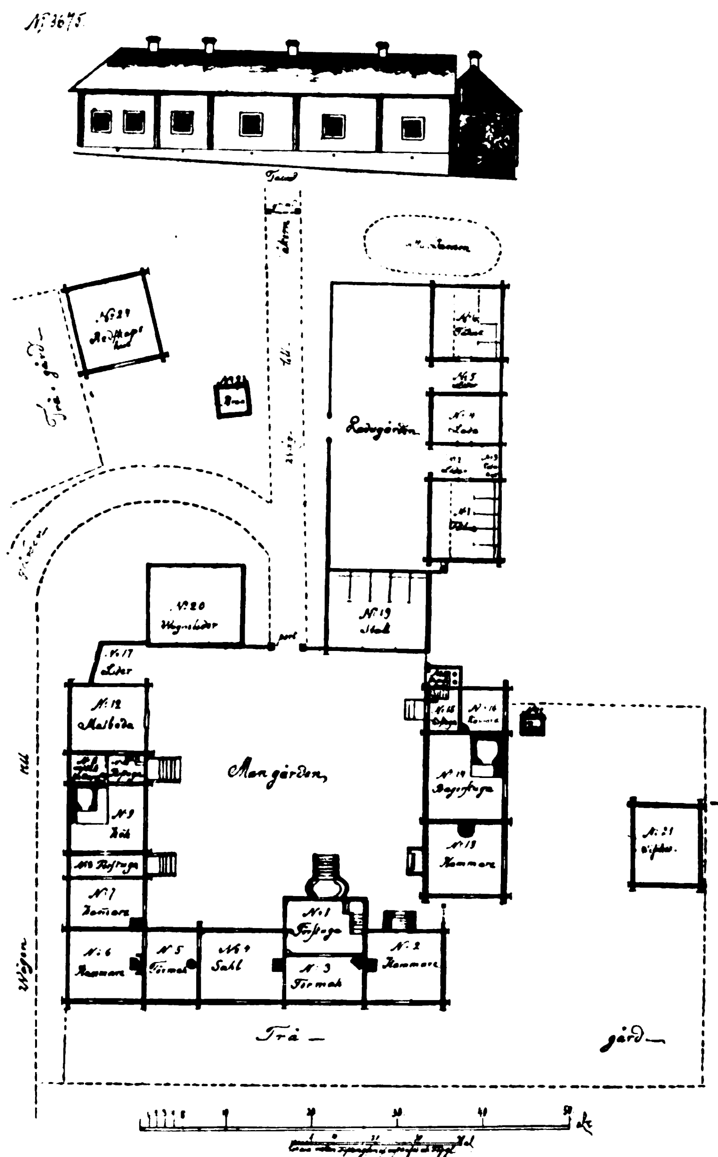

Bild 3. Fasad- och planritning av Storgård (Isotalo) skattehemman i Metsämäki by i S:t Marie 1799. Utom denna byggnadskomplex fanns en särskild bondgård för arrendatorn.

stegring berodde dock ej på förbättringar, utan till avsevärd del på sjunkande penningevärde.

Åkerarealen var 1801 182 tunnland och brukades i tvåskifte, under uppodling lågo 24 tunnland. Kreatursbesättningen utgjordes av 8 hästar, 100 kor, 50 oxar och ungnöt samt 150 får, en av de största ladugårdarna i landskapet. Något mera specificerade uppgifter än värderingsprotokollens vanliga äga vi från Esbo gård år 1776. Ägaren, general Ramsay, känd som landets största processmakare, hade fått en föregående syn upphävd och en ny verkställd, varför man måste antaga, att uppgifterna äro jämförelsevis pålitliga och icke så undervärderade, som försiktigheten hos synerätten annars förestavade dem.

Avkastning	Värde i daler kopparmynt.
25 tunnor råg efter 8:de kornet, utan avdrag av utsädet, ge 200 tnr, vilka såsom mjöl kosta 36 dlr tunnan	7,200
4 tunnor korn, efter 5:te kornet à 32 dlr tunnan	640
1½ tunna ärter, efter 5:te kornet à 48 dlr tunnan	360
1½ tunna vete, efter 10:de kornet à 60 dlr tunnan	900
3 tunnor havra efter 4:de kornet à 18 dlr tunnan	216
Avkastningen av 110 klavbundna kreatur (tydligen ungnöt inberäknade) à 15 dlr........	1,650
100 spanska får, 20 lispund ull à 60 dlr	1,200
40 får till avsalu à 6 dlr	240
25 tunnor strömning à 42 dlr	1,050
Krogens avkastning	360
Summa	13,816 dlr k. m.

Utgifter:	Värde	
Till utsäde	1,244	
Utskylder till prästerskapet	138	
Kronoutskylder	600	
Reparationer	300	
Bägge rustningarna (säteriet var »dubbelt berustat»)	1,000	3,282
Inspektorens avlöning och stat	770	
Fogdens » « «	600	
4 pigors » « «	1,200	
Dejans » « »	400	
3 drängars » « «	1,200	4,170
Summa		7,452

Behållning 6,364 dlr k. m., vilket uträknat efter 6 procent ränta gav till kapitalvärde för gården 106,132 dlr k. m. Härtill kom kapitalvärdet av de 72 frälsehemmanen, vilkas räntor beräknades till 12,468 dlr, bl. a.

omfattande 68 tunnor råg, 34 tnr korn, 33 tnr havre, 68 lispund smör, 8 tunnor strömming och 264 famnar kastved; kapitalvärdet beräknades till 249,363 dlr k. m. Ytterligare ägde gården en nyuppförd såg, värderad till 31,474 dlr och en nybyggd kvarn på 60,000 dlr. Hela värdet på egendomen blev sålunda 446,970 dlr k. m. Siffrorna ange huru högt en välbelägen »tullkvarn» uppskattades. Denna med sitt dubbla stenpar värderades till mera än hälften av den stora huvudgårdens värde. Då godset var ett säterirusthåll, åtnjöt det icke allodialsäteriernas rätt att innehava kvarnen fri från skatt till kronan, men utskylderna för denna kvarn hade blivit anslagna till »augment» för rustningarnas utgörande, varför Esbo gård icke behövde betala någon annan skatt för sin kvarn än den som inneläg i dragonernas utrustning, ett sätt att betala utskylder, som ansågs vara mycket förmånligt för skattebetalaren.[22]

Ett lysande exempel på nyodling presterade Kellokoski, senare kallat Mariefors, i Tusby. Två ödeshemman med vidsträckt jordområde, omkr. 5,000 tunnland, upptogos med frälsemannarätt av landshövding de Bruce och förvandlades till en blomstrande lantgård med 18 torp à 120 dagsverken om året. Huvudgårdens odlingsmarker voro ej särdeles stora, man sådde årligen 12 tunnor säd och bärgade 6600 lispund hö, men där kunde födas 3 hästar, 40 mjölkande kor och 10 ungnöt samt 25 får. Torparna hade tillsammans nära dubbelt så många kor som herrgården och flerdubbla antalet hästar och småboskap. Femton år efter anläggandet bodde här 151 personer.

En liknande odlingsbragd omtalar Porthan från Mäntsälä, där överjägmästaren Ekblad på Sulkava frälsehemman gjort ansenlig uppodling av åker och äng och anlagt flere torp samt försett gården, nu kallad Linnäs, med vacker åbyggnad.[23] Talrika andra exempel på vidsträckta nyodlingar och kolonisation i stor stil kunna framvisas från våra herrgårdar under den gustavianska tiden, som för dessa egendomar liksom för Finlands jordbruk överhuvud måste betecknas såsom en jämförelsevis gynnsam och lyckosam period, ehuru framstegen mindre synas ha legat i nya och förbättrade arbetsmetoders införande än däri, att alltjämt nya vidder lades under odling, tack vare de verksamma, om också icke alltid framsynta ekonomiska lagstiftningsåtgärder, som den senare frihetstiden och den gustavianska epoken medfört.

Meddelanden och aktstycken.

Utdrag ur en brevväxling mellan C. F. Rotkirch och S. F. von Born.

Red. påbörjar härmed publiceringen av en serie brev och brevutdrag ur ovanangivna brevväxling, som av utgivaren frih. V. M. von Born välvilligt ställts till dess förfogande. Breven äro avsedda att jämte andra ingå i ett som bäst under tryckning varande arbete, vilket dock även såsom fullfärdigt icke kommer att bliva tillgängligt för en större allmänhet.[1] —

Några inledande ord om de tvenne brevskrivarne äro måhända här av nöden.

Den äldre av dem, Carl Fredrik Rotkirch, morbroder till v. Borns hustru Katarina von Morian, var vid den tidpunkt då brevväxlingen börjar president i Wasa hovrätt, en post som han, i behov av verksamhet och väl även av inkomster, 1817 beslutat sig för att mottaga icke utan att, såsom det även ur brevväxlingen framgår, först ha rådfört sig med systerdotterns man. Född 1775 på Stensböle, vilket han senare som fideikommiss skulle tillträda, hade han snabbt avancerat inom de kungliga kanslierna och vid hovet, där han förskaffat sig en stor världsvana och en älskvärt skeptisk människokännedom. Under riksdagen i Norrköping 1800 officierade han vid kröningen och tjänstgjorde tillika som kabinettssekreterare. Samma år åtföljde han konungen på dennes utrikesresa och likaså 1802 på resan i Finland. Följande år drog han sig dock tillbaka till familjens egendomar i Finland,[2] nygift och antagligen trött på det icke alltför glada livet vid Gustav IV Adolfs hov. Händelserna 1808—1809 kallade honom emellertid till ny verksamhet. På grund av sin tidigare levnadsbana särskilt lämpad att bliva medlem i

[1] Samtliga i det följande återgivna brev finnas bevarade i Sarvlaks arkiv.

[2] Enligt uppslagsverken flyttade han då »till sin egendom Storby i Pyttis», varmed avses Storby eller Tessjö gård i dåvarande »Svenska Pyttis», från år 1817 kallat Strömfors.

»finska deputationen» företrädde han i denna Kymmenegårds läns adel och representerade därpå sin ätt vid Borgå lantdag, där han tillhörde riddareklassens elektorer och var ledamot av finansutskottet. På grund av tre stånds val kallades han till medlem av regeringskonseljen, där honom uppdrogs chefskapet för ecklesiastikexpeditionen. Utnämnd till verklig kammarherre 1812 entledigades han på begäran den 1 oktober samma år från ledamotskapet i regeringskonseljen och följde nu åter sin böjelse att uppsöka lantlivets lugn. Härifrån rycktes han dock åter genom kallelsen att bekläda presidentposten i Wasa, på vilken ort han sedan kom att framleva sina återstående dagar blott med kortare avbrott för sommarbesöken på Stensböle. Upphöjd i friherrligt stånd 1830 avled han i Wasa den 11 maj 1832[1]. — Icke överhövan betungad av hovrättsarbetet och förlagd till en avsides belägen småstad måste den forne hovmannen känna sig starkt manad att skaffa sig sysselsättning och förströelse genom brevväxling, och att han ägde en mängd korrespondenter på olika orter visa även de här avtryckta breven. Vi, en senare tids barn, kunna endast med beklagande konstatera, att så mycket av dessa och andra liknande brevväxlingar genom samvetsömma händers verk kanske mer än genom vårdslöshet skattat åt förgängelsen. Så mycket värdefullare blir en brevsamling som denna, där dessutom den yngre skribentens rediga, upplysande saklighet utmärkt suppleras av den äldres trots förtroligheten omisskänligt aristokratiska elegans och ofta maliciösa satir över samtidens svagheter.

C. F. Rotkirchs dotter var den begåvade, själfulla målarinnan Mathilda Wilhelmina Rotkirch som vid endast 29 års ålder bortrycktes av döden. Av hennes hand härrör det vackra porträttet av fadern i Wasa hovrätts hus (sannolikt väl dock målat först efter dennes död).

En helt annan än Rotkirchs hade Samuel Fredrik von Borns bana varit, då han 1819 mottog uppdraget att vara vicelandshövding i Uleåborgs län. Son till den från Tyskland inflyttade krigaren, slutligen överstelöjtnanten Carl Bernhard von Born föddes S. F. von Born den 2 juli 1782 å Rantasalmi prästgård och sändes, tidigt vorden faderlös, att genomgå Haapaniemi krigsskola — något annat hade väl för en ung krigarättling i det dåtida Savolaks knappast kunnat komma i fråga. Efter genomgången kurs 1799 såsom primus utdimitterad från militärläroverket tjänstgjorde han en kortare tid i Stockholm, men transporterades redan 1800 till sin hemtrakt som löjt-

---

[1] Se om honom F. Biogr. Handbok, Wasastjernas Ättartavlor, Boströms Wasa hovrätts presidenter etc. s. 23—24 (porträttet!). — R. hade även, bland andra, varit föreslagen till ordförande för den påtänkta nationaldeputation, som skulle avgått att hylla kejsar Alexander efter återkomsten från Frankrike 1811, men hade avsagt sig. C. v. Bonsdorff, En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I (Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk, H. 75, nr 1), s. 43—45.

nant vid Savolaks lätta infanteriregemente. Omsorgen om den av modern här inköpta egendomen Titala i Sulkava band honom framgent starkt vid hemmet. Då kriget utbröt 1808 hade han stigit i graderna till kapten och chef för Savolaksbrigadens artillerikompani, vilket han försatt i ett utmärkt skick, och under kriget deltog han med utmärkelse under Sandels' befäl i ett stort antal strider. Det säkra omdöme och den praktiska organisatoriska förmåga han visat förskaffade honom till sist utmärkelsen att fungera som förste adjutant eller generalstabschef vid Finska arméns norra fördelning, på vilken post han hade sig ålagt att utföra ett maktpåliggande arbete. Befordrad till major i armén 1809 erhöll han dock redan följande år i augusti på begäran avsked med överstelöjtnants rang och lyktade därmed på samma sätt som så mången av sina forna krigskamrater sin militära bana. — (Från krigstiden finnas en del rätt intressanta brev och anteckningar av hans hand i behåll).

Vid Finland bands han redan vid denna tidpunkt av band som voro starkare än de vilka ännu höllo honom fästade vid Sverige. På sommaren 1810, under ett besök i hemlandet, hade han förlovat sig med fröken Catherine von Morian, dotter till lagmannen C. J. von Morian på Sarvlaks samt systerdotter till C. F. Rotkirch, och midsommardagen följande år stod bröllopet. Kort förut hade han inköpt Gammelbacka egendom invid Borgå, åt vars skötsel han nu under en följd av år med iver egnade sig. Här besöktes han under hösten 1818 av dåvarande statssekreteraren frih. R. H. Rehbinder, och en synlig följd av detta besök blev ett brev daterat den $^{1}/_{13}$ mars 1819, som v. Born i medlet av samma mars månad fick emottaga. I detta erbjöd honom den inflytelserike statsmannen posten som vicelandshövding i landets nordligaste län, vars hövding C. H. Ehrenstolpe nyss på ett år blivit suspenderad från sin tjänst. Hänvändningen skedde på allerhögsta befallning, och brevet åtföljdes av en »apostille» i vilken Rehbinder tydligt nog uttalade, att det ettåriga vikariatet borde tänkas fortsatt av en ordinarie beställning på samma plats. Inför det ansvar ett sådant uppdrag innebar tvekade adressaten dock så mycket mer som de gällde en på denna tid mycket avlägsen ort och han själv med starka band fann sig fäst vid sin familjekrets och egendom. I ett brev vänder han sig därför, den 16 mars 1819, till sin hustrus morbroder, för vilken han synes fattat ett stort förtroende, utläggande för honom sitt bryderi och förklarande sig ej vara egenkär nog att tilltro sig kunna sköta en landshövdingebefattning, varav han »ej ens kände det första A i utövningen», men samtidigt uttalande som sin uppfattning, att det smickrande och brådstörtade anbudet nog ej kunde förstås annorlunda än som en befallning. Emellertid har han beslutat omedelbart resa till Petersburg för att där trots allt ännu göra ett försök till avsägelse, om »man eljest kan förmå sig att gå ifrån en idée, som tycks blifvit tagen på så deciderat sätt, att patriotismen betraktas försvunnen, om anbudet afsä-

ges. Jag giör alt hvad jag kan förat evitera —», fortsätter han, »men skall ändock gå försickteliga til väga, förat ej synas för stolt, och om ej annat hjelper resa dit upp på att år att vicariera, så framt jag kan giöra mig försäkrad att jag kan evitera gå ifrån ordinarie posten.»

Sammanträffandet med Rehbinder, som förhöll sig älskvärt avväpnande, van vid dylika demarscher som han var, fick dock ett slut rakt motsatt det avsedda, såsom v. Born i brev till »morbrodern» av den 27 mars själv beskriver. »De många skäl som förelades mig, de ynnestfulla råd som baronen gaf mig, och den utomordentlige godhet varmed han omfattade mig, samt det appui mig framdeles låfvades, verkade det resultat, att så gärna jag än i mitt hjerta hade önskat refusera vicariatet i Uleåborg, var jag ej mägtig mig sielf att recistera, det honorante anbud mig giordes.» Rehbinder bemötte sålunda alla invändningar och meddelade slutligen, att han under den långa väntan på svar redan tagit sig friheten vid sin senaste föredragning försäkra monarken om v. Borns beredvillighet att mottaga den erbjudna posten — ja, utnämningen låg redan färdigskriven på hans bord! Under sådana förhållandena återstod det blott för den häpne och förbryllade interlokutören att resignera, men han gjorde det bekymrad och orolig för den framtid han nu gick till möte. Med otålighet emotsåg han fördenskull Rotkirchs svar på det brev han redan den 16 mars sänt honom.[1]

Omedelbart efter mottagandet av von Borns brev hade denne ock besvarat det på följande sätt:[2]

---

[1] Brev till Rotkirch daterat Gammelbacka den 4 april 1819.

[2] Då frågan om Gustav IV Adolfs uppförande som regent de senaste åren blivit aktuell, återges här ett brev av Rotkirch från den tid han som tillhörande den kungliga sviten medföljde på konungens resa i Pommern år 1800:

»Stralsund d. 12 Julii 1800.

Min egen käraste svåger: [J. C. v. Morian]

Mitt senaste var til syster från Helsingborg af d. 26 junii. Jag tillika med flere af suiten stod då på resande fot till Köpenhamn. När jag kom til Helsingöhr och väl hade fådt en postvagn, syntes Konungen, som i största incognito äfven ville bese Köpenhamn. Det lyckades ock honom tils par timmar före Dess afresa. Den 27 om aftonen återkom Konungen til Helsingborg. I Ystad feck man först veta att pommerska landet skulle genomfaras. Den 4 kl:n 3 om morgonen emottogo de surprinerade Stralsunds boarne med glädje sin konung. — — — I staden Frantzburg bodde Konungen hos hofmarskalkinnan Boltenstern. — — Soupéen var brillant och ökades societeten af 10 sty. både vackra och fula fröknar af Stralsunds fabrique. Man tog god natt efter vanligheten och geck att lägga sig, ehuru man sent feck sömn af Illuminations oset, krog musique, danser på gatorne, frögde och glädje rop öfver alt i staden. Om morgonen väcktes campagnarderne

Vasa d. 25 Martij 1819.

Min egen bästa bror!

— — — Mina råd och yttranden öfver det af Monarken dig gjorde anbud, komma om de ock förtjänte något afseende, likväl nu för sent, åtminstone vis à vis vicariatet. Både klokt och rätt att personligen i Petersburg ge dina betänkligheter i ämnet tilkänna och borde jag, efter löftet, snart därifrån få vänta bref af dig. — Att idéen skulle falla dig oväntad och mindre behaglig var ganska naturligt, då du, likasom jag fordom, endast önskat få lefva i fred, vara oberoende och på egit sandkorn med behjelplig utkomst uppgöra egna och familliala planer. Din ångest nu kan ej vara större än min var. Du rådde mig att lyda och tillåt mig få råda til det samma. Ehuru för närvarande ett vicariat, är ju ordinarie platsen därmed förknippad. Afståndet är grufveligt från din med fullt skäl kallade vän Gammelbacka samt orten okänd och må hända svår; men du kan ju få transport hit eller til något ställe i Södra Finland. Att vara upsökt af en kraftig och redlig vilja för fosterlandets väl, är af så egit slag att det behöfver noga begrundas. Gen. Gouv. är sannolikt i ämnet nu blott en maschine; men Rehb. har så utvecklat sina dygder och handlingssätt för vår stats sammanhållning, att han innan sin lefnads afton förtjänar en medborgerlig krona. Hans tänkesätt och valspråk är redlighet, oegennytta och sannaste patriotisme. Lycklige vi som äga honom vid den ädlaste Monarks sida. — — — Att jag nämnt dig vara en ägta vän af fosterjorden, med ljust hufvud och mer än vanlig underbyggnad samt skapt för en högre värcksamhet, måtte du ej anse som ett brått af mig och utan att därigenom vilja bringa dig i ofärd. Jag har blott häri, likasom i öfrige handlingar, följt min öfvertygelse. Nu mera en statens tjenare och det så länge jag något gådt kan uträtta, äro mina blickar, ehuru från en afskild vrå, endast rigtade åt det hela med

---

med rop: Kungen är borta! I början trodde ingen det; men sanningen blef snart bevittnad. Kln mellan 2 och 3 om natten hade Konungen, blott åtföljd af general Toll, rest ifrån Frantzburg. Men hvart? Det viste man ej. Ej en enda af sviten. På Konungens bord i säng kammaren låg en billet af Dess egen hand til suiten, så lydande: »Min nådiga vilja och befallning är, att Ni ej genom nyfikenhet eller efterfrågningar söken utforska hvart jag tagit vägen; utan ägen I nu att begifva Er till Stralsund, och där afvagta mine ytterligare ordres, när och hvar Ni skolen vara mig til mötes». Til följe af desse ordres hitkommo vi i går och förblifva här tils vidare. — Gisningsvis besöker N. N. Berlin eller Carlsruhe; och en vecka tål förmodeligen innan vi återfå vår husbonde. Det skal roa Konungen rätt mycket när han får höra allas vår bestörtning och att hans resa gått så hemligt, som han sjelf önskat. Måtte det äfven lyckas Konungen dit han nu i djupaste incognito kommer, att ej bli känd, förr än han vill vara det. Konungen har på hela denna Ericsgata varit vid ganska godt humeur. — — —

Min egen käraste svågers Ödmjukaste tjne
C: Fr: Rotkirch.

frånskilde enskilte både considerationer och afsigter. Sysslan kommer du i alla affseenden att slå dig ut med, ehuru kanske någon månad främmande däri. Har man genom proposition rättvisat ditt värde, så har man ock bevist, att hederligt och godt folck upsökes. Tro mig att de äro tunntsådde. — — — Ehvad beslut du ock tager att lyssna eller ej til den vänliga röst som i fäderneslandets namn nu påkallar din högre värcksamhet, så fördöm eller misskän mig ej därföre, att jag alltid tror dig kunna göra mera nytta än vid plogen, och ta ej upp som smicker — sådant föragtligt små vett har ännu aldrig med vilja kommit från mina läppar emot någon — om jag tillägger, att samhället för att stärckas i sin sammanhållningskraft fordrar just dina egenskaper, vilja, lyftning och rättskänsla. — — —

En aning, som v. Born i brev till »morbrodern» uttalat, att denne icke stått alldeles främmande för hans utnämning — för att hans duglighet togs i anspråk till landets bästa, kunna vi ju säga — blir som man finner i brevet bekräftad. — I början av maj passerade den nye statsämbetsmannen Wasa, där han alltså under personligt sammanträffande blev i tillfälle att utbyta tankar med sin morbroderlige vän, och kunde den 7 i samma månad vidtaga med utövningen av sin tjänst i Uleåborg.

Karaktäristiska för tiden äro både Rotkirchs utnämning till president och v. Borns till vicelandshövding. I vartdera fallet utsågs till beklädande av en högre civil chefspost en person med social ställning, skolat omdöme, känd förmåga att råda och reda sig i maktpåliggande värv och förutsättningar att kunna representera; vid tjänstemeriter i en senare tids bemärkelse fästes här icke avseende.

Blott några få veckor efter sin installering i Uleåborg nåddes den nye landshövdingevikarien av ryktena om kejsar Alexander I:s tillämnade resa i Finland. Att han icke utan oro måtte ha emotsett ryktenas bekräftelse kan man sluta till icke blott av den omständigheten att han knappast ännu hunnit bliva hemmastadd på sin post, utan ock därav, att allt inom länet efter företrädarens förvaltning och på grund av rådande penningbrist på långt när icke befann sig i det bästa skick. Att han i själva verket hade många bekymmer och svårigheter att övervinna under den tid kejsarbesöket varade, framgår på ett talande sätt ur de brev han därunder skrev.

Full visshet om sanningen i ryktena om det höga besöket erhöll han i brev från sin svåger v. häradshövdingen Carl von Morian, kanslist i Kommittén för de finska ärendena, daterat Petersburg den 21 juli 1819 och i övrigt sålydande:[1]

[1] I sitt år 1897 publicerade arbete »En vändpunkt i Alexander I:s regering» (Sv. Littskpts Förh. o. Upps. 11, tr. 1898) har J. G. Frosterus (s. 77) återgivit ett brev i samma ämne från v. Morian till C. F. Rotkirch, som dock i några punkter avviker från det ovan avtryckta. Olikheterna återgivas här med spärrad stil.

Min högt älskade svåger!

Med den lifligaste glädje, inhämtade jag af svågers kärkomna bref af den 29 junii, fortfarandet af svågers hälsa och trefnad på stället, samt göromålens jemna och lugna gång. Hvad svåger dessutom haft godheten mig meddela, rörande embetets capacité, inbyggarenas bemötande, och umgänget med Ehrenstolpe samt dennes yttranden, har oändeligen interesserat mig i anseende till den nära del jag tager uti det som rör min egen svåger. Och får jag bedyra att jag gömmer allt hvad jag i detta hänseende vet, uti den orubbligaste tystnad. Minst omnämner jag derom för Ramsay, som aldrig ägt, och icke någonsin skall bekomma mitt förtroende uti den äfven mest obetydliga omständighet. Enligt svågers begäran, har jag sönderrifvit, ej mindre detta, än svågers öfriga bref ifrån Uleåborg. — — —

Under förbehåll af tystnad, får jag låta svåger veta att en memoire blifvit ingifven rörande slutelig åtgärd angående gränseregleringen med Sverige. Med samma vilkor hastar jag äfven att lämna svåger den för hvarje sann patriot sannerligen glädjande tidning, att comitén, uppå dess tjenstförrättande ordförandes proposition, och i betraktande af nödvändigheten det Finlands statsförfattning ehuru till sin grund äfven i framtiden användbar då den, såsom inrättad efter nationens lynne och individuella character, under en lång följd af tid, utgjordt borgen för nationens frihet och själständighet; likväl blifver i vissa delar, än lämpad efter tidens anda och förändrade förhållanden, än närmare bestämd och utvidgad, i underdånighet hemställt om icke ett serskildt utskott med första kunde bildas i nationers sköte, för att granska constitutionen och underdånigst föreslå gagnande tillägg samt förbättringar deri, för hvilket utskotts verksamhet, bland annat, följande hufvudprinciper skulle fastställas, nemligen: att inom vissa år, landtdag ovilkorligen borde äga rum; att området af de saker, som höra till ständernas handläggning, måtte utsträckas; att de högre embetsmännen och i synnerhet de af dem, som omgifva Kejsarens person, blefve underkastade en lämpelig responsabilité, som tryggade constitutionens bestånd, och förekomme embetsmännens lagstridiga utöfning af sin magt; att en udvidgad, ehuru ej oinskränkt (man tänker att om tryckfriheten blefve inskränkt, finnarne kunde börja i tryck häckla den i ryska styrelsen rådande villervalla o. s. v., samt på sådant sätt undergräfva sämjan med det mägtiga nabo-riket, hvarigenom åter menliga följder för vår nationella tillvarelse kunde härflyta) tryckfrihet finge införas m: m: som det vidlöftiga betänkandet på 30 ark innehåller. — Då, efter en sådan förberedande åtgärd, project till sammanfattad »constitution för Finland» blifvit i enlighet med Hans Majestäts Nådiga vilja redigeradt, skulle ständerna sammankallas och denne samt flere frågor öfverlemnas till deras ompröfning. — Ofta har förut, då senaten föreslagit för Kejsaren att omedelbarligen befatta sig med saker, hvarom Hans Majestät borde med ständerna sam-

råda, comitén varit föranlåten att upplysa Monarken om förhållandet och leda Honom ifrån den afväg hvarpå han var nära att föras. Nyssberörda åtgärd trycker nu en klar stämpel uppå comiténs ledamöters, ej mindre liberala tänkesätt och åsigter än oegennytta. Hvarje redlig finne måste åtminstone högakta och värdera den högre embetsman, som sjelf föreslår ett utvidgande af folkets lagbundna frihet, och att ett rättesnöre måtte fattas för utöfningen af hans magt. Jag tycker hvad senatorerne skola blifva flata. — — — Gud signe min egen svåger! Måtte svågers resa till hemorten lyckligt aflöpa! jag får väl närmare höra om termin dertill. Aldrig upphör jag att vara

min käre svågers
redlige och tillgifne svåger
och tjenare samt vän

St Petersburg den 9/21 julii 1819. Morian.

D. 26 juli 1819 avläts från statssekretariatet till vicelandshövdingen i Uleåborg följande af »marscheroute och tågordning» beledsagade skrivelse och promemoria:

Afskrift af Stats Secreteraren Baron Rehbinders under den 14/26 Julii till Vice Landshöfdingen i Uleåborgs Län, aflåtne skrifvelse.

Sinnad att den 23. innevarande Julii gl. st. begifva Sig ifrån detta Residence till Archangelska och Olonetzska Gouvernementerne, samt att derefter företaga en resa genom åtskillige delar af Finland, har Hans Kejserl. Majestät, innan resans anträdande, i Nåder velat meddela serskilte föreskrifter, som i och för densamma borde iakttagas. Om hvad i detta hänseende hufvudsakeligen borde tjena till efterrättelse i Finland, har väl Hans Kejserl. Majestät i Nåder låtit Dess General Gouverneur derstädes underrätta, för att vederbörande förständigas; och torde således äfven Herr Vice Landshöfdingen genom Hans Excellence erhålla del af hvad Hans Majestät härutinnan förordnat, men som Hans Kejserl. Majestät omedelbart velat låta visse anstalter och omsorger för Dess resa genom Uleåborgs län å Herr Vice landshöfdingen ankomma, har Hans Majestät behagat förständiga mig, att jemte meddelande af den »Marsche Route», som Hans Kejserl. Majestät under denna Dess resa genom Finland kommer att följa, äfvensom en förteckning öfver de Eqvipager, som härvid af Hans Majestät och Dess Suite blifva begagnade, serskildt till Herr Vice Landshöfdingen öfverlämna att besörja om följande:

1:o) Framför allt att de hästar, som för Hans Kejserl. Majestäts Eget Eqvipage utses, i det afseende äro de bästa af dem som blifva uppbådade, att de äro tillräckeligen starke, väl inkörde, pålitelige, sedige samt öfvade att gå sakta utföre och hålla emot i större backar, äfvensom icke skygga för sken af facklor; börandes på det nogaste tillses att ingen häst blifver

Hans Majestäts droschka förespänd, som vore yster och serdeles eldig, skengalen, styfmundt, skygg, eller å något annat sätt osedig, ej heller någon, som nyligen hållits å stall eller annorlunda än genom betande blifvit uppfordrad. Och har hans Majestät velat ålägga vederbörande Krono-Betjente, hvar och en i dess district, att för allt detta blifva personligen ansvarige.

2:o) Att det i ofvannämnde förteckning upptagne antal hästar, ofelbarligen blifver att tillgå å de tider och ställen, som bilaggde Marsche Route utvisar; hvarutöfver det dock torde vara angeläget, att 30, à 40, hästar å hvarje ombytesställe hålles i bereds; derom jag således trott mig böra anhålla, att Her Vice Landshöfdingen täcktes nödig författning vidtaga.

3:o) Att hästarne för hvarje Eqvipage förut blifva utsedde, under iakttagande af den nummer, som enligt förteckningen för Eqvipaget är bestämd, efter hvilken nummer de dertill hörande hästar sedan vid skeende ombyte komma att uppropas.

4:o) Att å de ställen, der afståndet emellan gästgifvare gårdarne kan vara mer än 2½ mil, blifver tillfälle till ombyte å halfva vägen för droschkorna N:o 1. 2. och 3. af andra afdelningen.

5:o) Att de mest pålitelige skjuts bönder blifva utsedde att följa Hans Kejserl. Majestäts eqvipage, derest sådant skulle fordras.

Hvarutom Hans Majestät Kejsaren åt Herr Vice Landshöfdingen velat uppdraga, att hafva omsorg samt föranstalta om allt hvad bilaggde promemoria innehåller.

I öfrigt har jag äfven bordt tillkänna gifva att de skjutsandes tömmar icke komma att begagnas vid Hans Kejserl. Majestäts eller något till Dess Suite hörande Eqvipage, samt att skjutspenningarne för de till samtelige desse Eqvipager begagnade hästar komma att erläggas dubbelt emot deras fastställde belopp; skolandes Under Lieutenanten vid Fält Jägare Corpsen Lukianenko, som följer efter Hans Majestät och Dess suite desse skjutspenningar liqvidera.

Äfven har jag bordt hafva äran underrätta Herr Vice Landshöfdingen, att enligt hvad Hans Kejserl. Majestät för mig behagat yttra, möjeligen kunde inträffa, att Hans Majestät äfven gjorde besök i Cajana stad, hvarför således är angeläget, att Herr Vice Landshöfdingen, utom å den genom länet gående stora vägen emellan Kuopio och Uleåborg, äfven låter uppbåda det nödige antalet hästar å vägen från Idensalmi till Wuolijoki vid Uleåträsk, ej mindre än erforderlige gode båtar för färden fram och åter öfver nämnde sjö, samt derefter hästar å vägen från Seresniemi till Uleå borg.

Afskriftens riktighet bestyrker
Carl Aug. Ramsay.

Afskrift.

Pro Memoria.

I afseende å Hans Kejserl. Majestäts snart förestående resa genom Finland bör, enligt Dess Nådiga befallning, utom annat, följande blifva föranstaltadt:

1:o) Att å alla de ställen, der Hans Kejserl. Majestät, enligt den fastställde Marsche Routen, kommer att taga Natt-qvarter, för Hans Majestät och Dess suite finnes åtta stycken sängar uppbäddade med madrasser, samt att dessutom för Hans Majestäts Egen Person några kärfvar väl ren och torr lång halm hålles i beredskap.

2:o) Att i all städer där Hans Majestät Kejsaren kommer att tillbringa natten, rum blifva utsedde för General-Adjutanten, Hans Exellence Furst Wolkonsky i samma hus, som Hans Majestät bebor.

3:o) Att i samma städer Hof-Economien tillhandahålles allt hvad som i faijance och Porcellaine, Glas-saker, Duktyg samt Skedar, Knifvar och Gafflar m. m. kan erfordras till en vanlig enkel Bords Service.

4:o) Att vid alla för Hans Kejserl. Majestät under denna resa bestämde Natt-qvarter, måtte finnas till köps färskt Smör, Ägg, Kycklingar, Fogel och annat vildt, Lamm samt, så vidt sig göra låter, Kalf och Ox-kött, äfvensom Jord-frukter och hvarjehanda Grönsaker.

5:o) Att Gästgifvarene å Kangas, Martila, Jukkuri, Gestilä, Rautiola, Kaupila, Hannila, Juvala och Roukola gästgifverier inom Uleåborgs län oförtöfvadt blifva antydde, att i deras förvar emottaga de facklor, som innan kort komma att dem tillställas af Fält Jägaren Blumenthal, hvilken blifvit afsänd till Archangelske och Olonetzske Gouvernementerne samt å återvägen derifrån till Finland med sig förer facklor att nytjas vid Hans Majestäts Eqvipage; börandes Gästgifvarene åtvarnas att ingalunda öppna de paketter, hvari desse facklor äro inlaggda, utan dem sorgfälleligen vårda till dess de vid Hans Kejserl. Majestäts ankomst till stället blifva reqvirerade.

St: Petersburg den 14/26 Julii 1819. Rob; H; Rehbinder.

Afskriftens riktighet bestyrker
Carl Aug. Ramsay.

Liknande skrivelser hade meddelats landshövdingarne även i övriga län, dem kejsaren komme att passera.

På vägen till Kajana passerades Kuopio, och om kejsarbesöket där berättar landshövdingen därstädes G. Aminoff (f. 1771 d. 1836) d. 4 sept. i brev till till S. F. v. B. bl. a.:

— — — Genåm mitt län passerade Hans Majestet med den skjenbaraste förnöijelse, och jag bör däraf kunna håppas mycket gått för dessa fattiga invånare; Mig sjelf visade Kejsaren den utmärktaste nåd som någon Dess befallningshafvande någonsin skördat. Tillet mig at vid sin sida promenera en voitur omkring staden, skänkte mig en brillantsring med Dess höga namn och krona, värd 5,000de rubel, förärade min hustru en souvenir af et brillanterat halssmycke värdt 3,000 rubel, köpte af mig det hus jag bebor för 15,000 rubel, och återskänkte det genast till mig, men hans afskjedstagande var endå mest inponerande, ty sedan Hans Majest. inkallat mig i sitt rum och förklarat mig sin oinskränkta nåd öfver min tjenstebefattning, tryckte han min hand och kyste mig tre gångår, och sedan jag

följgt honåm till strand och han redan var i slupen som ifrån staden förde Hans Majestet directe till Toivola, uppkåmmer han å nyo på bryggan, där jag stadnat, fattar min hand säger skakande den samma farväl och kysser mig 2ne gångår i hela den talrikt samlade fålkhopens åsyn: Jag trodde mig intet böra följa emedan General Gouverneurens skrifvelse påbjuder at landshöfdingarne endast i residencet skola uppvakta Hans Keijserliga Majestet. — — —

I skrivelse av d. 26 aug. från Kuopio underrättade Rehbinder von Born om en del ändringar i marschruten. De extra anstalterna för Kejsarens besök i Kajana, den vådliga seglatsen öfver Uleå träsk och den besvärliga ridfärden tillbaka från Kajana finnas utförligt skildrade i Seb. Gripenbergs år 1828 utgivna berättelse om Kejsarens resa i den trakten. [1] Tilläggas må dock, att den vid Kajaneborgs ruiner till kejsarbesöket uppmurade altanen med dess stentrappa d. 29 okt. 1820 nedrasade till grunden, varför stadens magistrat hos landshövdingen hemställde om »den dyrbara minnesvårdens» återuppresande medelst frivilliga bidrag i dagsverken från såväl staden som Kajana härad. — På länsgränsen hade Kejsaren mötts av S. F. von Born, som sedan i sin tre-hästars vagn, närmast framför monarken, följde honom till Uleåborg. Hans vistelse där och på andra orter i Österbotten har Sara Wacklin utförligt beskrivit i sina »hundrade minnen». Enligt denna beskrivning skulle Kejsaren slitit ont i Torneå och bl. a. icke ens fått mat, varken på morgonen eller om aftonen. Om så verkligen varit fallet, kunde det dock knappast läggas länets hövding till last; ty han hade låtit tillställa stadens magistrat följande af honom själv nedskrivna

Pro Memoria. Magistraten i Torneå tillsäges:

1:o) Att vid Hans Kejserl. Maj:ts ankomst till stranden hafva till reds en välklädd man, som anviser Hans Maj:ts det för Hans Maj:ts utsedde logit — Andra personer anvisa Hans Maj:ts svite de för densamme bestämde rum.

2:o) Att uppgöra och till Maitre d'Hotel afgifva en bestämd förteckning på alla de matvahror, som äro att tillgå för Hans Maj:ts kök.

3:o) Att tillse, det Hans Maj:ts kammartjenare erhåller ett rum nära intill Hans Maj:ts.

4:o) Att beqvämliga rum utses för Hans Maj:ts kuskar gemensamt, och för laqvaijerne på samma sätt;

5:o) Att Hans Maj:ts kuskar och laqvaijer erhålla caffe, thé, mat, och till öfverflöd förses med viner och dryckes varor, allt på borgerskapets och stadens bekostnad, hvilket bör noga i akttagas;

6:o) Att Hans Kejserl. Maj:ts suite, hvar och en uti sitt qvarter, förses med mat-anrättningar;

[1] »Berättelse om Kejsar Alexanders färd från Nisslä gästgifveri till Kajana stad 1819.»

7:o) Att åtskillige sedige hästar skola vara att tillgå derest Hans Maj:t i nåder funne för godt att sådane begagna.

8:o) Att staden illumineras.

9:o) Att de båtar, på hvilka Hans Kejserl. Maj:t och Dess svite begifver sig öfver till Torneå stad, förses med kläden på bänkarne.

10:o) Att magistratens ordförande och ledamöter, jemte alle de förnämnste af borgerskapet och embetsmännen emottaga Hans Maj:t, icke vid stranden, utan invid trappan af Hans Maj:ts logis; Dock får intet tal hållas, ej heller någonompliment mundteligen el. skrifteligen göras för Hans Kejserl. Maj:t, utan endast bugning. Derefter åtskiljas hvar och en derest icke särskild befallning om qvarstannande följer.

— — — — — — — — — — — —

På befallning
Joh. Fredr. Clásen.

Communicerad med magistraten i Torneå den 30de augusti kl: 10: f. m. 1819 betygar

E. Cajanus
Borgmestare.

Och dessutom hade landshövdingen, försiktigtvis i god tid före besöket, till kronolänsmannen i orten avfärdat en sekret skrivelse rörande möjligt monarkmöte uppe vid gränsen — återfordrad och jämte svar samt skildring av en del av förloppet vid kejsarbesöket så lydande:

Välädle herr krono befallningsman!

Jag får härigenom anmoda Tit, att meddela mig de underrättelser man för närvarande kan äga i Torneå, i anledning af det hitintils gångbare rygtet om Konungens af Sverige förväntade ankomst till Haparanda vid den tidpunkt då Hans Kejserliga Majestät i nåder ämnat där inträffa. Det är således nödigt att Tit uplyser hvad på Svenska sidan härom försport eller sednast varit omtalt, äfvensom att Tit genast söker på tillförliteligt sätt i största tysthet kundskapa, huruvida man å svenska sidan nu väntar Konungen eller om några arrengementer blifvit anbefalte som skulle kunna gifva anledning förmoda att konungen ditkommer. Men härvid åläggеs Tit ej allenast vid ansvarighet att behålla detta updrag endast för sig sjelf förbehållit, utan och gå med kundskapandet därom så försigtigt til väga att denna befallning blir för ingen menniskja bekant. Hvad Tit härom nu känner eller i följd häraf inehämtar inberättas til mig samma postillon, som nu afgår på extra post att framföra detta, och bör därvid iagttagas sådan skyndsamhet att postillonen kan vara här tillbaka i morgon kl: 6. sist 7 på eft. middagen då jag afreser til länegräntsen. Förspörjes ingenting om Konungens säkra ankomst, eller mera än hvad man förut hört, förseglas brefvet till mig å vanligt sätt, men om vidare förmodan gifves, sättes fjäder å sigillet. Uti bägge fallen påskyndas postillonens återresa. — — — Framför alt iagttages tystlåtenhet hvarföre jag addresserat mig

till Tit som en ordentlig och nitfull embetsman. — Återskicka mig detta bref, uti det som medföljer postillonen, eller rif sönder det på det icke må komma någon i händerne. — — —

Uleåborg d: 24, augusti 1819. S. F. von Born.

Vid hästarnes upställande iagtages att näst efter 1ta afdelningen af Kejsarens svite, föranstaltas häst åt gevaldigern som åker förut, därnäst åker herr kronobefallningsman, sedermera 3ne hästar åt mig som åker näst framför Hans Maijestäts egen vagn, hvarpå den öfrige sviten följer.

von Born.

Ytterligare tillägg. Svara mig särskilt om lapparne nedfås. Ha de med sig full ståt som de bruka är det bra träffat — kunde af deras ost, torkad fogel, kött etc. medfölja, så kunde hända att sådant finge visas Monarken. Jag litar säkert på at Tit skaffat lapparne. — — —

von Born.

Även följande brev förjäna anföras:

Högvälborne herr landshöfding och riddare af Kongl. svenska svärdsorden!

Efter närvarande anledningar har man ingen trovärdig förmodan att Hans Svenska Majjst inträffar här vid gräntsen emedan inga beredningar dertill synes, så mycket mindre som baron Koskull skall erhållit hög befallning att complimentera Hans Kejserl Maijst å Konungens vägnar.

Ekström är nedkommen och har gjordt säker anstalt om lapparnes nedkomst i händelse de träffas å de trachter dit han skickat att efterleta dem, hvarom han gör sig säker

Med vördnad framhärdar

Eder nådes

Allerödmjukaste tjenare

Torneå d 25 aug. 1819. Jac Heickell

Högvälborne herr landshöfdinge och riddare af Kongl. Svenska svärds orden!

— — — Med uttryck af den djupaste undersåteliga vördnad, har handlanden Sittkoff emottagit dosan som jag efter befallning til honom öfverlemnat och hvarå hans qvittence härjämte följer.

Anstalten med lapparne var ganska väl beräknad emedan Hans Majst ganska upmärksamt betraktade dem och deras rehnar, samt sedan lätt dela åt lapparne och deras barn 600 rubel, hvilcket oaktadt lapparne efter Hans Majst:s afresa vägrade att til befallningsman Ekström ersätta den kostnad af 8 rd. rg. som han utbetalt under deras nedforslande ifrån Kålare by. — — —

Efter alt utseende afreste Hans Majst ganska onådigt ifrån Torneå, emedan man vid Hans ämnade besök af rådstufvan icke hade nycklarne til hands, hvarföre Hans Maijst måste återvända från öfra farstugan och der-

ifrån genast begaf sig öfver elfven der Hans Maijst på fram och återresan betjentes af en sjö capetain från G. Carleby vid namn Ström, svåger til herr lagman Clåsen, hvilcken derföre bekom en ganska dyrbar gull klocka.

Med djupaste vördnad framhärdar

Eder nådes

Allerödmjukaste tjenare

Torneå d: 5 sept. 1819. Jac Heickell.

Också till Brahestad, som kejsaren dock endast ämnade genomresa, sträckte sig landshövdingens omsorg, såsom framgår av följande skrivelse:

Memorial.

Ehuru den genom högvälborne herr stads secreteraren m. m. baron Rehbinder mig med delte marche route för Hans Maijt Kejsarens förestående resa genom detta län uptages, att Hans Kejserlige Majestät efter afresan härifrån den 31sta denna månad om morgonen, endast befalt ombyte af hästar vid Brahestad, är det likväl sannolikt att Hans Majestät i Nåder behagar någon stund, taga staden i ögnasikte, och kanske därstädes intaga sin middag. Loflige magistraten åligger altså i förhand utse ett välbelägit för ändamålet tjenligt hus till logis för Hans Majestät att vara till reds ifall det skulle behöfvas, äfvensom besörja det porcellaine glas saker, duktyg, skedar, knifvar och gafflar m. m. till en vanlig enkel bordsservis, kan hållas hof economien till handa, samt att något af färskt smör, ägg, kycklingar eller fogell, kalfkött, lamm, jordfrukter och grönsaker måtte finnas till köps. Att gator och trummor och sådant mera dessförinnan sättas uti vederbörligt skick, torde jag ej behöfva erhindra; Och som jag äger den fullkomliga öfvertygelse, att lika med alla trogne undersåtar stadens borgerskap och innevånare som dessutom i enskilt måtto hysa underdånig erkänsla och tacksamhet för vår store ädelmodige Monarcks dem beviste särdeles nåd, vid detta glädjefulla tillfälle, lifligen längta att deltaga i den allmänna önskan att underdånigt befordra Hans Kejserliga Maijts höga tillfrids ställelse, så anmodes lofl: magistraten föreslå stadens handlande borgerskap eller andra som äga hemma varande fartyg jackter eller mastade stor båtar att till sagde dag låta dem förlägga å lämpeligaste ställe i hafsviken nära staden, och desamma med flaggor och vimplar på brukeligt sätt bepryda, äfven som där sig giöra låter hålla i beredskap canoner och aminition till salutering i händelse Hans Maijt i nåder täcktes sådant tillåta, hvarom jag tidigt förut skall söka underrätta mig, och det tillkännagifva. Likaså bör lofl: magistraten söka förskaffa åtminstone en rymlig välbygd slup med vanlige slupskläder belagd och nödige roddare af matroser, hvilken dagen förut bör inträffa vid Sikajoke elf, för at under öfverfarten därstädes af Hans Majestät begagnas, och för hvilken beskickning om så ässkas, hyra genom mig skall erhållas Uleåborgs lands cancellie den 9 augusti 1819.

Om resan söderut från Uleåborg och uppehållet i Brahestad[1] rapporterade kronofogden i Salo härad som följer:

Högvälborne herr landshöfdinge och riddare! Min nådige herre!

Redan med sist post hade jag väl bordt inberätta om Hans Maijestäts Kejsarens resa genom häradet, men saknade då ännu underrättelse ifrån de södra socknarne — Nu får jag äran inberätta: at efter hvad till min kundskap kommit, har alt gådt väl och lyckeligt och intet obehagligt inträffat i häradet utom skogselden och att på 2ne ställen någon häst tröttnat eller visat sig så yster at den blifvit frånspänd på vägen, men hvaröfver Hans Maijestät intet skall visat sig onådig.

Färden öfver Sijkajoki elf har gådt väl och kapten Achrén som förde den större slupen, fick en guld klocka med kjed och matroserne tilsammans 50 rubel i dricks pengar, men på den mindre slupen fingo de intet — på Sijkajoki prostegård har Kejsaren ej varit inne men väl på kapellens bohlet där han besedt märcken efter kulorne vid bataillen.

I Brahestad var alt rätt väl tilstält och Hans Majestät drack thé hos rådman Frieman där qvarteret var, gick sedan til hamnbryggan och beság de flaggande skeppen samt därifrån til kyrckan, kom straxt tilbakas och afreste under allmänhetens frögderop och syntes Hans Maijestät ganska glad, milld och nådig men ingen präsentation existerade och således fick jag icke en gång denna nåd för alt mitt besvär och alla mina kostnader.

Jag är dock fulleligen belönt med öfvertygelsen at hafva giort alt hvad jag kunnat och om Hans Maijestät funnit nådigt välbehag med den ordning som kunnat åstadkommas i häradet.

Borgmästar Westman åtföljde på nådig befallning genom staden — Vid afresan gaf Hans Maijestät fru Frieman en dyrbar brillandts ring.

I Pyhäjoki låg Hans Maijestät öfver natten, där var allt i god ordning och ingen brist på alt hvad som reqvirerades men vax ljus kunde jag ej skaffa ty sådane finnas ej i Brahestad. Prostinnan Fellman bekom äfven en brillandts ring. I Kalajoki åt Hans Maijestät frukost på prostegården och gaf prosten Frosterus också en ring — Hans Maijestät skall synts ganska nådig och nögd med alt. Huru Hans Maijestät blifvit emottagen i Wasa län känner jag intet.

I Kalajoki skall baron Rehbinder erhållit en courier från geheimerådet baron von Troil som skall rest Kejsaren til mötes til Nykarleby —

Skogs elden gracserar förfärligt och har gjort stor skada, men är dock för närvarande till det mästa släckt, åtminstone i Salo sokn. I Kalajoki har den så nära hindrat Kejsarens resa, ty lågan har slagit öfver landsvägen, men lyckligtvis har den någodt hunnit hämmas, och vädret vändt sig, så at ingen annan olägenhet varit än den starcka röken, som äfven var

[1]) Se även E. Nervander, Kejsar Alexander I:s resor i Finland (1906), s. 220—221.

nog generande i Brahestad — Jag ber ödmjukast om nådig ursägt för brådskan och har äran med vördnad framhärda.

Högvälborne Herr landshöfdingen och riddarens ödmjukaste tjenare
Salo d. 6 sept. 1819. Gab. Bergbom.

Lyckligt hade kejsarens färd i Österbotten avlupit. Men så hade ock hövdingen haft bekymmer och icke ringa omsorg ospard för denna i Finlands hävder enastående eriksgata i öde bygder. Redan d. 6 augusti skriver S. F. von Born till Rotkirch följande, på grund av bortresa först d. 20 aug. honom tillhandakomna brev:

Min nådigaste morbror!

— — — Glädjen att hugnas af den store ädle Kejsarens besök i denna aflägsna landsort intager här folkmassans hjertan. Jag delar den lifligt — men upfylles därjämte af stundelige bekymer. Säkert har jag den svåraste ställning af alla styresmän i afseende å det locala för en regents resa. Hans Maijt. har bestämt långa dagsresor 15 à 16 mil, som kan låta giöra sig på jämna vägar, sådane som ifrån Coupio gräns hit, och vidare till Vasa råen — men härifrån till Torneå på en dag, och lika hastigt tilbaka, då 8 färjeställen måste passeras ser svårt ut; hälst de fläste elfvarne ligga mitt på gästgifvar hållen, och 60 à 70 hästar måste jämte voiturer på en gång öfverföras. Utom vid par elfvar finnes vid de öfrige endast en pråm, och har i manna minne aldrig existerat mera. Båtar måste tillföras, men kan för lågt vatten och grund botten ej allestädes användas. Värst är dock, att Kejsaren beslutit från Nissila fara till Cajana en väg till Uleå träsk som aldrig varit rätt farbar eller ens fastställd af 4½ mils längd, därifrån det än är 4 el 5 mil sjöväg till sjelfve staden, och ännu samme afton vill han vara åter i Nissila. Natten förut skall Hans Majt näml: ligga i Idensalmi därifrån det är 5½ mil till Nissila — Således öfver 20 mil på den 27 dennes, hvilket synes omöijeligt. Jag låter nu emedlertid bygga den vägen, skaffa båtar, och fägtar åt alla håll, för att giöra mitt bästa. Af Steinheil är jag endast befalt att med en deputation af alle 4 stånd möta Kejsaren vid länegränsen — men för öfrigt ingenting om andra anstalter — Man vet således ej om det är rätt att giöra större eller mindre tillställningar. Fattigt är här på utvägar och alt i oordning. Lazarette bristfälligt. Häcktet i oskick och fångarne okläddе. Nya broar har jag i sommar fått låta bygga — låta måla alla öfver en bank, måla milstolpar, giöra vägvisare och nya gästgifvar taflor. Entreprenade auctioner har existerat här ouphörligen — men ingen speculant, hvarföre jag nödgats avhandla med oräckneliga käringar och betala drygt för att få kläder åt fångarne som varit anbefalt för 3 år tilbaka. För lasarettet måste jag äfven på eget bevåg gå i dispositioner, och lyckas nu alt som jag bestält, hoppas jag få sakerne i någorlunda skick. Ehrnstolpe var lycklig som är fri detta bråk och ansvar — men jag kan aldrig ursägta hans efterlåtenhet i de flesta af dessa delar. Jag begriper ej hvad som skall tillställas, då jag ej känner huru i andra län ämnas. Innevånarne tyckas vela ha bygd en äreport — men det har jag ej påtänkt,

sedan att löfva broar, låta illuminera såväl Uleåborg som Torneå emedan intåget till dem hvardera sker sent om aftonen. Låta folket i ordning formerat ifrån tullarne hurra. Låta bygga en låg läcktare invid största fallet af denna elf, och garnera den med rödt kläde, därifrån elfven kan beses under det båtar arrangeras att släppa utföre som är vackert och heroiskt, låta fartyg och jackter läggas i dubbel haij, samt fullspäcka dem med flaggor och vimplar, samt då Kejsaren passerar emellan dem öfver elfven till andra landet åter hurra ropas af besättningarne: låta nedkomma till Torneå några mil ofvanifrån 1 par lappar i full Costume och om möijeligt blir rehnar, att där upvisas, med flere dylika småsaker. — — — — Månne något tal borde hållas då deputation möter, i sådant fall har jag ett litet i beredskap och hoppas få det på franska i sådan version att det kan frambäras. Hvad som mycket lugnar mig är ett bref jag i förgår bekom af Rehbinder; endast 4. dygn gammalt öfver Cuopio. Han säger sig vara befalt att möta Kejsaren i Cuopio d: 25te men som han vill träffa Aminoff innan denne beger sig till sin länegräns, ämnar Rehbinder inträffa hos honom d: 20de om afton — och då baronen förmodar att jag vid samma tid befinner mig vid min länegräns för nödig eftersyn af ordning och skick, proponeras jag skutta in till Cuopio; på det jag kan få del af samma uplysningar som Aminoff, och äro landshöfdingarne ämnade. Detta var godt, och som jag i alla fall beslutit resa d: 18 för att öfverse Cajana vägen, båtar m: m:, drar jag gärna af til Cuopio där jag infinner mig d: 21 om morgonen, samt återvänder oförtöfvadt. Af Rehb. kan jag få veta hvarjehanda, men önskar icke desto mindre inhämta morbrors uplyste råd, såsom altid väl träffande. Aldrig har jag väl sedt någon till finska adelsuniformen nyttja hvita underkläder, ej heller funnit något stadgande om denna uniform, men väl mins jag någon omtalt, att hvit väst och byxor vore rätta galla klädnaden. Månne så var i Borgå vid landtdagen befalt eller brukat? — — —

Sedan det kejserliga besöket väl var lyckligt över, skaffade sig von Born omedelbart permission för att kunna besöka sitt hem, där hans närvaro av familjeförhållanden påkallades. Ur ett efter framkomsten på Gammelbacka d. 16 sept. till Rotkirch skrivet brev anföres här ett brottstycke, som är av allmännare intresse. Efter att förgäves ha sökt få sammanträffa med generalguvernören och Rehbinder i lägret vid Luolais, som han passerade på hemvägen genom Tavastehus, hade han beslutat sig för att taga omvägen genom Helsingfors för att övervara den bal till kejsarens ära, som här skulle gå av stapeln. Den 12 på kvällen inträffade han »i den nya huvudstaden»:

Kejsaren var då redan upgången till balen på rådhuset — Rehbinder som jag genast sökte var ej heller mera hemma — men Boijen[1] åtog sig

[1] Antagligen Christer Ulrik Boije, f. 1792, protokollsekreterare och kanslist i kommittén f. de finska ärendena.

att på balen säga Rehbinder, att jag vore ankommen och giöra förfrågan om jag kunde visa mig därstädes. Jag följde också med dit civil klädd, och skulle hastigt hunnit omkläda mig ifall jag kunnat få inträda där — men Rehbinder afrådde mig därifrån af skäl, »att jag erhållit Kejsarns permision att besöka min sjuka hustru — men ej att som han yttrade freqventera nöijen, samt att om Monarken ej sielf skulle observeradt och vidtalt mig, hade möijeligen Walkonski eller någon annan af suiten kunnat efteråt omtala min därvaro, och min föregifne raison till hemresan anses som en çhimere». Jag fant detta, såsom jag också sielf förut redan jugerade ganska rigtigt, hvarföre jag också icke rusade dit utan att rådgiöra, och fick således blott en stund helt incognito i folksamlingen bese dansen. Tillställningen var elegant och Kejsaren dansade länge, och med ett oändeligen muntert lynne. Grefve Aminoff hade också på nådig tillsägelse åtföljdt till Helsingfors. Monarken talade nästan ensamt med honom på balen — något med Ehrnström, och tvänne engelska officerare, som voro på resan till Petersbourg — men ganska få ord med Cronstedt som äfven infunnit sig där. Efter 2½ timme hade Kejsaren lämnat balen — nyttjade några timmars hvila och afreste kl: 3 om morgonen i måndags, med föresats att än samma dag hinna till Wiborg — Kl: 9 hade han passerat Borgå, varit inne 20 minuter hos Er: Solitander,[1] där druckit en kopp caffè, hvarföre äldsta mamsellen fick en prägtig ring, och tillät ej tillträde för andra än biskoppen och consistorium — men hade nådigst complimenterat borgerskapet som skola i beredskap arrengerat en dejeuné, och varit församlade utanföre jämte en mängd af alla stånd.

Måndagsförmiddagen upvagtade jag grefvarne Steinheil och Aminoff samt B:ron Rehbinder och gick äfven till Ehrnström. Jag kan ej beskrifva min förundran och tillfredsställelse öfver dett sätt hvarmed jag af desse alla blef emottagen — Alla mötte mig med upprepande af de nådiga expresioner Monarken täckts fälla till min förmån och ordningen i Uleå län, samt aççeuillen därstädes. Såväl Aminoff som Steinheil omfamnade mig af fägnad och lyckönskan — Jag kan ej beskrifva huru flat och surprenerad jag blef öfver alt detta m. m. hvarom nu vore för vidlyftigt att nämna. Sistnämnde dag reste jag hem och fant tillståndet galant. Således giorde jag touren från Wasa hit inberäknat kroken till Helsingfors på 4. dygn och följackteligen ägde ej mycken hvila rum. — — —

Af nominationer i Tavastehus hördes intet, förutom ibland millitairen, — — — — Fru Hjerne fick en Vermoir, väl rätt vacker men ej att compareras emot tantes. Det tros att landshövdingen[2] sjelf fått intet, åtminstone känner ingen det ännu.

---

[1] Erik Solitander, köpman, Borgå stads ombud vid Norrköpings riksdag år 1800, viceborgmästare i Borgå, kommerseråd 1810, † 1822. Hans äldsta dotter hette Vendla Juliana och dog ogift 1844. (Sukukirja).

[2] G. H. Hjärne, landsh. i Nylands o. Tavastehus län sedan 1816. Hans fru Gustava Sofia, f. Rosenborg, ryktbar sedan Sveaborgs kapitulation.

Förlåt nådige morbror mitt slarf, men jag är omgifven af stoj, och Ehrnrooth[1] som jämt marrar om det ständiga skrifvandet, samt vill dra en spader — Posttimmen är dessutom redan länge sedan inne. — —

Rotkirch åter skriver d. 19 sept. bl. a.:

— — — Med sine rum i Raumo förklarade han sig mycket nöjd och talte både med svärmor[2] och Henriette flere gångor. Mamma fick en present af ett halssmycke, kanske värt par tusen rb. Han geck igenom slägtregistret med gumman och hälsade henne från sin dotter i Wasa samt att Hs Mt mådt rätt väl där. — — — Erwast skrifver att Aminoff ock fådt en brillants ring med Kejsarens namn chiffre samt att Hs Mt kyst honom (Aminoff!) vid afresan. Bara den herrn nu kan bära sin lycka. Wasa hofrätt kysser honom ej, utan grundade skäl.[3] — — — Efter balen i Åbo hade erkebiskoppen och grefve De Geer privat audience. — — —

och d. 26 sept.:

— — — Rätt och tilbörligt att så där höra dig före, innan du steg in på balen i Helsingfors. Något snedt ögonkast hade du visst ej fådt se, men mindre angenämt var blott frågan blifvit: Korss, är Ni här? Rehb. visste för öfrigt att jugera til det bästa. — — — Jag hör således ifrån flere håll, att Rilax herrn blifvit destinguerad. För sine patriotiske och rättskaffens tänkesätt förtjänte han det och var för mången ej aldeles angenämt. Då Kejsaren kom på balen i Åbo, hade Han redan kallat Aminoff grefve, som denne i början trodt vara ett misstag.[4] Den lilla snärten som qvarblifvit af Armfeldtska liguan måtte nu härefter, åtminstone uphöra att synligen värcka. Den värdige examiralen (Cronstedt) är och förblir in statu qvo, ehuru visserligen ännu penningar kunde slösas på honom, om han till exempel hade någon undantagen caserne att sälja. Medge att näppeligen i hela vida verlden fins maken til en sådan personnage. — — —

(Forts.) (*P. O. v. T.*)

---

[1] E. M. Ehrnrooth, överstelöjtnants avsked 1810, gift 1806 m. Christina Charlotta von Morian, syster till von Borns hustru.

[2] Kristina Sofia Maria Aminoff, f. v. Engelbrechten, gift med majoren Berndt Henrik Aminoff, död i Raumo 1819. Deras dotter Augusta Fredrika Elisabet var sedan 1803 gift med Rotkirch. En yngre dotter hette Henriette.

[3] Den tidigare nämnde landshövdingen i Savolaks och Karelens län G. Aminoff, som då stod under tilltal i hovrätten för särskilda tjänstefel.

[4] Jfr T. Hartman, De tre gustavianerna, s. 354—355.

Till frågan om begreppen uradel och gammal herrmästerlig släkt i våra genealogiska verk.

Då författarne till våra genealogiska och personhistoriska arbeten icke synas vara på det klara med, vad som skall förstås med uttrycket »uradel» och »gammal herrmästerlig släkt», torde saken förtjäna en kortfattad utredning. Man behöver att börja med genomgå blott Jully Ramsays arbete »Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden» och George Granfelts »Finlands Ridderskaps och adelns vapenbok jämte beskrifning» af 1889 för att finna, att meningarna i detta hänseende äro mycket skiftande och vilseledande.

Om begreppet uradel finge tagas i en mycket vidsträckt mening så kunde åsikterna om dess innebörd ännu vara delade. Men det är redan en villfarelse att tro, att uttrycket »uradel» skulle kunna bliva synonymt med »urminnes» adel, d. v. s. med sådan som går längre tillbaka i tiden än alla historiska urkunder vidhandenge, ty i de enskilda släkterna får och kan en stamtavla grundad på dynastisk härstamning icke följas längre uppåt än filiationsurkunderna det tillåta. Till yttermera förtydligande av det sagda förtjänar nämnas, att i begreppet uradel numera inbegripes alla adelsfamiljer, vilka kunna urkundligt dokumentera sin härstamning från trettonde århundradet, alltså sexhundra år bakåt i tiden. Efter denna princip är som bekant den gamla baltiska adeln immatrikulerad å respektive riddarhus i Reval, Riga, Mitau och Arensburg, och pa samma sätt är principen genomförd för den nulevande adeln i Tyskland. I Sverige däremot betecknas alla de ätter som förskriva sig från senare hälften av fjorton- samt hela femtonhundratalet, som »gammal adel». Härav följer, att anförda gruppering alltså äger en så gott som officiell karaktär, vilken i genealogiska, personhistoriska och heraldiska arbeten bör godtagas, ty i motsatt fall kommer distinktionen näppeligen att ha stort att betyda.

Enligt de grundsatser jag ovan i all korthet antytt, är det sålunda fullkomligt oberättigat att enligt den i Frälsesläkter och Finlands vapenbok förhärskande uppfattningen betrakta de där anförda släkterna såsom uradel. — Övergå vi nu till några fall, som icke allenast äro upplysande i fråga om begreppet uradel, utan som ock hava en särskild betydelse för här föreliggande uppgift, så framgår exempelvis att släkterna Carpelan och Horn, som fått sina frälsebref 1407, benämnas uradel, men att däremot denna benämning saknas för ätterna Boose, Dufva, Blåfjeld m. fl., vilka släkter sägas blivit adlade 1437, 1413 och 1476. Om nu de förstnämnda i strid med det ovan anförda kunna anses vara uradel, så följer därav emellertid, att även de senare måste inrymmas i samma kategori. Men då brevadel icke kan betraktas såsom tillhörande denna, följer åter härav att ifragavarande

benämning för dessa samtliga ätter förblir en villfarelse. Däremot äro släkterna Berg, Bock av Lachmes, Brakel, Lode, Löwen, Mellin, Möller-Möllersvärd, Sass och Schulman baltisk uradel, då åter Baranoff, Boije m. fl. äro å baltiska riddarhusen intagna under benämningen gammal adel. Härvid bör ihågkommas, att den est- och livländska uradeln uteslutande utgöres av en ursprungligen erövrande främmande stam. Vidare, att sagda vasaller redan vid tiden för koloniseringen kunde uppvisa gammal härkomst och att denna aristokrati alltifrån början genom sina förläningar ägde företräden likställda med de rättigheter som tillkommo endast högadeln samt att slutligen i Tyskland de båda kategorierna dynaster och riddare redan vid tiden för korstågen och under därpåföljande tidsperiod bildade den infödda nationens uradel.

I Sverige däremot blevo de adliga privilegierna en beståndsdel av författningen först vid rusttjänstens införande år 1280. Vid medeltidens utgång under femtonde och sextonde århundradet, då de rättigheter vilka tillkomma en regerande furste hade utvecklat sig, uppstod slutligen titulaturadeln genom kejserlig och furstlig utnämning.

Under medeltiden utgjorde adeln även i Finland inom den världsliga förvaltningen det härskande ståndet. Men vetenskapen har ännu icke kunnat giva oss fullt besked om huruvida den finländska dåtida adeln var ett barn av samma stam som det övriga folket, eller om ursprungligen även den tillhörde en främmande stam. Om ätternas härkomst kan man nämligen icke säga något med bestämdhet, utom att de sedan den och den tiden tillhört den finländska tjänsteadeln och varit här innehavare av ett världsligt frälsegods. Mot slutet av sagda period möta oss främst släkterna Bitz, Djeken, Fleming, Frille, Horn, Kurck, Stjernkors, Tavast m. fl., och antalet uppgives stiga till ungefär 200 frälsemän.

Då en av den romerska kyrkans mest framstående kyrkofurstar Innocentius III genom sin bulla år 1210 i Östersjöprovinserna lade grunden till den livländska federativstaten, hade ungefär detsamma ägt rum i Finland genom den svenska erövringen. I de baltiska provinserna invandrade tyska adelssläkter, som därstädes genom inbringande förläningar blevo mäktiga vasaller under statsmakten och som sedermera ansågos utgöra nationens uradel. I Finland åter stodo främst i ledet medlemmar av släkterna Bonde, Bjelke, Gyllenstjerna, Puke, Tott m. fl., allt representanter för främmande adliga ätter. Men de gamla medeltida adelssläkterna i Finland måste dock, på enahanda sätt som motsvarande element i de baltiska provinserna, betraktas som utgörande den finländska inhemska adeln, oberoende av om de ursprungligen inkommit genom en inflyttning från Sverige eller andra länder, eller utgått ur landets eget sköte; ihågkommas bör ju dock att Finland i varje fall fått sin adel först genom frälsebreven 1407 av svensk överhet.

Jag vill nu, om ock i största korthet, söka klargöra, att även benäm-

ningen »gammal herrmästerlig släkt» torde vara i behov av utredning, ty om denna benämning synes bland genealoger råda enahanda missförstånd som beträffande beteckningen uradel.

Då uttrycket uppkommit av »ordens- eller herrmästaren», är det absolut oriktigt att skriva »härmästare» och »härmästerlig» som en stor del skriftställare, t. o. m. somliga tyska göra. Några författare, bland dem Anrep i sina Ättartavlor, använda om en del baltiska ätter epitetet »gammal herrmästerlig», eller såsom Anrep skriver, »härmästerlig» släkt. Man synes sålunda icke vara på det klara med, vad som bör förstås med detta uttryck — synnerligast då flera författare under denna benämning hänföra släkter vilka näppeligen haft adlig värdighet förr, än den med säkerhet först kände stamfadern av densamma tilldelats sköldebrev. Somliga förmena nämligen, att de herrmästerliga släkterna vore sådana est- och livländska adelssläkter *ur vilka herrmästaren skulle tagas.* En dylik åsikt vittnar dock om djup okunnighet i de baltiska provinsernas historia. Enligt en annan gängse åsikt åter borde med »herrmästerlig släkt» förstas en sadan, *som bland sina medlemmar har att uppvisa en herrmästare.* Vore åter denna uppfattning den riktiga, skulle icke många släkter, som av genealoger kallas herrmästerliga, vara berättigade till denna benämning. Då emellertid Anrep i sina Ättartavlor själv fullt riktigt kallar sin ätt för gammal herrmästerlig släkt, oaktat som känt sagda släkt, ehuru gammal och frejdad i Est- och Livland icke har att uppvisa någon herrmästare, kan man redan härav draga slutsatsen att med benämningen måste förstås något annat än det ovan anförda. Med termen kan och bör förstås en sådan släkt, som redan på herrmästarnes tid tillhört någon av livlandens adelskorporationer, intill dess den siste herrmästaren Gotthard Ketteler 1562 nedlade sin värdighet. Med andra ord, därmed menas alla de baltiska adelssläkter, som sedermera i matriklarna införts såsom tillhörande baltiska adelns första kategori, eller de uradliga släkterna. Om nu denna åsikt, som i varje händelse enligt hittills vunnen utredning har den största sannolikheten för sig, blir godtagen, så återstår dock ännu att erfara när och huru den ifrågavarande benämningen uppstått.

Epitetet »herrmästerlig» förekommer såvitt jag kunnat finna först använt vid den tidpunkt då de baltiska andelsmatriklarna 1742 reviderades och adeln indelades i fyra särskilda klasser eller rättare kategorier. Till den första räknades som sagt alla de från herrmästerliga tiden i landet befintliga adelsfamiljerna; till de tre senare åter sådana, vilka adlats under polska, svenska och ryska regeringstiderna. Uttrycket skulle sålunda uppkommit på 1700-talet och sedermera använts av olika författare om baltiska uradliga familjer. Detta torde som sagt bliva det enda besked som kan givas av alla dem som forskat inom detta område.

Magnus Stackelberg.

Till belysning av Per Brahes utnämning till kansler vid Åbo akademi.

I avhandlingen »Per Brahe och Åbo akademi I» har jag utförligt (s. 40—61) uppehållit mig vid frågan om orsakerna till, att Per Brahe först sex år efter akademins grundläggning utsågs till dess kansler, oaktat det akademiska konsistoriets upprepade hemställningar att utnämningen skulle äga rum och oaktat Brahes så tydligt framträdande intresse för akademin och betydelsefulla ingripande i dess utveckling redan under de första åren. Jag uttalade även den förmodan, att orsaken till uppskovet måhända varit de planer på ett överkonsistorium för kyrka och skola, som vid denna tid vore å bane. — I samband härmed omnämndes ock, att dröjsmålet med kanslersutnämningen saknade motstycke vid de andra akademierna. Sedan jag numera genom förmedling av dr. H. Brulin från riksarkivet i Stockholm erhållit några kompletterande meddelanden rörande förhållandena vid Dorpats akademi, må det tillåtas mig att ånyo beröra frågan.

Någon osäkerhet har rått därom, huruvida Johan Skytte, efter det han år 1632 grundlagt Dorpats akademi, under den följande tiden fungerat som detta universitets kansler; den allmänt vedertagna uppfattningen har emellertid varit den, att Skytte verkligen innehaft kanslersämbetet därstädes. Sommelius har[1] särskilt starkt understrukit, att Skytte varit kansler i Dorpat, och har härvid bl. a. åberopat en disputation av år 1635, däri Skytte nämnes »patriæ Academiæ Upsaliensis & Dorpatensis Cancellarius». Däremot må emellertid anmärkas: Skytte nämndes vid själva inaugurationstillfället väl kansler för Upsala akademi, men *ej* för Dorpats; i hans titulatur i överskriften å några brev från honom till det akademiska konsistoriet i Dorpat 1632—33, i adressen å brev till honom dec. 1634—35 (Esplunda-papper) samt i ett öppet brev till honom okt. 1631 (riksreg.) förekommer likaså epitetet Upsala akademis kansler, men ej Dorpats. Det torde med stöd härav kunna förutsättas, att Skytte aldrig fungerat som kansler i egentlig mening i Dorpat. Att Skytte i dedikationen till en enskild disputation nämndes kansler har icke större betydelse. Jag har påvisat, huru Brahe i Åbo akademis protokoll tilldelades titeln »Academiæ Cancellarius» redan innan han mottagit utnämningen till denna post.[2] Skyttes ställning till den av honom upprättade akademien i Dorpat är således fullt analog med Brahes ställning senare till universitetet i Åbo under de första åren av aka-

---

[1]) Regiæ academiæ gustavo carolinæ sive dorpato-pernaviensis historia s. 72 f.

[2]) Akad. avhandl. s. 45, not 2.

demiens existens. De hade grundlagt var sitt universitet och handhade den högsta ledningen av akademierna utan att likväl ha blivit utnämnda till kanslerer. — Den myndighet, som sålunda såväl Skytte som Brahe utövade utan att äga fullmakt som kansler, härledde sig från deras ställning som generalguvernörer. Ty till generalguvernörernas uppgift hörde att vaka öfver kyrko- och undervisningsväsendet och bl. a. även över akademierna. Skyttes efterträdare som generalguvernör i Liv- och Ingermanland Bengt Oxenstjerna fick år 1635 sig ålagt att taga vård om akademin i Dorpat;[1] han ingrep även verksamt i detta universitets angelägenheter;[2] Brahe själv ålades likaså, oaktat han blivit utnämnd till kansler redan år 1646, i sin instruktion som generalguvernör i Finland 1648 att vårda sig om universitetet i Åbo. Och när Herman Fleming år 1665 blev generalguvernör, fick han enahanda uppdrag.[3]

I sin egenskap av generalguvernörer ha Skytte och senare Brahe verkat för upprättandet den förre av Dorpats akademi (1632), den senare av Åbo akademi (1640); i sin egenskap av genralguvernörer ha de även efter akademiernas grundläggning bibehållit det högsta överinseendet över dem.[4]

Efter det Skytte lämnat Livland utnämndes till kansler för Dorpats akademi guvernören i Estland och hovrättspresidenten i Dorpat Filip von Scheding. Att märka är att Schedings utnämning emellertid endast var av interimistisk natur. I utnämningsbrevet för Scheding, dat. 8 maj 1635[5], heter det, sedan vikten av att en kansler utsågs hade betonats: »Män såsom Wij hoc rerum statu ingen dertill fulkommeligen nominera kunne, så hafwe Wij interimswijs weelat Eder be:te Academie recommendera, med nådigh begäran, att I Eder dess gagn och bästa weele låta wara befalladt, och vtj dee sacker, som kunne behof göras, wårda låta, be:te Academie så myckin större respect derigenom att conciliera». Och samma dag daterades det ovannämnda brevet till generalguvernör Bengt Oxenstierna, vari med hänvisning till den interimistiska naturen av Schedings utnäm-

---

[1] Buchholtz, Verzeichniss sämmtl. Professoren der Univ. zu Dorpat u. Pernau s. 232 ff. (Mittheil. aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands bd. 7).

[2] Se Inland 1856, n:o 38.

[3] Styffe, Saml. af instr. för landtregeringen s. 227 o. 262.

[4] Brahe avgick visserligen från generalguvernörskapet i Finland 1640, men han bibehöll likväl handhavandet av de med generalguvernörskapet förenade åliggandena. (Se Brahes korrespondens med genralstaten i Åbo, K. K. Tigerstedt, Bref fr. Generalguvernörer o. Landshöfdingar i Finland I; Odhner, Sveriges inre hist. under dr. Christinas förmyndare s. 171 f.) — År 1644 förklarade sig Brahe fortfarande benägen att befordra akademiens ärenden hos K. M:t (se min avhandl. s. 45).

[5] Missiv, riksreg.

ning till kansler han ålades att vårda sig om akademin i Dorpat. — År 1638 anhöll det akademiska konsistoriet i Dorpat, att en »cancellarius perpetuus» skulle utses. I sitt svar förklarade sig regeringen visserligen benägen att utnämna en ordinarie kansler, men med hänsyn till många förefallande regeringsärenden hade man funnit lämpligt att »ad interim» som förut uppdraga kansleriatet åt Scheding.[1] Denne förblev därefter kansler även efter det han avgått från guvernörskapet år 1642 till sin död år 1646. Därpå stod kanslersplatsen vakant ända tills år 1648 riksrådet Bengt Skytte blev kansler. Intill detta år hade således kanslersfrågan icke blivit slutligt avgjord vid Dorpats akademi.

Vid Upsala akademi hade alltsedan Upsala möte upprepade ansökningar gjorts om utnämnandet av en kansler. Först 1622 uppfylldes emellertid detta önskningsmål, då till kansler utsågs Johan Skytte. Något utnämningsbrev för honom finnes emellertid icke bevarat. I mars 1645 avled Skytte, men det dröjde ända till oktober, innan universitetet i Upsala vidtog någon åtgärd för att fylla kanslersplatsen.[2] Man vände sig då till Oxenstierna, men fick ett synnerligen bestämt avslag. Därefter riktade man sina förhoppningar på att Brahe skulle förmås att åtaga sig kansleriatet i Upsala. Märkligt nog tyckes emellertid icke någon direkt åtgärd för kanslersfrågans lösning blivit vidtagen på ett helt år. Professor Terserus lyckades i okt. 1646 utverka, att Brahe åtog sig kanslerskapet i Åbo. Man var i Upsala mycket förbittrad över att sålunda ha blivit förekommen; men då en gång Brahe åtagit sig uppdraget vid Åbo akademi, fördristade man sig i Upsala på nytt vända sig till Oxenstierna, som nu med hänsyn till Brahes föredöme, ehuru med tvekan, åtog sig kansleriatet därstädes.[3] Fullmakterna för de två kanslererna utfärdades i den form, att Oxenstiernas fullmakt daterades den 15, Brahes den 28 november 1646.

Det kan icke nekas, att regeringens hållning till frågan om kanslerskapet intill denna tidpunkt ger intryck av en viss obestämdhet. Genom Brahes tillmötesgående träffades ett avgörande. Oxenstiernas och hans fullmakter för kanslersbefattningen äro de första i sitt slag.

Sedan Bengt Skytte 1648 blivit utnämnd till kanslersbefattningen i Dorpat, följde kanslererna varandra i regelbunden ordning och utan längre vakanser vid universiteten.

Carl Magnus Schybergson.

---

[1] Regeringens svar på särskilda önskningsmål från det akad. kons. i Dorpat, d. 20 aug. 1635, tr. Buchholtz a. a. bd 7, s. 223 ff.

[2] Annerstedt, Upsala universitets historia, I s. 194 f. o. 314.

[3] Terserus brev till kons. acad. i Åbo 23 nov. 1646 (min avhandl. s. 46); detta brev har förbisetts av Annerstedt.

Översikter och granskningar.

Alma Söderhjelm: *Napoleons syskon.* 261 sid. (illustr.). Holger Schildts förlag. Borgå 1916.

Med detta arbete har dr Söderhjelm återvänt från de forskningar på den österbottniska stadshistorikens område, åt vilka hon under mer än ett årtionde egnat sig, till den franska revolutionstidens historia, som hon för övrigt aldrig lämnat helt ur sikte. Några i egentlig mening nya forskningsresultat har hon icke givit utöver vad man med stöd av den historiska litteraturen — biografier, memoarverk m. m. — redan känner om Napoleons närmaste anförvanter, men hon har meddelat, vad man knappast torde finna annorstädes, en sammanfattande framställning av den mäktige världserövrarens syskonkrets. Genom att i en följd presentera för oss Napoleons bröder och systrar har hon satt läsaren i tillfälle att studera de gemensamma och de individuella dragen hos dessa, och genom att framställa dem i deras förhållande såväl till varandra som till familjens överhuvud har hon knutit ett band som sammanhåller de enskilda, i och för sig fristående essayerna. Man får av arbetet en helhetsverkan, som ställer dessa syskons karaktärer och underbara, av de säregna tidsförhållandena möjliggjorda karriär, i en intressant belysning.

En fullständig familjekrönika hade blivit för vidlyftig för att kunna inrymmas i en bok av de anspråkslösa dimensioner detta arbete äger. Förf. har därför, såsom hon i företalet anmärker, åtnöjt sig med att behandla Napoleons syskon under det napoleanska väldets maktdagar, under den tid, då de »var i sin stad utgjorde ett led i det napoleonska världssystemet», medan endast korta uppgifter meddelas om deras öden efter Napoleons fall.

Vidlyftigast bland de i kronologisk ordning uppställda essayerna äro de skildringar, som egnas Joseph och Lucien Bonaparte. Den förstnämnde var den av bröderna, som stod Napoleon närmast, och den ende, för vilken denne hyste någon respekt. Men Napoleon överskattade denne broders förmåga, såsom han i allmänhet hyste alltför höga föreställningar om sina syskon. Så kom det sig, att den beskedlige och godmodige, men inbilske och fåfänge Joseph, vars naturliga anlag hänvisade honom till den civile tjänstemannens uppgifter, i

sin häpnadsväckande självöverskattning eftertraktade och även uppnådde befattningar och värdigheter, för vilka han saknade all kompetens.

Ojämförligt intressantare är Lucien, den tredje av syskonen, och intressantast det kapitel, som behandlar honom. Förf. anställer en jämförelse mellan Napoleons och Luciens karaktärer och framhåller, hurusom båda till lynne och temperament liknade varandra, häftiga och lidelsefulla som de båda voro. Men till sina åsikter skilde de sig avgjort från varandra. Lucien var född oppositionsman, Napoleon var till hela sin läggning opportunist, och förf. frågar sig, om icke i opportunismen ligger ett frö till tyranni. Hon uppställer vidare frågan, huru denne man, som under början av sin politiska bana hade till ledstjärna det republikanska systemets bevarande, kunde göra sig delaktig i Brumaire-statskuppen, som störtade den republikanska författningen. Och hon finner en förklaring dels i den för familjen Bonaparte karakteristiska ärelystnaden, dels i den uppfattning Lucien Bonaparte hyste, att om icke han och hans bröder togo makten i sina händer, skulle andra göra det. Mellan bröderna — framhåller förf. vidare — rådde i grunden ett djupt rotat misstroende, om ock förhållandet till det yttre var gott. Napoleon fruktade — och väl icke utan skäl — i Lucien en medtävlare och han försökte avlägsna honom från Paris. — När Lucien sedan bestämt nekade att foga sig efter Napoleons förbud mot hans andra giftermål, blev brytningen fullständig och Lucien fick nu känna den starkares vrede och utsattes för formlig förföljelse. Att Lucien sålunda vågade bryta med Napoleon, berodde naturligtvis främst på hans självständiga karaktär, men också därpå att han bland syskonen var den ende, som var ekonomiskt oberoende av Napoleon.

Närmast Lucien stod systern Elisa Bacciochi, som under många år var för honom en arbetskamrat och förtrogen vän. Hon var onekligen en mycket intelligent kvinna med framträdande manlig begåvning. I mycket påminde hon om sin mäktige broder, både till karaktär och förmåga; hon var lika häftig, hänsynslös och härsklysten som denne, uppfylld av den bonapartska självkänslan och behärskad av outtröttlig verksamhetslust. I sitt italienska hertigdöme, vilket hon skötte allena, utvecklade hon en beundransvärd organisationsförmåga och det lyckades henne att genom införande av franska revolutionsidéer göra därav en modärn stat.

Betydligt underlägsna i konsten att styra ett rike voro bröderna Louis och Jérôme, vilka saknade förmåga att fullgöra sina regentplikter. Den sjuklige och nervöse Louis ställde sina vetenskapliga och litterära intressen framom alla andra, och vad beträffar Jerôme, den yngste och den njutningslystnaste inom den njutningslystna familjen, så underordnades hos honom alla andra sysselsättningar under jakten efter nöjen.

Av de tvenne återstående syskonen Caroline och Pauline framställes den förra såsom en äregirig och intrigant kvinna, om vilken

förf. säger, att intet försonande skimmer kunde kastas över hennes på all storhet blottade liv. Med större sympati behandlas Pauline Borghese. Hon, den skönaste och den av Napoleon mest bortskämda inom familjen, saknade syskonens kolossala ärelystnad; hennes uppträdande var alltid måttfullare och förnämare än de andras, och hennes liv bar icke denna prägel av uppkomlingens lyx, som utmärkte den övriga familjens.

När Napoleon upphöjde sina bröder till prinsar, när han överhopade dem med ämbeten och lysande ekonomiska förmåner och när han slutligen skänkte at dem och systrarna kronor, var det i avsikt att med syskonens bistånd skapa ett bonapartiskt familjevälde i grannländerna, som skulle trygga och öka hans egen makt. Men i denna politik stötte han på motstånd från sina protegéer. Dessa ville alls icke vara endast sin broders vasaller, utan de kände sig jämnbördiga med honom, de ville styra som nationella regenter, medan Napoleon såg i dem blott sina ställföreträdare, representanter för den franska regeringen. Förf. skådar i denna konflikt tragiken i Napoleons regeringssystem, ty i stället för att stärka hans världsvälde, medverkade syskonen till att undergräva detsamma. Och förf. uppställer den frågan, huruvida syskonen, lämnade ostörda, på egen hand förmått bevara sina länder. Hon betvivlar detta, ty de saknade den viljans koncentration och den genialitet, som utmärkte Napoleon.

Dr Söderhjelms skildringar grunda sig på en under mångåriga studier vunnen djup kännedom av det franska revolutionstidevarvet och av de personer hon låter framträda i sitt arbete. Med mycken måttfullhet i framställningen och i en synnerligen ledig stil tecknar hon medlemmarna i »det bonapartska äventyret», och — såsom redan blivit sagt — det har lyckats henne åstadkomma en helhetsverkan, som ökar värdet av de enskilda studierna och som giver ämne till många reflexioner över förhållandena i Europa under det tidevarv, då dessa händelser utspelades. — Det är att hoppas att det skall lyckas förlaget att med framgång fortsätta den serie »historiska essayer», som inletts med detta arbete.

M. v. Bonsdorff.

Underrättelser.

Dödens skörd. En stor förlust har Sveriges historiska forskning lidit genom domprosten A.' H. Lundströms frånfälle. Som kyrkohistoriker har han haft stor betydelse både genom att utge egna arbeten och genom att energiskt göra gällande kravet på historisk kritisk metod. Särskilt i utforskandet av svenska kyrkans historia kan med L. ett nytt skede sägas ha begynt. Åren 1893—1898 utgav han det betydande verket om *Laurentius Paulinus Gothus* i tre delar. Sedermera har han utgivit en mångfald förtjänstfulla kritiska studier, till stor del spridda i skandinaviska teologiska tidskrifter, och offentliggjort en rad aktsycken, belysande den svenska kyrkans historia. År 1899 stiftades på hans initiativ Kyrkohistoriska föreningen i Uppsala, vars främsta uppgift skulle vara att »väcka och vårda kyrkohistoriskt intresse och genom utgivandet av regelbundna skriftserier främja kännedomen om vår fäderneskyrkas genomlupna utveckling». Från 1900 var domprosten Lundström redaktör för den av denna förening utgivna *Kyrkohistorisk Årsskrift*, som blivit centralorganet för svensk kyrkohistorisk forskning.

Även utom det kyrkohistoriska området har domprosten Lundström varit verksam. Så utgav han 1912 efter i Uppsala och Stockholm bevarade handskrifter *Erik Dahlbergs dagbok*, försedd med en historisk inledning av utgivaren. —

Domprosten Lundström var född i Filipstad den 28 november 1858, blev student 1877, teol. kand. 1888 och docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet 1893; 1898 utnämndes han till professor i kyrko historia och 1909 till förste teol. professor och domprost. Han avled i Uppsala natten till den 17 sistlidne februari.

A. S.

— Den 11 januari innevarande år avled härstädes förre professorn i estetik och nyare litteratur vid universitetet i Helsingfors, statsrådet Eliel Aspelin-Haapkylä i en ålder af nära sjuttio år. Aspelin (han fogade först år 1906 tillägget Haapkylä till sitt familjenamn) föddes år 1847 i Övervetil, blev student 1865, fil. kandidat 1871 och fil. doktor 1879 med en avhandling behandlande ett ämne ur den medeltida konstens historia. År 1880 utnämndes han till docent i estetik och konsthistoria, 1892 till e. o. prof. i estetik och nyare litteratur samt 1901 till professor i sistnämnda ämne. År 1908 av-

gick han såsom emeritus varpå han använde sitt otium helt och hållet åt sina vetenskapliga studier. Aspelins arbeten, särskilt de första, behandla en mängd olika ämnen från konst- och litteraturhistoriens område (*Siipiulttarit* 1878, *Kalevalan tutkimuksia* 1882, *Lamottes afhandlingar om tragedin* 1886, *Suomalaisen taiteen historia* 1891, *Kansa Saksan kertomarunoudessa* 1894 m. m.) men ganska tidigt framträder i hans produktion en tydlig benägenhet för biografiska studier, en förkärlek för personskildring, som till övervägande del präglar hans senare arbeten. Till denna kategori av Aspelins synnerligen produktiva författarverksamhet ha vi att hänföra de äldre konstnärsbiografierna över bildhuggaren *Johannes Takanen* (1888), och målaren *Werner Holmberg* (1890), samt de senare utgivna arbetena *Elias Brenner, en forskare och konstnär från Karlarnes tid* (1896), *Lars Stenbäck* (1900), *Muoto- ja muistikuvia* I—III (1911—1914), *Alfred Kihlman I* (1916) samt till stor del *Suomalaisen teatterin historia* (4 delar, 1906—1910). Ehuru egentligen estetiker och konsthistoriker kom Aspelin sålunda att lämna rika och värdefulla bidrag till Finlands kulturhistoria i vidsträcktare mening från medlet av det nittonde till början av det tjugonde århundradet. Särskilt intressanta ur historisk synpunkt äro de bidrag till pietismens historia han meddelat i biografierna över Stenbäck och Kihlman. I »Muotokuvia» möta vi på egna erfarenheter och minnen grundade skildringar ur studentlivet på 1860—1870-talen, vidare levnadsteckningar av märkligare personer från nyaste tid, såsom målaren A. Edelfelt, historikern K. A. Castrén, orientalisten K. F. Eneberg, skriftställaren A. Kivi, publicisten A. Hagman m. fl. — På det arkeologiska forskningsområdet var Aspelin verksam såsom sekreterare och v. ordf. i Fornminnesföreningen, och år 1887 väckte han genom en broschyr tanken på ett nationalmuseum för Finland. För kommittéarbeten togos Aspelins insikter på konstens område ofta i anspråk; så var han medlem av Antellska delegationen och ordf. i 1894 års kommitté för restaureringen av Åbo domkyrka. — Utan att egentligen deltaga i det politiska livet strävade Aspelin-Haapkylä att genom sin vetenskapliga verksamhet befrämja den finskspråkiga litteraturen och den finska nationalandan, vilka lågo honom varmt om hjärtat. I Finska Litteratursällskapet fungerade han såsom viceordförande 1892—1902 och såsom ordförande från sistnämnda år till sin död.

— Dagen efter statsrådet Aspelin-Haapkyläs död bortgick överdirektören i överstyrelsen för skolväsendet i Finland frih. Y. K. Yrjö-Koskinen i en ålder av 62 år. Bleven filosofiekandidat år 1877 verkade Yrjö Koskinen — såsom han före fadrens upphöjelse i adligt stånd hette — först några år såsom lärare i historia och språk i finska normallyceum och Helsingin alkeisopisto samt såsom tidningsman, varpå han egnade sig åt folkskolväsendet, först såsom lektor och sedan såsom direktor för Jyväskylä folkskollärarseminarium, en tid såsom folkskolinspektor i Nylands län. År 1899 kallades

han till den chefsplats i skolstyrelsen som han innehade till sin död. Åren 1908—1909 tillhörde Yrjö-Koskinen den inhemska koalitionssenaten, däri han fungerade såsom chef för ecklesiastikexpeditionen. Under ståndsrepresentationens tid deltog han i några lantdagar och efter det nuvarande representationssättets införande valdes han ett par gånger till enkammaren, där han tillhörde det gammalfinska partiet. — För filosofiedoktorsgrad utgav Y.-K. år 1890 en avhandling med titeln *Suomalaisten heimojen yhteiskuntajärjestyksestä pakanuuden loppu-aikoina*, en på den jämförande sociologin grundad undersökning om de ursprungliga samhällsinstiutionerna hos de finsk-ugriska stammarna i Ryssland och Finland. Med stor utförlighet behandlas däri bl. a. frågan om den medeltida beskattningsgrund, som gick under namn av krok, — koukku. Enligt Yrjö-Koskinens uppfattning, som stödes med en mängd plausibla bevis, var denna beskattningsform av finsk-ugrisk härkomst och särskilt en specialitet för den tavastländska stammen, på vars område den tillämpades redan vid hednatidens slut. Ifråga om landskapen uttalas, visserligen med betydligt svagare skäl, den nog motsagda, men icke förkastliga teorin att dessa kunde anses såsom rester av ett ursprungligt finskt samhällsskick.

C. v. B.

— Den 27 januari avled enligt meddelanden i tidningarna nestorn bland Norges historiker, professorn vid Kristiania universitet J. E. W. S a r s i den höga åldern av åttioett år. Med honom bortgick en historiker, som uppnått en mindre vanlig berömmelse även utom sitt hemlands gränser och som utövat ett ofantligt inflytande på åskådningssätten hos de senaste släktleden i Norge genom en historisk skriftställarverkamhet präglad på en gång av en överlägsen stilistisk förmåga och en medryckande nationell historieuppfattning. Född år 1835 utnämndes Sars 1874 till personell e. o. professor i historia vid Kristiania universitet, efter att tidigare under en följd av år ha varit anställd vid norska riksarkivet och därefter ett par år ha verkat som universitetsstipendiat. Sitt första större verk *Norge under foreningen med Danmark* utgav han åren 1858—1865 och hävdade här redan den uppfattningen, att det norska folkets utveckling fortgått självständigt även under det danska väldets tid och med nödvändighet därför en dag måste leda till politisk självständighet. Än eftertryckligare och gående mera i enskildheter framlade han denna åsikt i sitt främsta verk *Udsigt over den norske historie*, vars första del utkom 1873, de trenne övriga i långsam följd under samma och därpåföljande årtionde. Detta arbete, som i Norge väckte den största uppmärksamhet, blev av utomordentlig betydelse för landets politiska utveckling under de senaste årtiondena genom att lägga en starkare teoretisk och emotionell grund under det då allt kraftigare framträdande politiska självständighetskravet. År 1882 utkom hans

Historisk inledning till grundloven, vilken väckte polemik såväl i Norge som i grannländerna och ådrog sin författare klandret att ha framlagt en uppfattning, som måste anses konstruerad. I populär form skildrade han *Norges politiske historie 1815—1885* (1899—1904) och medverkade ännu på sin sena ålderdom i verket »Norges historie fremstillet for det norske folk», vari han behandlat tidrymden 1885—1905 (1909). På sin sjuttioårsdag 1905 blev han föremål för hyllning av arbetskamrater och lärjungar, som till honom överlämnade en volym »Historiske Afhandlinger». — Mindre forskare till sin läggning än skildrare har Sars efterlämnat ett verk, som städse skall komma att intaga en framskjuten plats i den norska historieskrivningen, såväl på grund av den utpräglade filosofiska grundåskådning som genomgår det som till följd av det sätt varpå han förstått att ställa sitt folks öden under framfaren tid i samband med den samtidigt pågående kulturutvecklingen i andra länder.

Den genealogiska litteraturen i vårt land har genom fullbordandet av Jully Ramsays stort anlagda arbete *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden* (592 sid. folio, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1909—1916) riktats med ett monumentalt verk, som icke blott gör den största heder åt sin författarinna, utan som ock skall bilda en bestående prydnad för vår inhemska historiska litteratur. Det kan med fog sägas, att en kvinna icke ofta torde utfört ett lika betydande och omfångsrikt, såväl psykisk som fysisk kraftanspänning i hög grad krävande historiskt forskningsarbete som detta. Ett träget, mångårigt sysslande med en vetenskapsgren, som hittills hos oss jämförelsevis föga upparbetats, ofta utfört under mödor, om vilka den som själv endast i mindre omfattning befattat sig med samma slags studier, helt säkert blott ofullständigt kan göra sig en föreställning, har härmed inom en förvånande kort tid bragts till en lycklig avslutning. Ty såsom lycklig bör denna fullbordan utan tvekan få betecknas, väl motiverande det erkännande alla vänner av vår inhemska historiska och kulturhistoriska forskning, likasom alla forskare av facket inom medeltidens, det sextonde och det sjuttonde århundradets historia, äro färdiga att oförbehållsamt skänka författarinnan. Det är icke blott genealogen — såväl idkaren av en den enskilda familjens utvecklingshistoria avseende förströelseforskning, som även den för vetenskapen arbetande yrkesbrodern — utan ock den rene historikern, den där i källorna oupphörligt stött på namn, varom de tryckta ättartavlorna kunnat meddela ingen eller blott ofullständig, ofta rentav vilseledande upplysning, vilken i detta verk erhållit en efterlängtad vägledning och en tillförlitlig handbok. En av arbetets största förtjänster är i själva verket, att de uppgifter det meddelar äro synnerligen väl egnade att orientera den sökande ifråga om de personligheter om vilka han önskar erhålla upplysning, att

m. a. o. personalnotiserna gjorts jämförelsevis fylliga och det biografiska sålunda i dem fått ett vidare rum, än i liknande verk tidigare i allmänhet plägat vara fallet. Med omsorg ha i övrigt dessa personalnotiser sovrats och sammanställts, med en omsorg som icke varit mindre än det tålamod varmed de ur arkiven och den tryckta litteraturen hopsamlats och styckevis sammanfogats. En mängd nytt kunskapsstoff har på det ifrågavarande området ytterligare genom fru Ramsays arbete tillförts vårt vetande, och en lycklig kombinationsgåva har låtit henne uppspåra h. o. h. nya ätter och ätteledningar, samt till sin riktiga art reducera andra, genom falsk tradition eller tidigt uppkomna sammanblandningar hittills mer eller mindre vanställda släktregister. Såsom exempel på dylikt förtjäna nämnas den tidigare såsom en enda gammal medeltidssläkt ansedda »ätten» Djekn, vilken sönderdelats i trenne av varandra oberoende släkter, Tavast, som rönt samma öde, Finne, varav numera bör räknas 4 släkter, och Skalm, som upplösts i ännu flere med intet eller oklart inbördes samband. Namnen Boose, Frille, Fincke, Grabbe, Ille, Kurck. Poitz, Skytte, Stubbe, m. fl. tillhöra vart och ett tvenne oberoende släkter. Särdeles intressanta äro utredningarna rörande ätterna Kurck, Munck (3 st.), Spåre (2), Jägerhorn (Hertonäs-släkten), von Knorring, Pistolekors, Teet, Wildeman o. a. Till de h. o. h. »nya» höra exempelvis släkten Grön-Tott (till Järppilä) och ett stort antal mot slutet av medeltiden och under femtonhundratalet framträdande, vid vissa frälsegods bundna frälsemannaätter.

Förf. har följt principen, att utelämna sådana släkter, om vilka hon varit i tillfälle att bjuda endast föga nytt utöver det redan kända, varigenom dock blott jämförelsevis få mera betydande namn kommit att saknas i arbetet. Den omständigheten åter att detta utgivits under en följd av år har medfört fördelen att till fjärde och sista häftet kunnat fogas en samling under utgivningstiden antecknade rättelser och tillägg, vilka förfullständiga uppgifterna i släkttabellerna. Som en betydande förtjänst bör ytterligare framhållas, att källhänvisningar fogats till texten, en anordning som ju i dylika verk förut sällan om ens någonsin förekommit och som av varje forskare måste hälsas med livlig tillfredsställelse. Visserligen hade en forskare, vars arbetsfält faller utom det egentliga genealogiska gebitet, gärna sett om utrymmet medgivit att dessa källhänvisningar gjorts än mer omfattande och preciserade; men detta hade måhända alltför lätt kunnat verka störande på arbetets plan. Bokens användning underlättas slutligen genom de synnerligen vidlyftiga register som avsluta den; av dessa omfattar ett de i tabellerna omnämnda jordagodsen, ett annat de i dem nämnda personer, som icke tillhöra de i arbetet upptagna frälsesläkterna. — Det må yttermera tillfogas, att ett studium av »Frälsesläkter» — och icke blott dess användande som uppslags verk — kan anbefallas envar som önskar fördjupa sin kännedom om vårt lands kulturella förhållanden under de århundraden till vilka

det hänför sig. Målande särdrag anföras av utgivarinnan i mängd och med synbar förkärlek. Även socialhistoriskt erbjuder verket ett betydande intresse genom att skänka oss en mera samlad bild än den vi tidigare ägt av de högre samhällslagrens levnadsförhållanden, av deras släktskapsförbindelser och ekonomiskt-samhälleliga ställning — deras jordbesittning å den ena sidan och deras verksamhet och befordran i statens tjänst å den andra — under denna tid. Den betydande inflyttning som under de ifrågavarande århundradena försiggick av utländska frälsemän, vilka mer eller mindre fast bundos vid landet genom giftermål och förvärvade eller donerade jordagods, framstår även den genom fru Ramsays undersökningar i en klarare dager än förr. Av intresse är vidare att enligt tabellernas uppgifter iakttaga den rent oerhörda decimering av de högre klassernas led de ständiga krigen under Sveriges stormaktstid — och allra sist och kännbarast det stora nordiska under Karl XII — medförde, en decimering som blev så mycket kännbarare, som ju dessa högre samhällslager tidigare aldrig varit starkt företrädda i vårt land och därtill just kort förut under sextonde och sjuttonde århundradena — efter vad det vill synas icke utan planmässig medverkan från styrelsens sida — vunnit en märkbar ökning i omfattning och betydelse. Slutligen innehåller verket en mängd bidrag till kännedomen om våra herrgårdars uppkomst och historia under äldre tid. — Avbildningar av bevarade vapensköldar och signet ha till stort antal intagits i texten. Arbetet ter sig i en värdig och typografiskt fördelaktig utstyrsel. Särskilt förtjänar omnämnas den överskådlighet som utmärker texten, tack vare ett väl träffat val av stilsorter och av mellanrum mellan tabeller och rubriker. —

(K. C.)

En avgång och en utnämning. Den 12 december 1916 erhöll statsarkivarien dr R. Hausen ansökt avsked från sin befattning. Den 15 januari 1917 utnämndes till hans efterträdare trafikinspektören av II klass vid statsjärnvägarna dr L. Harmaja.

De förhållanden under vilka dr Hausens tillbakaträdande och dr Harmajas utnämning skett äro så egendomliga, att vi icke kunna underlåta att närmare beröra dem. Tryckfrihetens återinförande gör det numera möjligt att relatera sakens hela förlopp.

Dr Hausen hade i Svenska Litteratursällskapets skriftserie varen 1916 offentliggjort en samling »Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809». Publikationen utdelades åt sällskapets medlemmar på vanligt sätt. I september 1916 beslagtogs plötsligt på överhetlig befallning av polisen den återstående delen av upplagan. Någon tid senare vände sig polisinrättningens upplysningsbyrå till Svenska Litteratursällskapets sekreterare med förfrågningar: 1) på vems initiativ utgivandet av den ifrågavarande publikationen skett, 2) när dr Hausen till tryck överlämnat det insamlade materia-

let, 3) när sällskapet fattat beslut om publikationens tryckande, 4) vilket skälet varit till dess utgivande »just vid närvarande tid». På dessa frågor avgav sekreteraren skriftligt svar, av vilket framgick, att dr Hausen tagit initiativet till publikationen, att dess utgivande beslutats 1915 och att det viktigaste materialet, kammarrådet F. L. Nybergs brevbok, blev tillgängligt för forskningen just vid den tidpunkten.

Härmed borde vederbörande, tycker man, ha känt sig tillfreds. Men den 5 december 1916 kallades statsarkivarien Hausen till viceordföranden i senatens ekonomiedepartement Borovitinoff, som meddelade dr Hausen att det förelåg från militärmyndighet en förvisningsorder för honom. Orsaken härtill var att Hausen mitt under brinnande krig, vid en tidpunkt då en konflikt med Sverige icke var utesluten, utgivit en publikation om Rysslands senaste krig med Sverige, vilken kunde uppväcka mot ryssarna fientliga känslor hos landets befolkning. Dr Hausen invände häremot att böcker om finska kriget 1808—09 stå att köpa i alla boklådor och finnas i alla bibliotek och att hans publikation endast var en urkundspublikation. Borovitinoff uppmanade emellertid dr Hausen att i anledning av det timade omedelbart inlämna avskedsansökan, vid äventyr att gå miste om pension; möjligen kunde han genom avskedstagandet dessutom undgå förvisningen. — Följande dag inlämnade dr Hausen sin av sjukbetyg åtföljda avskedsansökan, som av senaten skyndsamt behandlades, varvid författningsenlig pension tillerkändes honom.

Lika karakteristiskt för den gamla regimen som dr Hausens tvungna avskedstagande var, lika betecknande var utnämningen av hans efterträdare. Oaktat flera kompetenta *historiker*, bland dem även statsarkivets båda arkivarier, anmält sig hugade att övertaga befattningen, utnämndes till statsarkivarie en *statistiker*, vars vetenskapliga verksamhet icke på något vis ådagalagt hans kompetens och vars administrativa verksamhet varit förlagd till — statsjärnvägarnas tariffbyrå. På vilka dunkla vägar denna utnämning kom till stånd är icke bekant och för oss likgiltigt.

Dr Harmaja har sedermera ställt sin plats till den nya regeringens förfogande, medan dr Hausen anhållit om att återfå sin förra tjänst.

G. S—n.

Beriktigande.

Dr A. Mörne har fäst red:s uppmärksamhet på, att den i senaste häfte av denna tidskrift under omnämnande av hans skrift *Från »Saima» till »Vikingen»* om tidningen Vikingen använda beteckningen »folkblad» icke är riktig, enär detta blad hade en rent intellektuell prägel och vände sig till de högre bildade. Red. har härmed velat tillmötesgå den ärade förf:s önskan om införande av ett beriktigande från dess sida.

Till Redaktionen insända skrifter:

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. I: 39—41. 112 sid. (illustr.) Stockholm 1916.

Georg Sverdrup, *Lofthusbevægelsen.* Historisk Tidsskrift 1. Levering 1917. 256 sid. Kristiania 1917.

Helena Westermarck, *Elisabeth Blomqvist, hennes liv och gärning.* En biografisk studie. I. 251 sid. (illustr.), Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1916.

Jully Ramsay, *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden.* 592 sid. (vapenbilder), Söderström & C:o, Helsingfors 1909—1916.

Edv. Hjelt, *Otto E. A. Hjelt. Hans liv och gärning.* XI + (1 +) 304 sid. (illustr.), Söderström & C:o, Helsingfors 1916.

Arne Jörgensen, *Bokägarmärken i Finland.* 18 + VII sidor text (147 illustr. o. planscher). Söderström & C:o, Helsingfors 1916.

Finlands svenska folkdiktning I, A: 1. Sagor, referatsamling. Första bandet, 19 + (1 +) 521 sid. Helsingfors 1917. (Skrifter utg. av Sv. Litteratursällskapet i Finland CXXXII).

Studier i nordisk filologi, utgivna genom Hugo Pipping, åttonde bandet, 98 + 8 + 72 sid., Helsingfors 1917 (Skr. utg. av SLS CXXXIII).

Julius Ailio, *Hämeenlinnan kaupungin historia I. Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria.* VIII + 281 sid. (illustr.), Tavastehus 1917.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. von TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

H. 2 1917 Årg. 2

INNEHÅLL:

Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden.

Av

GABRIEL NIKANDER.

III.

Byggnadssätt och hortikultur.

Herrgårdsarkitekturen i Finland följde på behörigt avstånd med växlingarna i Sverige. Vid frihetstidens slut byggdes på våra herrgårdar karaktärshus, som i påfallande grad erinra om de enklare skapelserna av tidevarvets rikssvenska arkitekter, bland vilka fortifikationskaptenen C. Wijnblad var en av de mest kända. Exemplar av hans arkitekturböcker nådde också de finländska herrgårdarna. Det är den utgående barocken, som har ordet i hans verk, vilket uppbäres av en orubblig tro på att arkitekten kunde genom ett enkelt fasthållande vid vissa en gång för alla funna matematiska storhetsförhållanden mellan en byggnads olika delar och en lika följdriktig tillämpning av symmetriens regler skapa byggnadsverk av bestående värde. En mönstergill dekorativ utsmyckning av arkitekturverken trodde man sig ernå genom att använda de allt sedan renässansens dagar traditionella ornamentala formerna. Under senare delen av 1700-talet gjorde sig de nyklassiska strömningarna småningom gällande hos oss. Den nyantika byggnadsstilen blev i Sverige högaktuell genom Gustav III:s italienska resa under åren 1783—84. Intresset för stilen spred sig direkt från hovkretsarna till den högre aristokratien i vårt land (exempel: general v. Willebrands karaktärshus på Jokkis från 1790-talet, bild 6). Inom den akademiska världen erhöll den nya smakriktningen en övertygad förespråkare i Porthan. Han höll för studenterna

arkeologiska föreläsningar bl. a. över utgrävningarna vid Herculanum, med användande av goda planschverk som åskådningsmaterial och åberopande nyantikens banbrytare Winckelmann såsom främsta auktoritet. Under sina resor i landet studerade Porthan med glädje de kyrkobyggnader, där nyantika förebilder — stundom genom konungens personliga initiativ — kommit till användning. Så antecknade han 1794 om Pedersöre kyrka, att den till det inre var »så vacker och med [så] god smak ombyggd och med en så grann portal (colonner etc.) försedd, att den vida övergår alla landskyrkor i Finland.» För studenterna utlade han i enlighet med dessa principer, huru kyrkorna borde byggas. Att utvecklingen inom arkitekturen efter 1784 för samtiden icke framstod såsom något radikalt avbrott mot den tidigare konstriktningen framgår av Porthans oförställda beundran för den tidigare gustavianska periodens förnämsta byggnadsverk i vårt land, Vasa hovrätts hus (bild 4). I sin geografi hänförde han det till »de prydligaste och vackraste i riket», med dess »tre våningar, efter doriska orden, med förgyllda dekorationer av gutet tackjärn och slagur i frontispicen». Betecknande för samtidens uppfattning av arkitekturen var ett år 1800 inom Hushållningssällskapet framställt förslag, att akademin borde införa undervisning i arkitekturens estetiska del genom att pålägga professorn i romersk litteratur (= Porthan) skyldighet att föreläsa i ämnet, medan professorerna i matematik och ekonomi skulle föreläsa över byggnadskonstruktionerna. Praktiska insikter i arkitektur ansåg man kunde inhämtas blott genom utländska resor.[25]

De små förhållandena i vårt land gjorde, att under 1700-talet inga egentliga arkitekter funnos att tillita. Också i Sverige uppfördes ännu i medlet av århundradet byggnader på landet oftast av enkla hantverkare. Till murmästarnas utbildning hörde även hos oss inhämtande av kunnighet i att utföra enklare byggnadsritningar och i att uppgöra kostnadsförslag. Regeringen försökte för sin del utbilda byggmästare genom att några soldater vid varje regemente årligen kommenderades att deltaga i uppförande av stenbyggnader för kronans räkning. I slutet av seklet förekommo i vårt land rätt allmänt byggmästare, ofta f. d. dragoner, sockensnickare o. dyl., såsom Suolahti påvisat i

sin prästgårdshistoria. Åbo stad ägde under 1760- och 70-talen en »stadsarkitekt eller -byggmästare», J. C. Schröder, som även uppförde byggnader på landet. På 1790-talet saknade staden icke blott en arkitekt, utan också murmästare, som hade kunnat utföra större byggnadsföretag. En amatör på båda dessa områden blev medicine professorn Bonsdorff, som på sin egen gård Brinkhall uppförde ett corps de logis (1793) jämte stora ekonomibyggnader av sten och efter denna tid bistod andra i deras byggnadsföretag. Då landshövding Willebrand låtit arkitekten C. Gjörwell i Stockholm (enligt Porthans uppgift arkitekt Palm-

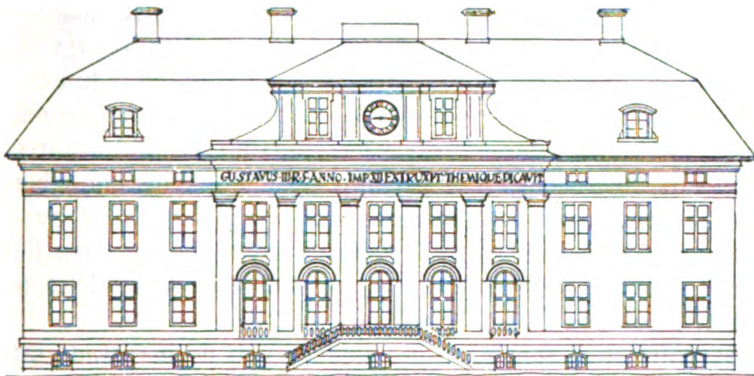

Bild 4. Vasa hovrätts hus. Av C. F. Adelcrantz.

stedt) uppgöra ritningar till sitt stora karaktärshus på Jokkis (1794), åtog sig Bonsdorff att övervaka byggnadsarbetet, icke utan ironiska anmärkningar från sina kollegers sida. Bonsdorff uppförde ytterligare karaktärshuset på den förmögne kyrkoherden Idmans stora egendom Takkula i Vittis och flere andra byggnader.

Då akademins nybyggnad i början av nittonde seklet lades under arbete, överflyttade arkitekten Ch. Bassi från Stockholm till Åbo. Han hade hoppats att erhålla även privat praktik i sitt nya hemland, men under de första åren av hans vistelse här lyckades detta icke i någon större utsträckning, möjligen beroende på den minskade penningtillgång, som hos oss utmärkte slutet av den gustavianska tiden, sedan de av krigsåren 1788—90

förorsakade goda konjunkturerna under inflytande av det Napoleonska världskriget förbytts i ett allmänt ekonomiskt trångmål.

En klass av byggnadskunnige utgjorde fortifikations- och andra officerare. På Sveaborg arbetade sålunda bl. a. Nordensköldarne, löjtnanterna P. Granstedt, Kocke och Stenstam. Den på Viik i Kimito bosatte majoren Bruncrona, också han f. d. Sveaborgare, vitsordades av Calonius såsom fackbildad på ifrågavarande område.[26]

Finlands fattigdom och avlägsna läge gjorde att praktbyggnader här blevo ojämförligt sällsyntare än i Sveriges centrala delar. Den omständigheten, att såväl vår högadel som våra större industriidkare ofta bosatte sig i Sverige, bidrog i sin mån till nämnda sakförhållande. Dock blev högadeln efter kriget 88 mera bofast här än förr — delvis sviter av Anjalaförbundet. Under 1810- och 20-talen, då vårt land fått en inhemsk regering, vars förtroendeposter skänkte ökade inkomstmöjligheter åt ståndspersonsklassen, byggdes ett antal herrgårdar av en mera palatslik karaktär än genomsnittstypen under den föregående epoken, trots att det ekonomiska läget för landet i dess helhet ingalunda blev lysande.

Säterifriheten, som både de allodiala och de berustade säterierna åtnjöto, innebar skyldighet för innehavaren att underhålla en ståndsmässig sätesbyggnad, och vid häradsrätterna anställdes under 1700-talet regelbundet undersökningar, huruvida säteriägarne fullgjort denna skyldighet. En del kameralister ansågo att jordbesittningsförordningarna av 1789 gjorde dessa undersökningar obehövliga. I praktiken torde de icke haft nämnvärd betydelse efter sagda tidpunkt. Om säteriägaren icke själv bodde på gården, nöjde han sig väl med att där uppföra en anspråkslös byggnad, som för nöds skull kunde kallas »adeligit säte» (exempel: Kuris under Jackarby). En så vederhäftig källa som professor Gadds avhandling om Nylands och Tavastehus län (1789) uppger att de berustade säteriernas åbyggnad »allt för mycket här i landsorten är eftersatt och försummad». I Sverige klagades däremot ofta över otillåtligt slöseri i byggnadsväg.[27]

De, som ägde de största tillgångarna att depensera på byggnadsföretag, voro bruksägarna, såsom Kijk på Tykö, Hising

Bild 5. Karaktärsbyggnaden på Tykö bruk. Av J. C. Schröder.

Bild 6. Corps de logis på Jokkis gods. Av C. Gjörwell.

Bild 7. Karaktärsbyggnaden på Nickby gård i Sibbo.

Bild 8. Karaktärsbyggnaden på Jomala gårds f. d. häradshövdingeboställe på Åland.

på Fagervik, Petersen på Björkboda, Augustin på Näse och Linder på Svartå. Alla dessa uppförde i slutet av 1700-talet eller i början av det följande seklet ståtliga karaktärshus. Bland andra större byggherrar må nämnas den »siste rike» Fleming till Lemsjöholm och några kronoleverantörer, såsom överproviantmästaren och fältkamrern Weckström på Domarby i Helsinge, vars företag att uppföra både man- och ladugård av sten omnämnes i Porthans geografi, samt general v. Willebrand, som lagt grunden till sin förmögenhet genom arméleveranser under kriget 1788—90.

Träbyggnader blevo under hela seklet ojämförligt vanligare än de av sten. Orsaken låg delvis i bristande teknisk skicklighet att tillverka dugliga tegel och att lägga varaktig grund för stenhus, delvis i trävirkets relativa prisbillighet. Detta sakförhållande har blivit av ödesdiger betydelse för kännedomen om vår gamla herrgårdskultur. Medan i Sverige både till fasader och interiörer orubbade byggnader från den gustavianska tiden icke höra till sällsyntheterna, kunna de hos oss snart sagt räknas på fingrarna. Kulturhistorikern får under sådana omständigheter huvudsakligen söka sin kunskap ur torftiga arkivaliska källor, och resultaten kunna icke jämföras med dem från rikare länder. De flesta av våra träbyggnader ha genom upprepade ombyggnader förvanskats till oigenkännlighet, och i många fall ha de gamla gårdarna genom vådeld lagts i aska.

Själva gårdsanläggningarna förete ofta, såsom i det föregående blivit antytt, en intim förening av ekonomibyggnader och karaktärshus. Under senare delen av 1700-talet bebyggdes emellertid allt flere gods enligt den s. k. herrgårdstypens planläggning med karaktärshuset och två eller fyra flyglar vid mangården och ladugården på något avstånd därifrån såsom ett helt för sig. Så på flertalet av de östnyländska storgodsen. En övergångsform uppstod genom att man bibehöll två längor på mangårdens båda sidor, men öppnade den fjärde sidan av den förut slutna fyrkanten. Så t. ex. på Halola och Ruotsila (bild 2 och 9). Eliegård i Ulvsby, uppbyggd 1805, utgör ett tidigt bevis på att man eftersträvade »herrgårdstypens» ideal också på mindre gårdar (bild 24).

En mycket framträdande drag i denna tids borgerliga arkitektur är mansardtakens synnerligen talrika förekomst. Dessa tak voro redan på 1740-talet vanliga i Stockholm och spredos därifrån också till rikets avlägsnare delar. Wijnblad förordade ännu på 1750-talet det »italienskt brutna» eller lanternintaket — i svenska förhållanden efter dess vanliga förekomst under 1600-talet kallat »säteritak» — såsom prydligare för byggnader på landet, men dess tid var hos oss ohjälpligen ute. Från Finlands gustavianska tid känner jag ytterst få byggnader med sådana tak. Däremot bibehöll sig mansardtaket länge efter det nyklassicismen begynt använda takkonstruktioner med låg resning och antikiserande gavlar. Ännu in i nittonde seklet uppfördes här hus med mansardtak, så t. ex. omkr. 1810 den stora karaktärsbyggnaden på Tavastby gård i Elimä, och omkring 1825 den på Västerkulla i Helsinge.

Om vi kasta en blick på de här avbildade karaktärshusens arkitektur, finna vi att byggnaderna på Tykö och Yläne gård (bild 5, 12 och 13) nära följa rikssvenska förebilder också däri, att rummen »till dageligt bruk» på nedre botten äro låga, medan paradrummen på övra botten äro rymligare och ljusare. Byggnaden på Tykö, uppförd av Åboarkitekten Schröder år 1770, har ett högst egendomligt tak med två brytningar i stället för det vanliga mansardtakets enkla brytning. Karaktärshusen på Yläne gård och Ruotsila (bild 12 och 10) ha tak av vanligare konstruktion, likaså Nickby och Jomala gård, vilka sistnämnda byggnader äro typiska för mindre herrgårdar (bild 7 och 8). Tyköhuset har i nedre våningen rusticerade hörn och ett på samma sätt behandlat mittparti. Tidevarvet gjorde sig inga skrupler i fråga om oäkta materialbehandling, och trähuset på Yläne har således fått hela nedre våningen rusticerad och imiterade valvstenar placerade över fönstren. Både Tykö- och Ylänehuset ha regelrätt taklist och »skiljelist» mellan våningarna, vardera proportionerade efter husens höjd.

Vi ha i det föregående antytt det livliga uppodlingsarbete, som vid denna tid utfördes på Yläne gård. Egendomen innehades från 1781 till 1804 av änkefriherrinnan Margareta Helena Lybecker, född Hising, som 1763 trätt i äktenskap med hovjunkaren Carl Blechard Lybecker. Friherrinnans ekonomiska

förtjänster hade uppfordrat en akademisk dissertant att kväda hennes lov i verser, där föremålet för hyllningen tilltalas på följande sätt:

Och Er, som själv med upplyst vett,
Den vettenskapens värde känner,
Som jordens öknar blomster gett,
Och ymnoghetens horn berett.
— — — — — — — — — — —
Er snillet vill sin dyrkan tyda.

Ett bevis på friherrinnans energiska verksamhetslust utgör det här avbildade karaktärshuset, uppfört i slutet av 1790-talet. För att få skickliga arbetsledare införskrev fru Lybecker genom sin bror presidenten i Vasa hovrätt Carl Hising två timmermän från Gamla Karleby. Friherrinnan ägde pietet nog att låta de gamla flyglarna på gården kvarstå, av vilka den här avbildade ger en god föreställning om hur en herrgårdsbyggnad hos oss ofta såg ut före mansardtakens och de stora fönsterrutornas herravälde. Ylänehuset erhöll en dyrbar inredning, varom mera nedan. — Tvåvåningsbyggnader uppfördes i slutet av 1700-talet till avsevärt antal. I östra Nyland bebyggdes sålunda Sannäs, Peippola, Anjala och Willikkala med sådana, men otvivelaktigt förblevo envåningshusen vanligast, såsom naturligt var i fråga om träbyggda gårdar. På sin höjd inreddes några vindsrum »i mansarden» eller i frontespicen. Planritningen och laveringarna av Ruotsila i nuvarande Kiikka församling, vilka förträffligt komplettera varandra, ge oss en detaljerad bild av byggnadssättet på ett medelstort säteri. Karaktärshuset uppfördes av major G. v. Knorring åren 1786—91. Byggnaden bär omisskännlig prägel av den rådande svenska »herrgårdsstilen», medan den nära föreningen mellan bonings- och ladugårdshusen erinrar om bondgårdarnas byggnadssätt.

Bilden av Jackarby karaktärshus (bild 14) visar, hur pass oansenligt ett storgods kunde bebyggas under ifrågavarande tid. Huset ter sig dock som en tvåvåningsbyggnad från andra sidan, ty det var »underbyggt med hög stenmur, vari äro inrättade boningsrum för domestiker, tre välvda källare och flere

Bild 9. Planritning av Ruotsila berustade säteri i n. v. Kiikka år 1805.

Mangården.

N:r 1 karaktärsbyggnaden, uppförd 1786—91: a förstuga, b sal med alnshög vävpanel och målade karduspapperstapeter; c, d, e kamrar; f kök; 2:dra våningen har lika många och stora rum som den 1:sta, men 4 tum högre fönster; i 3:dje våningen två låga salar utan eldstäder. N:r 2 västra flygelbyggnaden: g matsal, h kök, i förstuga, k, l kamrar, m två »matbodor». N:r 3 östra flygelbyggnaden: n pigkammare med blyfönster, o förstuga, p mjölkkammare, q bagarestuga, r förstuga, s drängstuga med »bänkar och sängar i väggen», t port av »snickararbete».

Ladugården.

N:r 4: u boda, v d:o för tjänstfolket, x två svinstigor, y oxfähus, z, ä, lider, å foderlada, ö kofähus med 16 spiltor, aa fårhus, ab, ad lider, ac foderlada, ae fähus utan golv med 9 spiltor, af svinhus, ovanpå detta hemligt hus.

(Forts. sid. 75)

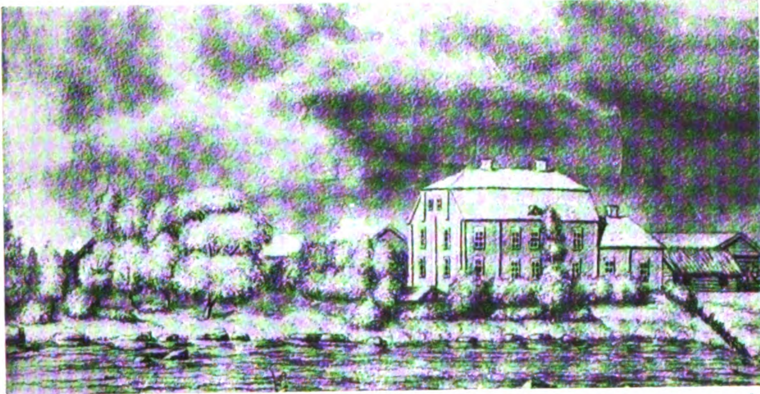

Bild 10. Ruotsila gård år 1875.

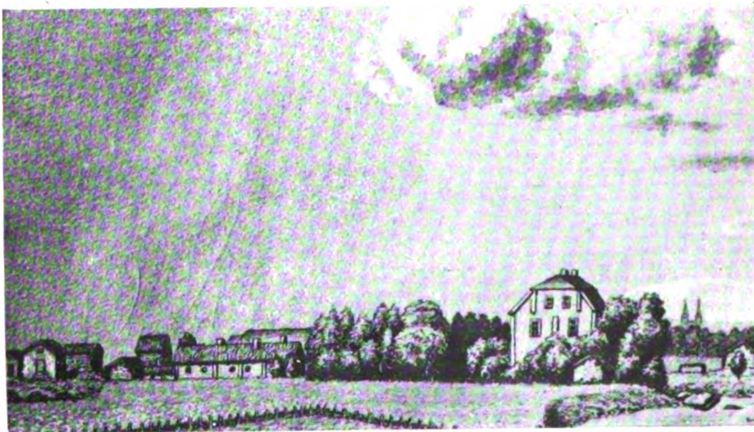

Bild 11. Ruotsila gård år 1875.

Bild 12. Karaktärshuset på Yläne gård i n. v. Yläne socken.

Bild 13. Flygelbyggnad på Yläne gård.

skafferier». Den övre våningen innehöll ursprungligen »sal med tambur, förmak, sex kamrar och dubbel förstuga». Den här avbildade flygelbyggnaden, uppförd på 1770-talet (bild 13), användes tydligen också den av herrskapet. Ingångsdörrarna till dessa båda byggnader eller »husportarna» äro utförda med större omsorg (bild 23), såsom ofta i de gustavianska trähusen, där den yttre ornamentala utsmyckningen vanligen samlade sig i portaler och fönsteromfattningar.

Bilderna av Halola i Maaninga vittna om, att ståndspersoner i östra Finland åtnöjde sig med till det yttre rätt anspråkslösa bostäder. Gården uppfördes på 1770-talet av fänriken M. F. Tavast. Senare tillhörde den hans son, major C. F. Tavast, som deltog i finska kriget 1808 och följande år blev överstelöjtnant, men tog avsked för att återvända till sin fädernegård. E. S. Tigerstedt har i sin bok om familjen Tavast meddelat intressanta upplysningar om livet på Halola. På 1810-talet ansågs det här avbildade karaktärshuset otillräckligt och ett nytt uppfördes, men Tavast fortfor att till dödedag bebo den gamla byggnaden (bild 1 och 2).[28]

Storgård i Metsämäki i S:t Marie och Lähteenmäki rusthåll i Reso, båda helt nära Åbo, samt Eliegård i Södermarks by i Ulvsby invid Björneborg, må gälla som prov på mindre herrgårdars byggnadssätt i sydvästra Finland (bild 3, 18 och 19). Den förstnämnda gården hade tidigare tillhört professor Bilmark, vilken 1776 var »så lycklig» att han fick sälja den till hovrättsrådet M. Lilius, som på gamla dagar bosatte sig där. Hans son häradshövding G. A. Lilius, som genom giftermål med fröken Muncktell från Näsegård i Bjärnå förvärvade en ansenlig förmögenhet, ombyggde 1796 karaktärshuset, en s. k. »vinkelbyggnad», varigenom det erhöll det utseende som bilden utvisar. Byggnaden

Uthus.

N:r 5: ag brännhus med 40 kannors kopparpanna och 80 kannors gryta; från brunnen rann vattnet med självtryck till kylfatet och därifrån i älven; ah förstuga, ai badestuga. N:r 6: två bodor. N:r 7: ak stall, al slädlider, am »vangshus» med loft. N:r 8: an ria, ao loga, ap lada. N:r 9 aq ria, ar loga, as lada. N:r 10: at, av rior, au loga. N:r 11 halmmagasin. N:r 12 »angnshus». Dessutom ännu en rierad.

erinrar till det yttre om större bondgårdar i Åbotrakten. Jordbruket på Metsämäki sköttes av en landbonde, varför de här upptagna ladugårdshusen endast voro till för de husdjur, som ägaren behövde för sitt eget hushåll.

Lähteenmäki tillhörde i början av 1800-talet garverifabrikören Ekholtz i Åbo; byggnaderna hade blivit uppförda på 1770-talet. Den här avbildade anläggningen återger endast mangården, kringbyggd också den liksom de västfinska böndernas »umpikartanot».[29] »Profilritningarna» av denna gård liksom av Halola visa tak med hög och brant resning, konstruktioner, som förordats av teoretikerna ännu i mitten av seklet. Dessa tak voro tydligen rätt vanliga före och vid sidan av mansardtaken. Karaktärsbyggnaden på Eliegård, uppförd år 1805 av Isaac Tillberg, utgör det äldsta av mig kända exemplet på att man i enkla borgerliga förhållanden begynt efterlikna den nyantika takformen med helt låg resning. Taktäckningsmaterialet utgjordes i vanliga fall av näver och takved eller av dubbla brädlag. Taken målades ofta röda, liksom träbyggnaderna nästan utan undantag beströkos med denna färg. För stenhus var ljusgult länge modefärg, med de partier, som skulle imitera natursten, hållna i ljusgrått. De flesta av våra herrgårdar voro dock bebyggda med trähus och erbjödo sålunda en rätt anspråkslös anblick av röda envåningshus med höga sadel- eller mansardtak, omgivna av sparsamma planteringar.

En helt annan prägel än de nyss omnämnda byggnaderna i deras trohjärtade, provinsiella anspråkslöshet äger corps de logis'et på Jokkis gods (bild 6), ett av den nyantika arkitekturens första minnesmärken i vårt land, en verkligt palatslik anläggning, som i storlek kom näst hovrättshuset i Vasa och som näst denna och Åbo akademis nya byggnad utgör hela den gustavianska epokens förnämsta praktbyggnad i Finland. Den här avbildade fasaden visar ett långsträckt tvåvåningshus med två svagt framspringande hörnrisaliter, upptill avslutade med låga frontoner, det hela med sina lugna proportioner utgörande ett typiskt förebud till vad som komma skulle under nyklassicismens herravälde. Efter vårt lands förening med Ryssland upphörde den nära arkitektoniska föreningen med Sverige och i stället infördes de konsthistoriska idealen från Ryssland. Den ny-

Bild 14. Karaktärshuset på Jackarby i Borgå socken före den senaste ombyggnaden.

Bild 15. Flygelbyggnad på Jackarby.

Bild 16. Kolonnka-
kelugn med nisch på
Yläne gård.

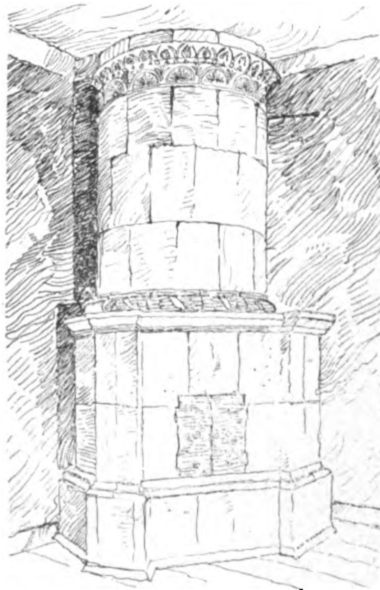

Bild 17. Kolonnkakelugn, troligen
av inhemsk tillverkning, på Marie-
berg i Lappträsk.

antika arkitekturen i den avskuggning den erhållit i detta land, där den blev ojämförligt mera använd än i Sverige, vann genom Engels epokbildande verksamhet efter 1816 en fullkomligt dominerande ställning hos oss. Karaktärshuset på Jokkis är intressant som den första utgångspunkten för en lång utveckling. Det var sålunda icke Engel, som här införde den nya stilen, långt före honom hade Gjörwell, Bassi och Granstedt arbetat i dess anda, men genom den tysk-ryske arkitekten blev dess herravälde hos oss beseglat.

På rummens inredning nedlades ofta större omsorg än på byggnadernas yttre utsmyckning. Den äldre tidens breda och låga fönster med blyinfattade rutor bli allt ovanligare och anträffas slutligen endast i flyglarna och ekonomiavdelningen. Fönstren bli högre än de äro breda och förses med stora rutor »i kitt», vilka bevarade värmen inomhus bättre än blyfönstren. De äldre, hörnställda och ofta inrykande öppna spislarna ersättas med »rörkakelugnar», efter »franskt mod» placerade mitt på någon av rummets väggar. Ugnarna uppfördes av fajans- eller »porslins»-kakel och erhöllo gärna den kolonnform (bild 16), som det för antiken svärmande tidevarvet älskade, stundom åter form av ett altare. Också vår inhemska anspråkslösa krukmakarkonst försökte att åstadkomma kolonnkakelugnar (bild 17). De i äldre tid använda löstagbara tapeterna kommo ur bruk och ersattes med fasta tapeter av väv eller papper, vanligen målade i olika färger i de särskilda rummen, såsom gult, blått, grönt o. s. v. Åtminstone de förnämligare rummen erhöllo paneler ungefär till fönsterhöjd, »bröstpanel». Väggytorna utfylldes rätt ofta med handmålade mönster eller också med individuella figur- och arkitekturmålningar, så t. ex. på Jackarby, Sjundby och Yläne gård. Var väggen enfärgad, ville man gärna ha en takbård eller »arabesk» (skrives ibland alabesk) kring rummet. En så enkel gård som Metsämäki hade sålunda i en kammare »papperstapeter, gråmålade med festoner omkring rummet», i salen bröstpanel med »gulbottnige tapeter», i förmaket »ljusblå tapeter och festoner av neglikor», i ett fjärde rum gröna tapeter. Det var tydligen dessa arabesker, som enligt Almqvists epigram övergingo vanligt folks förstånd, tagna såsom botaniska subjekt. Man hade större tillgång på helst i någon mån skolade målare

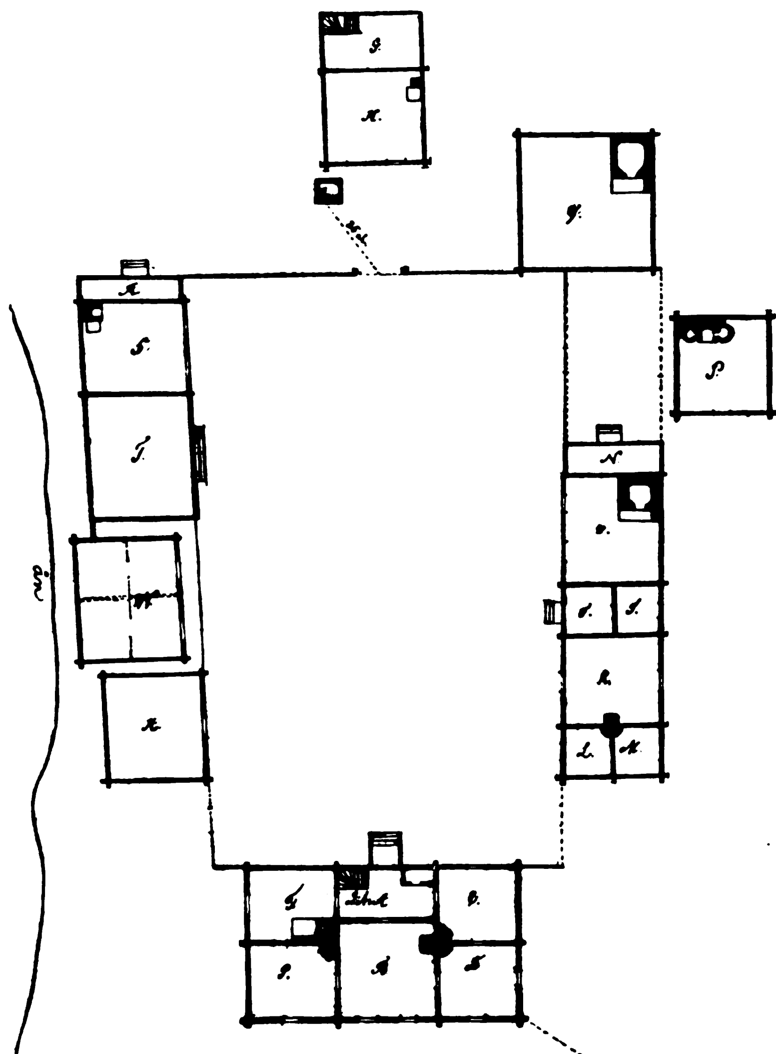

Bild 18. Plan av Lähteenmäki rusthåll i Reso år 1804. A förstuga, B sal, C, D, E kamrar, F kök med blyfönster, G (å figuren vid övre kanten av bilden) förstuga i andra våningen, H vindsrum, I förstuga, J kammare, K stuga, L, M kamrar, N förstuga, O bagarestuga, P brännhus med 100 kannors kopparpanna; byggnaden skulle för eldfarans skull flyttas längre bort. Q bryggstuga med spis och ugn, R förstuga, S stuga, T lider, W »bodor», X »boda» med två bottnar.

än på arkitekter. Konterfejare, bland dem akademins ritmästare, drogo sig icke för att utföra dekorationsarbeten, och sådana konstnärer fanns det många nog redan på grund av ståndspersonernas behov att få familjeporträtten utförda. Också enkla sockenmålare kunde åstadkomma aktningsvärda resultat i dekoreringsväg tack vare tidevarvets utpräglade stilkänsla och förkärlek för diskreta färgsammansättningar.[30]

Trädgårdsskötseln på de finländska herrgårdarna tog omsider fart under senare delen av 1700-talet. Ännu vid mitten av sek-

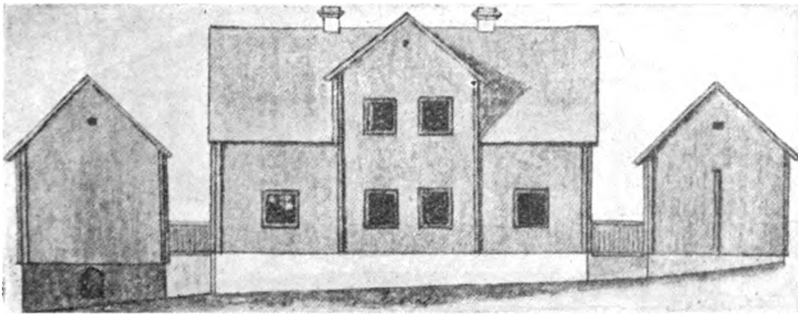

Bild 19. Karaktärshuset på Lähteenmäki, uppfört på 1770-talet.

let ägde enligt professor Kalms utsago endast ett fåtal adelsgårdar i Nyland och invid Åbo fruktträdgårdar. I Hauho ägde på 1750-talet blott en del av herrgårdarna kryddtäppor, men inga trädgårdar funnos i socknen. Vittis, berömt för sitt högt drivna lantbruk, ägde 1759 endast en nyss anlagd trädgård, som tillhörde prosten Idman och innehöll äpple-, körsbärs- och sibiriska ärtträd samt stickelbärs- och andra buskar. Övriga ståndspersoner hade också här endast små kryddtäppor. Under det följande decenniet omtalas i Kulsiala eller Tyrväntö kapell, bebott av talrika ståndspersoner, trädgårdar på Stjärnsund och Lahdentaka gods, med körsbärs-, päron-, plommon- och äppleträd, vinbär av olika slag samt stickelbär, vilka alla växter visade god framgång och trevnad. Vid seklets slut omtalas trädgårdar på talrika herrgårdar i landets södra delar, såsom på Kvidja, Kustö och Prostvik i Åbotrakten, Fagervik och de

många Nordensköldska gårdarna i Nyland, bland dem Eriksnäs, Hedvigsberg, Savijärvi, Johannisberg m. fl. Så långt norrut som i Sysmä hade Tandefeltarne på sitt Rapala anlagt en större fruktträdgård, omtalad 1791. Dock inträffade också i landets klimatiskt bäst lottade delar ofta så svåra vintrar, att de unga fruktträden massvis gingo ut t. o. m. på Åland och man hyste tvivel om trädgårdsskötselns framtid.[31]

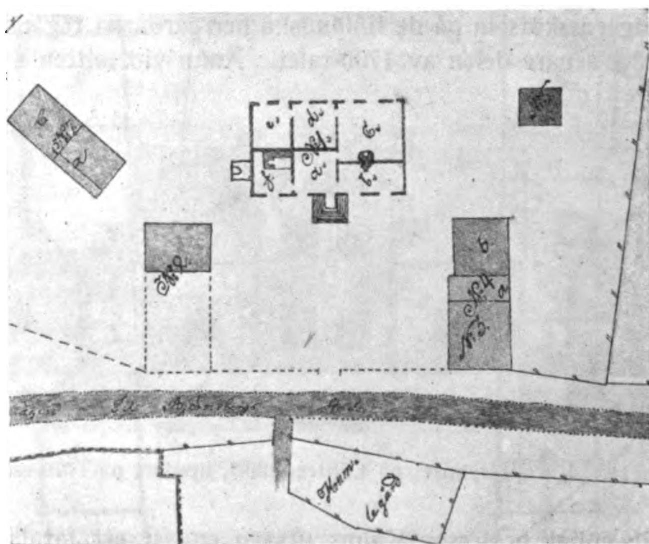

Bild 20. Planritning av Eliegård i Södermarks by i Ulvsby 1807. N:r 1 karaktärsbyggningen: a förstuga, b kammare, c sal, d förmak, e sängkammare, f kök med spis och stekugn av tegel. N:r 2 kammare. N:r 3 stall. N:r 4: a lider, b bod med loft. N:r 5 och 6 visterhus. N:r 7: a dubbelbod med »loftsvala», b vedlider. N:ris 1—4 uppförda år 1805.

Åbo Tidningar lämnade 1782 en skildring av Joh. Hisingers strävanden för trädgårdsodlingens främjande på Fagervik och i dess omnejd. Tidningen omtalar, att Hisinger gjort fruktlösa försök att acklimatisera trädslag från Östersjöprovinserna, men slutligen lyckats göra träd, uppdragna ur frön, så härdiga, att de fördrogo vårt klimat. Hisinger hade sedermera till sina grannar samt till invånare i Ekenäs och Helsingfors levererat fullgoda träd, så att trädgårdsskötseln ingenstädes blivit så allmän som i

Nyland. Möjligen överdriver artikelförfattaren något Hisingers insats, ty också annorstädes bedrevs uppdragning av fruktträd i stor skala, såsom det framgår t. ex. av en i Patriotiska Sällskapets Hushållningsjournal för år 1778 införd relation om de stora trädgårdsanläggningarna på det Nordensköldska godset Johannisberg i Tusby, vilka vid denna tid räknade över 700 fruktträd.

Hortikulturens långsamma utveckling framträder också i de språkliga vittnesbörden. Äldst talade man om kål- och kryddgårdar, sedan omtalas »körsbärs»- och »krusbärsgårdar», sist träd-

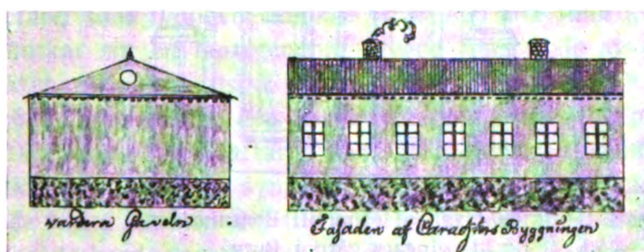

Bild 21. Karaktärsbyggningen på Eliegård, uppförd av Isaac Tillberg 1805. Takresningen endast 4 alnar hög mot husets bredd 17 $^3/_4$ alnar. Tak av näver och täljd takved, svärtat med »viktriol och kimbrök». (Denna bestrykning ansågs minska eldfaran). Fönstren 3 alnar höga och 2 alnar breda med »korsbågar och foderbräder av hövlat och krusat furu med sex rutor i vardera luften» (i st. f. de förut vanliga smårutorna).

gårdar. Ännu i medlet av 18:de seklet betecknade ordet trädgård egentligen endast den del av anläggningen, där träd funnos planterade.

I trädgårdarnas planläggning gjorde långt in på den gustavianska tiden den franska barocksmaken sig ensamt gällande, förordad av bland andra professor Kalm, vars trädgårdsskrifter andas en värme i tonen, som erinrar om Linnés märgfulla svenska språk. Barockens trädgårdar kännetecknas av samma strävan till symmetri som dess arkitektur: stora plana ytor eller terrasser med snörräta gångar och alléer, som begränsa regelbundna kvarter. I vårt klimat kunde man endast med svårighet åstadkomma de ständigt gröna, klippta häckar och buskväxter, som

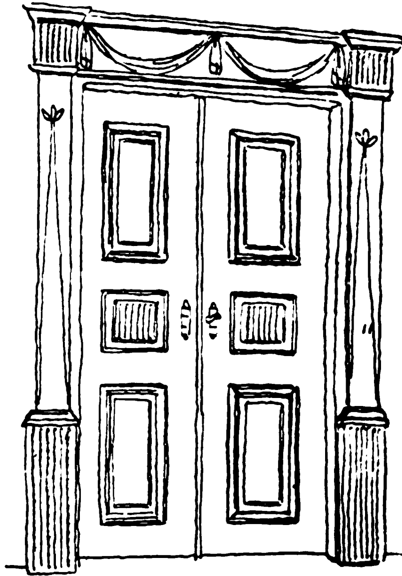

Bild 22. »Husport» i Borenius' arvingars gård i Borgå.

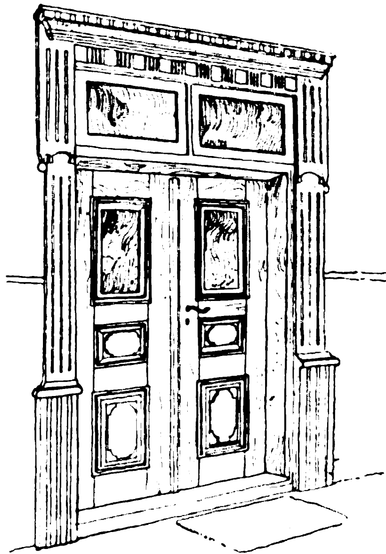

Bild 23. »Husport» i Jackarby karaktärsbyggnad.

hörde till stilen, varför denna här framträdde i modifierade former. I stället för att strängt åtskilja blomstergård, köks-, kryddgård och trädgård, som de utländska auktoriteterna ville, planterade man ofta fruktträd och bärbuskar på listerna omkring kvarteren med perenna prydnadsväxter mellan dem samt köksväxter inuti kvarteren, en anordning, som Kalm uppställde som mönstergill för mindre krydd- och trädgårdar.

Redan på 1790-talet anlades i sydvästra Finland flere trädgårdar i den naturligare och lummigare engelska stilen. Preludier till den nya smakens genombrott kunna vi utläsa ur en imitation efter engelskan, införd i Åbo Tidningar 1789 av en bearbetare, som tydligen skänkte förebilden sitt fulla gillande. Han önskar sig en lantegendom, byggd utan hjälp av Italiens arkitekter, men med utsikt »på ena sidan åt vackra och jämna åkrar och ängar och på den andra åt en nära belägen skog med dälder och dalar». Författaren fortsätter: »En liten leende trädgård skulle förvilla min syn, en liten klar bäck skulle med sitt sorlande locka sömnen dit till mitt vederkvickande; dess sluttande brädd borde vara betäckt med några lindar, i vilkas skugga blomsterna skulle dofta en behaglig ånga».

Porthan, som trots sin nyktra läggning följde med allt i sin omgivning, ger oss upplysningar om den nya trädgårdsstilens landvinningar. År 1794 skrev han till Calonius: »Professor Haartman håller på att på sitt Raadelmaa inrätta en engelsk trägård; den blir rätt vacker och är ett artigt sätt att bli av med pengar! Räntan kommer förnämligast att bestå i nöjet!» Också professor Bonsdorff anlade på sitt Brinkhall en trädgård, »som skall vara i engelsk smak men är av en tysk trägårdsmästare». »Dammar (till och med öar i dem) gravar, gångar, bänkar, sängar i allehanda figurer, till och med anstalt till en fontän, äro sammanpackade inom en liten öppen plats mellan tvenne höjder eller berg, så att allt ser trångt och affekterat ut». Är Porthans beskrivning riktig, måste man ge honom rätt i att det hela icke röjde engelsk trädgårdsstil. Lagman Wibelius försökte sig också på en engelsk trädgårdsanläggning på Bagarla i Reso. I början av det följande seklet anlade häradshövdingen baron Wrede på Idlaks i Pernå »parker med promenader», tydligen i engelsk stil.[32] Den gamla smaken bibehöll sig dock mångenstädes, kanske på de flesta gårdar,

långt in i nittonde seklet, måhända emedan den tillät anläggningar, som i ekonomiskt avseende buro sig bättre än de engelska parkerna.

* * *

Jag bör avsluta föreliggande uppsats med en metodisk anmärkning. Jag är fullt medveten om vanskligheten i att giva en översiktlig framställning av en så mångskiftande företeelse som herrgårdskulturen i ett land under en hel epok, låt vara att skildringen företrädesvis håller sig till de yttre formerna för denna kultur. Avsevärda mängder av material ligga i våra arkiv utan att jag haft tillfälle att för denna uppsats med en tidskriftsartikels begränsade utrymme använda mera än en del av källorna. Och det material, som kunnat giva skildringen dess intimaste tidsfärg, brevsamlingarna i herrgårdsarkiven och hos enskilda, har jag knappast alls kunnat utnyttja. En framställning som denna hemfaller lätt åt böjelsen att generalisera fakta och förhållanden på grund av det givna materialets innehåll. Likaså kan läsaren känna sig frestad att opponera mot ett sammanförande av material från så olika kunskapsområden, som de här ovan behandlade. Härtill ville jag svara med en hänvisning till kulturhistorikerns rätt och plikt att söka fatta föremålen för sin skildring, genomsnittsmänniskorna under en given epok, i totaliteten av deras tänkande och verksamhet. Alldeles särskilt gäller detta behandlingen av en tid med ett så mångsidigt, encyklopediskt bildningsideal som upplysningstidevarvet. Dess främsta representanter hos oss, en Porthan, en Jacob Tengström, intresserade sig för allt mänskligt, och den bildade godsägaren på denna tid, i synnerhet om han samtidigt beklädde någon allmän tjänst, ägde helt säkert en mångsidighet i intressen och kunskaper, som vår tid med dess långt drivna specialisering i olika fack icke har alldeles lätt att föreställa sig. Det synes därför icke förmätet att söka följa tidevarvets typiska människogestalter på alla de stigar, som de själva trädde.

Jag ville förlikna ansatsen att skildra en hel samhällsklass' kulturmöjligheter i en kort översikt vid byggnadsforskarens uppgift att göra genomskärningar av sina undersökningsobjekt.

En sådan framställning kan aldrig vinna ett så omedelbart tilltalande utseende, som en fasadritning äger, men den skänker upplysning om mycket, som exteriörbilden icke kan säga något om. Och även för det fall, att alla detaljer icke kunna utsättas vid ett första försök, äger utkastet sin betydelse. Enskildheter böra senare tillfogas, vid behov korrigeras, men skissen kan tjäna som ledtråd, som den bas, från vilken en fortsatt undersökning utgår, naturligtvis under förutsättning, att den i sina huvuddrag är riktig.

[1] J. G. von Bonsdorff, Finlands kamerallagfarenhet, I, sid. 197; Geographie öfver Storfurstendömet Finland, utarbetad efter — — — — — H. G. Porthans Samlingar, sid. 303, 315, 402, 457; E. Gylling, Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet, sid. 63.

[2] Bonsdorff I, sid. 30 f.

[3] H. T. Adlercreutz, Historiskt-politiska anteckningar, sid. 24; jfr Lagus, Finska adelns gods och ätter, sid. 508, 701 ff.

[4] Bonsdorff, I, sid. 199 ff.; 266 f.; Swerikes Rijkes Lands-Lag, Stockholm 1726, sid. 49 ff.

[5] A. Hultin, Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria, sid. 240; M. G. Schybergson, H. G. Porthan, II, sid. 455; Porthans bref till M. Calonius, sid. 245, 250, 256 o. a.; Adlercreutz, sid. 48.

[6] E. Hildebrand, Sveriges historia, 8, sid. 5. Konungens tal i Modées verk, X, sid. 3 ff. Jfr stadgarna för Svenska Akademien.

[7] M. G. Schybergson, Finlands historia 1 uppl., II, sid. 208 ff. Brev från landshövdingen, kronofogden och länsmännen i Kymmene härads kronofogdearkiv, Borgå museum.

[8] Schybergsson, II, sid. 211 f.; Lagus, sid. 42; Modées verk, X, sid. 120 ff.; Porthans bref till samtida, s. 150, 156.

[9] G. Nikander i Sv. Litt. sällskapets Förhandlingar och Uppsatser, 21, sid. 91 f.; Handlingar i F. Hushållningssällskapets arkiv; Kalm—Herkepaeus, Hauho sokn, sid. 24, 46; Gadd—Ticcander, Sysmä socken sid. 22, 27 f.; Gadd—Palander, Kulsiala församling, sid. 11 ff.; C. G. Björkenheim, Näse gård, sid. 47, jfr V. M. v. Born, Sarvlaks, sid 93 f.

[10] A. Mickwitz, De finska deputationerna II, s. 348 ff.; Porthans bref till Calonius, sid. 140, 317 f., 360 f., 380 f., 393; Porthans Geographie, sid. 430.

[11] Hassel—Welin, Landthushållningens förbettrande i Finland, sid. 5; Mennander—Pazelius, Äng- och Åkerskiötzel i Österbotn, sid. 23 f.

[12] Porthans bref till Calonius, I, sid. 118; Utdrag af Kongl. Finska Hushållningssällskapets dagbok år 1800, sid. 11 f. och flerstädes; Gylling, sid. 187 ff.; M. Kovero, Valtion uutisasutus Ruotsin-Suomessa, s. 228 ff., sid. 232.

[13] H. Forssell, Sveriges inre historia, I, sid. 101, 105, 121; Gylling sid. 57 ff.; 160 ff.; P. O. v. Törne i denna tidskrift, årg. I, sid. 172; Lands-Lagen, s. 43.

[14] Gylling, sid. 236, 240 f.; Porthans Geographie, sid. 422.

[15] Kymmene härads syneinstrument 1810—1818 i Borgå tingshus.

[16] Kymmene härads syneinstrument i Statsarkivet.

[17] Lagsamling 1807, sid. 40 ff.; Utdrag ur K. F. Hush. sällsk. dagbok år 1800, sid. 131, 135 ff, Landbondekontrakt från S:t Johannes församling i Harrien, Estland.

[18] E. O. Arenander i J. F. Nyström, Sveriges rike, II, sp. 304 ff.; Porthans Geographie, s. 423; Utdrag ur K. F. Hushållningssällskapets dagbok 1802, sid. 107 f.; Gadd—Mellenius, sid. 40, jfr Kalm-Herkepaeus, sid. 36.

[19] Brev från kronolänsmännen i Kymmene härads kronofogdearkiv.

[20] Ritningar i Allmänna Brandförsäkringsverkets för byggnader på landet arkiv i Stockholm; Porthans Geographie sid. 457; C. Wijnblad, Ritningar på fyratio wåningshus — — — för Högloflige Ridderskapet och Adelen samt andra ståndspersoner på landet, Stockholm 1755—56, tab. XLVIII, fig. 1 o. 4.

[21] Värderingsprotokoll i Kymmene härads syneinstrument, Statsarkivet.

[22] Ibidem, jfr Gylling, sid. 240 f.; Porthans Geographie, sid. 443. Efter det slutomdömet i avsnittet II nedskrivits, ser jag att Juhlin-Dannfelt i Sveriges rike, II, fällt ett likartat omdöme om 1600- och 1700-talens jordbruk i Sverige.

[23] Wijnblad, Ritningar, tab. I ff.; Suolahti, Suomen pappilat, sid. 199; G. Nikander, Byar och gårdar i Helsinge, sid. 123 ff.

[24] M. G. Schybergson, H. G. Porthan, I, sid. 224; Porthans brev till Calonius, I, sid. 119; Porthans Geographie, sid. 342 f.; G. Nikander i Svenska Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser, 21, sid. 125.

[25] Wijnblad, Ritningar tab. XXIII; Murmästarämbetets i Åbo handlingar i Åbo stadsbibliotek; Lagsamling 1807, sid. 198; Suolahti, sid. 188 ff.; J. Rinne i Finskt museum XX, sid. 51; Porthans bref till Calonius, I, sid. 82, 79, 114, 182, 266, 291 m. fl.; Calonius bref till Porthan, s. 399; Förh. och Upps. 21, sid. 295. Jfr Kreander-Estlander, Bygningskonsten i allmänhet och den Finska i synnerhet jämte dess före-

bilder, artiklarna Baukunst och Baumeister i Sulzer, Allgemeine Theorie der schönen Künste.

[26] Lagsamling 1807, sid. 105, jfr Bonsdorff, I, sid. 107.

[27] C. G. Bremer i Hembygden 1913. Uppgifter om och fotografier från Yläne gård ställda till förfogande av v. häradshövding R. Jägerhorn; Gadd-Mellenius' dissert. om Nylands och Tavastehus län, dedikationen; E. S. Tigerstedt, Torsten Tavast, flerstädes; Planritningarna av Ruotsila i Städernas allmänna brandstodsbolags arkiv i Helsingfors, laveringarna ställda till förfogande av kronofogden A. Rydman, Ruotsila. Jackarbybilderna tagna av hr J. Granlund, Borgå. Bilden av Nickby tagen av arkit. C. Frankenhaeuser.

[28] Jfr Finskt Museum, IV, sid. 14 ff.; VII, sid. 1 ff.; 8, o. a. st.; Porthan till Calonius, sid. 415, 503, 554.

[29] Ritningarna i Allm. Brands arkiv i Stockholm; Kalms brev till C. F. Mennander, sid. 268; Porthans bref till Calonius, sid. 206; Björkenheim, Näsegård, sid. 47.

[30] Jfr Finskt museum, V, sid. 11, 31, 39, XVIII, sid. 23; Suomen Museo V, sid. 13; XVIII, sid. 57 ff.

[31] Suolahti, sid. 146 ff.; Kalm-Lindstéen, Krydd- och trägårdars anläggande, sid. 4 ff.; Kalm-Westzynthius. Anm. wid en Krydd- och Trägårds Anläggande, sid. 1 ff.; Porthans Geographie sid. 289, 437, 442, K. Patriotiska Sällskapets Hushållnings Journal, 1 dec. 1778. Gadd-Ticcander, Sysmä socken, sid. 21; Kalm-Herkepaeus, Hauho sokn, sid. 24 och Gadd-Carenius, Hwittis Sokn, sid. 26; Utdrag ur K. F. Hushållningssällskapets Dagbok 1800, sid. 169, 174; 1801, sid. 30.

[32] Porthans bref till Calonius, sid. 114, 219, 403; Värderingsprotokoll i Kymmene härads syneinstrument.

Studentorganisationerna i Helsingfors på 1850-talet.

Av

M. G. SCHYBERGSON.

I.

De nordiska universiteten organiserades enligt det berömda parisuniversitetets mönster såsom sammanslutningar av lärda män för vetenskaplig undervisning; lärarna bildade den styrande universitetskorporationen; studenterna saknade korporativa rättigheter. Och med den konservatism, som är ett utmärkande drag i universitetens liv förblev det så långt in i nya tiden. Lärarna upprätthöllo, fördelade i de av gammalt bestående fakulteterna, universitetens autonoma liv. Studenterna voro ett passivt element, som icke ens hade rätt att sammanträda till överläggningar.

Det var först från början av 19 seklet som, under inflytande av de nationella och liberala tidsrörelserna, en strävan till självstyrelse från studenternas sida begynte.

I Tyskland blevo universiteten under kampen mot Napoleon I och efter hans fall härdar för en stark politisk propaganda. Studenterna bildade »Landsmannschaften» och »Burschenschaften», som råkade i varjehanda konflikter med myndigheterna. Turnväsendet och dess ledare Fr. L. Jahn spelade därvid en stor roll.

I Kristiania sammanslöto sig omedelbart efter det norska universitetets öppnande i oktober 1813 de ännu fåtaliga studenterna till »Det norske Studentersamfund». Syftet var till en början sällskapligt, men senare spelade samfundet en icke obetydande roll i Norges politiska och sociala utveckling, såsom framgår ur Fredrik B. Wallems nyligen publicerade teckning av dess historia.

Studenterna i Köpenhamn bildade 1820 en »Studenterforening», som icke sågs med alldeles blida ögon av universitetets konsistorium, men dock fick bestå utan ingripande från dess sida. [1]

I Lund ingingo, enligt O. Sylwan i »Fyrtiotalets student», på nyåret 1830 ett sextiotal akademiker ett bolag i syfte att inköpa en gård till ett studenthem. Planen på byggnad övergavs, men den nya sammanslutningen »Akademiska föreningen» trädde dock i verksamhet året därpå.

I Uppsala uppkom enligt samma författare ett föreningsband mellan studenterna genom att nationernas kuratorer vid förekommen anledning samlades till »konvent», som från 1831 blev en bestående institution. Kuratorerna voro i tur och ordning ordförande i konventet, och »curator curatorum» för tillfället plägade sammankalla studentkåren, om t. ex. en hyllning med uppvaktning var i fråga. Ur denna början framgick en allmän studentförening. Ett förslag till förening med gemensam läse- och samkvämslokal inlämnades våren 1837 till kuratorskonventet, som hänsköt det till nationerna och till konsistoriet. Majoriteten i konsistorium hade ingenting emot saken, dock under villkor att examinander ej finge bliva medlemmar, och att universitetets rektor erhölle veto i allmänna frågor. Sådana invändningar hindrade det slutliga avgörandet, men i början av 1846 togs av »Skandinaviska sällskapet» ett nytt initiativ, som ledde till grundläggandet av en »studentförening» med ändamål »att genom litterär och social förbindelse underhålla och befästa mellan studentkårens medlemmar det samband, hvilket utgör ett nödvändigt villkor för det vetenskapliga lifvets sanna utveckling». Ur Studentföreningen framgick studentkåren såsom organiserad korporation. En kommitté fick 1848 i uppdrag att förbereda organisationsfrågan, och 1849 antogs en gemensam stadga för studentkåren. Kåren hade icke, som dess föregångare Studentföreningen, en sällskaplig uppgift, utan blev vad den ännu är, en sammanslutning för handläggande och avgörande av studenternas gemensamma angelägenheter.

[1] H. Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479—1879, II sid. 161.

En rörelse för grundläggande av självstyrelse bland studenter gick således över Norden, och studenterna i Helsingfors, som stodo i oavlåtlig förbindelse med de skandinaviska universiteten, kunde icke stå främmande för denna strävan. Men i Helsingfors mötte, till följd av våra egendomliga förhållanden, större svårigheter än vid systerhögskolorna.

Vid universitetet i Åbo hade som bekant redan under dess första tid en egendomlig form för självstyrelse uppstått i och genom »landskapen» eller »nationerna», sammanslutningar av studenter från samma hembygd. Nationerna uppkommo i Åbo tidigare än i Uppsala, där de genom 1655 års statuter förbjödos, men åtta år därefter legaliserades. Deras autonomi var i Åbo till en början begränsad, ty i konsistorii protokoll för den 13 november 1643 heter det, att konsistorium förordnade inspektorer, som skulle ha uppsikt över sina landskaps studenter. Senare valde de själva sina inspektorer och kuratorer samt skötte ganska självständigt sina angelägenheter. [1]

Men en organiserad studentkår hade man lika litet i Åbo som vid de andra nordiska högskolorna. Studentsammankomster för gemensamma angelägenheter voro strängt förbjudna, varom handlingarna rörande det studenttumult, som 1658 uppkom och väckte långvarig oro, vittna. 26 studenter, som överbevisats att ha deltagit i ett möte utanför Tavasttull, straffades, de äldre med 1 riksdaler böter varje, de yngre under 15 års ålder med att »hårdeligen castigeras av deras preceptoribus». [2] Sedan dess torde man nogsamt aktat sig för otillbörliga studentsammankomster. Straffet tyckes i övrigt denna gång varit lindrigare än gällande lag stadgade. Det hette nämligen i Uppsala universitets konstitutioner av 1655, som i huvudsak gällde även i Åbo, cap. XXIII § 17:

Nationalia deniqve conventicula qvævis pariter prohibita sunto. Qvotqvot deprehensi fuerint talia convocasse vel adiisse perpetuæ

[1] Consistorii Academici vid Åbo universitet protokoller, utg. av Finska historiska samfundet I sid. 100. — Claes Annerstedt: Upsala universitets historia II. 1. sid. 84. — Calonii relation om Åbo akademi, Suomi 1845 sid. 134.

[2] Carl Magnus Schybergson: Ett studenttumult i Åbo på 1650 talet; Sv. Litt. s:ts i Finland Förh. o. upps. t. 30 sid. 80 ff.

relegationis pœna plectentur. Qvi hisce ædes commodaverit, si academiæ jurisdictioni subjectus fuerit, eidem pœnæ obnoxius erit. Sin vero alicujus ægroti, vel funeris curandi causa convenire studiosi voluerint, id fiet in ædibus rectoris.[1]

Således relegation för alltid för den, som sammankallat »nationalia conventicula», deltagit däri eller upplåtit lokal därför. Gjorde omsorgen om en död eller sjuk kamrat sammankomst nödvändig, skulle den hållas hos rektor. Orden »nationalia conventicula» syfta närmast på nationsmöten, som då ännu i Uppsala voro förbjudna, men gälla även studentsammankomster i allmänhet; samma ord begagnades, såsom jag här nedan skall nämna, tre år efter utfärdandet av 1655 års konstitutioner, av professor Svenonius i Åbo om allmänna studentsammankomster.

Begreppet studentkår fanns i alla fall och det måste få sitt språkliga uttryck. I handlingarna rörande det nämnda studenttumultet 1658 talas om »coetus academiæ aboensis» såsom sammanfattningen av studenterna. Och gentemot tumultets ledare, studenten Wijkman, som själv kallade sig »universitatis fullmechtige», framhöll prof. Enevald Svenonius, att denne bivistat »conventiculia nationalia».[2] Ett motsvarande svenskt ord har jag funnit först på början av 1800-talet, då »Studentkår» förekommer. Så säger t. ex. A. I. Arwidsson i ett brev av 1817 »Hela Student Corpsen är i gäsning».[3] Från nästan samma tid finnes en notis om sammankomster bland studenterna. Då nämligen den sedermera som filhellen bekante M. A. Myhrberg jämte andra ville motverka det råa studentlivet med slagsmål mellan studerande och gesäller samt andra uppträden, sammankallades studentkåren »till sitt vanliga samlingsställe, forum, d. v. s. förrummet till akademins solennitetssal, varest pelarnes underlag tjänstgjorde som talareestrader». Här beslöts att för framtiden ett fredligare liv skulle upprätthållas.[4] Förmodligen

---

[1] Upsala unversitets konstitutioner, utg. av Claes Annerstedt; Upsala 1890.

[2] Cons. ac. prot. I sid. 158, 163.

[3] G. Heinricius: Skildringar från Åbo akademi 1808—1828, sid. 63 (Sv. Litt. s:ts i Finland Skr. CI).

[4] J. Krohn: En finsk krigares lefnadsöden. Maximilian August Myhrberg, Borgå 1867; cit. av G. Heinricius i ovannämnda arb. sid. 73.

väckte sådana oskyldiga sammankomster ingen oro hos vederbörande.

Universitetet flyttades från Åbo till Helsingfors. En ny anda vaknade. Den akademiska ungdomen greps av den nationella och fosterländska rörelse, som ger den följande tiden dess säregna prägel, och tanken låg nära att giva åt studentkåren, som ju faktiskt fanns, fasta former, i vilka det pulserande livet kunde utveckla sig. Men samtidigt blev den redan förut stränga universitetsregimen skarpare. Reaktionen, som särskilt fruktade universiteten såsom härdar för demokratiskt och frisinnat tänkesätt växte. All självstyrelse ansågs av vederbörande vara farlig. Man måste därför handla varsamt och av framtiden vänta vad som icke för ögonblicket kunde realiseras. En kamp begynte, som, till stor del obemärkt för allmänheten, fortgick från generation till generation, tills slutligen seger ernåddes. 1850-talet är huvudepoken.

Det första steget var bildandet av Akademiska Läseföreningen, varom upplysningar fås ur föreningens handlingar, samlade i en volym i studentkårens arkiv.

Fråga om en sådan sammanslutning väcktes i början av 1846, då en kommitté, bestående av licentiaten Z. Topelius, magister S. G. Elmgren, som tyckes varit den verksammaste, och studeranden B. O. Schauman nedsattes för att utarbeta förslag till stadgar, vilket granskades vid ett möte. Bland de äldre universitetslärarna vunnos Gabr. Rein och N. A. Gyldén för företaget. Stadgarna ingåvos till universitetets rektor, undertecknade av följande initiativtagare, som nästan alla sedermera spelade en bemärkt roll i vårt offentliga och litterära liv: Gabr. Rein, Nils Abr. Gyldén, C. A. Öhrnberg, Sven Gabriel Elmgren, Gustaf Edv. Ingelius, F. Berndtson, P. Tikkanen, H. W. Zilliacus, Z. J. Cleve, Axel Liljenstrand, B. O. Schauman, Edv. af Brunér, Zachr. Topelius. Å ansökningsskriften är antecknat rektors godkännande med orden: *Bifalles. Helsingfors den 6 maj 1846. Wilh. G. Lagus.*

Stadgarna ange som föreningens ändamål »att i en dertill inrättad lokal åt hvar och en av sina deltagare skaffa tillgång till de in- och utländska tidskrifter, tidningar m. m., hvilka företrädesvis anses redogöra för den allmänna bildningens, vetenskapens

och konstens framsteg, samt att derigenom bereda näring och tillfredsställelse åt den kärlek för litteratur, konst och vetenskap, som Föreningen hos hvar och en av sina deltagare förutsätter.» Föreningen beviljar inträde åt universitetets lärare, tjänstemän och studerande mot en årsavgift av 3 rub. 50 k. s:r. Styrelsen handhas av en årligen vald kommitté bestående av fem ledamöter och tre suppleanter.

Lektyren skulle utgöras av: tidskrifter av allmänt och — om tillgångarna det medgåve — av speciellt innehåll, tidningar, kartor och »allmänt konversationslexikon, som så snart kassan det medgiver rekvireras», samt ströskrifter, berörande dagens frågor. Det förutsättes, att föreningen längre fram skall finna medel att inköpa utmärktare statistiska eller andra arbeten av temporärt innehåll.

Läseföreningens verksamhet begynte på hösten 1846. Det första sammanträdet hölls av subskribenterna den 31 oktober 1846, varvid till ledamöter av kommittén valdes: professor Gabr. Rein, adjunkten Törngren, licentiaten Arppe, licentiaten Z. Topelius och magister Elmgren; till suppleanter: licentiaten af Brunér, magister Cleve och studeranden B. O. Schauman. Bland dessa blev Rein ordförande, Elmgren kassör, Törngren bibliotekarie och Topelius sekreterare. Årsmöte hölls därefter mot slutet av varje hösttermin, varvid kommittén, som beslöt om prenumeration av tidningar och tidskrifter samt om inköp av böcker, tillsattes. Kommittén kunde vid tillfälle sammankalla extra möten, s. k. »Allmänna möten». I ett tvåvånings trähus vid hörnet av Södra Esplanadgatan och Fabiansgatan hyrdes en lokal, som den 2 januari 1847 öppnades till begagnande. En anspråkslös restauration med kaffe- och téservering anordnades. Senare var Läseföreningen logerad i övre våningen av det s. k. Pihlflychtska stenhuset Regeringsgatan 3 och förblev där, tills studenthusbyggnaden var färdig.

Läseföreningen i Helsingfors stiftades samtidigt med Allmänna studentföreningen i Uppsala, och programmet var nästan likartat. En samverkan mellan initiativtagarna i de båda universitetsstäderna låter dock svårligen tänka sig, ty därtill var

avståndet för stort. Idén låg i luften på båda hållen, och det kronologiska sammanträffandet berodde säkerligen på en tillfällighet. [1]

Läseföreningen omfattades med stort intresse såväl av universitetslärarna som studenterna. »Här fingo», säger Aug. Schauman i *Från sex årtionden*, »studenterna läsa sina tidningar och dricka sitt kaffe på föreningen, och i stället för att tillbringa aftonen på värdshus kunde man nu göra det på läseföreningen, der man var nästan säker att träffa vänner och kamrater, der man ofta kunde komma i beröring med äldre academici och njuta af deras lärorika samtal, och der man äfven hade tillgång till en ordentlig lekamlig spis, men icke till starka drycker.» Såsom deltagare i föreningen antecknade sig under hösten 1847 större delen av professorerna och ett betydligt antal studerande.

Man syftade emellertid till att i högre grad än stadgarna angåvo höja föreningen till en centralinstitution i det akademiska livet. I »Anteckningar» av onämnd författare, att döma av handstilen S. G. Elmgren, som äro infogade i den ovannämnda volymen i studentkårens arkiv, nämnes att prof. Nervander på ett sammanträde i maj 1847 genomdrev att föredrag skulle hållas i föreningen av dem, som ville anteckna sig. Också höllos om hösten föredrag av »professor Nervander, professor Rein, magister Elmgren, rektor Cygnæus (om den tidigt bortgångna Robert Tengström), studeranden B. O. Schauman, doktor Berndtson, doktor Topelius, doktor Tigerstedt och kanske några flere.» Vid »allmänt» (extra) sammanträde den 23 februari 1849 föreslogs, att föredragen skulle göras mera regelbundna och »mera motsvarande sitt ändamål», särskilt genom att yngre föreningsmedlemmar skulle uppmanas att framträda; anonyma uppsatser skulle kunna inlämnas, vilkas föredragande direktionen skulle ombesörja. Efter någon diskussion beslöts, att den, som ville hålla föredrag, skulle anmäla sig hos sekreteraren, som minst en vecka före den bestämda dagen skulle intimera därom med uppgift om ämnet för föredraget. Även skulle ett piano anskaffas. Fråga väcktes om att föreningen skulle föranstalta dramatiska föreställ-

[1] C. G. Estlander uppger i Ungdomsminnen (Finsk Tidskrift t. LXXIII sid. 425), att Akademiska Läseföreningen stiftades 1848, vilket förlett mig till samma misstag i min biografi över C. G. Estlander, sid. 59.

ningar. Personer, som stodo utom universitetet, hade önskat inträda. Därom hade diskuterats redan under föreningens första år, men frågan, som då besvarats i nekande riktning, hade ånyo kommit upp och skulle, sedan den förut hänskjutits till studentavdelningarna, nu slutligt avgöras. Meningarna voro delade, och man skred till omröstning, vilken märkligt nog skedde avdelningsvis, så att de närvarande icke uttalade sin enskilda, utan sin resp. avdelnings mening. Det var avdelningarnas vota som räknades. Protokollet berättar, att viborgska och savolaks-karelska avdelningarna ansågo, att den som förut tillhört en avdelning och av densamma föreslagits till inträde, skulle mottagas. Österbottniska avdelningen röstade för avböjande, men skulle icke utträda ur föreningen, om också en annan mening hyllades av avdelningarnas majoritet. Västfinska avdelningen förenade sig om österbottniska avdelningens votum. Nyländska avdelningen tillbakavisade förslaget. Tavastländska avdelningen hade ej på något avdelningsmöte förehaft frågan, varför dess röst ej kunde inhämtas. Voteringen utföll således avböjande.

Vi finna att föreningen trädde i förbindelse med avdelningarna, som också å sin sida gärna ville ge den sitt stöd. I den nämnda volymen finnes en skrivelse till föreningen från österbottniska avdelningen dat. 26 maj 1847, som meddelar, att avdelningen fäst sin uppmärksamhet vid det vanskliga i en helt och hållet fri subskription och vid den ringa säkerhet en sådan gåve för föreningens framtida bestånd, varför fråga blivit väckt, »huruvida det icke vore ändamålsenligare, att hvarje afdelning bidroge med en summa proportionerad efter antalet af sina hvarje termin närvarande medlemmar», och att således varje medlem av studentkåren vore självskriven medlem av föreningen, medan alla akademiska lärare skulle inbjudas till gratis deltagande». Därigenom komme föreningen att bliva oberoende av alla tillfälligheter såsom en av avdelningarna själva erkänd institution, vilket erkännande icke skulle kunna undgå att öva det största inflytande på föreningens inre liv och verksamhet. Föreningen borde, enligt avdelningens mening, icke inskränka sig till att underlätta tillgången till utländska tidningar och tidskrifter. Dess ändamål bestod uti väckandet av intresse för vetenskapligt studium, och därför vore införandet av både fria

och skriftliga föredrag samt diskussioner över litterära uppgifter nödvändigt. Direktionen (detta ord började småningom användas i st. f. »kommittén») borde hos universitetets rektor supplicera om tillstånd till införande av litterära föredrag och bestämma vissa tider för desamma. Också yrkades på anskaffande av biljard och inrättande av restauration.

Föreningen dröjde icke att tillgodogöra sig österbottningarnas anbud om anslutning. Avdelningarna inbjödos att in corpore d. v. s. med alla sina medlemmar inträda i föreningen, och vid årsmötet den 30 november 1849 anmäldes, att samtliga avdelningar beslutat att med alla sina medlemmar inträda. Studentkåren och läseföreningen sammanföllo därefter, och uppbörden av läseföreningsavgifterna överlämnades åt avdelningarnas kuratorer; universitetslärarna voro avgiftsfria medlemmar.[1] Vid samma årsmöte återupptogs det tidigare förslaget om dramatiska föreställningar. Föreningen fann sådant önskvärt, så snart någon anmälde sig till ledare »och uppmanades stud. E. v. Qvanten att samtala med några andra och lämna underrättelse till sekreteraren inom den 10 december huru detta avlupit.»

Föreningen var således i rask fart, men det dröjde icke länge, innan den träffades av ett slag, som bröt förhoppningarna. Rektor hade såsom nämnt stadfäst stadgarna, men i juni 1849 utkom en för arten av den genom 1848 års revolutionära händelser till ytterlighet skärpta reaktionen betecknande förordning, som bestämde »att privata sällskap eller föreningar icke finge bildas annat än efter utverkat nådigt tillstånd och att redan existerande sällskap inom utgången av 1849 skulle inlämna förslag till stadfästelse av sina stadgar med den påföljd, att de sällskap, som icke gjorde detta, skulle tillslutas från och med år 1850». Föreningen måste nu till kansler insända sina stadgar med anhållan om att få bestå för framtiden, vilket föranledde ett brev från kansler, ministerstatssekreteraren A. Armfelt till vicekansler J. M. Nordenstam dat. $\frac{\text{30 nov.}}{\text{12 dec.}}$ 1849 av följande lydelse:

[1] Efter avdelningarnas upplösning inträdde studentfakulteterna in corpore i läseföreningen.

Som ändamålet med inrättandet af en Akademisk Läseförening (sällskap) består deri, att för en ringa afgift bereda Lärare och ungdomen vid Universitetet tillfälle och möjlighet att tillbringa sina lediga stunder med lätt och nyttig läsning inom någon endast för dem tillgänglig lokal, derifrån alla sådana lockelser, som i andra offentliga inrättningar erbjuda sig, äro aflägsnade, — tillåtes nämnde förening att äga bestånd. Dess stadgar hafva endast i så måtto blifvit ändrade, att den närmaste uppsikten öfver föreningen bör uppdragas dem af dess medlemmar, hvilka i egenskap af Lärare hafva mer förmåga och erfarenhet, samt att tiden, under hvilken föreningens lokal bör hållas öppen, utstakas i öfverensstämmelse med föreningens bestämmelse, som är att förskaffa rekreation för personer, hvilka egna större delen af dagen åt allvarsamma sysselsättningar.

Men som denna förening, liksom hvarje annan god och nyttig inrättning, med tiden kan, med förglömmande af sitt ursprungliga ändamål, afvika derifrån, och erhålla en annan riktning, har Hans Kejserliga Höghet funnit för godt förordna, att ej mindre Eders Excellens såsom universitetets Vice-Canceller, än Universitetets Rektor, Inspektorer och förmän för afdelningarne skola uppmärksamt vaka öfver föreningen, och i fall densamma framdeles ej mer skulle svara emot ofvanföre omförmälda ändamål, eger Eders Excellens densamma, såsom onyttig, genast tillsluta och derom till högre ort inberätta.[1]

Med brevet följde stadgarna, förändrade så att kommitténs medlemmar skulle väljas »bland universitetets lärare och tjänstemän» och att lokalen, säkerligen för att studenterna icke skulle distraheras i sina studier, skulle stå öppen endast »ifrån klockan 1 eftermiddagen till klockan 10 på aftonen».

Kanslersbrevet översändes den 2 januari 1850 till konsistorium av vicekansler, som anhöll att bliva underrättad om de mått och steg konsistorium ville vidtaga för handhavande av den av kansler anbefallda eftersynen över föreningen. Konsistorium beslöt att sända de ändrade stadgarna jämte kanslers skrivelse till läseföreningen samt att i avskrift meddela kanslersbrevet till samtliga inspektorer och kuratorer.

Nu följde ett allmänt sammanträde den 15 januari 1850, där kanslersbrevet och de förändrade stadgarna upplästes. De nämnda tilläggen till stadgarna väckte säkerligen ringa bekym-

---

[1] Bestyrkt avskrift av det svenska originalet i den nämnda volymen i studentkåreos arkiv. — Det ryska originalet publ. av E. G. Palmén: Vuoden 1852 yliopistosääntöjen synnystä; Historiallinen arkisto 25, sid. 32.

mer, i synnerhet som vicekansler på förfrågan svarade, att avdelningarnas kuratorer skulle anses såsom universitetstjänstemän, och således vara valbara till kommittén; denna hade delvis utgjorts av kuratorer, och en väsentlig förändring i dess sammansättning var således icke i fråga. Men betänkligare var, att vicekansler ålagts att övervaka föreningen och fått makt att upplösa den, i fall den ginge utöver sitt mål. Den menliga inverkan av övervakandet blev, såsom Aug. Schauman säger, snart nog märkbar.

Vicekansler begärde att få en förteckning över föreningens böcker, tidskrifter och tidningar och över rekvirerade litteraturalster samt exemplar av protokollen. Till följd därav sändes honom protokollen, vilka finnas bland vicekanslers papper i universitetsarkivet, medan koncepten infogats i den nämnda volymen i studentkårens arkiv. Tillika medföljde den begärda förteckningen, som icke är utan intresse, då den ger oss en inblick i vad en akademisk medborgare, som följde med sin tid, ansågs behöva läsa inom den löpande litteraturen.

Främst upptagas utländska tidningar, bland dem t. ex. Journal des Débats, Augsburgische Allgemeine Zeitung och S:t Peterburgische Zeitung, någon dansk och norsk tidning, flera svenska tidningar samt alla i Finland utkommande blad. Vidare nämnas tidskrifter, bland dem: Revue des deux Mondes, Frey, Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning, Väktaren, Suomi. S:t Petersburgska akademins Bulletin m. fl. Under rubriken Ströskrifter och broschyrer ingår ett stort antal nyligen utkomna smärre arbeten, de flesta av svenska och finländska författare, men även några utländska; bland de inhemska: Fänrik Ståls Sägner, Necken, Aura, Nervander tecknad av Cygnæus, Litterära soiréer, Topelii sagor, Annikka, Vekkulit ja Kekkulit.

Vicekansler har genomgått förteckningen och det är förmodligen han som med blyerts understrukit några titlar: De la Démocratie française av Guizot; Om aristokratfördömandet (av A. Fryxell); 2 häften svar till prof. Fryxell av Geijer; och Om folkbildning av Elmen. [1] Det är tydligt, att vicekansler trott sig under dessa titlar spåra den farliga demagogiska propaganda, som

[1] Jfr E. G. Palmén: A. st. sid. 15.

tidens censurregim framför allt annat fruktade. Han infordrade de nämnda skrifterna genom rektor, men fann dem oskyldiga och återsände dem i mars 1852.

Även senare ingåvos föreningens protokoll och förteckningar till vicekansler, som infordrade en i Stockholm 1851 tryckt samling populära sånger, kallad »Filikromen», men fann även denna bok oskadlig, varför den återställdes.

Också i annat märktes vicekanslers faderliga myndighet. Beslutet av den 23 februari 1849 om föredrag av yngre medlemmar ändrades av honom, så att enligt orden i brev av den 26 april 1850 till konsistorium, »den som önskar hålla föredrag i Akademiska läseföreningen skall i sådant afseende anmäla sig hos Föreningens ordförande, hvilken då eger, innan tillåtelse till föredraget får af honom medgifvas, Vice Kanslers bifall dertill utverka».[1] Sådant tvång ville man självfallet icke gärna underkasta sig, men föredragen upprätthöllos likväl någon tid. Ännu i december 1851 beslöts, på förslag av Fr. Cygnæus, att avdelningarnas hjälp skulle anlitas för anordnande av föredrag, och att ett pris av 50 rub. s:r på årsmötet skulle utdelas åt den, som under året hållit det bästa föredraget. 1852 höllos nio föredrag i naturvetenskapliga och humanistiska ämnen, bl. a. av stud. Aug. Ahlqvist, som framställde »Några drag ur Finska litteraturens historia» och fick det utfästa priset. Därefter avstannade föredragarverksamheten. Ett förslag, som Fr. Cygnæus 1854 väckte, om pris för tävlingsskrifter, förföll med anledning av bristande tillgång i kassan.

Nästan samtidigt med Akademiska Läseföreningen grundlades Akademiska Sångföreningen på initiativ av teologiestuderanden, sedermera gymnasielektorn August Lindelöf, som, såsom denna förenings minnestecknare berättar, på hösten 1846 riktade ett upprop till samtliga studentsångare att sammanträda till gemensamt möte för att dryfta frågan om bildandet av en allmän sångförening; varje student, vars strupe kunde frambringa en sångbar ton, skyndade att hörsamma kallelsen.[2]

[1] Vicekanslers kopiebok: universitetsarkivet.

[2] Några minnesblad ur Akademiska Sångföreningens historia (1840—1915). Helsingfors 1915 (förf. av G. Sohlström).

Ett närmande mellan de båda föreningarna hade varit naturligt, varför läseföreningen i december 1851 beslöt att hyra gemensam lokal med sångföreningen, men vicekansler ansåg icke lämpligt »att läse- och sångföreningarnas lokal vore densamma». Förslaget om biljard avböjdes likaså.

I december 1851 begärde läseföreningen rätt till servering av middags- och aftonmål, varigenom skulle vinnas, »att den studerande ungdomen så litet som möjligt vore utsatta för frestelsen att besöka stadens värdshus». Konsistorium tillstyrkte, men vicekansler avstyrkte, befarande att bruk av spirituösa drycker skulle insmyga sig först under måltiderna och sedermera även emellan dem. Kansler resolverade likväl, att den ansökta rättigheten till en början på ett års tid skulle beviljas. Föreningen måste år efter år förnya sin begäran, tills slutligen denna formalitet bortföll.

Nya stadgar utfärdades gång efter annan, årsmöten höllos, val förrättades, tidningar och tidskrifter rekvirerades. Studenter infunno sig till måltiderna, läste tidningar samt spelade schack och konverserade. Men någon strävan därutöver märktes icke mera. Läseföreningen var en nyttig inrättning genom det tillfälle till bildande läsning och sällskaplig samvaro den gav studenterna, men deras korporativa syften hade icke där någon mark. När författaren av dessa rader blev student (1868), hade minnet av att något större åsyftats redan alldeles förbleknat. Föreningen levde stilla och föga bemärkt ännu flera år efter att studentkåren 1880 blivit definitivt stadfäst. Den omtalas sista gången i studentkatalogen vårterminen 1888, varefter studentkårens läsesal trädde i dess ställe.

Vicekansler J. M. Nordenstams hållning till den akademiska läseföreningen stod i samband med den reaktionära politik han företrädde och uppbar. Nordenstam hade 1847 blivit kallad från sin militära bana till guvernör i Nylands län, följande år utnämnts till t. f. vicekansler samt 1849 till ordinarie vicekansler, varjämte han var senatsledamot. Genom en för vicekansler avfattad instruktion (1 jan. 1848) ålades han bl. a. »att egna en ständig uppmärksamhet åt den allmänna sinnesstämningen bland såväl H. H. lärare som Studenterne, samt vid hvarje lämpligt tillfälle erinra dem att, ehuru varande sanna Finnar, de ej någon-

sin böra glömma det de jemväl äro Hans Kejserliga Majestäts undersåtare». [1] Han ville genomföra ordning och lydnad. Med studenterna, vilkas frihetskänsla sårades av hans disciplinära åtgärder, och med konsistorium, som gentemot honom ville vidhålla laga former, råkade han gång efter annan i konflikt.

Ett förut okänt polisregemente infördes genom att en studentinspektor tillsattes såsom chef för universitetspedellerna. Den nyinskrivna studenten skulle vara klädd i reglementsenlig uniform, vilket var kostsamt och även förhatligt såsom ingrepp i den personliga friheten. Man sökte varjehanda utvägar att undgå uniformen, och formliga bataljer uppkommo mellan pedeller och studenter, som vägrade lydnad. [2]

Misstämningen gav sig bl. a. uttryck, då ett antal inbjudna studenter uteblev från den bal, som vicekansler gav i januari 1851 till firande av kvartsekelminnet av tronföljaren Alexanders kansleriat. En undersökning följde, som utmynnade i relegationer. Nordenstam, som oaktat sin sträva yta kunde hysa medkänsla, utverkade dock domens upphävande, vilken nåd av tronföljaren personligen förkunnades vid besök i Helsingfors.

En av reaktionens för studenterna mest nedslående följder blev upphävandet av studentavdelningarna, vilket skedde genom 1852 års nya universitetsstatuter.

Redan i oktober 1845 hade d. v. vicekansler, general Thesleff föreslagit en kommitté för omarbetande av 1828 års statuter, men först i juni 1849 kom förslaget till utförande genom tillsättandet av en statutkommitté, bestående av presidenten, greve C. G. Mannerheim, prosten senare ärkebiskopen E. Bergenheim, vicekansler Nordenstam, universitetets rektor Gabriel Rein, teologieprofessorn A. A. Laurell samt assessorn, senare senatorn J. E. Bergbom.

Kommittén författade ett förslag till nya statuter av den 14 april 1851, till vilket fogades ett »Förslag till avdelningsreglemente för studerande vid Kejserliga Alexandersuniversitetet

---

1 Instr. publ. av E. G. Palmén a. st. sid. 27.

2 Disciplinsreglementet av 29 juli/10 aug. 1850: E. G. Palmén a. st. sid. 33.

i Finland», som jämte reservationer är belysande för vederbörandes tankar om universitetsungdomens självstyrelse. [1]

Enligt kommitténs förslag skulle avdelningsinstitutionen, som var djupt rotad i traditionen och föreställningssättet kvarstå, men med minskad självstyrelse. Inspektor skulle väljas av avdelning bland de universitetsprofessorer, som hade säte och stämma i konsistorium, men kurator skulle tillsättas av konsistorium. Avdelning skulle, i strid mot vad som av gammalt varit gällande, ha intet inflytande på valet av sin kurator.

Kommitténs majoritet utgjordes emellertid i denna fråga endast av Mannerheim och Bergenheim. Nordenstam, Rein, Laurell och Bergbom reserverade sig nämligen i olika riktningar.

Nordenstam ville reducera avdelningarnas självstyrelse till det minsta möjliga. Inspektorerna skulle väljas icke av de studerande utan av konsistorium samt valet stadfästas av vicekansler. Kuratorerna skulle »vara inspektorerna hörsamma och gå dem tillhanda i de dem meddelade uppdrag», till följe varav kuratorerna jämväl icke borde såsom sådana antagas, innan deras lämplighet blivit av universitetets styrelse prövad, för vilket ändamål konsistorium »egde att om kuratorernas antagande till vicekanslers afgörande hemställa samt derjemte bifoga inspektors utlåtande i ämnet». Inspektor och kurator skulle, om de befunnes olämpliga, på konsistorii hemställan eller ock eljes kunna av vicekansler avskedas.

Rein intog en annan ståndpunkt. Han yttrade sig i sin reservation varmt om kamratskapets betydelse för studenterna genom den hjälp och det stöd avdelningsmedlemmarna gåve varandra och betonade avdelningsinstitutionens moraliska betydelse, som berodde på att »avdelningarna av gammalt ansetts berättigade och pligtige att vaka öfver sin corporations heder och anseende och således också öfver hvarje enskildts förhållande». Då en avdelning således borde grunda sig på ömsesidigt förtroende, välvilja och vänskap, finge den positiva lagen blott så långt bestämmande inträda, som behövligt vore för att anvisa avdelningarna sin behöriga verksamhet och hindra överskridandet av

---

[1] I universitetsarkivet; i samma volym finnes Förslag till ny skolordning.

deras befogenhet. Avdelningarnas ledare borde därför liksom förut tillsättas genom val. Endast så till vida ville han medge en inskränkning i den gamla friheten, att vid kuratorsval förslag skulle upprättas på tre personer, bland vilka konsistorium skulle utse den lämpligaste; om de föreslagna befunnes olämpliga, skulle kurator tillsättas av konsistorium utan vidare val. Rein tänkte sig, att ett stadgande sådant som det sistnämnda knappast skulle behöva tillämpas, ty redan dess tillvaro vore tillräcklig att förekomma missbruk. Hans reservation var ett vackert försvar för avdelningsinstitutionen.

Laurell avrådde liksom Rein från att reglera avdelningsinstitutionen. En på inspektors förslag, icke på grund av avdelningens val tillsatt kurator, komme att av ungdomen betraktas icke såsom egentlig avdelningsmedlem, utan som en utifrån kommen förman. Såväl inspektor som kurator skulle därvid förlora sitt inflytande på de studerandes moraliska sinnesstämning, tänkesätt och heder; och konsistorium skulle icke i fråga om avdelningarna kunna trygga sig till dem. Laurells reservation innehåller därjämte ett för honom egendomligt förslag till avdelningsinstitutionens stärkande, som bör omnämnas, om det också icke ledde till påföljd. Han ville nämligen, att de avdelningsmedlemmar, som tillförene tillhört en avdelning, skulle upptagas i densamma under namn av biträdande inspektorer, tutorer, seniorer eller något dylikt. De skulle bistå inspektorerna såsom representanter för vetenskaper, som desse vid studiernas fortgående specialisering icke kunde behärska. Deltagandet i avdelningslivet, vilket de genom hembygden stodo nära, skulle för dem bliva den käraste av deras plikter.

Assessor Bergboms kortfattade reservation gick ut på att kurator skulle väljas av avdelningen, varefter valet skulle prövas och stadfästas av konsistorium.

Medan meningarna om avdelningarnas organisation inom kommittén voro delade, var man ense om att vid sidan av avdelningarna införa en ny form för samarbete mellan universitetslärare och studenter. § 113 i statutförslaget lyder nämligen:

Medlemmar af fakultet, då denna ej handlar i egenskap af Universitetsmyndighet, utan blott som en förening i vettenskapligt ändamål, äro utom Universitets lärare alla vid detsamma inskrifna Stude-

rande och graduerade, hvilka idka studier inom fakultetens vetenskapliga område. I sådan egenskap må Fakulteterne en hvar på skilda dagar, under aftontimmarne, med sina medlemmar hålla sammankomst, i ändamål att genom litterära öfningar, föredrag och samtal lifva hågen för vettenskaperna, till hvilket möte äfven lärare och Studerande från andra Fakulteter, de senare efter erhållet tillstånd, äga tillträde. Ordförande vid sammankomsten vare en af Fakultetens ordinarie Professorer efter tur; och tillåtes honom att från Universitetets bibliothek och samlingar utfå de böcker, skrifter, naturalhistoriska föremål och instrumenter, som vid sådan sammankomst för skeende föredrag eller vettenskapliga rön kunna erfordras.

Vi ha här tanken och även formen för de senare studentfakulteterna.

Statutförslaget granskades av konsistorium academicum, som i likhet med Rein, Laurell och Bergbom ville medgiva avdelningarna att välja inspektorer och kuratorer. Annars skulle en dyrbar rättighet fråntagas avdelningarnas medlemmar. En förändring vore så mycket mindre nödig, som prövning och stadfästelse komme att bero på konsistorium.

Den ovananförda § 113 i statutförslaget godkändes av konsistorium med några mindre förändringar. Man hoppades att fakultetsvis ordnade sammankomster skulle vara studenterna nyttiga. [1]

Förmodligen förutsåg man icke i Helsingfors att avdelningarnas fall stod för dörren. I de handlingar jag omtalat finnes ingen antydan att fråga varit om deras upphävande, och det var således den slutliga behandlingen i Petersburg, som ledde till den olyckliga utgången. Vems röst verkade där? Var det t. f. kansler, greve A. Armfelt, som, tveksam om de olika meningar, som uttalats, föll på tanken att upphäva avdelningarna? En framtida forskning skall kanske ge upplysning i denna punkt. I varje händelse ligger antagandet nära, att det skick, i vilket frågan kom till Petersburg, mer eller mindre direkt föranledde katastrofen. Vederbörande kunde icke förbise Nordenstams uttalande, men det var å andra sidan svårt att följa honom i strid mot den akademiska lärarkåren. En klok statskonst kunde då låta tvisteäpplet, avdelningarna, falla bort. I övrigt måste

[1] Konsistorii förslag finnes i samma volym som kommittéförslaget.

enligt de i de högsta kretsarna härskande opinionerna avdelningarna förefalla farliga, ty i dessa sammanslutningar, vilka genom sin natur vilade på kamratbandets frihet, kunde lätt den demokratiska eller demagogiska propaganda, som man ville motarbeta, vinna insteg. Alltnog, i 1852 års statuter omtalas avdelningarna alls icke; således en stilla begravning!

Jag bör här anmärka, att C. G. Estlander i »Ungdomsminnen», troligen missledd av rykten, som voro gängse bland studenterna, misstager sig, då han förutsätter, att Nordenstam i statutkommittén var initiativtagaren till avdelningarnas upplösning och att Rein och Laurell däri understödde honom. Han säger, sedan han omtalat, att filosofien genom de nya statuterna »revs ur bröstet på *alma mater*»: [1]

I afseende å den andra genomgripande reformen, aflifvandet af de gamla nationerna och studenternas indelning efter fakulteterna, hvaribland nu räknades den nybildade historisk-filologiska och fysisk-matematiska, de båda hälfterna, som gått i sär, efter det att filosofins omslutande band borttagits, hade Nordenstam troligen att påräkna bifall äfven af kommitténs mest sakförståndiga, rektor och professor Laurell samt professor Palmén, hvilken som sekreterare gaf statuterna den förträffliga formuleringen.

Såsom vi funnit togo Rein och Laurell, vilka Estlander tänker sig såsom Nordenstams medskyldiga, tvärtom avdelningarna varmt i försvar; Palmén deltog endast såsom medlem av konsistorium i statuternas redigering.

Enligt yttranden av män, som levde med i studentlivet, var avdelningslivet på denna tid icke synnerligen prisvärt. Aug. Schauman, som 1842 inträdde i Åbo avdelning, säger: »Livet inom de mindre studentavdelningarna var då ännu icke mycket att tala om». Och C. G. Estlander, student 1850, har från Österbottniska avdelningen minnet av svaghet och intresselöshet. Men likväl var upplösandet av avdelningarna, som så gott som från universitetets stiftelse varit kamratlivets huvudhärdar, ett

[1] Finsk Tidskrift t. LXXIII sid. 186. Genom 1852 års statuter infördes i st. f. filosofiska fakulteten två nya fakulteter: Historisk-filologiska fakulteten och fysisk-matematiska fakulteten. Professuren i filosofi bortföll; 1856 inrättades en professur i sedelära och vetenskapernas system, vars första innehavare blev J. V. Snellman.

hårt slag. Det gångna tedde sig, såsom det plär hända, för minnet i idealiserad dager, och avdelningarna ihågkommos som hem för ädelt förtroende och sann vänskap.

Den eller de, som slutligt redigerade 1852 års statuter, kunde icke vara blinda för att en form för kamratlivet behövdes, som kunde ersätta avdelningarna, och en sådan fann man i de fakultetsvis ordnade sammankomster av studenter under resp. lärares ledning, som i § 113 av statutförslaget projekterades. Här var någonting, som kunde giva det goda avdelningarna inneburo utan deras förmenta vådor. Studenter under fakulteternas hägn samlade till möten, där vetenskapens passionsfria anda komme att råda, skulle, så tänkte man, vara skyddade för samhällsvådliga tendenser. Att man härvid vägleddes av statutkommitténs förslag framgår av att dess § 113 helt och hållet infördes i 1852 års statuter, men fördelad på två särskilda paragrafer. Det heter i § 108 av 1852 års statuter:

Medlemmar af Fakultet, då denne ej handlar i egenskap af Universitetsmyndighet, utan blott såsom en förening i vetenskapligt ändamål, äro för öfrigt, utom Universitetets lärare, alla vid Fakulteten inskrifne studerande och graduerade.

Och § 120 lyder, likaså med upprepande av statutkommitténs ord:

Fakulteterne böra under läseterminen, sedan de offentliga föreläsningarna börjat, en gång i veckan under aftontimmarne, med sine medlemmar hålla sammankomst, i ändamål att genom öfningar, disputationer, föredrag och samtal lifva hågen för vetenskaperna. Ordförande vid sammankomsten vare Fakultetens dekanus eller i hans frånvaro den äldste af Fakultetens öfrige professorer, och tillåtes honom att från Universitetets bibliotek och samlingar utfå de böcker, skrifter, naturalhistoriska föremål och instrumenter, som vid sådan sammankomst för skeende föredrag och vetenskapliga rön kunna erfordras.

Statuterna giva icke dessa möten något särskilt namn, men »studentfakultetsmöten» blev snart den vanliga benämningen och studentfakultet omtalades till skillnad från professorsfakultet såsom den institution, som hade mötenas upprätthållande till uppgift. Lagstiftarens mening var att studenterna och lärarna, förenade genom det vetenskapliga intresset, skulle träda i beröring med varandra vid fakultets-

mötena men med förbehåll att studentfakulteterna icke skulle ha den på kamratsamband vilande disciplinära myndighet, som de forna avdelningarna ägt. Det heter visserligen i 1852 års statuter § 122: »Fakulteten hafve tillsyn över de inskrifne studenterne i afseende å seder och lefnadssätt», men här avses tydligen fakultet såsom universitetsmyndighet, bestående av fakultetens lärare, icke fakultet såsom studentkorporation. Disciplinen skulle vara myndigheternas, icke studenternas sak.

De nya studentfakulteterna voro självfallet föga populära bland studenterna, redan därför att de trätt i stället för avdelningarna, men man måste finna sig i det skedda, och de allvarligare inom studentkåren sökte vinna vad möjligt var ur de nya formerna samt göra studentfakulteternas möten fruktbringande för studentlivet. »Det var», skriver C. G. Estlander, »som en öfverenskommelse i vår grupp, att vi redligen skulle göra hvad vi kunde för det litterära livet inom fakulteterna». Fakultetslivet gestaltade sig därvid olika. Teologiska studentfakulteten fick under Fr. L. Schauman som dekanus en allvarlig prägel i kyrklig riktning; dock uttalade sig vid det första mötet dekanus och prof. Lille för att de litterära föredragen och övningarna kunde »röra sig äfven inom annat område än det teologiska, ehuru visserligen det senare närmast tillhörde vår fakultet». Juridiska studentfakulteten sysselsatte sig, med J. Ph. Palmén som dekanus, flitigt med juridiska diskussioner. Medicinarna, vilkas protokoll likaledes äro bevarade, sammanträdde medan L. H. Törnroth var dekanus ganska sällan. Sedan J. E. v. Bonsdorff 1856 blivit dekanus, höllos jämförelsevis ofta möten med föredrag i synnerhet rörande nyligen utkomna medicinska arbeten. Fysisk-matematiska fakultetens handlingar har jag endast i obetydliga fragment lyckats överkomma. Från korporativ synpunkt var historisk-filologiska studentfakulteten den mest livaktiga bland de fem. Sådana vetenskapliga övningar, som statuterna omtalade, förekommo icke alldeles ofta, men kamratlivets spörsmål och de litterära strävandena omfattades med intresse. Många män, som senare verkade inflytelserikt som publicister, litteratörer och lärare, gjorde här sina första lärospån. I studentkårsfrågorna var historisk-filologiska studentfakulteten vida mera aktiv än de övriga, och dess protokoll, som från början av

1853 in på 1861 äro sammanbundna i en i universitetsarkivet förvarad volym, giva därför rätt mycket material i de frågor, som jag här berör.

Studentfakulteterna hade grundlagts i syfte att leda studenterna från vådliga frihetssträvanden till vetenskapens lidelsefria värld, men de blevo en bas för studenternas arbete för självstyrelse och detta gäller i synnerhet om historisk-filologiska studentfakulteten. [1]

II.

Historisk-filologiska studentfakultetens första möte hölls den 17 februari 1853. Dekanus, professorn i grekiska litteraturen N. A. Gyldén öppnade mötet i närvaro av en talrik samling »cives» med ett föredrag om människans bestämmelse jämte korta antydningar om vetenskapens inflytande på denna bestämmelse. Han väckte också fråga om litterära övningar vid mötena samt om sång och musikalisk underhållning. Hans avsikter voro således de bästa. Och fakultetens medlemmar tillmötesgingo honom. Inom kort begynte en handskriven tidning »Hittebarnet» utkomma. Föredrag höllos då och då dels av universitetslärare, dels av magistrar eller studenter. Man samlades också en gång årligen till fest.

Men det dröjde icke länge, innan oro började märkas. Konflikter mellan studenter och pedeller förekommo oavlåtligt. Under orientaliska krigets fortgång växte studenternas oppositionella sinnesstämning, som slutligen gav sig uttryck i ett dristigt steg, varom meddelande ingår i hist.-fil.-studentfakultetens protokoll den 22 februari 1855.

Protokollet berättar att ett allmänt studentmöte, således ett enligt den gällande ordningen förbjudet sammanträde, hål-

[1] Hist. fil. studentfakultetens protokoll i universitetsarkivet, som även äger medicinska studentfakultetens protokoll och fragmenten från fys. mat. fakulteten; juridiska studentfakultetens protokoll i juridiska fakultetens arkiv; teologiska studentfakultetens protokoll i teologiska fakultetens arkiv.

lits den 10 februari, vid vilket tio deputerade blivit utsedda att hos vicekansler framställa klagomål över universitetspolisens handlingssätt. De deputerade avgåvo nu genom Karl Wetterhoff till studentfakulteten en skriftlig berättelse, som, införd även i teologiska studentfakultetens protokoll för den 19 februari, börjar med orden:

Lördagen den 10 februari på förmiddagen samlades studentkorpsen på fakulteternas lokal för att rådslå om hvad åtgärder, som kunde vidtagas med anledning af det sätt, hvarpå studenterna blifvit behandlade af universitetets polis. Enstämmigt uttalades den åsigt, att en deputation borde antingen till universitetets vice Kansler eller till Rektor framföra studentkorpsens besvär. Vid skedd omröstning beslöts, att nämnda deputation skulle till vice Kansler afgå; och derefter skreds till bestämmandet af de ungefärliga gränsorna och det allmänna innehållet af det andragande, som de deputerade hade att till vice Kansler frambära. Enhälligt beslöts att deputationen skulle 1:o omnämna att studentkorpsen ansåg sig genom ett godt uppförande hafva gjort sig förtjent af ett grannlaga bemötande och att hon derföre kände sig dubbelt kränkt af uppträden sådana som de hvilka på senare tider förefallit. 2:o Påpeka de för det allmänna högst menliga följder, som kunde uppkomma däraf, att någon kamrat blefve af sin heder uppmanad att ögonblickligen tillbakavisa en förolämpning mot sin person. Samt 3:o säga att studentkorpsen trodde sig genom detta steg kunna förekomma slika alfvarsamt betänkliga följder, och derföre hoppades att hennes billiga fordringar icke skulle lämnas utan afseende.

Om beslutets verkställande ger berättelsen följande intressanta upplysningar.

Till deputerade valdes: magistrarna H(enrik) Borgström och J(akob) Estlander, kandidaterna A(dolf) E(rik) Nordenskiöld och E(dvin) Nylander samt studerandena J(ohan Jakob) Chydenius, W. Lavonius, A. E. Linsén, E. Rudbäck, H. Rudbäck och K. Wetterhoff. Borgström och Estlander avsade sig, och i deras ställe trädde W(alfrid) Alftan och L(orenzo) Runeberg.

Följande dag, söndagen den 11 februari kl. 9 på morgonen, infunno sig de deputerade hos vicekansler, företrädda av Nordenskiöld, som i studentkårens namn och å de deputerades vägnar uttalade studenternas »rättspetition». Nordenstam svarade, att han icke sett, vad som passerat, men att han förmodade, att ingen annan haft olägenhet av nämnda polis än den som gjort

sig skyldig till olydnad mot bestående polisförfattningar. De deputerade framhöllo, att en student även i sådant fall kunde göra anspråk på grannlagenhet och humanitet och att »för öfrigt alla obehagligheter å bada sidor kunde undvikas på det sätt att universitetets polis aflägsnades från disciplinens handhafvande». Deras ärende sträckte sig icke längre »än att uttala studenternas anspråk på ett värdigt bemötande, hvilket anspråk de på inga villkor ämnade afsäga sig». Deputationens bestämda hållning inverkade på vicekansler, som nu lovade, att polisförfarandet skulle för studenterna bliva så litet vexerande som möjligt. Han uppmanade de deputerade att begiva sig till rektor och för honom omförmäla saken. Vid avskedet bad Nordenstam »de deputerade till studentkåren framföra hans tacksamhet för det förtroende och den uppriktighet, varmed de vändt sig till honom». En sådan framgång hade säkerligen icke ens Nordenskiöld väntat sig, så käck han än var såsom ung kandidat liksom under sin följande vackra bana.

Det är förvånande, att Nordenstam icke gjorde anmärkning mot studentmötets olaglighet. Föll hans tanke icke därpå?; eller ansåg han lämpligt att numera frångå sin tidigare strama hållning?

Enligt vicekanslers anvisning begåvo sig de deputerade till rektor Rein, som sade sig högeligen ogilla den brutalitet, som givit anledning till missnöjet och trodde sig kunna avlägsna universitetets polis, om studenterna ville förbinda sig att själva upprätthålla de disciplinära stadgarna. De deputerade betygade studenternas goda vilja att tillmötesgå rektor. De trodde »att studenterna framdeles såsom hittills ville vaka öfver att intet för sedligheten menligt värdshuslif komme att existera äfvensom att icke heller i något annat afseende lagbrott skulle blifva regel». Rektor hoppades att universitetets polisbetjäning på detta sätt skulle kunna göras överflödig och bad de deputerade giva fakulteterna del av vad som passerat, så att han sedermera skulle inhämta fakulteternas svar.

Rektor Rein höll ord. Det tryckande polisövervakandet upphörde, och konflikter mellan studenter och pedeller förekommo icke som förr. Frågan om domsrätt för fakulteterna upptogs till behandling. Det viktigaste var dock, att ett pre-

judikat var givet på att studentmöte utan risk kunde hållas. Den 11 februari 1855 är, så ville jag anse, den organiserade studentkårens födelsedag.

Det var i hederskänslans och människovärdets namn, som Nordenskiöld och hans meddeputerade vände sig till vicekansler, och studentkåren förblev denna hållning trogen. C. G. Estlander sade i sitt tal vid studenternas fest den 13 maj 1898 i fråga om den fosterlandskärlek, som varit studenternas starkaste drivfjäder, sedan Vårt Land femtio år tidigare först sjöngs: »Men att vi undgingo följderna af den abstrakta frihetsrörelsen, att vi undgingo konspirationer och deportationer, det berodde väsentligen på det positiva innehåll, som vår fosterlandskärlek hade erhållit.» Studenterna uppställde i själva verket icke abstrakta krav. De begärde vad som på grund av gammal tradition och de faktiska förhållandena var rätt och billigt och visade därvid en värdighet och takt, som ingåvo aktning.

Det gamla regeringssystemets kraft hade under krigets lopp försvagats. Efter Nikolai I:s död i mars 1855 var Nordenstams roll vid universitetet utspelad; han begärde samt erhöll (september 1855) avsked från vicekanslersämbetet. Hans efterträdare, gen. friherre J. R. Munck var en varm ungdomens vän, som i förening med rektor Rein vid många tillfällen inlade ett ord till studenternas förmån. En ny dag med friska fläktar grydde.

Med anledning av frih. Muncks utnämning höllos två studentmöten, vilka endast antydningsvis omtalas i de handlingar jag genomgått. Man ville hälsa den nya vicekanslern vid hans ankomst, och studenterna, tydligen för det mesta från hist.-fil. fakulteten, sammankommo för att överlägga därom den 21 oktober 1855. Men mötet hölls under oregelbundna former och väckte därför misstämning, såsom framgår ur hist. fil. fakultetens protokoll för den 23 oktober, som berättar, att t. f. kurator lektor C. G. Borg meddelade en av medicinska fakulteten till honom inlämnad protest emot det allmänna studentsammanträde, som söndagen den 21 ägt rum, och vartill ingen kallelse utgått till nämnda fakultets medlemmar, med anledning varav desamma allvarligen protesterade emot sådana ensidigt fattade beslut, önskande återföra den på nämnda sammnträde behandlade frågan till sitt ursprungliga skick och göra den till diskussion vid ett allmänt

möte. Frågan som var före nämnes icke i protokollet men i medicinska fakultetens bifogade, av kuratorn O. E. A. Hjelt undertecknade skrivelse av den 22 oktober klagas över att ett antal studerande ansett sig, utan en hel fakultets hörande, »berättigade att inför vicekansler uppträda som studentkårens sakförare». Och i medicinska fakultetens protokoll för den 22 oktober heter det att den föregående dagens studentmöte hade beslutat, att genom en utsedd talare å universitetets solennitetssal det tal skulle besvaras, varmed universitetets nya vicekansler, baron Munck skulle hälsa studenterna.

Till svar på medicinska studentfakultetens protest uttalade hist. fil. fakulteten även den sitt missnöje med det sätt, varpå sammanträdet samlats och hållits. Det skulle skriftligen meddelas medicinska fakulteten, att det i den förevarande frågan fattade beslutet skulle anses såsom utan all kraft och verkan. Därefter tillkännagav kurator, såsom i all korthet i protokollet är annoterat, »att ett sådant allmänt möte blivit utsatt till denna dag kl. ½ 4 e. m.» Alltså sammankallades omedelbart ett nytt möte på knappast mera formenligt sätt än det föregående.

Vad man avsåg vanns emellertid icke. Det heter i Helsingfors Tidningar att »samtliga studentkåren» jämte rektorn och lärarna den 24 oktober var samlad i solennitetssalen, där vicekanslers tal besvarades av rektor samt vidare: »och blefvo derefter samtliga fakulteter presenterade för vicekansler». Något annat förekom icke vid tillfället, där studentkåren således icke företräddes av någon talare.

Några dagar efter presentationen i solennitetssalen inskred hist. fil. fakulteten, följande den vink rektor Rein den 11 februari givit, första gången som disciplinär myndighet mot en av sina medlemmar stud. Oskar Tamelander. Jag behöver icke närmare redogöra för dennes spioneriaffär, som väckte en oerhörd sensation och är känd genom flera skildringar. Tamelander hade, enligt Aug. Schaumans berättelse, till generalguvernören greve Bergs kabinett inlämnat brev och sändningar, som han fått under resa i Stockholm för att tillställas adressater i Finland. Särskilt hade han i Stockholm gjort sig underkunnig om E. v. Qvanten. Han hade också på annat sätt hållit vederbörande au courant med studenternas tänkesätt och förhållanden samt

förbindelser med Sverige, varpå man under det pågående kriget hade ögonen riktade. Detta blev bekant. Ett antal medlemmar av studentkåren sammanträdde den 28 oktober 1855 och tillkallade »kanaljen». C. G. Estlander avser samma privata förhör, då han i »Ungdomsminnen» på tal om Tamelander säger: »Jag kallades en dag till ett sammanträde, där en spion skulle afslöjas. Han tillhörde historisk-filologiska sektionen och Borg som kurator var självskriven talman».[1] Om förloppet vid förhöret avgav civis (A. H.) Chydenius berättelse vid hist. fil. sektionens möte den 1 november. Sedan fakta fullt bevisande Tamelanders brottslighet kommit i dagen, sammanträdde, så relaterade han, 16 universitetsmedlemmar för att förberedelsevis handlägga saken. Desse kallade Tamelander till förhör. Han infann sig, förnekade i början all brottslig beröring med män av spioneriet, men medgav slutligen »att man förespeglat honom en lysande diplomatisk bana samt lofvat honom guld och gröna skogar, om han ville lemna hvarjehanda för den studerande ungdomens väl behöfliga underrättelser, hvarjemte man lofvat åt honom utverka ett resepass till Sverige, om han ville åtaga sig att utspionera dervarande landsmän bland andra Qvanten, om denne var i ekonomiskt betryck och till följe derav kunde vinnas». Respasset hade han erhållit med förbigående av vanliga former. Sedan berättelsen avgivits, förklarade fakultetens medlemmar enhälligt, »att fakulteten väl aldrig skulle derhän glömma hvad hon är skyldig sin ära, att hon skulle kunna i sitt sköte hysa en person öfverbevisad om ett sådant skändligt brott; äfvensom det vore oförenligt med universitets heder, att en sådan person skulle inom dess samfund kvarstanna». Således relegation för alltid. Fredrik Cygnæus, som jämte några andra universitetslärare deltog i mötet, sökte emellertid modifiera studentfakultetens åtgärd genom anmärkningen, att »som skyldigheten att bevaka sådana intressen vore gemensam för fakultetens både lärare och studerande» även fakultetens ledamöter (d. v s. professorerna) måtte få deltaga i de åtgärder, som fakultetens med-

---

[1] Från sex årtionden II sid. 193; Finsk Tidskrift t. LXXIV sid. 177. Jfr Finska Förhållanden h. 2 (Stockholm 1858) sid. 37 ff.

lemmar (d. v. s. studenterna) komme att besluta. Detta inlägg föranledde en skrivelse till professorsfakulteten av innehåll, att studentfakulteten för sin del förklarat Tamelander ovärdig att tillhöra universitetet samt anhöll, att fakultetens herrar ledamöter ville jämte kraftig medverkan detta å behörig ort anmäla. Målet övertogs därefter av rektor, och på dennes fråga vem som skulle som angivare betraktas, tillsatte studentfakulteten en undersökningskommitté, bestående av prof. H. Kellgren, kand. A. E. Ahlqvist och kand. Alfr. Edman, som rådförde sig med andra fakultetsmedlemmar och jurister. Kommittén avfattade ett utförligt protokoll över sitt förhör med den anklagade, som bl. a. bekände att han »genom lysande förespeglingar och löften om framtida resor i Ryssland av verkliga statsrådet Wullffert,[1] som trodde sig veta, att inom historisk-filologiska fakulteten gåfves ett parti, som önskade landets revolutionerande, blivit förmådd att yppa hvad han kände av diskussionerna inom fakulteten och att angifva de tongivande inom densamma». På grund av utredningen ansåg kommittén Tamelander böra kunna till ansvar av disciplinskommissionen fällas, hvarför en angifvare borde utses. Uppdraget gavs åt t. f. kurator, lektor C. G. Borg, med 16 röster av 36. — Även medicinska studentfakulteten beslöt den 3 november att hos vicekansler yrka på Tamelanders uteslutande ur finska studentsamfundet. Likaså de övriga fakulteterna.

Saken väckte uppmärksamhet på högre ort; i studentfakultetens protokoll är antecknat att rektor erhållit befallning att oförtövat skicka Tamelander till Petersburg. Greve Armfelt fann emellertid ingen anledning att inskrida till hans förmån. Rektor och disciplinskommissionen dömde honom, i likhet med hist. fil. studentfakulteten, till livstidsrelegation och domen stadfästes av kansler.[2]

Ingen anmärkning gjordes mot att studentfakulteten tillägnat sig disciplinär myndighet.

---

1 Den kände postdirektören.

2 Det heter i brev från vicekansler till rektor dat. 22/12 1855: »I grund av t. f. kanslerns skrivelse för den 18/6 i denna månad får jag anmoda Tit. så begå att universitetets vittnesbörd utfärdas för stud. Oscar Tamelander, som skiljes från universitetet.»

Några månader senare se vi hist.-fil. studentfakulteten återigen göra sig till domstol med anledning av att två medlemmar ofredat en rysk överste och tvenne fruntimmer på öppen gata. De skyldiga förhördes och dömdes den 21 och 28 februari 1856 den ene till relegation på ett halvt år, den andre till avbön hos de förorättade, varvid studentfakulteten åberopade »den domsrätt henne numera tillerkänts.» Detta uttryck var dock en anticipation, såsom man finner av att fakulteten samtidigt beslöt att genom deputerade hos vicekansler och rektor anhålla om »en stadgad domsrätt för fakulteten», varvid dekanus, numera sedan början av 1856 Fr. Cygnæus, sade »att som saken redan vore å annat håll ventilerad och förberedd, kunde en sådan deputation ske med all utsikt till framgång.» Då de utsedda deputerade den 7 mars besökte baron Munck, svarade denne, att han gärna såg »det en sådan domsrätt utöfvades»; dock borde sanktion å densamma sökas hos höga vederbörande, vilket enligt hans mening, lätteligen skulle beviljas. Rektor Rein, som sedan den 11 februari 1855 oförtrutet verkat för reformen, var så mycket hellre beredvillig att tillerkänna fakulteten den begärda domsrätten, »som han därigenom hoppades vinna en stor lättnad af sitt eget ämbete». Det var således icke oväntat, att fakulteterna genom kanslersbrevet av den 25 mars 1856 fingo rättighet »att inom sig utöfva domsrätt över osedlighet och tadelvärdt uppförande hos de studerande».[1] Någon tid därefter fastställdes med stöd av samma förordning, att studentfakultet kunde giva felande student föreställning eller döma honom till relegation från universitetet, samt att studentfakulteterna skulle vitsorda från universitetet avgående studenters uppförande. När detta den 5 april meddelades hist. fil. studentfakulteten, karakteriserade dekanus Fr. Cygnæus, stadgandet såsom en »Magna charta» för fakultetens framtida liv och utveckling. I Litteraturbladet 1857 N:o 10 säger J. V. Snellman, i uppsatsen »Om fakulteterna och de så kallade nationsförbindelserna vid universitetet», att universitetets disciplinskommission icke därefter haft något sammanträde och rektor icke behövt använda sin makt till extra-

[1] Valfrid Vasenius: Författningar och beslut rörande Kejserliga Alexandersuniversitetet i Finland.

judiciella relegationer, vilket vittnar fördelaktigt om verkningarna av den nya ordningen.

Nu fick man mod att skrida till vad som länge legat i sinnena: studentavdelningarnas återupprättande. Början gjordes i februari 1857 av österbottningarna,[1] vilkas exempel snart följdes av savolaks-karelarna, viborgarna, nyländingarna samt västfinnarna. Detta blev bekant för myndigheterna och ett ingripande följde. Den 19 oktober uppkallade rektor dekanerna, kuratorerna samt tre medlemmar av varje fakultet, vilka förständigades att avdelningsmötena skulle upphöra, emedan avdelningarna icke hade vederbörlig autorisation; vicekanslern hyste, sade han, samma önskan. De flesta avdelningar beslöto likväl att i tysthet fortfara med sina möten, men man var snart icke tillfreds därmed, och förslag väcktes om petition till kansler med anhållan om avdelningarnas sanktionerande. Man var enligt en av Julius Krohn författad, i hist. fil. sektionens protokoll införd intressant berättelse om studentlivet under höstterminen 1857, icke fullt ense om steget, som säkerligen ansågs vågat. Förslaget förkastades av nyländska och västfinska avdelningarna men antogs av österbottningarna, savolaks-karelarna och viborgarna samt blev sålunda genom avdelningspluralitet gällande. En kommitté tillsattes att avfatta petitionen och redan den 12 november upplästes förslaget, enligt Krohns nämnda berättelse redigerat av C. G. Estlander, i hist. fil. studentfakulteten.

Den ganska vidlyftiga, av medlemmar av alla fakulteter undertecknade skrivelsen, som är införd bland hist. fil. fakultetens protokoll, erkänner, att studenternas indelning i fakulteter hade bidragit att giva studierna en allvarlig hållning och en mera vetenskaplig riktning, men betonar, att den icke i samma mån varit ägnad att vidmakthålla en sedlig anda inom kåren. Orsaken därtill måste sökas i att inom föreningar av vetenskapligt syfte icke kan uppstå det fasta kamratskap, av vilket ensamt som frukt framgår intresset för »ömsesidigt väl och ve», vilket intresse åter är den enda grunden, varpå vården om kårens moralitet och sedliga liv överhuvud kan byggas.

[1] Den illegala österbottniska avdelningens protokoll i universitetsbiblioteket.

Det heter vidare:

Men om ett starkt kamratskap är hufvudvillkoret för ett sedligt lif, är den intima bekantskapen den rigtigaste grunden för kamratskapet, vetenskaplighet har aldrig visat sig vara det hvarken i äldre eller yngre år. Men denna bekantskap är icke den från igår och idag, från den tid då karaktären redan utvecklat sig till egendomlig bestämdhet, utan den som utbildas genom barndomens öppna och oförbehållsamma umgängessätt i skola och gymnasium. På den fasta botten af en sådan kännedom om hvarandras seder och lynnen voro de genom statuterna af 1852 upphäfda afdelningarne af ålder grundade, hvartill kom en än fastare sammanhållighet genom de skilda landskapernas olikhet sinsemellan i naturell och tänkesätt samt en icke ringa genom århundradens tradition och häfd.

Den tid, som förflutit sedan avdelningarnas upphävande, hade övertygat studentkåren om att dess vinst i vetenskapligt avseende genom upprättandet av fakulteterna ej uppvägde den fara för sedligheten, som blivit en följd av den nya fördelningen och som var företrädesvis överhängande för den unga studenten, som ofta blott av en slump leddes till det ena och andra kamratskapet, då han icke vann någon ledning av fakulteten.

Därför anhöllo petitionärerna att avdelningarna ånyo skulle upptagas bland universitetets institutioner och äga bestånd jämte fakultetsindelningen; tillika bifogades ett förslag till avdelningsorganisation med syfte att förena fördelarna av båda samt att genom det ena bota det andras brister.

Studentkåren skulle fördelas i sex avdelningar: Nyländska, Savolaks-karelska, Tavastländska, Västfinska, Viborgska och Österbottniska. Högsta inseendet över avdelningens möten skulle överlämnas åt en inspektor, vald av avdelningen bland universitetets professorer med konsistorii samtycke och goda minne. Kurator skulle likaså väljas av avdelningens medlemmar och godkännas av konsistorium. Åt avdelningarna skulle överlåtas den genom kanslersbrevet av den 25 mars 1856 samt genom konsistorii vid samma tid i saken fattade beslut åt fakulteterna givna disciplinära myndigheten, medan fakulteterna fortfarande skulle ägna sig åt litterär och vetenskaplig sysselsättning.

Julius Krohn gör i berättelsen om studentlivet höstterminen 1857 några anmärkningar angående motiven till detta steg. Han säger, att en känsla av missnöje över

fakultetsmötena uppkommit, vartill orsaken låg i deras alltför officiella karaktär, som framkallat en viss stelhet och hindrat kamraternas närmande till varandra. Därav likgiltighet för fakultetslivet och obenägenhet att bidraga till detsamma. I avdelningarna uppstår däremot ett förtroligare förhållande, ty där äro studenterna för sig själva och där vågar mången fritt yttra sina tankar, som på fakultetsmötena känt sig generad av de främmande kamraterna och hela sällskapets högtidliga utseende. Detta gjorde avdelningsmötena för studenterna kärare än fakulteternas sammanträden. Men då det blev fråga om att framställa grunderna för studentkårens petition, fann man att vederbörande sannolikt icke skulle åtnöja sig med sådana skäl. I det förslag, som av magister Estlander uppsattes, framdrogs därför en fördel, som dittills blivit förbisedd, men i själva verket är ganska stor, nämligen att uppsikten över sederna i de förra bättre kan handhavas än i de senare. Domsrätten hade överlämnats åt kamraterna såsom närmare bekanta med den felandes karaktär och därför skickligare att med ena handen straffa, med den andra upprätta än de offentliga myndigheterna. Men fördelarna av kamraternas domsrätt gå i fakulteterna förlorade, ty i dem saknas just den närmare bekantskapen, det förtroligare kamratskap, som ger denna domsrätt dess rätta kraft.

Krohn tillägger: »På denna vigtiga grund var det, som petitionen hufvudsakligen stödde sig, och de ursprungliga motiven fingo för den stå i bakgrunden.» Det behöver icke betvivlas, att han i viss mån har rätt, men den sedliga synpunkten var dock en stark bevekelsegrund hos petitionärerna. Man läse t. ex. C. G. Estlanders brev till Jakob Schroderus av den 23 november 1857, som talar om grämelse över lättsinnet i studentlivet och djupt allvar att verka för dess förbättring. [1]

Petitionen upplästes av Estlander, som tillika yttrade, att den visserligen icke utgått från fakulteterna, men likväl underställts deras beprövande, emedan rektor ej ansett sig kunna giva tillåtelse till ett allmänt studentmöte. Man hade således begärt, att ett av vederbörande godkänt studentmöte skulle få hållas, men rektor hade ansett de fem studentfakulteterna tillsammans

---

[1] M. G. Schybergson: C. G. Estlander sid. 42.

utgöra ett tillräckligt organ för studentkårens uttalanden. Ännu var tiden för officiellt sammankallade studentmöten icke inne.

Inom kort blev petitionen godkänd av alla fem studentfakulteterna, varefter den av magistrarna C. G. Estlander och Fr. Polén inlämnades till rektor och konsistorium.

I konsistorium, där petitionen föredrogs den 18 november i närvaro av vicekansler baron Munck, framträdde tidens divergerande meningsriktningar: en försiktig böjelse att upprätthålla den bestående ordningen och å andra sidan benägenhet att bevilja så fria former som möjligt. [1]

Karakteristiskt är A. E. Arppes yttrande, som föregick överläggningen i själva sakfrågan. Han ansåg, att förslaget till sin art var sådant, att det icke kunde bli föremål för allvarsam överläggning i konsistorium. Han erkände, att opinitionsyttringar, sådana som den ifrågavarande, visade värme för frågor av allvarligare allmännare syftning, men kunde icke finna att studentkåren ägde någon i lag grundad rättighet att utarbeta förslag till ändringar i universitetets statuter och med anmärkningar rörande författningarna vända sig till universitetets högsta styrelse. Han ville ej tala om halten av de förslag, som kunde utgå från en sådan ungdomlig och för universitetets sanna intressen alltför litet ansvarig lagstiftande församling, ej om det vidunderliga som ligger i själva principen att i det samhällsskick, vari vi leva, tilldela ungdomen ett så viktigt deltagande i universitetets allmänna förvaltning, som initiativet till lagförslag skulle antyda. Han avsåg endast det praktiska resultatet av en sådan koncession, vilken ej kunde undgå att inom studentkåren till men för studierna och andra viktigare intressen underhålla en ständig agitation och lämna fältet öppet för deras fantasier, vilka av en eller annan anledning ville imitera rollen av s. k. folkledare. Han anmärkte vidare, att universitetets statuter icke kände till någon myndighet under namn av studentfakultet, utan tvärtom sade, det de studerande äro medlemmar av fakultet, då denna ej handlar i egenskap av universitetsmyndighet, utan blott som en förening i vetenskapligt ändamål, samt att petitionen icke ens var undertecknad av fakulteternas ord-

[1] Prot. i universitetsarkivet.

förande och kontrasignerad av kuratorerna. Han ansåg således, att konsistorium icke borde inlåta sig på någon granskning av förslaget.

Arppe blev ensam om sin åsikt. Konsistorium åberopade förordningen av den 30 juni 1826, som tillåter var och en eho det vara må att uti allmänna och enskilda angelägenheter vända sig till högsta makten och ansåg sig icke kunna förmena de studerande att i dem rörande frågor av vetenskapligt och moraliskt intresse nalkas universitetets styrelse.

Därefter upptogs till behandling den projekterade anordningen av fakultets- och avdelningsinrättningarna såsom vid sidan av varandra bestående institutioner, varvid de flesta konsistorialer vid voteringen utförligt motiverade sin mening.

v. Willebrand trodde, att fakulteterna vid den ifrågasatta förändringen, att döma av den rådande opinionens fläkt, komme att gå under, medan dock fakultetsindelningen, såsom grundad på det intresse gemensamma studier alstra unga män emellan, avgjort vore den akademiska ungdomens naturligaste föreningsband. Han ansåg studentkåren minst ägnad att vidröra de lagar, vilka ordna universitetets organisation. Petitionen hade enligt hans tanke icke framgått ur ett verkligen känt behov, utan vore ett av det ringare antalet omfattat projekt, vilket han icke med sitt votum kunde understödja, då hans övertygelse fortfarande var, att fakultetsindelningen tillsvidare ensam borde bibehållas.

J. V. Snellman ansåg en tudelad organisation, sådan som den föreslagna, vara förkastlig. Såväl i de forna nationerna som i fakulteterna hade man strävat att väcka och underhålla ett vetenskapligt och litterärt intresse samt en verksam sedlig anda. Petitionen syntes avse att åt fakulteterna lämna underhållandet av det vetenskapliga intresset och åt avdelningarna vindicera den sedliga andans värnande och den inbördes disciplinen. Men dessa båda äro icke så främmande för varandra, att det ena strävandet skulle komma att bestå oberoende av det andra. Även fakultetsförbindelsens grund är den sedliga andans upprätthållande. De studerandes fördelning på fakulteter hade principiellt företräde framför den traditionella nationsindelningen.

Snellman ville dock icke förkväva rörelsen för avdelningarnas återupprättande. Det vore, sade han, önskvärt, att den stude-

rande ungdomen finge sammanträda avdelningsvis till skolförbindelsernas underhållande och för det förtroliga umgänget med barndomsvännerna. Sådana sammankomster skulle avhålla från dåligt sällskap och dåliga tidsfördriv samt vara fakulteterna till stöd. Han ville således godkänna avdelningarna i den fria form, i vilken de nu återupprättats, men ville icke giva dem någon officiell auktoritet.

Han kunde, sade han slutligen, så mycket mindre förorda petitionen i dess närvarande form, som han befarade att den i denna form icke skulle vinna bifall på högre ort, och att den studerande ungdomen genom ett avslag skulle betagas allt tillfälle att bringa till stånd vad den önskade. Petitionärerna borde tillrådas att återtaga petitionen. Han såg således saken i icke ringa mån med den kloka politikerns blick. [1]

A. E. Arppe var tveksam om valet mellan fakulteterna och avdelningarna. Han var böjd för att föredraga fakultetsinrättningen, men medgav att den icke lyckats tillvinna sig de studerandes förtroende och betvivlade, huruvida fakulteterna någonsin skulle komma att av den studerande ungdomen omfattas med större värme och ett livligare deltagande. »Skulle jag», så föllo sig hans slutord, »med afseende på ungdomens önskningar och en tvåhundraårig häfd tillstyrka afdelningarnas återställande, så skulle det ske med det uttryckliga förbehåll, att de fullständigt organiserades, hvaremot fakulteterna kunde såsom fria litterära föreningar lämnas åt sina medlemmars vetenskapliga intresse att vårda och underhålla efter bästa förmåga och insigt».

För petitionen talade E. J. W. af Brunér, som ansåg att landskaps- och fakultetsmöten kunde äga rum, utan att vara varandra till förfång.

Vidlyftigare yttrade sig i samma riktning Fr. L. Schauman, som kunde stödja sig på erfarenhet såsom f. d. kurator för Åbo avdelning och dekanus i teologiska fakulteten. Hans votum är

[1] Snellman framlade vidlyftigare sina synpunkter i den tidigare nämnda artikeln i Litteraturbladet 1857 N:o 10. »Vi anse oss», heter det här »hava sagt nog för att giva skäl för vår åsikt om fakultetsföreningarnas företräde framför nationsföreningarna», men han medger att avdelningssammankomster borde få äga rum »icke såsom lagligen påbjudna, beslutande föreningar, utan såsom fria sällskapskretsar.»

ett varmt försvar för avdelningarna. Han erinrade om att med de studerandes indelning efter fakulteterna hade avsetts ett rent vetenskapligt ändamål, men att, sedan fakulteterna genom kanslersbrevet av den 25 mars 1856 fått en disciplinär domsrätt, på dem inympats ett av de element, som tillhört de forna avdelningarna. I och med detsamma vaknade hos de studerande till nytt liv deras önskan och behov att även få de övriga till den forna avdelningsinrättningen hörande elementen, som nära sammanhängde med den sedliga vården, ånyo upplivade. De började tänka på utvägar att vid skilda egna möten få tillfredsställa vad de saknade. Beviljades nu ansökningen, så skulle de verkligt vetenskapligt anlagda studenterna med ökat intresse omfatta fakultetsmötena, som gåve näring för deras längtan efter en fast och levande vetenskaplig övertygelse samt efter tillfälle till utbildande av en även producerande vetenskaplig självverksamhet. Vården av en sedlig anda och ordning inom studentkåren skulle däremot bättre handhavas av nationerna eller avdelningarna än av fakulteterna. Därom sade Schauman:

Vilkoret för möjligheten för de Studerande att inom sig utöfva en sedlig vård är att hos flertalet eller åtminstone de mest framstående bland dem verkligen förefinnes en sedlig anda. Men att denna anda sprider sig lättare till de öfriga, om den krets, inom hvilken de stå under dess inflytande, utgöres af kamrater, med hvilka de hafva gemensam hembygd och med hvilka de från barndomen varit förenade, än om kretsen är en sådan, där det sammanhållande bandet är endast gemensamma studier, det är lika otvifvelaktigt, som att i allmänhet föräldrarne och hemmet äro naturligare och bättre vårdare af sedligheten än lärare och skolan. Härvid bör dessutom ihågkommas, att det är i synnerhet vid det första inträdet vid Universitetet, som den sedliga vården visar sig vara af den största vigt, och säkert är, att den nyssblefne Studenten bland närmaste landsmän och fordna skolkamrater har sina första vänner, om han också längre fram under sin studietid väljer dem bland kamrater, som med honom dela samma vetenskapliga strävanden, oberoende af gemensam hembygd. Det påstående som man ofta hör göras, och som skulle tala för den sedliga vårdens handhafvande av fakulteterna, att nämligen den sedliga utvecklingen bäst befrämjas på samma väg som den vetenskapliga, är ett påstående, som jäfvas af erfarenheten. Den vetenskapliga utvecklingen är en förståndets sak, den sedliga deremot en samvetssak, och förstånd och samvete gå beklagligtvis icke alltid hand i hand med hvarandra.

Schauman ansåg självfallet, att avdelningarnas inspektorer skulle väljas av de studerande själva, ty förtroende och en verklig tillgivenhet för personen var villkoret för deras verksamhet.

Med Schauman förenade sig N. A. Gyldén, J. Ph. Palmén samt rektor G. Rein.

Sexton konsistoriales voro för och fem emot petitionen. Pluraliteten ansåg således, att fakulteterna och avdelningarna icke i organiserad form borde ställas vid sidan av varandra.

Men flertalet ville dock i likhet med Snellman erkänna, att avdelningarna voro principiellt berättigade och kunde verka höjande på studentlivet samt borde få leva såsom privata sammanslutningar. Därpå berodde det, att beslutet vid justeringen den 28 november väsentligen modifierades. Den yngste i kollegiet professor Liljenstrand, som den 18 oktober bestämt avböjt petitionen, sade nu, att han ansett sig böra taga saken i betraktande ur en allmännare synpunkt än vid den föregående voteringen, då det blott gällt, huruvida avdelningar och fakulteter skulle kunna bestå jämte varandra. Han tillstyrkte icke de sökandes begäran, men ville dock föreslå bifall uti en ändrad form. Det vore intet skäl att hindra ynglingar från samma bygd i landet att förena sig till gemensamma övningar och bemödanden för sin litterära och mänskliga utbildning. En vägran kunde minska konsistorii moraliska inflytande vid disciplinens handhavande. Det borde därför tillåtas de studerande som sådant önskade att på särskild anhållan bilda landsmanskap under ledning av en inspektor. Skulle sådana föreningar i framtiden komma att undergräva fakultetsindelningens bestånd, så vore detta mera en vinst än en förlust, ty erfarenheten gåve då den säkraste domen om den enas eller andras företräde.

A. Fr. Granfelt, som också den 18 november röstat med majoriteten, formulerade nu sitt votum så att det vore av den största nytta, att icke säga nödvändighet, att den forna avdelningsinrättningen återupplivades. Den ömsesidiga sedliga kontrollen fordrade det. Avdelningarnas återinförande kunde icke hindra fakulteterna att i vetenskapligt syfte sammanträda.

Månända hade det privatim talats om att konsistorium i viss mån borde gå studenterna till mötes, och kanske avgåvos Liljenstrands och Granfelts yttranden vid justeringen i syfte

att finna anledning till en modifikation av det tidigare beslutet. Alltnog konsistorium resolverade att till skrivelsen till kansler skulle fogas ett tillägg med anhållan »att studerande från samma landskap kunde tillåtas att under någon form sammanträda för att sinsemellan väcka och underhålla ett närmare kamratlif». Astronomieprofessorn Fr. Woldstedt reserverade sig ensam mot tillägget.

Konsistorii skrivelse i saken gick i vanlig ordning, åtföljd av protokollet i avskrift, till vicekansler, som sände den till kansler jämte brev av den 31 januari 1857.[1]

Han ville, sade han, vidhålla sin grundsats att medla mellan det strängt allvarliga och det ungdomliga elementet, som vid ett universitet oundvikligen måste stöta tillsammans samt var övertygad, att syftet med studenternas skrift var gott och allvarligt, och att därunder icke lågo några för universitetets trevnad störande agitationsplaner. Baron Munck förordade, med anslutning till tillägget till konsistorii beslut, att studenterna »åtminstone under någon form» skulle få sammankomma för att sinsemellan väcka och underhålla ett allmännare kamratskap.

Om avdelningsmötenas blivande organisation säger han:

Då dessa sammankomster ej erhölle någon bestämd organisation utan komme att ställas under Vice Kanslers och Universitetets Rektors speciela uppsigt med utvalda Inspektorer för hvarje nations afdelning, stadfästade utaf Vice Kansler jemte tillsägelse att dem uppläsa, så fort något otillbörligt dervid skulle förekomma, så tror jag mig kunna ansvara derföre, att de ej skola medföra några olägenheter för landets styrelse. Genom denna åtgärd skulle man äfven vinna erfarenhet utaf, huruvida de i en framtid kunna vara gagneliga eller icke uti befordrande af det goda man med dem åsyftat, utan att rubba den nu existerande fakultets organisationen, om ej möjligtvis så tillvida, att fakultetsmöten ej skulle hållas bestämdt hvarje vecka, enligt föreskrifterna i statuterna, utan på de tider vederbörande fakulteter ville efter omständigheterna bestämma, emedan erfarenheten redan visat, att ämnen till discussion utaf värde, af de studerande ej kunna åstadkommas vid dessa möten, då de så ofta förekomma som hvarje vecka, och att de således besökas endast pro forma.

Vicekanslers auktoritet var emellertid icke till fylles. Avdelningarna hade ju så nyligen blivit avskaffade, att deras åter-

[1] Universitetsarkivet: vicekanslers kopiebok.

upprättande kunde te sig såsom en förhastad åtgärd. T. f. kansler greve Armfelt anslöt sig till Arppes uttalande vid sammanträdet den 18 oktober om det otillbörliga i att studenterna yttrade sig om universitetslagstiftningen och svarade i brev till vicekansler av $^{11}/_{23}$ januari 1858 nästan med upprepande av Arppes ord: »Men som de studerande icke ega en i författningarna grundad rättighet att ingå uti bedömanden av de för universitetet gällande statuters lämplighet, än mindre att föreslå några ändringar eller rättelser i desamma, har jag å förenämnda ansökning icke kunnat fästa något afseende.»[1]

Granskar man närmare denna resolution, finner man emellertid, att den icke var så tillbakavisande, som det vid första påseendet kunde synas. T. f. kansler höll sig till formen, men uttalade sig icke i sak. Det var honom otvivelaktigt bekant och antyddes även i konsistorii omröstningsprotokoll, att studenterna begynt samlas till avdelningsmöten. Han var förmodligen icke heller okunnig om att rektor förbjudit dessa möten. Men han gjorde ingen anmärkning därom, vilket kunde anses som ett godkännande av avdelningarna i deras illegala form. Så torde kanslers brev ha fattats av vederbörande i Helsingfors och av studenterna själva. De illegala avdelningarna bestodo orubbade, höllo regelbundna möten och uppburos av opinionen. Något ingripande från rektors sida i deras verksamhet kom icke mera i fråga.

I slutet av sin skrivelse till t. f. kansler av den 31 december 1857 nämner baron Munck såsom en sak av största vikt, att studentkåren bleve ägare av en egen byggnad »inrättad efter behofvet såväl för det vetenskapliga som för musikövningar och dramatiska föreställningar». Han visste, initierad som han var i studentförhållandena, förmodligen av att bland studenterna ett intresse för ett sådant byggnadsföretag fanns och begagnade tillfället att a priori stämma greve Armfelt till dess förmån. Halvannan månad därefter, den 18 februari 1858, togs studenthusplanen upp i hist. fil. studentfakulteten och blev snart ett huvudvehikel till den enhetliga korporativa organisation, som var studenternas slutmål.[2]

---

[1] Univ. arkivet: Brev till vicekansler.

[2] M. G. Schybergson, C. G. Estlander sid. 56 ff.

Förhållandena voro så förändrade, att man ansåg sig kunna begära rektors tillstånd till ett allmänt studentmöte för frågans behandling, och det märkliga inträffade, att rektor Rein biföll, säkerligen efter överläggning med vicekansler.

Om det möte, som följde den 13 mars, få vi underrättelser genom protokollet, som, fört av sedermera kemieprofessorn J. J. Chydenius, såsom en paragraf infogats i hist. fil. studentfakultetens protokoll för den 22 april 1858.[1] Det heter där, att studentkåren till ett antal av omkr. tre hundra medlemmar samlades i Oelzes salong, varvid främst rector magnificus uppträdde och meddelade, »det hos honom genom deputerade från fakulteterna blifvit tillkännagifvet, att studenterne, sedan numera hos dem behofvet af ett eget studenthus blifvit allmänt insett, önskat sammanträda till allmänt gemensamt möte för att rådslå om afhjälpandet af detta behof, och hade han dertill gifvit sitt samtycke samt uppmanade nu de församlade att yttra sina åsigter i ämnet samt frågade dem, i hvilken ordning de önskade att dithörande frågor skulle behandlas». Därefter framträdde magister C. G. Estlander och tillkännagav, att han genom val av fyra fakulteter och överenskommelse med den av den femte utsedde fått uppdraget att vara ordförande vid mötet. Han uppläste ett av fakulteternas för frågans förberedande utsedda deputerade uppgjort och fakulteterna sedermera meddelat förslag till diskussionsordning, som antogs, varefter han i ett tal framställde alla de fördelar i anseende till billighet, bekvämlighet och trygghet studentkåren skulle vinna genom att äga ett eget hus. Ett stort gemensamt materiellt intresse skulle bidraga att förena studenterna och bland dem utbilda en allmänanda. Talet emottogs med bifallsrop och företaget blev omedelbart beslutat. I den följande diskussionen om instruktion för en blivande byggnadskommitté deltog J. V. Snellman, »som hedrade mötet med sin närvaro». Slutligen utsågs byggnadskommittén, varjämte den önskan uttalades, att kommittén ännu före terminens utgång måtte giva studentkåren del av sina arbeten.

Estlander betonade i sitt inledningstal med rätta studenthusfrågans betydelse för studenterna som korporation. Den

[1] Även i original och avskrift i studentkårens arkiv.

blev studentkårens huvudangelägenhet och föranledde att studentmöten gång efter annan höllos. Minst en gång årligen på våren sammankallades studenterna för att emottaga byggnadskommitténs berättelse, anställa val av kommittéledamöter m. m. Småningom kommo även andra frågor upp och så befästes traditionen att studenterna skulle sammankomma till allmänt möte, när helst en angelägenhet av vikt för korporationen förelåg.

Under de närmast följande åren höllos ännu två allmänna studentmöten: den 15 maj 1858 och den 19 februari 1859, bägge på initiativ av studenthusbyggnadskommittén.

Det förra mötets protokoll saknas, men en notis ingår i tidningsredogörelsen för det följande mötet, där det heter att byggnadskommittén för tomtköp rådförde sig med studentkåren vid allmänt möte den 15 maj 1858 och bemyndigades att köpa en tomt för studenthuset. Av större intresse äro anteckningar i teol. stud. fak:s protokoll 10 maj och hist. fil. stud. fak:s protokoll 27 maj om att val av studentbibliotekarie och studentekonom skedde vid mötet den 15 maj samt att till bibliotekarie valdes mag. K. Collan och till ekonom stud. G. Asp. Bibliotekarie- och ekonomtjänsterna hade 1856 och 1857 inrättats av fakulteterna. Dessa funktionärer, som hittills stått i samtliga fakulteternas tjänst, blevo nu studentkårens vid studentmöte valda ämbetsmän, vilket innebar ett ej ringa steg i riktning till kårens konsolidering.

Om mötet den 19 februari 1859 ha vi kunskap genom en redogörelse i Helsingfors Tidningar (1859 N:o 17), som på uppdrag av mötet publicerades av ordföranden A. H. Chydenius och protokollisten O. Blomstedt. Desse tacka å studentkårens vägnar allmänheten för det kärleksfulla deltagande, varmed studenthusföretaget omfattats och meddela därefter vad som vid mötet förelupit. Det sammankallades »på anhållan» av studenthusbyggnadskommittén, som vid mötet den 13 mars 1858 ålagts »att årligen för sina tillgöranden redogöra vid ett allmänt studentmöte, der tillika frågor rörande företaget i allmänhet skulle af kåren afgöras». Det var således med rektors, numera från september 1858 A. E. Arppes samtycke, som kåren, till ett antal av omkr. 300, sammankom i Societetshusets mindre salong. Sedan kommittén avgivit sin berättelse, följde överläggningar om

planen för det blivande huset och om ny instruktion för byggnadskommittén, varigenom dess befogenhet utvidgades. Slutligen utsågos revisorer, vilkas »berättelse, i händelse de ansågo sig kunna gifva kommitterade decharge, borde meddelas fakulteterna samt dessutom utan vidare publiceras i tidningarna; i motsatt händelse skulle genast ett allmänt studentmöte sammankallas, innan något annat företoges.»

Formerna för studentmötena voro, som man finner, rätt enkla, och en mera utvecklad organisation syntes påkallad. Redan i oktober 1856 föreslog J. V. Snellman i hist. fil. studentfakulteten, att studentkåren skulle tillsätta »en stadigvarande komité, som förberedande och detaljeradt kunde afhandla allmänna economica af gemensamt intresse äfvensom vigtigare administrativa åtgärder och hvilken lättare än hvarje fakultet för sig vore i tillfälle att kommunicera sig med Läseföreningens bestyrelse.» Projektet stötte denna gång på motstånd och förföll, men det förnyades vid hist. fil. fakultetens möte den 4 nov. 1858 i mera omfattande form. Lic. O. Blomstedt uppläste nämligen ett av »enskilde medlemmar av studentkåren» upprättat förslag om en Allmän studentkommitté, bestående av en för ett år vald ordförande och tio ledamöter, som skulle ha rätt att sammankalla allmänna studentmöten under ledning av kommitténs ordförande, vilket var så mycket önskligare, som »mångfaldiga angelägenheter framträtt, hvilka icke blott på det högsta taga studentkårens uppmärksamhet och allmänna deltagande i anspråk, utan ock fordra att af densamma i dess helhet bedrifvas och afgöras». Jag skall icke här ingå på behandlingen av denna fråga, i vilken hist. fil. fakulteten korresponderade med de övriga studentfakulteterna. Tiden för en sådan organisation var ännu icke inne, och rektor Arppe var förmodligen personligen föga böjd att bevilja den vidsträckta självstyrelse, som här påyrkades. Han ville, underrättad om vad som förehades, vidtaga ett förfogande, som tillsvidare gjorde en mera ingående lagstiftning om studentkåren obehövlig. Däri låg, så synes det mig, motivet till en skrivelse dat. den 14 februari 1859 till »fakulteternas studentavdelningar» av följande lydelse: [1]

---

[1] I Hist. fil. och Medicinska fak:s protokollsböcker.

På förekommande skäl ser jag mig föranlåten att meddela fakulteternes studentafdelningar:

1:mo det de icke ega att sammanträda till allmänna studentmöten annorlunda än på skriftlig kallelse, som för mig blivit uppvisad och som, jemte tiden och stället för sammankomsten, bör upptaga de ärenden, der skall handläggas, och bör densamma vara anslagen å Universitetets intimationstafla; 2:o att hvarje universitetslärare bör hafva tillträde til dessa möten; 3:tio att den inom studentafdelningarne valde föredraganden eger att framställa öfverläggningsämnena samt så leda förhandlingarna att ordning och skick upprätthållas jemte det hvar och ens yttranderätt respekteras.

Dessa rektors punkter utgöra den första föreskriften om de allmänna studentmötena. Med ordet »studentafdelningarne» i tredje punkten avses studentfakulteterna, såsom man finner vid jämförelse med inledningsordens uttryck »fakulteternes studentafdelningar». Det var efter omröstning inom studentfakulteterna, som den av de flesta fakulteterna valde skulle bli ordförande för gången. Rektor ville tydligen icke veta av en stående kommitté eller en för år vald ordförande. Godkännandet av programmet för studentmöte skulle i övrigt bero på honom.

Denna rektors anordning tillfredsställde emellertid icke studenterna, som om någon tid på egen hand begynte utarbeta stadgar för studentmötena. Ett förslag avfattades, som den 24 oktober 1863 förelåg till stadfästelse och eventuell tryckning. Vid mötet infann sig rektor Arppe, som meddelade att han i en del punkter fann stadgarna olämpliga och uttalade sig emot deras tryckning, vilket icke hindrade att de av studentkåren provisoriskt antogos och tillämpades. Senare, vid ett möte den 23 mars 1867, skulle en partiell revision företagas, men nu förbjöd rektor, fortfarande Arppe, behandlingen av denna punkt av mötets program. Han infann sig återigen och avgav, sedan anmärkning gjorts med anledning av förbudet, en förklaring, ur vilken jag citerar följande ord, som belysa situationen och Arppes ståndpunkt:

Någon studentkår, såsom kår, existerar icke, utan den representeras för det närvarande endast genom fakulteterna. För några år sedan yppade sig behof af allmänna studentmöten. Detta föreföll under förra rektors tid. Allmänna studentmöten voro då strängt förbjudna. Sådana höllos dock i anledning af det tillämnade student-

huset, men utan någon bestämd ordning. Rektor skickade cirkulär derom till fakulteterna. Mötena voro offentliga, annonserade genom anslag på Universitetet, med en för tillfället vald ordförande. Några år voro Herrar studenter nöjda dermed, hvarefter de ville hafva bestämda stadgar för sina möten. Dessa formulerades äfven med mitt begifvande, emedan det roade mig att se i hvilken anda de skulle utarbetas, men jag fann sedan deras innehåll vara raka motsatsen till hvad jag förmodat.

Rektor framhöll vidare emot de 1863 avfattade stadgarna, att rektors myndighet icke i dem var tillräckligt erkänd; »de undveko på ett särdeles snillrikt sätt all beröring med rektor». Han hade icke godkänt dem och ville ännu mindre bifalla till att en förändring nu skulle ske. »Den som kan», så slutade rektor, »för allan tid upphäfva dessa möten, måste väl ock hafva rätt att förständiga ordföranden om sin mening samt utstryka en paragraf (ur föredragningslistan), utan att anses ha öfverskridit sin befogenhet.»

Ännu i mars 1867 var man således på officiellt håll tveksam om studentmötena såsom bestående institution och avböjde ett definitivt stadfästande av stadgarna, men det dröjde icke länge, innan studentkårens lagliga existens bekräftades. Den 26 mars 1868 gavs, på konsistorii förslag, ett kanslersbrev, som tillät de studerande att med rektors tillstånd sammanträda till allmänna möten med en för läseår bland docenterna eller licentiaterna vald ordförande. Närmare regler om dessa möten skulle föreslås av konsistorium.

Samma dag utfärdades kanslersbrev om legaliserandet av studentavdelningarna samt om ordningen för tillsättande av deras inspektorer och kuratorer.

Dessa åtgärder voro frukter av den utveckling, vars huvuddrag jag här sökt angiva.

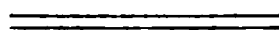
Studentfakulteterna berördes icke direkt av 1868 års förordning om avdelningarnas legalisering, men flertalet av dem kunde numera, under konkurrens med avdelningarna, icke länge upprätthålla sina veckomöten. Teologiska studentfakulteten var den enda, som visade sig livskraftig; den verkar ännu i dag väsentligen oförändrad i de av 1852 års statuter angivna formerna.

Studentmötena förbjödos visserligen »tillsvidare» genom en på vicekanslern C. v. Kothens initiativ tillkommen kungörelse av den 30 maj 1871, men reglementet av den 14 januari 1880 återgav åt studentkåren rätten att sammanträda till allmänna möten.[1]

Avdelningarnas återupprättande och de allmänna studentmötenas organisering gåvo studentkåren den fasta självstyrelse, som fortfarande består.

---

1 Kanslersbreven och förordningarna hos Valfrid Vasenius a. st.

Meddelanden och aktstycken.

Finländska städer i Olof Hermelins Hecatompolis Suionum.

I »Studier tillägnade Arvid Hultin» 1915 har dr Rolf Lagerborg publicerat rikshistoriografen Olof Hermelins latinska lovkväden i daktyliska distika över tretton finländska städer. Dikterna ingå i cykeln Hecatompolis Suionum. Avfattningstiden är antagligen senare hälften av 1680-talet. Diktsamlingen är bevarad i Linköpings stiftsbibliotek. En autograf är exemplaret dock icke, utan en avskrift av en avskrift.[1]

Texten, sådan den nu föreligger i tryck, är mycket felaktig.[2] Då härtill kommer att Hermelins verser på grund av meternöd och ämnets magerhet presentera sig i en delvis ganska skruvad form och den retoriska och mytologiska apparaten efter tidens sed kommit till flitig användning, är det ej lätt för historikern att få något ur dessa verser.

Den starka nationalkänsla, som i dikterna kommer till uttryck, det betraktelsesätt, som anlägges i fråga om förhållandet mellan svenskar och finnar, och stämningen mot grannen i öster, med vilken en väldig kraftmätning snart skulle förestå, torde dock erbjuda ett visst historiskt intresse.

Att åtskilligt, som vid första bekantskapen förefaller innehållslöst, dock har en bakgrund i verkligheten, torde vid en detaljforskning kunna uppvisas. Mag. Edvin Flinck har i studentalbumet Satakunta IV, 1916, s. 116—123 publicerat en finsk översättning av dikterna Raumo och Björneborg och därtill fogat historiska anmärkningar, som ådagalägga, att Hermelins skildringar vila på en märkvärdigt god kännedom om orternas historia, deras geografiska och ekonomiska förhållanden.

I det följande avses att lämna en möjligast noggrann översättning

---

[1] Sid. 2 bör det heta: autographon desumptum (icke: defunctum).

[2] Ett antal lectiones variae äro i handskriften bifogade, men de lemna ej mycken hjälp.

av dikterna, korrigera texten, där den är korrumperad, och meddela några filologiska upplysningar. — Uppgiften har ej varit lätt, och full säkerhet har ej alltid kunnat nås vare sig i fråga om textkritik eller tolkning. De många fall, då interpunktionen är fullkomligt felaktig eller då liten och stor begynnelsebokstav oriktigt utbytts mot varandra, ha ej särskilt påpekats. Rättelser av texten äro annars betecknade med *corr*(*exi*). — Några dunkla ställen har jag diskuterat med prof. F. Gustafsson, utan att vi dock lyckats komma till något säkert resultat.

Vasa.

Om den förste grundläggaren är en rekommendation för berömda städer, huru skulle jag icke yvas över min begynnelse? För mitt namn och mitt upphov har jag att tacka de scepterbärande Vasarna, vilkas like Sveriges land icke frambragt. Under deras tillsyn växte jag och växer under allan tid; land och hav gynna denna önskan. I min närhet ser jag det Baltiska havets skummiga vatten; i min närhet reser sig ett Eleusis[1] med bördiga åkrar. I skogarna leva högdjur, och där hugges skeppsfuran, tjänlig att befara havets vägar. Våra skeppsvarv timra otaliga fartyg, vilka Bataven och vilka den avlägsna Iberen köper. Det köplystna Stockholm prisar vårt lands handel; det vill ej att mina flottor skola gå längre: . . .[2] och sänder mycket att gå till avlägsna länder.

Viborg.

Vitt och brett bebygger jag finska kusten med angränsande länder, där Voxa med sina insjöar dricker havets vatten.[3] Ett land rikt på betesmarker och rinnande vatten riktar mig, och all skog kommer i mina hamnar. Här bo svenskar inom gemensamma murar med finnar, och modersmålet fördärvar de gotiska ljuden. Båda äro lika trogna, alla äro lika endräktiga; de tävla i lika nitälskan för konungen. Här hade Karelen först erhållit Försynens heliga lagar och bortlade i följd därav sina vilda seder. Då ett svårt krig lägrade sig över besegrade svenska[4] trakter, var jag för de kuvade en tygel och ett skydd. Jag tillbakadrev dem som under talrika strövtåg plundrade fälten och jag höll vaksamma fartyg på post. Då jag drivit den ruthenska furstens barbariska härar på flykten, uppstod en sägen passande till mina bedrifter. Jorden, här dock ej ihålig, dånade med förfärligt dån. Tron mig: Gud själv nedslog fördragsbrytarne.

Åbo.

Det fräjdade Finland yves[5] över mig som sin förstfödda dotter, som

---

1 Eleusis i Attika var berömt för sin bördighet.
2 En hexameter fattas.
3 Voxa är naturligtvis *Vuoksen*, Ladoga kallas aequor, *hav*.
4 Sueticis *corr.*, Sueticus.
5 jactat *corr.*, pactat.

ett lugnt vatten omsluter med en grund vik.[1] Då en vild brand uppstod och förtärde mina hus, tycktes det ha suckat över mina förluster. Jag lärde det nämligen hyfsning genom mild vård och som beskyddare befriade jag det från rått barbari.[2] — Skriv, mitt land, i dina hävder som en lyckodag den, då det svenska skeppet berörde vår mark. Heligt kom det till dig och som den milda himlens budskap. Detta byte ville segraren hava av dig.[3] — Men vart rusar du i blindhet och eggar till blodigt krig? Om du är förståndig, må du önska vara underlägsen i strid. — Nu fromt hyllar du det segrande folket i likställt förbund. Och för att än mera segra, besegras du själv först. Och för att du ej blott må framstå tapper genom krigiska strävanden, så öppnar jag lärda salar för dina snillen, salar som Apollo må föredraga framom musernas grotta och som de nio gudinnornas skara må föredraga framom Greklands berg. Här valde sig Rättvisan, här Fromheten en trygg vrå. De krigiska bygderna hägna här fredliga härdar.

Nyen.

Såsom väktare skyddar jag väl det Codanska[4] havets tröskel och som den första dörren upplåter jag två havsvikar. Den lugna Niva går invid mig med grunt vatten, och en grav med stark vall skyddar med sitt verk. Då fordom, eggad av begär efter byte[5] Sarmaten störtade fram, ett stort fördärv för angränsande områden, märkte han att hans svek tyglades genom detta bålverk och med harmset sinne fördrog han bojorna. Genom mig äntligen tillbakaträngt till de djupa kärren lärde sig det barbariska folket att lida fastställda överenskommelser. Havsguden vägrade att på sin rygg bära en opålitlig[6] flotta och fördrog ej[7] att gå med tjänande vatten. Folket begärde blott fria färder för oskyldiga varor. Så länge det lyder, kan det vara nog så.

Uleåborg.

Ulla, ett land som är granne till Lykaons dotter,[8] men fordom den yttersta gränsen för mina svenskar; Boreas[9], rå på grund av sitt hemlands

---

1 T u t a s a l e b r o s o q u a m t e n e t n u d a s i n u *corr.* T u t a s a l e b r o s a q u a m t e n e t u n d a s i n u. Översättningen är osäker.

2 B a r b a r i e *corr.*, B a r b a r i a e.

3 t e *corr.*, s e.

4 Såsom variant: E s t o n i i. Annars är S i n u s C o d a n u s-havet söderom de danska öarna, här väl = Östersjön.

5 p r a e d a e *corr.*, p r o e d a.

6 i n f i d a e *corr.*, *F. G-son*, i n s i d a e.

7 n e c *corr.* (dock osäkert), e t.

8 D. v. s. ligger i norr under Stora Björnens stjärnbild, Ursa major (= Lykaons dotter Kallisto).

9 Nordan.

läge, genombrusar det med sin flod och en lång vinter tröttar det med sitt mörker. Hon ser den raggiga finnen på nära håll, — —[1] men har likväl mera utseende av goterna. Hon mäjar ej Ceres' fält, egnade för odling; vänligare ler mot henne Thetis och den hulda Pales[2]. Och den Deliska jägarinnan[3] genomströvar ej blott de gröna skogsmarkerna, utan älskar även att gå på flytande stig; på fruset hav genomborrar hon de tröga sälarna och fäller dem med sitt säkra spjut.

Kajana.

Även här har ett litet svenskt nybygge slagit sig ned bland otillgängliga snömassor under ett fruset himmelsstreck. Lapparnas vilda folk och Sarmaten med sitt vidriga utseende och den för trolldom beskyllda Bjarmen besöka mig. Akta dig att reta henne, ty[4] om hon ock befinner sig i en fjärran värld, utrustar hon bistra vapen.[5] Hon kallar ut de Aeoliska bröderna[6] från ovilligt fängelse; en gräns[7] utgör det Hyperboreiska vattnets treknöliga klubba.[8] Sällan ser man invånarne på fälten; de föredraga att genomströva avsides skogsmarker och nedlägga bergens vilddjur. Men då likväl handeln är livlig i dessa trakter, har man en bättre vinst av ställets läge.

Ekenäs.

Alltsedan svenska nybyggare tagit i besittning dessa länder, befinner jag mig här[9] välbelägen vid havsviken. Emedan min strand reste sig med hårda ekar, säges detta vara ursprunget till mitt åldriga namn. Havet skiljer mig fjärran från Estlands fält, och saltsjöns[10] bölja piskar mina hamnar. Till mitt språk[11] är jag svensk; men på grund av mitt läge kallas jag finsk. Det gamla språket lever som en landsflyktig på fädernemarken.

Helsingfors.

Vitt sträcker sig Helsingefolkets[12] ära: den kan ej omtalas såsom inskränkt till fäderneslandets gränser.[13] Därom vittna troféer vunna genom

---

[1] ett ord fattas.

[2] Ceres åkerbrukets, Thetis havets, Pales boskapsskötselns gudinna.

[3] Diana.

[4] cave, quae *corr.*, cave; q.

[5] tela *corr.*, sela.

[6] stormarna.

[7] limen *corr.*, crimen.

[8] clava, *corr.*, lana: härmed menas väl strömmen med de tre forsarna vid Kajana. Herkules hade clava trinodis.

[9] hic fattas.

[10] salis *corr.*, sali.

[11] eloquio *corr.*, eloquis.

[12] = svenska folkets.

[13] osäker översättning.

det Cimbriska folkets[1] besegrande, där ett smalt vatten åtskiljer tvenne hav. — Sådana minnesmärken kan du även se under ett annat himmelsstreck, att näjden ej skulle vara okunnig om dess tapperhet. I lycklig drabbning nedslog det de obändiga Karelarne och uppförde berömda murar på den erövrade marken. — Var hälsad du (Helsinge-)folkets ära, utrustad med så många rika förmåner, ett gynnsamt läge, sköna hus, en god mark. Havsguden låter fiskrika vatten strömma emot dig och forslar främmande gods på böljan. Det bördiga Nyland sänder sina varor och likaså de rika fält som den vilda Tavasten plöjer. Den trakt, som förr var ohyfsad och en fasa för den forna bebyggaren,[2] har genom dina seder blivit blidare.

Kexholm.

Närmast de Sarmatiska länderna reser sig Kexholm, man kan tvivla om starkare genom sitt läge eller sin besättning. En snabb[3] flod sköljer det med slingrande virvel och gör dess murar obestigliga genom de hindrande vattnen. Dessa flöden kan man ej förbinda genom en ovan dem byggd bro; vintern gör dem ej hårda med isbildande köld. Såsom ett säte för krigsgudinnan och en borg för den grymme — — —[4] hade det tillfogat den finska jorden många skador. Sedan sakernas skick förändrats, skyddar det med stor trohet genom sitt fästningsverk de folk, för vilka det förr var en skräck. Det befriade de närboende folken från en ängslande fasa, sedan det tillfallit de krigiska Goterna. Det skyddar de ytterst boende Karelarne med säker fred och erbjuder en mot den grymma fienden tryggad gräns. Sarmat, häjda ditt steg och sträck ej hit din giriga hand, ty här är målet fastslaget för din dubbelyxa.[5] *Annorlunda:* Sarmat, häjda ditt steg, här skördas inga triumfer; du har att göra med de hårda Goterna. *Eller:* Här ser du utvalda skaror på de gotiska bergen.

Raumo.

Det berömda Raumo skyddar sig med sin ålders ära. De talrika minnesmärkena lämna pålitliga bevis. Du ser templens stenar hopfallna i sorgliga ruiner och husen frätta av eld och tid. Där det förut på nära håll piskades av havets bölja, där täckes[6] nu den upptorkade sjön[7] av grönskande tuva. Neptunus vek för Ceres; och de torra stenarna[8] höllo det

[1] danskarnas.

[2] v e t e r i f o r m i d o c o l o n o *corr.*, v e t e r i q u e h o r r i d a c o l o n o.

[3] c e l e r e *corr.*, c e l e r.

[4] d i v i r e g i a C a s s i (?) i texten; ss. lectio varia till d i v i: d i r i; måhända R o s s i för C a s s i.

[5] b i p e n n i *corr.*, b i p e n n i s.

[6] t e g i t u r *corr. Flinck*, l e g i t u r.

[7] p a l u s *corr. Flinck*, l a e t u s.

[8] t e s t a *correxi*, V e s t a *corr. Flinck*, v e s t a.

upprörda havet borta från den gamla stranden. Nu är sädesfält där förr var en hamn. Hoven nöter fältet där för längesedan sjömannen klöv de flödande vattnen. Tryggt är att betrakta den från boningarna tillbakavikande sjön och långt borta från den upprörda viken de utspända seglen. Havsgudinnan drog sig tillbaka från de förr knappa åkrarna, då hon ville att stadens små tillgångar skulle förkovras.

Nystad.

Där Finland med buktade uddar bryter det svallande havet och begraver det vintriga vattnets buller, hade Gustav uppfört murar, under en lycklig stjärna, då han engång återvände som segrare från den Sarmatiska världens. Du ser huru stränderna resa sig omgivna av nybyggda hus och en bred gata med ett rymligt torg. — Det finnes ej en skönare hamn[1] på Österlandets kust, och ett ymnigare byte kommer ej på något vatten. Ingenstädes tynger boskap flere skepp, ingenstädes havsfångst flere fartyg. Då dessa med tornbärande bakstam genomströva vattnets blåa riken, häpnar Havsguden själv över de djärva sjömännen. — Men den avundsjuka lyckan hämmade dess tillväxt. De egodelar havet skaffade, dem förtärde elden. Att böljan må släcka de rykande husen, gören löften, borgare, åt havets Tärnor.

Björneborg.

Bootes'[2] isiga stjärna betränger mig på nära håll och den Menaliska Björnen[2] är orsaken till en beständig köld[3]. *Annorlunda:* Den Menaliska Björnen[2] ansätter mig med vinterköld, en stjärna, som är alltför nära min jord. — Antingen denna stjärna eller det odjur som strövar i våra skogsmarker gav det urgamla namnet åt det närbelägna stället. Att odjuret ej gör skada[4], därom drar jag försorg: det genomborras med spjut;[5] det förjagas, då boningar resa sig mera talrikt. — Fordom var jag långt borta från det stormiga havet; men jag bytte ut mina gamla murar och flyttade min härd. Nu mäter jag med blicken havets skummande svall. Men med bortdraget vatten flyr böljan från stranden, och tillika hemtar floden slammad sand och med förändrat lopp tilltäpper den vattnets[6] vanliga väg. Jag som nyss kallades havets dotter, har att tacka den odlade jorden för mycket, havet för blott litet. Och om jag än en gång bleve flyttad och förlagd mitt uti djupet, skall Havsguden själv övergiva[7]

---

1 portus *corr.*, postus.

2 Bootes = Arcturus, Björnvaktarens stjärnbild. Den Menaliska eller Arkadiska Björnen = Stora Björnens stjärnbild.

3 gelus *corr. Flinck*, gelu.

4 noceat *corr. Flinck*, noceant.

5 ferro *corr. Flinck*, Serro.

6 gurgiti *corr.*, gurgite.

7 destituet *corr.*, destituit.

havets mitt. *Tillägg:* Givande laxfångst riktar mina stränder och havets byte kommer i våra vikar.

Borgå.

Även dig, som berör[1] det buktade havets stränder, höves det omnämna i mina verser. Även om ett oblitt hav brusar med hårda nordanvindar, är dock din näjd för de egna[2] behagligare än de Libyska[3]. Du ville icke utbyta den Ripeiska rimfrosten[4] mot ett land, som solen bränner med förspända frustande[5] hästar. Dig[6] rikta havets varor, dig riktar den feta bygdens förråd samt snäckan, som föds i flodens vatten och som bjuder vackra halsband åt en Venus' hals och som skulle förtjäna att samlas i Österns vatten. Röda Havets[7] pärlas lov är redan utsjunget: fäderneslandet besegrar utlandets håvor.

---

[1] tangentem *corr.*, cingentem.

[2] suis (?) *corr.*, sui.

[3] Libycis *corr.*, quibus.

[4] = din nordiska vinter.

[5] anhelis *corr.*, antelus.

[6] Te *corr.*, Tu.

[7] Erythraei .. profundi *corr.*, Erythraeo .. profundo.

Ivar A. Heikel.

Översikter och granskningar.

U. T. Sirelius: Suomen kansanpukujen historia. Journal de la Société finno-ougrienne XXI. 329 s. 8:o. 1916.

Överklassens dräkter hava i västra Europa redan jämförelsevis mycket behandlats ur historisk och även ur utvecklingssynpunkt, men de s. k. folkdräkterna hava tillsvidare ådragit sig ringa uppmärksamhet. Även dessa hava visserligen i många länder bekantgjorts genom publikationer, men i de flesta fall har man nöjt sig med en deskriptiv redogörelse ävensom med avtryckande av bilder eller beskrivningar hämtade ur gamla källor. Detta har varit huvudsyftet med t. ex. P. G. Wistrands år 1907 utgivna arbete »Svenska folkdräkter», i vilket olika trakters dräkter särskilt behandlas. Samma plan har legat till grund jämväl för Theodor Schvindts arbete »Suomen kansan pukuja 1800-luvulla», varav första delen, »Karjala», utkom 1913.

Likväl är det en betydelsefull och intressant uppgift att undersöka olika folkdräkters ursprung och de sidoinflytelser, desamma rönt under olika tider. Men samtidigt är det på grund av det nödiga materialets bristfällighet i många fall också en synnerligen svår uppgift. Man förstår, att en fullt klar föreställning vinnes endast om en dräkt, som står till påseende för forskaren; men tyvärr hava vi i våra dagar i behåll ett jämförelsevis ringa antal folkdräkter från äldre tider, vilket naturligtvis kommer sig därav, att i allmogehemmen gamla föremål och minnen icke tillmätts samma värde som inom de bildade samhällskretsarna. Även bildmaterialet är för folkdräkterna torftigare än motsvarande material för de högre samhällsklassernas dräkter.

Vad vårt land beträffar, härstamma de äldsta vetenskapliga publikationer och reseberättelser i vilka folkdräkter omtalas från 1700-talet. Äldre källor stå till buds endast i arkiv, bouppteckningsinstrument och domböcker. De förra äro oftast mycket knapphändiga och giva i ringa grad föreställning om respektive föremåls utseende. I de senare kan man däremot finna synnerligen belysande framställningar. Men det är tillsvidare förenat med drygt arbete att påträffa dem, och ofta är det beroende av en tillfällighet. De äldsta bekläd-

nadsformerna få genom fynden från den senaste förhistoriska tiden en synnerligen värdefull belysning.

Vissa folkdräkters utbredning eller bruk har i Finland fallit inom områden av t. o. m. mycket olika utsträckning. I södra Karelen voro ännu för något tiotal år sedan sockendräkterna de vanligaste. Vid delning av någon större församling kunde likväl även dottersocknarnas inbyggare fortfarande bära samma klädedräkt som modersocknens inbyggare, såsom fallet var t. ex. i St. Andrée och Kirvus socknar, utbrutna från Jääskis. Längre västerut avveko de särskilda socknarnas dräkter vida minde från varandra. Under västerländskt inflytande utvecklade de sig i huvudsak i samma riktning. Så länge kvinnorna såsom huvudbonad använde »hatt» (»tanu»), kunde man dock av huvudbonaden döma, från vilken socken eller ort vederbörande person härstammade, men styckemössorna voro redan så pass likartade i större delen av landet, att ett avgörande enbart på grund av dessa mössor ställde sig svårt.

I det jag strävat att ange varje klädespersedels ursprung och utveckling, har jag i min bok, vars titel läses här ovan, icke ens försökt skapa någon helhetsbild av de olika folkdräkterna utöver det som framgår av illustrationerna.

I en kort redogörelse sådan som den föreliggande är det självfallet icke möjligt att uppehålla sig vid detaljer. Jag skall endast med några ord försöka antyda de olika skeden och kulturinflytelser, av vilka spår ännu kunna skönjas i folkdräkterna.

Den yngsta förhistoriska tiden avspeglar sig i många klädespersedlar. De tydligaste spåren bära självfallet metallföremålen. Männens brisker (= bröstspännen »rintasolki») äro alldeles lika dem som finnas från den yngsta hednatiden; en typ för bältespänne har även från samma tid bevarats ända till våra dagar. Den karelska ornamentiken på det kvinnliga bröstspännet går tillbaka till yngre järnåldern. Kvinnornas hårklädsel bestående av de med band omvirade hårpiskorna, kallade »sykeröt», härstammar från samma tid; likaså de karelska kvinnornas huvor (»huntu») och möjligen även en del av de hårband flickorna använde. Just den tpypologiska utvecklingen av den hoprullade hårklädseln (»sykeröt») och av huvorna hör till det intressantaste i fråga om de finska folkdräkterna. Gravfynden hava ådagalagt, att kvinnorna under yngre järnåldern voro iklädda en klänning utan ärmar gjord av två tygstycken, vilka fästes på axlarna medelst ovala spännbucklor; under armarna fästes tygstyckena vid varandra medelst glesa stygn. Av samma tyg ehuru utan axelspännen var klänningen ännu för icke länge sedan i några trakter av Karelen och Ingermanland. En annan klänningstyp uppkom ur den redan under yngre järnåldern använda manteln. Dess utveckling i Ingermanland och södra Karelen visar tydligare än måhända något annat plagg, huru stora växlingar även de folkdräkter varit un-

derkastade, vilka — såsom t. ex. de i Jääskis brukliga — i allmänhet antagits vara av utomordentligt gammalt ursprung. Klänningen fästes om midjan med ett s. k. mässings- eller tennbälte. Båda gå sannolikt tillbaka till yngre järnåldern. Tennbältena omnämnas i savolaxiska domböcker från 1600-talet.

Till övergångsskedet från medeltiden till nya tiden hänföra sig några ringtyper. Vid denna tid synes något slags kulturströmning ägt rum från trakten av Kama i östra Ryssland till vårt lands östra och norra delar. Till de typer den förde med sig hörde de s. k. »vöylliset», d. v. s. föremål som buros hängande kring midjan, ss. pung, nålfodral (»neulaputki») och puukkokniv med slida, vilka hängdes vid midjan på mässingshakar. Under förhistorisk tid hade man hängt liknande föremål jämte örsleven (»korvalusikka») vid den kedja, som band samman det ena axelspännet med det andra. Då spännena försvunno, flyttades dessa föremål synbarligen nedåt till trakten kring midjan. Några metalldelar hava till och med till senaste tider bibehållit sin förhistoriska form.

Efter »vöylliset» blev i norra Österbotten, Savolax och norra Karelen den s. k. nyckelknippan (»avainkokka») på modet, vilken sedan med savolaxiska nybyggare fann vägen t. o. m. till Sverige. Den utträngdes av ett västerländskt lån, lösfickan.

Den ovannämnda östliga kulturströmningen förde med sig till vårt land även mässingshakarna, varmed kvinnorna knäppte fast sin mantel och livstycket. På grundvalen av dem utvecklade sig ett slags bältespännen av mässing, vilka även de — liksom »vöylliset» — vunno hemortsrätt endast i Karelen och Savolaks.

Även den s. k. pjäxan är av gammalt ursprung; motsvarande former känner man hos många arktiska folk, därtill även bland fornskyterna.

I nya tidens början infördes i de västerländska folkens dräkt tvenne anmärkningsvärda förändringar: det av ett enda stycke gjorda plagget som beklädde bålen delades vid midjan itu, varigenom t. ex. kjolen och tröjan uppkommo; samtidigt blevo dräkter vanliga, vilka knäpptes framtill.

I vårt land bibehöll sig den framtill ouppskurna överskjortan, den s. k. meckon, såsom ett plagg för männen, och detta speciellt i Tavastland. Men enligt savolaxiska och karelska domböcker synes den s. k. kjorteln ännu i början av 1600-talet hava allmänt använts av både män och kvinnor. Synbarligen avsågs med densamma meckon, alldenstund denna benämning användes även om männens plagg.

Till en början gjordes det framtill knäppta plagget i huvudsak i samma stil som meckon. Meckon och skjortan stå typologiskt mycket nära varandra och äro ursprungligen säkert samma plagg, såsom ännu är eller för icke länge sedan var fallet hos sådana arktiska folk, vilka icke känna eller kände till den egentliga skjortan. Meckons (skjor-

tans) höga ålder bevisas av den iögonenfallande överensstämmelsen i snittet, som framträder i dräkterna hos finnarna och deras stamfränder.

Redan från och med 1600-talet kan man påvisa ett mäktigt västerländskt inflytande på de finska folkdräkterna. De odelade klädesplaggen förändras småningom, nu införes tröjan, — senare syrtuten och fracken, rocken och paletån. Snörliven, vilka under Filip II:s tid uppstodo i Spanien, nådde jämte sina silverspännen (»malja») redan mot slutet av 1600-talet Savolax. — Finnarna buro i början helt säkert långa benkläder, på österländskt manér, men åtminstone redan från och med medlet av 1700-talet trädde i deras ställe knäbyxorna, vilka i början av 1500-talet kommit på modet i Västeuropa. I östra delarna av Karelen vunno de dock ej spridning.

I skodonen spåras likaledes västerländskt inflytande. Ur pjäxorna utveckla sig pjäxstövlarna, och verkliga stövlar komma i västra Finland i bruk redan mot slutet av 1600-talet, till en början endast vid högtidliga tillfällen, sedan även i vardagslag. I Karelen kommo de i allmännare bruk först i början av 1800-talet. Kvinnorna följde i fråga om skoplagg för kyrkogång och festliga tillfällen strikte västerländska mönster från och med 1700-talet.

I stället för den till heden tid återgående lärftshuvan (»huntu») trädde i västra Finland åtminstone redan på 1600-talet den av vitt lärft sydda »hatten» (»tanu»), vilken med savolaxarna m. fl. nybyggare (de s. k. savokot; savokko = kvinna av savolaxisk härkomst) efter stora ofreden kom till Karelska näset och ända till Ingermanland. Förmodligen var den redan tidigt garnerad med spetsar. Såsom huvudbonad vid festliga tillfällen utträngdes den sedan i största delen av landet av styckemössan (»tykkimyssy»), som av präst- och borgarfruar bars redan under 1600-talet. Sedan »Kungliga förordningen angående en och annan yppighets och öfverflödighets afskaffande» av år 1720 begynt förlora sin betydelse, blev styckemössan i en stor del av landet huvudbonad jämväl för allmogekvinnan. Redan 1726 smyckade även dessa densamma med spetsar (»stycke»). Ur en dombok från ett ting i Joukio framgår, att knypplade spetsar voro kända i Karelen redan 1635. Huruvida allmogekvinnorna redan lärt sig att knyppla, är omöjligt att säga.

Västerländskt inflytande framträder även i kvinnornas halsdukar, ävensom i sättet att bära dem, likaså i fingervantar, strumpor, männens huvudbonader o. s. v. I landets södra och västra delar ända upp till Tavastland, var detta inflytande så starkt, att man, frånsett meckon, brisken (»rintasolki») och pjäxorna, knappast kan påvisa någon enda till dräkten hörande del, som stode i något samband med heden tid. —

Arbetet innehåller 439 bilder i texten och 24 bildtavlor, av vilka 5 kolorerade. De föremål som äro egnade att belysa folkdräkternas utveckling och historia äro numera så spårlöst försvunna, att föga

hopp finnes om att man med deras tillhjälp mera skall ernå någon ytterligare belysning. Däremot kan den bild av hithörande företeelser, som jag givit i min bok, i många avseenden kompletteras genom lyckliga arkivfynd, framför allt genom de upplysningar, som vinnas ur domböckerna och vilka för mitt arbete stått till buds nästan enbart beträffande Savolax och Karelen.

U. T. S.

Underrättelser.

Svensk arkivpublikation. Redaktionen har tillställts en volym *Meddelanden från svenska riksarkivet* (Ny följd I: 39—41), innehållande (39) riksarkivariens årsberättelse för 1915, (40) handlingar rörande arkivväsendet samt (41) smärre utredningar. I den andra avdelningen äro landsarkivariernas och föreståndarens för arkivdepån i Visby berättelser angående inspektion av lokalarkiven inom resp. distrikt förtjänta av uppmärksamhet icke minst i vårt land, där frågan om provins- och lokalarkivens vård som man måste hoppas åter skall komma upp och äntligen bringas till en tillfredsställande lösning. I den sista avdelningen ingår en uppsats av B e r t i l B o t ë h i u s om »Samlingen av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i kommerskollegiets arkiv» vari meddelas de svar som från de svenska (icke finländska) länen avgåvos på rundskrivelser, som kommerskollegium de nämnda åren utsänt, och vilka avsågo erhållande av upplysningar om hantverkets tillstånd, skråordningarna, m. m. Slutligen meddelar T h e S v e d b e r g i kort sammandrag upplysningar om de synnerligen intressanta rön han gjort »om synliggörande av utplånad skrift». Det visade sig vid de företagna experimenten, att den kemiska behandlingen, vare sig denna gick ut på svärtning av själva skriften eller tvärtom på blekning avskriftgrunden, ledde till föga anmärkningsvärda resultat och därjämte medförde olägenheten att merendels skada själva urkunden. Däremot var den fotografiska metoden vida överlägsen den kemiska. Denna fotografiska metod grundar sig på användande av lämpligt modererad elektrisk ljusstyrka, varvid ljusstrålarnas effektivitet på förhand undersökts genom spektralfotometrering, ävensom på behandling av negativet i en speciellt sammansatt framkallningslösning. De ernådda bilderna, varav prov återges å planscher, visa en högst anmärkningsvärd olikhet i skärpa och tydlighet gentemot dokumentens verkliga utseende, som samtidigt på vanligt sätt fotograferats för återgivande av »likhet». —

Den frågan framställer sig osökt, om icke även av vårt statsarkiv publikationer liknande denna kunde utgivas. Allmänheten skulle härigenom bättre hållas underkunnig om statsarkivets och, framdeles

hela vårt arkivväsendes utveckling, intresset för arkivvården skulle ökas, och tillfälle till publicering av studier och mera betydande arbetsresultat skulle beredas arkivens ledare och tjänstemän. Kostnaderna för en dylik skriftserie skulle ju icke ställa sig betydande, gagnet vore helt säkert obestridligt; ja, vid första påseende åtminstone ter sig en så beskaffad arkivpublikation som en självfallen sak.

Från Norge. *Historisk Tidsskrift*, utgiven av den norska historiska föreningen, har som första »levering» för 1917 utsänt ett av Georg Sverdrup publicerat arbete *Lofthusbevægelsen* (256 sid., Kristiania 1917). Arbetet belyser på ett ingående sätt de märkliga bonderörelser, som under åren 1786—87 upprörde det sydligaste Norge från Kristiansandstrakten till Telemarken. Rörelserna äro knutna vid sin upphovsmans och ledares Kristian Lofthus' person. Själv till hälften av bondestam levde denne sitt liv som bonde på sin gård i Sätersdalen, men till naturen en upprorsman, lidelsefull, uthållig och självrådig kom han i strid med samhällsordningens lagliga väktare och drevs av ärelystnad, kränkt stolthet och hämndbegär att taga sig talan å allmogens vägnar inför konungamakten samt företog upprepade resor till Köpenhamn, där han lyckades förskaffa sig företräde hos konungen, varigenom hans tillförsikt och tilltagsenhet oavbrutet steg, hans i början icke särdeles stora popularitet bland allmogen oavlåtligt växte. Under året 1787 antog den av L. framdrivna reformrörelsen bland bönderna våldsamma former, varjämte han inledde förbindelser med regeringen i Sverige. Regeringen, som länge behandlat allmogen med undseende på grund av de starka yttringar missnöjet i jämförelsevis vidsträckta näjder tagit, nödgades slutligen ingripa med stränghet, rörelsen kvästes och dess ledare, som, vorden en folkhjälte, länge höll sig undan, greps till sist och slutade sina dagar i fängelset. Alldeles resultatlösa blevo dessa händelser dock icke, i det de föranledde styrelsen att vidtaga åtgärder mot det rådande ämbetsmannagodtycket. Förf. påpekar, att rörelsen icke var riktad mot statens auktoritet eller mot av denna utövat förtryck; tvärtom är den ett uttryck för den norske bondens fasta förlitan på konungamaktens både vilja och förmåga att hjälpa allmogen emot dess verkliga fiender: ämbetsmannaståndet och det därmed sammangående borgerskapet i städerna. På detta vis blir striden från böndernas håll å ena sidan en kamp för det gamla och hemvanda mot det nya och främmande som den självmedvetna byråkratin strävade att införa i samhällslivet, och å andra sidan för ekonomisk frihet gentemot de tryckande handelsprivilegier varmed enväldet utrustat städernas borgare för bondhandelns vidkommande. Ur dessa synpunkter sett erbjuder arbetet åtskilligt av intresse även för historiker i vårt land och visar i varje händelse på en del likheter i förhållandena, som man här knappast gjort sig någon föreställning om. — I sin helhet bär Sverdrups

arbete prägeln av klarhet och intelligens. Det ingår som tredje band i serien »Avhandlingar fra universitetets historiske seminar», utgiven av prof. Halvdan Koht.

Svenska Litteratursällskapets *Förhandlingar och uppsatser* del 30, 1916 (Skrifter CXXXIV, CXXVIII + 340 sid., Helsingfors 1917) har utdelats till sällskapets medlemmar. Åtskilliga i volymen ingående uppsatser äga mer eller mindre historiskt innehåll. G. Schauman behandlar på 64 sidor *styrelseåtgärderna rörande finska språket år 1850*, egnande dem en utredning som bragt åtskilligt nytt i dagen. Bl. a. framgår, att det bekanta censurpåbudet angående finska språkets användning i tryck av år 1850 uteslutande haft sitt upphov i skuggrädsla på ryskt håll och direkt föranletts av kännedomen om att ett bolag var under bildning med syfte att åvägabringa översättning till finska av samtida fransk litteratur (framför allt Eug. Sues romaner), vilken litteratur ansågs vara av uppviglande beskaffenhet. (I ett tillägg till uppsatsen intaget något längre fram i samma volym är förf. i tillfälle att ytterligare bestyrka sina rön, s. 315—320). Åtgärden förklaras slutligen av att de ryska maktägande icke genom den ansågo sig beröva den finska befolkningen något som den redan ägde, medan de icke ogärna sågo finskhetens framsteg, finnande dem utgöra det bästa medlet att fjärma Finland från Sverige och knyta det närmare vid Ryssland. Ur denna synpunkt kan även deras bifall till tvenne samtidiga och skenbart mot censurediktets anda stridande åtgärder till finska språkets fördel förstås, nämligen inrättandet av en lärostol i finska språket vid universitetet och stadgandet om detta språks användning i viss om än mycket begränsad utsträckning vid landets domstolar. Brev växlade mellan Finlands mera inflytelserika statsmän på denna tid, ur vilka förf. återger talrika utdrag, vidhandenge, att förtjänsten av dessa åtgärder främst tillkommer presidenten, greve E. Mannerheim som, själv alls icke fennoman, härtill drevs av en känsla för vad rättvisa och billighet krävde. Förslaget om språkreformen vid domstolarna ledde dock på långt när icke till det resultat Mannerheim åsyftat, enär senaten stödande sig på en del mindre gynnsamma utlåtanden från underordnade myndigheter ansåg sig berättigad att i frågan intaga en i all huvudsak bestämt avvisande hållning. Uppsatsen åtföljes av fyra aktstycken som bilagor. — Samme förf. meddelar ytterligare uppgifter rörande *»Saima»s indragning*, bifogande en svensk översättning av en rysk översättning av det protokoll som fördes vid de sekreta plena av senatens ekonomidepartement under vilka frågan behandlades och varom uppgifter hittills icke varit tillgängliga. — C. M. Schybergson behandlar *ett studenttumult i Åbo på 1650-talet*, redogörande med tillhjälp av nya källor för de redan tidigare av K. E. F. Ignatius i korthet beskrivna ovanligt svårartade tumultua-

riska uppträden som ägde rum på senhösten 1658 och varunder det akademiska konsistoriet fann sig tvunget att i brist på slutligt fastställda konstitutioner anlita andra myndigheters bistånd, vilket emellertid drog över saken ett sken av inblandning från främmande håll som till en början under rådande upphetsning gav den en tillspetsad karaktär. — Det omfångsrikaste bidraget i föreliggande band utgör A. Hultins ingående redogörelse för innehållet av *Åbo Tidningar under Porthan-Franzénska tiden* på något mer än 200 sidor. Förf. har med sitt arbete lämnat en lättillgänglig och välbehövlig handledning vid studiet av detta för hela vår bildningshistoria och särskilt även för den historiska forskningens historia i vårt land viktiga tidningsorgans äldsta årgångar, varför vi ha all anledning att vara honom tacksamma. — Ytterligare ingår i bandet en uppsats (egentligen ett föredrag) av H. Bergroth om det svenska scenspråket i Finland, varjämte E. Lagus meddelar J. L. Runebergs gradualprov.

Åland. Som band IV i serien »Åland, bidrag till kännedom af hembygden utgivna af föreningen Ålands Vänner» har Reinh. Hausen utgivit en volym på 120 sidor benämnd *Ur Ålands forntid* (Helsingfors 1916). I häftet ingå elva uppsatser, såsom förf. i ett kort företal säger, utarbetade »till stor del med begagnande av urkundligt material». Populärt avfattade behandla de landsvägarna, tingen, »landsens signet», Sankt Knuts gille, Lemböte kapell, Kökars kloster, m. m., i belysning av urkunderna och av på platsen av byggnadsverken kvarvarande lämningar. Mera på djupet gående och delvis byggande på arkeologiska undersökningar är uppsatsen om Kökars kloster. — I texten ingå talrika illustrationer.

Kyrkohistoriskt. *Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift VI* (1916) har utdelats, utgörande en volym på 434 sidor (Helsingfors 1917). Största delen av dess innehåll upptages av trenne längre undersökningar under rubriken uppsatser, den första och längsta av Lauri Ingman (på finska), behandlande *förberedelserna för den nya katekesen i vår kyrka under början av 1800-talet*; den andra utgöres av V. T. Rosenqvist's studie *Skolans skiljande från kyrkan*, vilken redan i denna tidskrift varit föremål för en fristående anmälan (senaste års årg. s. 257—258); i den tredje slutligen (på finska) redogör Aleksi Lehtonen för *striden om ministerium-impiorum inom den tidigare pietismen i Finland.* I avdelningen »meddelanden» ingå åtskilliga kortare bidrag av historiskt innehåll. J. Rinne redogör för de resultat nyare grävningsarbeten bragt i dagen rörande de *medeltida kyrkliga byggnaderna i Åbo*, särskilt rörande S:t Olofs dominikanerkloster, som efter en 1429 timad brand högst betydligt förstorades. J. Finne publicerar ett hittills som förkommet ansett finskspråkigt *tjänstebrev av Per Brahe om präst-*

rättigheterna, av den 30 okt. 1639. G. Suolahti belyser de intriger och de stridigheter inom domkapitlet, som voro förbundna med *biskopsvalet i Borgå vintern 1761—1762*, och A. R. Cederberg återger *tvenne brev från Jacob Gadolin till Pehr Wargentin* av år 1775, vilka äro egnade att belysa bl. a. Gadolins ansträngningar att skaffa sig medhåll för det bekanta, mycket stridiga biskopsval, som ägde rum i Åbo 1775—1776. Ytterligare en del kortare meddelanden ävensom samfundets protokoll för året 1916 ingå i volymen.

Historiallinen Arkisto utkom mot slutet av senaste år med sitt tjugusjette band, bjudande på ett i åtskilliga hänseenden intresseväckande innehåll. Som första bidrag ingår ett föredrag av K. Grotenfelt om *lantdagen i Helsingfors år 1616* (på finska), vari en redogörelse lämnas för arten av detta i vårt lands hävder till sin betydelse ensamstående ständermötes verksamhet. Förf. tillägger, att lantdagen mera omedelbart satte spår i vårt lands utveckling genom att de klagomål som vid den framställdes föranledde monarken att allestädes låta anställa rannsakningar rörande missbruk i förvaltningen m. m.; de resultat dessa rannsakningar bragte i dagen verkade synbarligen bestämmande på Gustav II Adolfs därpå framträdande strävan att genom reformåtgärder söka förbättra tillståndet i landet. — Följande bidrag utgöres av J. R. Danielson-Kalmaris föredrag vid Historiska Samfundets fyrtioårsfest d. 22 jan. senaste år, som behandlar *förberedelsetiden före Borgå lantdag* och för vilket en redogörelse redan lämnats i senaste årgång av denna tidskrift (s. 54—57). — E. G. Palmén ger en vidlyftig, på omfattande nytt arkivmaterial grundad framställning av det sätt varpå *trontalen vid 1863—1864 års lantdag* tillkommo. Han utgår ifrån att man hittills trott sig veta, det J. V. Snellman haft en betydande andel i tillkomsten av talet vid lantdagens öppnande. Av undersökningarna framgår emellertid, att detta tillkommit genom ett långvarigt förarbete till vilket senaten sattes i tillfälle att göra början. Härvid kom även S. att spela en betydande, om ock långt ifrån ensam för sig avgörande roll. Inom den inhemska styrelsen uppgjordes ett förslag av senatorn frih. C. E. Cedercreutz och tvenne inbördes något olika av senatorn F. O. af Brunér, vilken senares ena förslag av ministerstatssekreteraren Armfelt under obetydlig omarbetning i trenne varianter översattes till franska. Kejsaren förelades dock troligen först en tredje på franska avfattad formulering, även den i handskrift bevarad, i vilken synbarligen enligt dennes egen anvisning med blyerts gjorts några ändringar och tillägg. I dem har man enligt förf:s mening med all sannolikhet att se resultatet av överläggningar som ägt rum med kejsarens ryska rådgivare, framom andra furst Gortschakoff. Därpå tyda ock ett par bevarade fullständiga utkast på franska av okänd hand. På grundvalen av alla

dessa har sedan uppgjorts ett slutligt förslag å vilket kejsaren antecknat sitt förberedande godkännande. På denna punkt skedde emellertid Snellmans ingripande. Genom ministerstatssekreterareadjointen frih. Stjernvall-Walleen bekantgjord med detta slutliga förslag ansträngde han sig att däri få införda en del förändringar, vilket även delvis lyckades honom. Han önskade sålunda få i talet omnämnda den tillärnade motionsrätten ävensom de ändamål för vilka statslånen upptagits (kriget 1855—1856 och byggandet av järnvägen Helsingfors—Tavastehus), jämte ständernas rätt att granska lånemedlens användning, något som även skedde. Omnämnandet av den konstitutionellt-monarkiska principen, som ju senare blivit en stadigvarande beståndsdel i trontalen, skedde även nu på S:s yrkande, likasom ock de synnerligen försiktiga ordalag i vilka nödigblivna tillägg och förklaringar till gällande grundlagar omtalades berodde på hans initiativ. Så långt sträckte sig alltså Snellmans delaktighet i redigeringen av det märkliga trontalet vid 1863 års lantdags öppnande, medan åter det ursprungliga utkastet därtill som nämnts var Bruners förtjänst, en omständighet som på grund av en långt gången anspråkslöshet å dennes sida ända hittills förblivit obekant. — Förf. uppehåller sig slutligen något vid det mindre nådiga trontal varmed lantdagen i april 1864 avslutades och vari ständerna t. o. m. för sitt arbetes oparäknade långvarighet fingo uppbära en förebråelse. Han påpekar att vid lantdagen framkommit förslag och yttranden av enskilda lantdagsmän, som på ryskt håll och även på högsta ort icke kunde annat än uppfattas som taktlösheter, varav resultatet blev en förstämning, vilken även i trontalet kom till uttryck. Rätt allmän var även bland högre inhemska funktionärer den åsikten, att lantdagen arbetat alltför långsamt, en åsikt som förf. dock finner oberättigad, i anseende till den utomordentliga arbetsbörda som åvälvts den och till dess medlemmars ovana vid det värv dem ålåg. — — J. R. Danielson-Kalmari jämför *trontalen i Borgå 1809, i Warschau 1818 och i Helsingfors 1863*, anknytande till dem några betraktelser (på finska). Han framhåller en del slående överensstämmelser mellan det bekanta tal varmed Alexander I avslöt lantdagen i Borgå och det varmed han upplöste den första riksdagen i Warschau 1818. Samma tankar genomgå vardera, han vill i vardera fallet lära känna folkrepresentationens åsikter, som fritt må uttalas, Finlands folk hade »upphöjts bland nationernas antal», Polen fått »värdigheten av en fri och oberoende stat», i vardera fallet betonades det förtroende som varit rådande under de gemensamma överläggningarna, ett förtroende som kejsaren hoppades genom de hemvändande lantdags- resp. riksdagsmedlemmarna skulle spridas till vida kretsar, o. s. v. Förf. är i tillfälle att i anslutning till föregående uppsats fastslå, att dessutom trontalet vid 1863 års lantdags öppnande i ett par väsentliga punkter överensstämmer med det vid den polska riksdagens öppnande 1818 av Alexander I hållna tron-

talet, vilket åter beror på tillägg som av Alexander II själv gjorts till det ursprungligen inom senaten utarbetade förslaget. Detta visar åter att Alexander väl känt till detta tal och med avsikt därur lånat en del vändningar, bl. a. den att »fria institutioner, långt ifrån att vara en fara, blifva en garanti för ordning och välstånd». — Av J u l l y R a m s a y ingår en uppsats om *Bertil Ivarsson till Järppilä och hans släkt* (på svenska), vari förf. ger en livfull och detaljerad, på ett omfattande forskningsmaterial grundad skildring av den hittills mindre bekante men på sin tid betydande stormannen och förkämpen för konung Sigismund Bertil Ivarsson, tillhörande den danska släkten Grön och själv dansk (befryndad med den likaledes danska släkten Kaas, varav en gren redan i början av 1500-talet överflyttat till vårt land). Även sonens, Ivar Bertilssons, brokiga öden och intriger som Sigismunds partigängare i främmande land har det lyckats förf. att egna en delvis riklig belysning. — Om släktgodset och *Järppilä slott* meddelar J. R i n n e (på finska) de upplysningar han efter på platsen företagna undersökningar av ruinerna och med begagnande av tillbudsstående urkundsmaterial blivit i tillfälle att framlägga. Slottet tillhör den grupp stenborgar som i vårt land uppfördes under 1560—1580-talen (Järppilä tydligen kort efter år 1570) och varav ett tiotal i uppsatsen uppräknade äro något bättre kända, om än ej, som förf. påpekar, ännu på långt när, till största delen svårt förfallna som de äro, tillräckligt undersökta. — P. T o i k k a meddelar (på finska) några rättelser till den av Hist. samfundet tidigare publicerade översättningen av den novgorodska s. k. *»votiska femtedelens» skattelängd*. — K. O. L i n d e q v i s t publicerar *några av allmogen under slutet av 1600-talet framställda klagomål över de genom reglementena införda begränsningarna av handeln* och gällande de handelskompanierna tilldelade monopolen. — A. R. C e d e r b e r g avtrycker *trenne förslag från år 1809*, vilka dock samtliga synas ha stannat i sina upphovsmäns gömmor. Det längsta och betydelsefullaste av dem härrör från Borgåbiskopen J. M. Alopæus och behandlar planen att förvandla Borgå gymnasium till universitet. Alopæus förordar tanken varmt, speciellt uppehållande sig vid möjligheterna att på bästa och modärnaste sätt organisera teologiska och medicinska fakulteterna. Som en egendomlighet kan antecknas att han till första kansler för Borgå akademi föreslår G. M. Sprengtporten, något som ju i och för sig varit mindre förvånande i betraktande av förslagsställarens åskådningssätt i övrigt, om ej memorialet varit daterat så sent som den 9 juli 1809. — Samme förf. bidrar ytterligare med en längre uppsats om *Johan David Cneiff*, ämbetsman och ekonomisk skriftställare under 1700-talet. Cneiff som genomgått den av Jonas Alströmer grundade kreatursskötarskolan å Höjentorp i Skåne utnämndes 1743 till »provincialschäfer» i sin hembygd Österbotten med stationering i Närpes och uppgift att enligt Alströmers idéer och sitt ämbetsuppdrag likmätigt till yllevävnadsindustriens

tjänst få till stånd en möjligast livlig fåravel i de österbottniska socknarna. Utländska finulliga får, som av regeringen införskrevos och tilldelades de schäferier vilka på Cneiffs initiativ grundades å en del orter (främst Wasa, där även ett yllespinneri uppstod), skulle bilda den nya näringsgrenens grundval. Det visade sig dock från början att allmogen ställde sig avvisande, och även de schäferier som anlagts invid städerna och innehafts av aktiebolag övergingo snart till enskilda för att slutligen upphöra. 1740 och 1750-talen beteckna en kort uppblomstringsperiod för denna på konstlad väg framkallade näring, vilken därpå hastigt gick tillbaka, tills provincialschäferbefattningarna vid 1766 års riksdag indrogos. Ett intressant exempel på den tidigare frihetstidens i så många fall resultatlösa iver att arbeta för industriens utveckling och att för ändamålet ernå de nödiga råämnenas frambringande inom hemlandet har Cneiffs och hans kollegers arbete dock enligt förf:s förmenande verkat gagneligt för jordbruket och bl. a. bidragit till potatisodlingen. De talrika skrifter och förslag C. inlämnade till regeringen eller vetenskapsakademien och av vilka den mest betydande rörande »lanthushållningens skyndsamma upphjälpande i Österbotten» 1757 befordrades till tryckning visa honom såsom en initiativrik och nitisk förvaltare av sitt ämbete samt tilldraga sig uppmärksamhet på grund av det övervägande intresse de ådagalägga för jordbruket och lantbefolkningens arbete. Understrykande detta betonar förf., att Cneiff dock som främsta ögonmärke vid allt detta hade industriens uppblomstring, varför man ännu ej i honom har att se en medveten oppositionsman mot det åskådningssätt som ställde industrien framom andra näringar i folkhushållningen. I alla fall är denne obemärkte och till synes icke alldeles talanglöse nationalekonomiske skriftställare ju väl värd att bättre än hittills ihågkommas; ett sammanställande av honom med de franska fysiokraterna kunde dessutom möjligen — trots allt vad förf. synes benägen att anföra mot ett dylikt försök — erbjuda ett och annat av intresse. — Som bilaga till uppsatsen avtryckes ett längre diarium över ämbetsförrättningar i Österbotten 1759. — Slutet av föreliggande volym upptages av Samfundets protokoll för hösten 1915 och våren 1916, vari ingå minnesord över avlidna (J. R. Aspelin och H. Biaudet) av E. G. Palmén, ävensom längre meddelanden av Jully Ramsay om släkten Armfelts stamfaders sista levnadsår samt om Niklis Tavast och Niklis Olofsson, riddare, mellan vilka sammanblandning skett; av U. L. Lehtonen om K. H. Klicks sista uppdrag (att bege sig till Finland som biträde åt Barclay de Tolly) och hans plötsligt timade död i Petersburg d. 11 juni 1808, ett datum som ju tidigare varit obekant; samt slutligen en av H. Kokkonen författad redogörelse för arkivforskningar i Pielisjärvi och Nurmes.

Skolhistoria. Rektorn vid *Svenska lyceum i Wiborg* G. W. Wahlroos har utarbetat en historik över lyceet (100 sid., Wiborg 1917), skildrande förnämligast dess utveckling åren 1874—1917. Ur skriften framgår dock även, att läroverket har anor som gå längre tillbaka än till det förstnämnda året och egentligen utvecklat sig ur det i staden år 1857 inrättade s. k. Civilgymnasiet jämte elementarskolan, vilkas föregångare åter var ett 1812 inrättat och 1857 åter indraget sexklassigt gymnasium. Tidigare voro som bekant lärdomsskolorna i Wiborg tyska, vilket för fullständighetens skull ju gärna kunde ha omnämnts. Anmärkningsvärd är den relativa oföränderlighet elevfrekvensen alltsedan begynnelsen har att uppvisa.

Stadshistorier. Sedan mot slutet av senaste år tredje och sista delen av J. W. Ruuths märkliga *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet* (319 sid., Helsingfors 1916) utkom, ha våra stadshistorier ytterligare ökats med tvenne, Nystads och Tavastehus', båda avsedda att utkomma i flere än ett band. Första delen av Tavastehus' historia, *Hämeenlinnan historia* (289 sid., Tavastehus 1917), är författad av J. Ailio, första delen av Nystads, *Uudenkaupungin historia* (287 sid., Tammerfors 1917), av K. Kaukovalta. Vi skola framdeles återkomma till samtliga dessa intresseväckande publikationer.

Till Redaktionen insända skrifter:

Förhandlingar och Uppsatser. 30. 1916. CXXVIII + 310 sid., Helsingfors 1917. (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXIV).

Åland IV: Ur Ålands forntid, kulturhistoriska skildringar af Reinh. Hausen. 120 sid., Helsingfors 1916 (illustr.).

G. W. Wahlroos, *Svenska lyceum i Wiborg 1874—1917.* 100 sid., Wiborg 1917 (illustr.).

K. Kaukovalta, *Uudenkaupungin historia.* Första delen, (6+) 269 + XII sid., Tammerfors 1917 (illustr.).

Historiallinen Aikakauskirja, 1917 n:o 1.

Historisk Tidsskrift (norsk), 2. Levering 1917.

Bidrag till Finlands historia, i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Femte delen, 529 sid., Helsingfors 1917.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

H. 3 1917 Årg. 2

INNEHÅLL:

Till reformationens 400-års minne.

Av

ALBIN SIMOLIN.

»Vi inse på långt när icke vad vi i allmänhet hava Luther och reformationen att tacka för», skrev en gång Goethe, och alltjämt ha dessa ord sitt berättigande, om ock i delvis annan mening än den ursprungliga. Sedan åratal tillbaka har den historiska forskningen på allvar sysselsatt sig med hithörande frågor och bragt åtskilligt nytt fram i dagens ljus. Därigenom ha många problem blivit lösta, men andra ha trätt fram i deras ställe och dessa ha visat sig allt mer komplicerade, emedan de befunnits stå i samband med hela kulturlivet, alla dess många yttringar. I främsta rummet har därvid forskningen koncentrerats omkring Luthers person och det med rätta. I likhet med urkristendomen är reformationen ett slående bevis på att det icke är blott idéerna som göra och fortfarande påverka världshistorien, utan att idén först då blir levande verklighet när den förkroppsligas i stora personligheter.

Resultaten av denna forskning ha dock för katoliker och protestanter blivit av väsentligen olika art. För att kunna förstå en persons eller ett samfunds väsen kräves att man omfattar det med intresse, med sympati, ja med hängivenhet, om man dock å andra sidan måste vara på sin vakt att icke föras vilse. Endast kärleken förmår se till djupet av företeelserna; hatet, ja t. o. m. den kalla, likgiltiga objektiviteten stannar ofta vid de yttre företeelserna utan att förmå fatta dem i deras djupaste sammanhang och inbördes förening. Därför har den katolska forskningens resultat på detta område varit av nästan enbart negativ art. För den är reformationen fortfarande en djupt beklaglig episod, vilken dock i sinom tid skall hava en ände, då de vilseförde, inseende sitt misstag, skola återvända i kyrkans moderliga sköte.

Beträffande Luthers person är resultatet av liknande beskaffenhet. Av de nyaste forskarna, Denifle och Grisar, framställes han fortfarande såsom en krass ignorant, en frossare och drinkare av värsta art och såsom en djupt osedlig människa, vilken kom fram med sin rättfärdiggörelselära blott för att täcka över sin egen oförmåga att leva sedligt. Sådan som ledaren var, sådana voro ock hans anhängare: »män, vilkas gud var buken, fiender till Kristi kors», vilka satte i gang hela reformationsverket »för att tillmötesgå de osedliga lidelserna hos tidens djupt sjunkna furstar och folk» — såsom det heter i den beryktade s. k. Borromeus-encyklikan av år 1910.

Den moderna protestantiska forskningen har konstaterat dessa beskyllningars osanning. Men å andra sidan ha Luther och hans verk antagit en mera mänsklig karaktär. Bredvid den traditionella lutherbilden, som redan blivit åtskilligt legendariskt utsmyckad och idealiserad, har ställts en annan historiskt belyst och därför mer verklighetstrogen. För Luthers utveckling från rättrogen katolik till reformator har man fått en djupare förståelse; man har funnit att denne man rätt kan fattas blott om han ställes in i det världshistoriska perspektivet, om vi söka förstå hans person och uppträdande i sammanhang med och under inverkan av tidshändelserna. Den mest träffande karaktäristik av Luther finna vi måhända därför fortfarande i Carlyles ord: »Jag kallar gärna denne Luther en i sanning stor man — stor icke som en utmejslad obelisk utan som ett alpberg, som når vitt och högt upp mot himmelen, men dock i sina klyftor gömmer källsprång och gröna, sköna dalar, fulla av blommor.»

Djupt nere i jorden döljer klippan sina grundvalar, i medeltidens tanke- och föreställningsvärld var Luther fostrad, varför det på allvar kunnat bli fråga om, huruvida han verkligen var en ny tids heros eller blott bildar slutpunkten i den medeltida åskådningen, under det att den nya tiden börjar först 150 år senare, huruvida han representerade blott en sida av den livsuppfattning som karaktäriserar renässansens tidsålder, var en bekämpare av traditionen som humanisterna även voro och en etisk vägvisare eller om han verkligen var en religiös genius, som fullbordade en ny religiös etik, en ny världsåskådning och därmed en ny tidsålder. Båda åsikterna ha haft och ha fortfarande sina ivriga

anhängare. Riktigast torde dock vara att med Harnack säga att, om även det periferiska hos Luther stammar från medeltiden, så har dock hans personlighet skapat en ny värld, eller såsom Ernst Troeltsch formulerar det: schemat är det katolska, innehållet är ett annat.

Medeltida, om man så vill, eller måhända rättare rent mänsklig var Luthers grundposition. För honom existerade i egentlig mening blott en fråga, den religiösa, frågan om förhållandet mellan Gud och människan eller frågan om själens frälsning, den fråga som i Västerlandet dittills städse varit den förhärskande. Därmed avsågs icke blott förlåtelse för synden utan ock kraft till det goda. Svaret på denna fråga hade städse lytt att frälsningen kunde vinnas endast genom Guds nåd. För medeltidskyrkan var denna »ett övernaturligt gudomligt hjälpmedel», som förlänar människan en ny andlig beskaffenhet, varigenom hon blir i stånd att utföra »goda gärningar» och så förtjäna saligheten. Visserligen förnekas icke att Guds nåd också är hans barmhärtighet, men tonvikten faller icke härpå utan på »gratia infusa», den ingjutna nåden, d. v. s. nåden fattas framför allt som en andlig, övernaturlig kraftsubstans, som ingjutes i människan på fullkomligt opersonligt sätt i främsta rummet genom sakramenten. Därigenom blir männikan *rättfärdiggjord*, d. v. s. hon undergår en inre förvandling, så att hon ifrån att ha varit orättfärdig blir rättfärdig.

Det var denna uppfattning av nåden som bragte Luther hart nära förtvivlan, men också drev honom ut från hela denna åskådning. Trots alla ansträngningar fann han sig icke värd denna nåd, utan hans sinne förblev sådant det varit — icke syndigt i vanlig mening, men blottat på den varma, innerliga kärlek till Gud, som han längtade efter. Under studier, bön och meditation, närmast över Romarbrevet, föll då småningom ljus över hans väg. I Guds ord fann han bekräftelse på sin egen erfarenhet att människan aldrig kan genom egen vilja och eget arbete övervinna sin synd och förtjäna saligheten. Men han fann ock att Gud icke är den stränge domaren, vars *justitia* är lika med *ira*, utan att han är den kärleksrike fadern, vilkens rättfärdighet är lika med hans frälsande barmhärtighet, och som sänt sin son Jesus Kristus för att uppenbara denna sin kärleks vilja. Denna barmhärtighet,

denna nåd, vinner människan genom *tro*, genom att med fullt förtroende vända sig till Gud, ställa sig under hans inverkan. Det är denna förbindelse mellan nåd och tro, som utgör det för Luther centralt nya gent emot hela medeltiden, det som skapar den protestantiska frälsningsuppfattningen i dess olikhet mot den katolska. Religionen blir på detta sätt, objektivt fattad, en Guds tanke, subjektivt fattad ett människans bejakande av denna tanke. Den sinnliga processen ersättes av en psykologisk, religionen befrias på detta sätt från det magiska drag, som vidlått den, och blir ren tros- och andereligion. Därigenom förvandlas också uppfattningen om rättfärdiggörelsen. Den är icke längre det nyssnämnda ingjutandet av ett kraftstoff i människan, utan består däri att Gud anser människan rättfärdig, emedan hon i förtröstan på Guds hjälp vill vända sig bort från synden, den är en förvandling av det religiösa förhållandet till Gud, ej en magisk förvandling av människan. Denna frälsningsväg uppenbaras genom Guds ord i skriften och därför blir denna den enda kunskapskällan på salighetsvägen. Därigenom räddades Luther från den hotande mysticismen och subjektivismen.

Till allt detta kommer ännu något. Den tro, förtröstan på Guds nåd, som Skriften anvisar som vägen till frälsning, den är till sin psykologiska innebörd en viljeakt, en ändring i viljeställning och viljeriktning och därför följer därur med psykologisk nödvändighet en sedlig förvandling. Ur den förändrade religiösa uppfattningen uppväxer för Luther ett nytt sedligt ideal. Den nyvunna ställningen till Gud blir den hävstång, som öppnar ett nytt fält för den sedliga verksamheten. Ty den tro som Luther prisar, är icke blott en ny lära, utan ett »levande, verksamt, kraftigt ting, som från verket» d. v. s. livets verksamhet »kan skiljas lika litet som lågan och ljuset kunna skiljas från elden». Och denna verksamhet var någonting helt annat än den medeltiden kunde uppvisa. Denna senare var ju helt behärskad av munkhelighetens sedliga ideal, sådant det tog sig uttryck i klosterlöftena. Förnekas kan väl icke att den katolska kyrkan med tillhjälp av detta ideal frambragt stora, beundransvärda gestalter. Men dock framspringer ur den protestantiska grundåskådningen ett annat och mäktigare livsideal — det dagliga livets gudstjänst, den dagliga allvarliga pliktuppfyllelsen.

En säregen utprägling får den lutherska sedeläran genom *kallelsetanken*. Denna kan sägas innebära, att Gud i sin nådiga försyn ställer den troende människan på en sådan plats i livet, där hon t. ex. genom sitt arbete, men också genom uppfyllelsen av andra närliggande plikter kallas att vara medarbetare för Guds rike, för förverkligande av Guds tanke med världen och människorna. I det att en människa mottager även de vardagligaste uppgifter som en kallelse från Gud undgår hon att bliva beroende av världen, och varje även det obetydligaste arbete, den ringaste uppgift får ett högre värde, blir en »gudstjänst». Så hävdar människan ock sin personliga självständighet gent emot allt som reser sig upp däremot, hon blir den friaste varelse, bunden endast av sin lydnad mot Gud. Det är utan vidare klart av vilken ofantlig betydelse detta nya betraktelsesätt måste bliva för människans fostran och hela kulturens framåtskridande.

Med kyrkoreformen gick därför skolreformen hand i hand; härom vittnar det stora antal evangeliska skolordningar, som under 16:de århundradet utfärdades och lades till grund för de särskilda ländernas undervisningsväsen. Detta låg i sakens natur. Reformationens män med Luther i spetsen ville uppfostra de unga icke endast till att vara kyrkans tjänare; fastmer vore ju skolan den anstalt, där ungdomen skulle få den grundläggande bildningen för alla lovliga värv i det mänskliga samhället.

Ett utmärkande drag för Luthers pedagogiska verksamhet är, att han medvetet och kraftigt ivrat för nationell uppfostran, också detta en följd av hans uppfattning av individens betydelse. Själv en äkta son av sitt folk, vände han sig framför allt och närmast till sitt fosterlands barn med sina manande och fostrande ord. Han har ock — såsom den katolske kyrkohistorikern Döllinger säger — givit dem mer än en man någonsin under kristen tid givit ett folk. Han gav dem språket, bibeln, kyrkosången — han påtryckte dem sin egen oförgängliga andes stämpel, så att t. o. m. hans motståndare av i dag måste tala hans språk och tänka med hans tankar. Orsaken därtill var, såsom samme förf. säger, att »det aldrig funnits en tysk som så intuitivt förstått sitt folk och samtidigt blivit så förstådd, ja jag kan säga anammad som denne augustinermunk i Wittenberg. Han förstod att spela på tyskarnas själ och sinne som konstnären på

sin lyra.» — Av intresse är därvid att observera, att icke blott det religiösa utan även det politiska, sociala, litterära, konstnärliga och ekonomiska livet så starkt påverkades av Luther, att han blev utgångspunkten för ett nytt skede i historien. Reformationen och Luther visade så att kristendom och kultur, fromhet och fri medborgerlig verksamhet kunna ingå harmoniskt förbund med varandra, att de religiösa krafterna och problemen, närhelst de uppröra människorna i deras innersta grund, verka höjande och förädlande på alla goda anlag och möjligheter.

I detalj är denna Luthers och reformationens inverkan på kulturlivet på långt när ännu icke klargjord. Lösningen av dessa problem är måhända förbehållen reformationens femte sekel. Men icke blott detta; dess verksamhet hör icke blott det förgångna till. Alltjämt debatteras i synnerhet i reformationens hemland de av Luther framkallade problemen, vilkas bärvidd han själv icke på långt när fattade, alltjämt vänta många av hans tankar och idéer på sitt förverkligande; måhända skola de nå detta under inverkan av det nya intresse sekulardagen skall väcka.

De nordiska ortnamnen som historiska minnnesmärken med särskild hänsyn till Finland.

Av

T. E. KARSTEN.

Den vetenskapliga ortnamnsforskningen i Skandinavien grundlades i Danmark. År 1833 utkom här den första metodiska namnundersökningen i Norden: »Bemærkninger over danske og norske stednavnes oprindelse og forklaring» (i Nordisk tidskrift for oldkyndighed II) av N. M. Petersen, en lärjunge till den i den germanska språkforskningens äldsta hävder minnesvärde Rasmus Rask. Redan Petersen framhåller den utomordentliga vikten av att känna ortnamnens äldre och äldsta former, enär ortnamnen följa språkets och talets allmänna utveckling och ändra form och utseende genom århundradena, och redan han har insett betydelsen av jämförande studier över de andra nordiska landens namnskick. Yngre danske män ha fortsatt hans verksamhet vidkommande Danmark och därvid främst inriktat sitt arbete mot utbildandet av namnforskningens principlära. Dr Oluf Nielsen, som genom utgivandet av en lång räcka källor från medeltiden och senare perioder i hög grad utvidgat kännedomen av det äldre danska namnskicket, bygger i sina »Olddanske Personnavne» (1883) på den riktiga iakttagelsen, att vissa sammansatta ortnamnsgrupper (de på *-lev*, *-stath*, *-thorp* och *-ryd*) ofta äro sammansatta med personnamn, och härigenom har han ytterligare avsevärt ökat det dittills kända förrådet av forndanska personnamn. Lagbundenheten i den äldre danska namnbildningen betonas ännu kraftigare av senare forskare, främst historikern Joh. Steenstrup, som i ett flertal undersökningar[1] visat, att det regelbundna i verkligheten är en huvudegendomlighet i den äldre namnbildningen: vissa efterled bli så att säga utan

undantag sammansatta på ett bestämt sätt, en del med personnamn och då icke med beteckningar för naturförhållanden, andra åter med namn för naturförhållanden och icke med personnamn.

Danskarne tillkommer även förtjänsten av att i Norden först ha uttalat vikten av natur- och terrängförhållandenas kännedom för tydningen av ortnamnen[2] och sålunda överhuvudtaget äran av att ha *inlett* en metodisk namnforskning.

Om det sålunda är danskarne, som först framställt namnforskningens viktigaste grundsatser, blev det normännen förbehållet att söka bestämma tidsföljden för de särskilda namnbildningsklasserna, deras *kronologi*. De första ansatserna i denna riktning gjordes av historikern och språkforskaren P. A. Munch i hans »Historisk-geografisk Beskrivelse av Kongeriget Norge i Middelalderen» (1849), där han uppställer bildningarna på *-vin* 'betesmark' (*Bjargvin* l. *Bjorgvin* 'Bergen', *Dalvin* l. *Dolvin*, *Granvin* l. *Gronvin*, *Leirvin* l. *Leirini*, *Sandvin* l. *Sondvin* o. s. v.) och *-heimr* 'bygd' (*Bjargheimr*, *Eidheimr*, *Sólheimr*, *Vatnheimr* o. a.) som de äldsta bland Norges många sammansatta gårdnamnsgrupper. I tredje rummet skulle namnen på *-stadir* 'boplats' (jfr *Alreksstadir* nu Aarstad, *Gudmundarstadir* nu Godmest, *Hognastadir* nu Hognest o. a.) följa. De sistnämnda äro ytterst vanliga ännu på ett så jämförelsevis ungt kolonisationsområde som Island, där *heim*-namn anträffas blott undantagsvis och *vin*-namn icke alls. Dessa och andra namnleds framträdande vid norsk ortnamnsbildning har till tiden närmare fastställts av den nyare norska namnforskningen. Den om det nordiska ortnamnsstudiet så högt förtjänte arkeologen och historikern Oluf Rygh har i »Indledning» till det av honom grundlagda och efter hans år 1899 timade död av andra norske forskare fullföljda nationalverket »Norske Gaardnavne» bl. a. fastställt, att namn på *-vin* och *-heimr* i gårdnamn upphört att begagnas redan omkring vikingatidens begynnelse — minst två århundraden före kristendomens införande, medan namn på *-stad(ir)*, *-land* och *-setr* ('säter') skulle kommit i bruk först nedemot vikingatiden men hållit sig uppe något in i kristen tid. Till ortnamnens äldre kategorier höra vidare bl. a. — detta har visats av norrmannen Karl Rygh i en undersökning rörande Helgelands ortnamn i Norsk historisk tidsskrift I (1871) samt i ett senare arbete om gårdnamnen i Nord-

land (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1905), — osammansatta naturbeteckningar av typen fno. *As*, *Berg*, *Dalr*, *Fjordr*, *Vík* o. s. v. Sådana namns ålder kan dock i allmänhet icke närmare bestämmas. En del av dem är kanske äldre än de allra äldsta bland de till vår tid bevarade sammansatta namnklasserna, medan andra sådana namn sannolikt uppkommit först under medeltiden. Under särskilt gynnsamma förhållanden kunna de dock till tiden approximativt fixeras. Jag avser dels de icke fåtaliga fall, då de ifrågavarande orterna utgöra platser för viktigare förhistoriska fynd, dels de så utomordentligt talrika urnordiska ortnamn, som upptagits av finska stammar och som i sin nya språkdräkt ofta beundransvärt ljudtroget återspegla de germanska namnen.

De s. k. naturnamnen äro som synes ursprungligen artikellösa, men i Norge och Sverge ha de vanligen redan under medeltiden försetts med slutartikel. Endast i Danmark ha de i regeln förblivit artikellösa och även de i nyare tid tillkomna danska naturnamnen ha oftast bildats utan artikel[3]. Det svenska namnskicket i Finland, som närmast ställer sig vid sidan av det rikssvenska, uppvisar även det, åtminstone i Österbotten, här och var enstaka artikellösa naturnamn, men vanligen uppträda namnen av denna klass — där de icke sekundärt övergått att beteckna bebyggelse: socknar, byar, gårdar o. s. v. — även här med artikel. Det för de nordiska språken kännetecknande bruket av suffigerad artikel vid substantiv är av jämförelsevis ungt datum — det har uppkommit omkring år 1100 och är ännu c. 1200 föga utbrett[4] —, men även artikelnamnen äro ofta vida äldre, enär artikeln, såsom redan nämnts, kan vara ett senare tillägg. Så synes fallet t. ex. vara med en del skärgårdsnamn, framför allt med namnen på större öar och fjärdar. I Norge höra hit önamn såsom fornnorska *Lófótr*, nu Lofoten, fno. *Ofótr*, nu Ofoten, fno. *Yxningr*, nu Yksningen, fjordnamn såsom fno. *Godmarr* nu Gullmaren, fno. *Salpti*, nu Salten o. s. v.[5], i Sverige bl a. ett stort antal sjönamn, vilka i sin nutida gestalt uppträda med slutartikel, såsom fsv. *Mælir*, nu Mälaren, fsv. *Vænir*, nu Vänern, fsv. *Wetur*, nu Vättern och talrika andra, om vilka utförligt hos Hellquist i Svenska landsmål XX. I Finland torde fjärd- och viknamn såsom *Lumparen* (Åland), *Erstan* (Åbo), *Kvarken*, *Maren*

(Österbotten), eller sjö- och träsknamn såsom *Bälgen, Langnan, Långveken, Mjärgan, Nyren,* eller skärnamn såsom *Gnidingen, Kallen, Märkeln, Pjuggen, Radden, Studdan, Tjuggarna, Vattungen, Viran, Vädran, Ytningen* och talrika andra österbottniska skärgårdsnamn trots sin bestämda form likaså, delvis åtminstone, äga en rätt hög ålder[6].

Namnsammansättningsledernas kronologi låter — framhåller O. Rygh i Norske Gaardnavne, Indledning (s. 10) — stundom även bestämma sig därigenom, att till deras bildning använts ord, som syfta på historiska förhållanden, vilka veterligen icke varit rådande *utöver* en viss tid eller först inträtt *efter* en viss tid. Sålunda kan ett gårdnamn *Hof,* vilket synes bildat på fnord. ordet *hof* 'tempel', eller ett namn, vari ett hedniskt gudanamn använts som led, i regeln ej tänkas tillkommet *efter* den hedniska tiden. Och lika säkert få ortnamn, innehållande ett ord såsom *kirkja, prestr, munkr* eller personnamn såsom *Pétr, Páll, Jón, Kristin* o. a., som kommit i bruk först efter kristendomens införande, hänföras till kristen tid.

Som en synpunkt av vikt vid bestämmandet av gårdnamnens ålder har man även framhållit gårdarnas större eller mindre betydenhet som jordbruk, såframt de icke senare bytt om namn. Enligt en av Steenstrup redan år 1894-5 i Dansk Hist. Tidsskrift 6, R. 5, verkställd statistisk undersökning vidkommande Danmark skulle den äldsta bebyggelsen genomgående inneha den största och värdefullaste marken, så att man av jordområdets storlek kunde sluta sig till dess ålder. Steenstrup uppställer trenne värde- och åldersgrupper bland de danska gårdnamnen: 1) namn på *-lev, -by, -sted, -inge, -löse,* 2) namn på *-torp, -skov,* 3) namn på *-holt* och *-röd.* Dansken S. Nygaard[7] kompletterade den av Nielsen gjorda iakttagelsen om att vissa efterled i namn vanligen föregås av personnamn därhän, att de i danska ortnamn på *-lev* och *-sted* uppträdande personnamnen tillhöra forntiden, medan de som bilda förleder i ortnamn på *-torp, -röd* och *-bölle* härstamma från den äldre medeltiden.

Dessa tidsbestämningar ha delvis motsagts eller modifierats av andra forskare. Att namnen på *-vin* 'betesmark' höra till de äldsta kända nordiska ortnamnstyperna, är allt fortfarande den allmänna uppfattningen, men i fråga om deras absoluta ål-

der gå meningarna åtskils. Norrmannen Andr. M. Hansen har i »Landnaam i Norge» (Kristiania 1904, kap. III) hänfört dessa namn till det »første ariske landnaam» under den yngre stenåldern, och svenskan Ad. Noreen har (i Spridda studier III) för Sverges vidkommande hävdat en liknande uppfattning: *vin*-namnen skulle förekomma jämsides med gånggrifter och hällkistor samt bronsåldersgravar, alltså »delvis åtminstone härstamma från slutet av stenåldern, d. v. s. omkring 2400 — något efter 2000 f. Kr.» Gentemot denna utomordentligt tidiga datering av namnen i fråga framhöll redan K. Rygh i det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1905, N:o 4 (»Om Gaardnavne i Nordland»), att den övervägande mängden av dessa namn ingalunda ginge jämsides med bronsåldersfynden utan fastmer tillhörde den äldre järnåldern, som också i Norge torde tagit sin början före Kristi födelse, samt att de — såsom redan O. Rygh antog — varit i bruk vid ortnamnsbildning ända inemot vikingatidens början, omkring 700 e. Kr. I samma riktning uttalar sig norrmannen Magnus Olsen i sitt stora arbete »Hedenske kultminder i norske Stedsnavne» s. 92 ff. Om dessa namn nu vore inemot 4000 år gamla, kunde deras huvudmassa (*Dalvin*, *Sandvin*, *Eidvin* o. s. v.) ej vara så lätt att tyda som den nu är. Om *vin*-namnen i olika trakter av Norge, i Trondelagen, på Västlandet och Östlandet, skulle varit i oavbrutet bruk från c. 2000 f. Kr. till inemot den historiska tidens begynnelse, kunde man — menar Olsen — vänta sig långt större lokala avvikelser hos desamma. Vidare talar ett enskilt, mycket utbrett namn på *-vin*, *Hofvin*, starkt emot, att huvudmassan av *vin*-namnen skulle tillhöra yngre stenåldern. Detta namn innehåller tydligen ordet *hof* neutr. 'tempel', men då ryckes denna mycket allmänna norska namntyp ned till tiden *efter* Kr. födelse, ty de germanska kultplatserna utgjordes ännu på Tacitus' tid ej av tempel utan av *luci* och *nemora* (lundar). Till dessa språkliga grunder kommer en kulturhistorisk. Denna sammanhänger med svenske botanikern R. Sernanders under samarbete med svenske arkeologer uppgjorda teori om en stark nedgångsperiod i Norges temperaturförhållanden i andra hälften av årtusendet närmast före Kristus. Under detta temperaturminimum skulle lantbruket i Norge samt i Nord- och Mellan-Sverge fullständigt om-

lagts. Boskapsskötseln blev huvudnäringen även nere i slättbygderna, i de tidigare korndistrikten, men detta ledde till att de gamla åkrarna till en mycket stor del övergingo till betesmark. Då gårdarna nu under en räcka av mansåldrar blott bestått av ängsmark (*vinjar*), hade *vin* blivit det fasta ordet för begreppet gård. Även Olsen anser att *vin*-namnen med rätta betraktas som den äldsta norska (och skandinaviska) klassen av sms. bostadsnamn, men på grund av ovan antydda förhållanden vill han ej förlägga ens denna namngrupp längre ned i tiden än till århundradena närmast före Kristi födelse. Mot denna argumentering kunna emellertid berättigade invändningar göras. Då ordet *vin* fortlevat i norska allmogespråket nära nog in i historisk tid och namnets flesta förleder fortfarande kvarleva, bör det — framhåller svenske språkforskaren E. Brate i Arkiv för nord. fil. 34:94 f. — ej förvåna, att de med *vin* sammansatta namnen, även om de vore 4000 år gamla, allt ännu äro etymologiskt begripliga, och om *vin* sålunda i långa tider verkat produktivt, behöver icke heller ett *Hofvin* innebära någon överraskning. Det riktiga i spörsmålet om vin-namnens kronologi i Norge är väl därför — om det kan tillåtas en utomstående att uttala sig i ämnet — att typen, i trots av att den inemot vikingatid verkat produktiv vid gårdnamnsbildning, i sin uranvändning som ängsnamn, ställvis kan gå ned till en period, som legat den indoeuropeiska landnamstiden i landet mycket nära.

Hittills har det nästan blott varit fråga om norska och danska namnförhållanden. Alla här omnämnda namngrupper finnas emellertid företrädda i Sverge, och även de svenska namnen ha länge varit uppmärksammade. I en år 1900 publicerad undersökning benämnd »Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område» (Sv. Fornminnesföreningens Tidskrift X) av K. H. Karlsson har ett stort antal av Sverges äldre ortnamnstyper — främst sammansatta namn på *-hem*, *-tuna*, *-vi*, *-stad*, *-by* o. a. — gjorts till föremål för en översiktligt hållen granskning från synpunkten av deras beviskraft i frågan om Sverges bebyggelse, och på grundvalen av dessa namntypers »relativa kronologi» eller den sannolika tidsföljden för deras användning vid namnbildningen samt

deras utbredning över olika landskap tror sig författaren kunna framvisa flera olika skeden i Sverges uppodlingshistoria. Å den svenska namnforskningens dåtida ståndpunkt måste denna namnkronologi dock bli tämligen svävande, och angående den »absoluta kronologien» eller tiden för de särskilda namntypernas första framträdande inlåter sig Karlsson ej ens på förmodanden.

För uttalanden i sistnämnda fråga, d. v. s. om de olika bebyggelseskedenas början och slut, erbjuder i själva verket ortnamnsmaterialet som sådant inga nog fasta hållpunkter. För lösningen av detta spörsmål måste ortnamnsforskningen träda i förbindelse med arkeologien. En antydan om ett samarbete mellan dessa vetenskaper gjordes här redan på tal om de norska *vin*-namnens kronologi, och den ena av de i detta sammanhang nämnde norske namnforskarne, prof. Magnus Olsen, hade redan tidigare[8] med fornfyndens tillhjälp — och som det vill synas — på vägande grunder närmare fixerat en norsk ortnamnsgrupp: gårdnamnen *Vist, Viste, Vister* (fno. *Vistir*). Mellan dessa och en del boplatser från äldre stenåldern existerar enligt Olsen ett samband: namnen i fråga vore bildade vid den första bosättningen av en jordbrukande indoeuropeisk befolkning i Norge, vid den yngre stenålderns början c. 3000 (?) år f. Kr.

Även vidkommande Sverges ortnamnskronologi har man att anteckna en del beaktansvärda ansatser i riktning mot en målmedveten kombinering av arkeologiens och språkvetenskapens forskningsmetoder. En av banbrytarne i nyare svensk namnforskning och språkforskning överhuvud, ledaren av det stora rikssvenska ortnamnsverket, Sveriges Ortnamn, på offentligt uppdrag utgivna av kungl. ortnamnskommittén, prof. Ad. Noreen i Uppsala, har sålunda i ett flertal populärt avfattade undersökningar gjort uttalanden i dessa frågor. Senast väl i »Spridda studier, tredje samlingen» (Stockholm 1913), i uppsatsen »Ur våra ortnamns historia». Namnen på *-lev*, nu *-löv*, i södra Sverge och Danmark, t. ex. *Annelöv* (Anund), *Glumslöv* (Glum), *Roslöv* (Roar), vilka motsvara tyska ortnamn på *-leben* (t. ex. *Eisleben*) och äro bildade med den ordstam som efterled vilken ingår i svenska ordet (*kvar*)*leva* eg. 'vad som lämnats någon i arv, kvarlåtenskap', skulle höra till de allra äldsta lagren av namn på bebyggda orter i Sverge. Då de förekomma i nejder

med stenåldersgravar, isynnerhet dösar, och detta ej kunde vara en tillfällighet, skulle de ifrågavarande namnen eller åtminstone de därmed betecknade orterna till stor del vara samtidiga med stenåldersgravarna, d. ä. härstamma från tiden omkring 3000 år eller något mera före Kr. födelse.

Från stenåldern eller åtminstone tiden något före år 2000 före Kr. skulle av liknande skäl de äldsta svenska namnen på *-lösa* härstamma. Denna avledning vore ett för länge sedan utdött ord = ags. *læs* (eng. *lease*) med betydelsen 'ängsmark', t. ex. i *Torrlösa* (Skåne). Sådana namn skulle förnämligast förekomma i södra Skandinavien, men även i Västergötland, Värmland, Närke och Uppland, och de borde noga skiljas från de över hela Norden spridda, jämförelsevis unga namnen på *-lösa* av typen *Brödlösa*.

Nästa viktigare namnlager vore namnen på *vin* 'betesmark', ingående t. ex. i *Väne* härad i Älvsborgslän. Såsom redan nämnts, skulle de enligt Noreen på arkeologiska grunder delvis åtminstone böra föras tillbaka till slutet av stenåldern.

Samtidiga eller snarast något yngre vore — allt enligt Noreen — de svenska och nordiska ortnamnen på *-hem* (fno. *-heimr*), vilka motsvara tyska ortnamn på *-heim*, (t. ex. *Hildesheim*) och engelska namn på *-ham* (t. ex. *Birmingham*). Ordet *hem* betyder i denna användning 'bygd, befolkad nejd'. De svenska ortnamnen i fråga ha senare stympats, så att de under medeltiden vanligen ändas på *-im*, i nutida folkmun på *-um* (*Bergum*, *Dalum*, *Lerum* o. a.). Namnen skulle uppträda rikligast i mellersta delen av landet och allra mest i Västergötland, där deras huvudmassa vore att finna i landskapets äldsta större bygd, som uppvisar en ofantlig mängd gånggrifter och hällkistor. De skulle därför börjat användas senast vid bronsålderns begynnelse, d. ä. omkring 1800 f. Kr. och liksom å västnordisk språkbotten inemot vikingatidens inträde fortfarit att tjäna som namnbildningselement.

Från samma eller kanske delvis något yngre tid skulle de äldsta bland de talrika, över hela Skandinavien utbredda ättenamnen på *-inge* förskriva sig. Till denna typ höra de bekanta namnen *Merovinger* 'ättlingar av Meroveus', *Karolinger* 'ättlingar av Carolus Magnus (Karl den store)', de svenska *Folkun-*

garna, tyska *Nibelungen* o. s. v. Sådana namn äro i Sverge t. ex. *Göinge* i Skåne (förr *Gydhinge*) — namnet motsvarar det tyska *Göttingen* —, *Hakunge* i Uppland, fsv. *Kyninge* (nu Kynge) i Uppl. o. s. v. Bruket av härstamningsnamn på *-ing*, *-ung* var levande i Norden ännu i början av 400-talet e. Kr. Detta framgår av svenske arkeologen O. Almgrens år 1913 publicerade datering av ornamenteringen å det berömda guldhornet från Gallehus i Slesvig. Runinskriften å detta fornfynd: *ek Hlevagastir Holtingar horna tawido* 'jag Hlevagastir från Holt (eller Holte's son) gjorde hornet' innehåller ett namn på *-inge*. Till ungefär samma tidpunkt beträffande *-inge*-namnen hänvisa oss de talrika ortnamnen på *-ing* i England. Det var främst under 400-talet e. Kr. som detta land togs i besittning av germanstammar från trakten kring Elbes mynning.

Till bronsålderns senare del och järnåldern hänför Noreen de ytterst talrika ortnamnen på *stadhir*, nu *sta*(*d*), en plural böjningsform av det ord med betydelsen 'ställe', som vi äga kvar i uttrycken 'i någons *stad* och ställe', 'var i sin *stad*' samt i *bostad*. De i dessa sammansatta ortnamn ingående förlederna äro vanligen personnamn och då alltid namn från hednatiden, icke kristna namn: t. ex. *Gistad*, *Sjögestad*, *Tolfstad*, förr *Gislastadhir*, *Sighvaldstadhir*, *Tholfstadhir*. Huvudmassan av de rikssvenska namnen förekommer i Östergötland, Mälarprovinserna och Norrland. Då de i det stora hela följa järnåldersgravarna, vore de enligt Noreen i allmänhet från järnålderns början, d. v. s. omkring 700 f. Kr., men på sina håll kanske rätt mycket äldre.

Något yngre eller från 500 e. Kr. och närmast följande århundraden vore namnen på *-landa*, en plural böjningsform av ordet *land* i betydelsen 'terräng, mark', t. ex. *Råglanda*, *Velanda* 'jaktmark', *Bjär*(*k*)*l nda* 'björkland'.

Till hednatiden återginge även de väsentligen Svealands slätter tillhöriga namnen på *-tuna* 'inhägnad plats', t. ex. *Håtuna*, *Sätuna*, *Fröstuna*, *Närtuna*, *Torstuna*, sammansatta med orden *hå* 'hög' (adj.), *sä* 'sjö' och gudanamnen *Fröj*, *Njord* resp. *Tor*.

Från heden tid förskriva sig även i Sverge naturligtvis de icke synnerligen talrika ortnamn, som innehålla namn på någon hednisk gudomlighet. Utom de ovannämnda på *-tuna* bildade

namnen höra hit, för att här blott nämna ett par exempel, *Onsjö* (förr *Odenshögh*), *Torshälla*, förr *Thorshärghe* 'Tors offerplats' o. s. v.

Slutligen ges det i Sverge liksom i det övriga Skandinavien en stor mängd sms. ortnamn, som anses falla dels inom heden, dels inom kristen tid, t. ex. namnen på *-by*, och massor av andra sms. ortnamn, som dels ligga på gränsen mellan heden och kristen tid, såsom namnen på *-torp* och de på *-bol* eller *-böle*, dels med säkerhet tillhöra medeltiden, såsom namnen på *-ryd* 'röjning, särskilt i skog', och de på *-boda*, pluralform av *bod* i den ursprungliga betydelsen av 'tillfällig bostad för folk eller fä'. Men jag förbigår dessa yngre namn för att ännu dröja vid dem, vilka med säkerhet äro förhistoriska, och nu med särskild hänsyn till namnskicket i Finland.

* *
*

De sydskandinaviska namnen på *-lev* sakna naturligtvis motsvarigheter i Finland. Men även ifråga om Syd-Skandinavien är deras påstådda härkomst från stenåldern, tiden omkring 3000 år f. Kr. eller mer, enligt min mening mycket problematisk. Att 2-ledade, med personnamn som främre led bildade namn såsom *Annelöv* (Anund), *Glumslöv* (Glum), *Gödelöv* (Göte), *Reslöv* (Redhar) o. a. dylika skulle bibehållit sig i denna jämförelsevis genomskinliga form allt ifrån stenåldern — denna från oss vitt avlägsna period, som i språkligt avseende även här i Norden med all sannolikhet väsentligen sammanfaller med tiden för ett indoeuropeiskt urspråk, — detta antagande synes väl djärft. Att de till vår tid bevarade ortnamnen icke *alltid* äro orternas äldsta, kan ju ej sällan direkt påvisas med ledning av urkunderna.

Vad ortnamnen på *-lösa* 'ängsmark' angår, har efterleden — enligt en av svenska språkforskaren Hj. Lindroth i Fornvännen 1915 framställd ny tydning — visat sig äga samband med adj. *lös* i betydelsen 'blöt'. Även dessa ortnamn måste under sådant förhållande till sin huvudmassa åtminstone anses betydligt yngre än från tiden något före 2000 år före Kristus. I Finland, Österbotten, synas sådana namn — såsom jag i annat sammanhang hoppas kunna visa — ha bildats ännu i kristen tid.

Icke heller namnen på *-vin* 'betesmark' kan jag, vad deras huvudmassa angår, tillmäta den höga ålder — härkomst ända från stenåldern —, varom tidigare var fråga på tal om Sverge. Norrmannen M. Olsen anser — såsom ovan framhållits — att de norska *vin*-namnen ej vore äldre än från århundradena närmast före Kristi födelse, och äldre än så är knappt nog heller huvudmassan av de rikssvenska och finländska namnen. De sistnämnda äro f. ö. — såvitt man hittills lyckats uppdaga sådana — synnerligen få. Det osammansatta *Vin*, som är känt både från Norge och Sverge, föreligger, synes det mig, som släktnamn i sydfinländska personnamnet *Heikki Wina* 1402 i Virmo s:n, Eg. Finland (Åbo domkyrkas Svartbok). I samma landskap, Reso s:n, förekommer år 1422 och ännu i senare hälften av 1500-talet ett gårdnamn *Löytäne*, nu Löytäne. Det uppträder i jordeboken vid sidan av gårdnamnet *Upalinko* (1389 *Vpplinga*, 1398 *Vplinghe* o. s. v.), vilket hör till de förhistoriska inge-namnens grupp. Detta gårdnamn, som även anträffas å en del andra finska orter i södra Finland,[9] kan jämföras med norska gårdnamnet *Lauten* (fno. af *Lautyn*, a *Lautin* 1310, a *Lautini* 1331 o. s. v.), vilket i Norske Gaardnavne, Indledning s. 64, II: 312 tolkas som en bildning på *-vin* med nynorska substantivet *laut* f. som förra led. Det ovannämnda nynorska ordet *laut* f. betyder 'fördjupning i et landskap, liten dal', men även 'gräsgång'. Härmed sammanhänger östsvenska dialektordet *löta* (*löyto*) svf. 'smal och djup urholkning i allm.'. I fornsvenskan finnes ordet under formen *löt* f. med betydelsen 'mark, fält' (även i *fä-löt*), och i vår tid fortlever ordet mångenstädes, bl. a i Österbotten, som ängsnamn. Liksom i Norge och Sverge ha de med *-vin* sammansatta namnens efterled i Finland stympats till *-(e)ne*. Hit höra i Österbotten: mossnamnet *Vrängene* (uttal: *vränjini, -ine, -eni*) i Vörå (Mäkipää och Rökiö byars mark), eg. *Vrang-vin* 'Vrång-äng', samt ängs- och mossnamnet *Hällne* (skrivet *Helene*), eg. *Helg-vin* 'Helig äng', ett namn som syftar på ängens läge invid Heligåns källor[10], möjligtvis även bynamnen *Päntä ne* (eg. *Bändene?*) i Kauhajoki och *Höusne* i Pörtom.[11]

De nu nämnda finländska ortnamnen på förmodat *-vin* äro funna i trakter, som arkeologiskt sett höra till området för den

2

äldsta svenska bebyggelsen i landet. Från västra Nyland, Ingå, torde man vara berättigad att med H. Pipping i Nylänningen 1916 till denna namngrupp foga önamnet *Älgö* eller *Älgsjö* eller (1563) *Algö*. Namnet skrevs nämligen i äldre tid även *Ellifnsöö*, en form som kan återgå på ett ursprungligt *Elgvinsö*. Även i västra Nyland är den svenska bebyggelsen jämförelsevis gammal. Däremot synes det rätt osäkert, om — såsom Pipping a. o. förmodar — även ortnamnet *Mogenpört* (1422 *Monapyrtha*) i östra Nyland hör hit. *Mogen-* skulle återge ett *Mo-vin* 'betesmarken på mon'. Då arkeologien emellertid icke känner någon förhistorisk bebyggelse i östra Nyland, tillåter jag mig föreslå en sådan modifiering av Pippings tydning, att man ej nödgas operera med en förhistorisk namnled. Förra leden i fornformen *Mona-pyrtha* kan vara en gen. plur. med slutartikel av ordet *mo*. Samma namnstam uppträder med slutartikel i fornsv. ortnamnet in *Østra monum* (1349)[12], däri senare leden är en dat. sing., samt i det härmed sannolikt identiska bynamnet *Mono* (av **Monum*) i Österbotten, Munsala[13]. Som pluralform betraktad har *Mona-* talrika paralleller bland skandinaviska ortnamn. I det forna Norge förekommo plurala ortnamn såsom *Asar, Bergar, Lídir, Forsar, Móar, Myrar, Tveitar*, och dylika obestämda former ha i senare tid ofta antagit bestämd slutartikel, då de kommit att lyda *Aasan, Bergan, Lian, Fossan, Myran, Tveitan*[14]. Även bland Sverges ortnamn är bestämd form i pluralis en rätt vanlig företeelse; från ett enda härad i Älvsborgs län har jag antecknat namnen *Bergane, Bodane, Bottnane, Forsane, Hedane, Järane, Krokane, Lunnane, Norane, Rinnane, Risane, Tegane*. Sådana pluralformer kunna i likhet med det nyländska *Mona-* även användas som förra kompositionsled: jfr från samma härad namnen *Bottnanetjärnet, Bottnaneviken, Dalanetjärnet, Hedanehöjden, Järanekullen, Lianetjärn, Noraneälven* o. s. v. (se Sverges Ortnamn, Älvsborgs län, bd 19: 34, 42, 57, 64, 152, 153 o. s. v.). I det här ifrågavarande *Monapyrtha* sammanföll emellertid förra leden formellt med bestämda formen i sing. av fsv. adj. *moen* 'mogen': en förväxling av de bägge orden synes inträtt, varpå den bestämda formen *mona* i nysvensk tid ersatts med den obestämda formen *mo(g)en*, däri g:et är en senare utveckling[15]. Namnleden *-pyrtha*, *-pörte* är fsv. *pyrthe, pörte* av finska *pirtti*.

Ortnamnen på ordet *-hem* i betydelsen 'bygd', vilka ansetts ungefär samtidiga med dem på *-vin*, ha även de blott till ringa antal hittills anträffats i Finland. På Åland ha vi bynamnet *Öneem* 1326 (= **Öna-hem*) 'Önninge'[16]. De få finländska namn, som förmodats höra hit, äro icke alla fullt säkra. *Rinum* (1546, 1592 *Rinemby*) i Borgå socken synes vara ett *hem*-namn, men förleden är oklar. *Värnum*, bynamn i Esse (Österb.), kan jämföras med *Varnum* (förr *Varnema* = *Varn-hem*) i Värmland. Liksom det rikssvenska sockennamnet bildats på värmländska älvnamnet *Varnan*, innehåller det österbottniska bynamnet ett å- och gårdnamn *Värn*, *Värnå* å samma ort. Alldeles osäkert är mitt antagande, att ägonamnet *Sikimi* 1753 i Laihela (Österb.) skulle återge ett försvunnet gårdnamn *Sigim* av *Sig-hem* = 'sank bygd'[17]. Rätt tvivelaktigt synes även, om gårdnamnen *Eskilom*, *Gislom* och *Haddom* i östra Nyland (Pärnå-trakten) höra hit, såsom A. O. Freudenthal och med honom H. Pipping (Nyländningen 1916) förmodat. Namnen vore bildade på ordet *-hem* (vilket som senare led i skandinaviska ortnamn vanligen uppträder stympat till *-um*, *-om*) och ett föregående personnamn. Det förstnämnda skulle motsvara sockennamnet *Eskelhem* på Gottland, i forngottländsk runskrift *Yskilaim*. Den för *hem*-namnens vidkommande iakttagna regeln att i intet oomtvistligt fall innehålla ett personnamn vore således ej giltig på Gottland och i östra Nyland. De nyländska namnen äro påtagligen alla tre bildade på personnamn (*Eskil*, *Gisle*, *Hadde*), men då bebyggelsen i östra Nyland arkeologiskt sedd är jämförelsevis ung, finner jag ej särskild anledning att i dessa fall förutsätta *hem*-namn. Och en annan uppfattning av namnen är i varje händelse möjlig. De kunna tillhöra samma förkortade ortnamnstyp, som vi ha i sockennamnet *Mörskom* i östra Nyland, i fall detta med prof. O. F. Hultman får anses återgå på ett äldre *Mörk-skoghom*[18]. Från Sverge, Västerbotten[19], har jag antecknat namnen *Fierdom* (förr *Ffierdeby*), *Gerdom* (förr *Gierdeby*) och från Nyland sådana (redan av Saxén i Fi. fornm. för:s tidskr. XXI:3, s. 18 meddelade) växelformer som *Vikom*: *Vikeby* (1553), *Embom*: *Embebölle*, *Rudom*: *Rödabölle*. I alla dessa fall är *-om* den bekanta fornsvenska ändelsen för dat. plur. De ifrågavarande trenne gård- eller bynamnen *Eskilom*, *Gislom* och *Haddom* ansluta sig i själva verket

osökt till den för östra Nyland karaktäristiska typen av dativnamn på *-om*, vilken ensamt i den socken (Pärnå), inom vars forna område de tre här åsyftade byarna ligga, företrädes av icke mindre än 16 namn. Vid diskussionen av möjliga *hem*-namn i Finland synes man mig böra beakta även det faktum, att namn av denna typ äro sällsynta t. o. m i Uppland, vilket förhållande K. H. Karlsson i uppsatsen »Upplands ortnamn» (i Samlverket 'Uppland' s. 411) förklarar så, att ordet *hem* 'bygd' på grund av förändring i betydelsen redan var i utdöende såsom namngivningselement, då befolkningen i Uppland började bliva bofast.

Namnen på *-inge* äro talrika i Finland, men visa sig till större delen vara s. k. naturnamn av typen *Kumlinge* (Åland), *Helsinge* (Nyland), *Steninge* (Eg. Finl., Karuna). Dock finnas även härstamningsnamn, men de äro svåra att datera, enär typen, åtminstone i Österbotten, bevarat sin livskraft in i nyare tid. Jag erinrar om de bekanta österbottniska namnen *Bölingar* 'Böle-bor' (Närpes), *Harvungar* 'Harvström-bor', *Korsungar* 'Korsnäs-bor', *Töjbungar* 'Töibybor', *Vargungar* 'Vargö- l. Bärgöbor'. Ändelsen *-ing*, *-ung* har här fogats till en stympad form av ortnamnet, alldeles som det fornisländska *Skánungar* (= Skáneyingar) bildats på *Skánøy* eller ungefär som fornisl. *Siklingar* uppkommit av *Siggeirlingar*, *Veklingar* av *Vegeirlingar*[20].

Namn på *-stad* 'bostad' finnas i Eg. Finland, västra Nyland (intill Borgå socken i öster), i Satakunta samt i Österbotten, upp till Gamlakarleby inre älvdal (Kaustby) i norr[21]. Enär den förhistoriska bebyggelsen i Finland av allt att döma varit mycket gles och befolkningens av naturförhållandena betingade äldsta huvudnäringar, fiske och jakt, i högre grad gynnade uppkomsten av naturnamn än namn avseende fast bosättning, kan det ej förvåna, att även stad-namnstypen är jämförelsevis fåtaligt företrädd hos oss. Även här förskriva sig namnen dock från heden tid; detta se vi därav, att de personnamn, som ingå som led i desamma, alltid äro hedniska. Den period, varunder stadnamnen varit produktiva i Finland, kan dock ha varit mycket lång: Den sträckte sig sannolikt över hela vår järnålder, vilken, som vi veta, tog sin början flera århundraden före Kristi födelse[22] och varade intill tiden för kristendomens införande.

Även ortnamnen på *-land(a)* ha en del motsvarigheter i Finland, men dessa synas ha tillkommit i vitt olika tider. Här finnas å ena sidan urgamla namn som *Finland, Åland, Tavastland* och *Nyland*, å andra sidan de jämförelsevis unga österbottniska by- och gårdnamnen *Ängland, Österland, Lågland, Åland, Älgland*[23].

Om ens något enda av de få finländska namnen på *-tuna*[24] når ned till heden tid, är osäkert. I Österbotten synes ordet *tun* ha kvarlevat som appellativt dialektord ända in i nyare tid: i Vörå, Lålaksby finnes ännu i dag en åker benämnd *tungärd(a)* (*tunjäl*). I Nyland hör hit kapellnamnet *Snappertuna*, förr ett gårdnamn.

Liksom i Sverge och Skandinavien överhuvud ges det i vårt land ett icke alldeles obetydande antal svenska ortnamn, vilka synas bevara minnen om heden gudatro. Några viktigare betydelseklasser må här i korthet beröras.

Åskkulten har djupa rötter bland Europas folk, men ett språkligt uttryck för densamma, som vore gemensamt för flertalet av världsdelens indoeuropeiska stammar, saknas. Bland åskgudens många skiftande europeiska benämningar märkes det keltiska *Tanaros*, som är känt genom en i England funnen inskrift från andra århundradet (154 e. Kr.). Detta namn är formellt identiskt med den äldsta germanska formen för forntyskarnas *Donar* och fornskandinavernas *Tor*, och härav har man slutit att den galliske *Tanaros* och germanske *Thunaraz* ursprungligen tillhört ett sammanhängande kultområde, att den germanske *Tor* ytterst vore ett lån av kelterna från tiden för den förromerska järnåldern, då kelterna i kultur voro de givande, deras germanska grannar de mottagande. Åt öster och norr skulle denna kult utbrett sig så långsamt, att den fått fast fot i nordliga Norge, Trondelagen, först mot hedendomens slut[25]. Antagandet bekräftar sig i och med lapska lånordet *Hora galles* (av nord. Thor-karl), vilket av ljudformen att döma icke kan ha upptagits före vikingatiden[26]. Under sin vandring mot öster nådde namnet även Finlands och Östersjöprovinsernas svenska kusttrakter, från vilka det fann en lätt tillgänglig väg till de finska grannstammarna. Emellertid uppträder namnet även hos

dessa, såväl i ortnamn som annars, i en gestalt (*Tuori*), vilken är fornsvensk eller ännu yngre, i ingen händelse däremot äldre än från vikingatiden. Den urnordiska grundform *Thunaraz*, man under hänsyn till det forntyska *Thonar*, *Donar* och det anglosaksiska *Thunor* hittills någorlunda allmänt plägat förutsätta för de nordiska formerna, har, såsom jag redan i Germanisch-finnische Lehnwortstudien s. 20 framhållit, icke kvarlämnat ens ett spår bland de mycket talrika *Tor*-namnsbeläggen i finskan. Men då finskan uppvisar ett avsevärt antal andra mytologiska benämningar av svensk härkomst, vilka lånats under en delvis synnerligen gammal urnordisk period — den urnordiska tiden omfattar som bekant den språkliga utvecklingen ifrån äldsta tid allt intill c. 700 e. Kr. —, kan det anmärkta förhållandet med Tor-namnet knappt nog vara ren tillfällighet: det anger fastmer, att åskgudens dyrkan, som avsatt så utomordentligt talrika minnen i den germanska Nordens ortnamn, utvecklat sig till en folklig kult med större utbredning först jämförelsevis sent, måhända först under vikingatiden, då Tor tillika med Fröj även uppträder som fruktbarhetsgud. Denna slutsats styrkes indirekt genom ortnamnen i nordliga Norge, där denna kult, såsom här redan antytts, likaledes visat sig vara jämförelsevis ung. De av Hj. Lindroth i Namn och bygd 1916, s. 161 ff. samt 1917, s. 21 f. häremot gjorda invändningarna äro ohållbara. L. torde ha rätt däri, att Thor-namnets urnordiska form bör ansättas 2-stavig: *Thunraz*, icke 3-stavig (*Thunaraz*), såsom härförinnan för det mesta skett[27]. Men hans ur denna grundform dragna slutsats beträffande åldern hos det finska *Tuori*-namnet är förhastad. Finska *Tuori* och lapska *Hora* kunna lika litet förklaras ur ett urnordiskt *Thunra-* som ur ett urnordiskt *Thunara*. Formen *Thunra-* skulle i finskt uttal lika ofelbart givit en 3-stavig form *Tunira*, som svenska ordet *hamn* givit fi. *hamina*, ordet *marknad* givit fi. *markkinat* och ordet *holk* givit fi. *hulikka*. Bland de finska Tor-beläggen finnes fortfarande icke ett enda, som kunde återföras på en urnordisk grundform. Denna uppfattning av Torskultens ålder i Sverge och särskilt på östsvensk botten motsäges ingalunda, såsom Lindroth förmenar, av ett sådant ortnamn som *Tosarby* (*Torsal-*) på Åland, ifall namnet, som mig synes troligt, vore en sammansättning på gudanamnet

Tor och ett nordiskt ord motsvarnde gotiska *alhs* 'tempel'[28]. Om än detta ord skulle varit sällsynt eller t. o. m. utdött i Norden redan vid den fornnordiska litteraturepokens början, kan det mycket väl ha fortlevat ännu under vikingatiden å ett så avlägset bosättningsområde som Åland.

Om den nordiska Torskulten sålunda först i jämförelsevis sen tid blivit allmänt folklig, beror detta måhända därpå, att den föregåtts av någon annan form av åskdyrkan. I mitt här tidigare citerade arbete »Germanisch-finnische Lehnwortstudien» har jag i en del finska lånord och förstenade östsvenska dialektord trott mig finna positiva hållpunkter för vad andra forskare blott a priori trott sig kunna förmoda, att nämligen östgermanernas och de östliga nordgermanernas äldste åskgudom ej hetat *Thun(a)raz-Thor* utan varit en motsvarighet till den fornvästnordiske *Fjorgynn*, vars maka *Fjorgyn* i Ä. Eddan nämnes Tors moder. Namnet motsvarar litauernas *perkunas* 'åskgud' och 'åska', letternas *perkuns, perkunis*, fornpreussarnes *percunis* 'åska'. I denna baltiska ordgrupp har W. Thomsen i sitt stora arbete »Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog» velat söka urkällan för de finska lånorden *perkele, perkule, piru* 'djävulen', estniska *pergel, pörgel* ds. och estn. *pörgu* 'helvete'. Lapska *bærgalak, pærkal* 'djävul' äro lån från finskan. Från litauisk-lettiskt språkområde härstamma emellertid med säkerhet blott mordvinska *pirgine, purgine* 'åska' och estn. *perkuninol'* 'åskvigg'. I fråga om estn. *pörgu* 'helvete' och den finländska ordfamiljen finner jag däremot den påstådda baltiska (litauiska) härkomsten mer än osannolik. Först och främst uppvisar ordgruppen å baltiskt område blott den primitiva betydelsen 'åska', åskgud', ej den härledda betydelse av 'djävul', som kännetecknar de finska beläggen, och vidare är det knappt nog en tillfällighet, att det finska ordet å östersjöfinskt område är begränsat till *en enda* munart, estniskan. Även finska varianten *perhana* 'djävul' med sitt *h* förklaras lättare ur en germansk form än ur en baltisk. Och slutligen ännu. Den av mig givna förklaringen äger det vid all etymologisk forskning synnerligen beaktansvärda företrädet att närmast grunda sig på inhemskt och samtidigt härmed fullt synonymt ordmaterial. I frågan om de finska ordformernas härledning ur det

urgermanska och urnordiska *ferhuniz* hänvisar jag till mitt ovan omnämnda arbete.

Med det nämnda fornvästnordiska gudanamnparet *Fjorgynn—Fjorgyn* kan jag ej undgå att ställa följande finländska och östsvenska ord och uttryck i förbindelse: *fargen* (*farrgen*, *farrdjin*, *farrjin*) 'hin onde' i Nyland och Gammalsvenskby (Ryssland), *anfärga*, *anfirga* fan l. fän l. fänin a. = 'fan anamma' i Nyland. Prefixet i sammansättningarna *anfärga*, *anfirga* beror på anslutning till kraftuttryck såsom *anamma! anfäkta!* o. dyl. Sedan sambandet med det ursprungliga gudanamnet gått förlorat för språkmedvetandet och ordet övergått till svordom, kunde stamstavelsen med lätthet undergå allehanda ombildningar. Så kan formen *fargen* tänkas omgestaltat efter ordet *vargulfr*, *varulv:* jfr sv. dial. (Västerbotten) *farul'n* m., best. form, 'djävulen', i Finland *vargadi* adj. 'förbannad'. Hj. Lindroths försök i Namn och bygd 1917, s. 23 att i anslutning till Vendell (i Ordbok över de östsvenska dialekterna) förklara sagda östsvenska uttryck ur fornvästnordiska verben *farga*, *fergia* 'behandla noget saa ilde, at det tager skade derav' etc. finner jag misslyckat, ty det *kan* icke vara en tillfällighet att dessa fornvästnordiska ord sakna motsvarigheter ej blott i Finland och i östsvenskan utan, så vitt man vet, å hela det vidsträckta östnordiska språkområdet överhuvud. Vore de ifrågavarande östsvenska kraftorden verkligen de unga nybildningar, Lindroth vill se i dem, borde man kunna vänta sig deras grundord fortleva om ej på östsvensk botten så dock någonstädes på svensk språkmark. Verben *farga fergia* synas vara utpräglat västnordiska dialektord. Det av Lindroth jämförda bairiska verbet *fergeln* 'nicht ablassen, ihn mit Fragen, Bitten, Anreizungen, Verdrüsslichkeiten zu belästigen' hör givetvis icke hit: det är ett vanligt *l*-intensivum till fornhögtyska och fornsaksiska verbet *fergon* 'fordra, bedja', vilket är rotbesläktat med ordet *fråga*, *fragen*[29].

Det fornvästnordiska gudanamnet har f. ö., såsom jag redan i Germanisch-finnische Lehnwortstudien s. 22 framhallit, lämnat spår efter sig även i en nutida västsvensk (l. östnorsk) dialekt, i det bohuslänska *faryn*, *förryn*, *föryn* 'besynnerligt ting, vidunder' av år 1759 (Rietz, Sv. dialektlexikon s. 131),

med samma betydelseutveckling som vi ha i fornbulgariska *divu*, *divo* 'under', *divinu* 'underbar', eg. 'gudomlig'. Härför tyckes Lindroth ej ha funnit annan förklaring. Att forngermanska gudanamn i avnött form och i ofta starkt förvanskad betydelse — de ha ej sällan övergått till djävulsbeteckningar — fortlevat in i nyare tid, därpå ges det som bekant även andra exempel. Om den svenske åskguden erinra oss ännu de avbleknade uttrycken *toren går*, *kör*, *bullrar*, *torgubben* o. s. v. I ett bekant fornsaksiskt doplöfte från 9:de århundradet identifieras de gamla gudarna *Thunar*, *Wôden* och *Saxnôt* med djävlar[30], och en fornhögtysk välsignelseformel betecknar en mäktig jätte vid namn *Doner* som djävulens son, den där fördrives av Adams son Christus[31]. I Tyskland uppträder även gamle *Wodan* nu mångenstädes i djävulsgestalt. Hans namn kvarlever i sådana delvis starkt ombildade dialektformer som *Wode, Waud, Waur, Wutan, Wute, Guet, Muet, Oen, Foen, Noen*[32]. Att gudanamnet *Fjorgyn* i förvanskad gestalt skulle fortleva i en vrå av det avlägsna östsvenska språkområdet, för vilket en stark arkaism är ett kännetecknande drag, borde därför ej innebära någon större överraskning. Hittills ha de ifrågavarande uttrycken i Finland ej anträffats utanför Nyland, och då saknar det ej sitt intresse, att ordet *fargen* 'hin onde' antecknats även från Gammalsvenskby, en ort som först i nyare tid (1781) är koloniserad från det mittemot Nylands sydspets (Hangöudd) belägna Dagö. Att ordgruppen i fråga tidigare varit allmänt östsvensk, framgår emellertid av de ovan nämnda finsk-estniska djävulsuttrycken. Dessa äro i allo synonyma med de östsvenska. Den hos motsvarande baltiska (litauisk-lettiska) ord bevarade primitiva betydelsen av 'åska, åskgud' är främmande såväl för finnar som östsvenskar.

Då gudanamnet *Tor* såväl i Skandinavien som i Finland ännu i dag låter spåra sig i talrika ortnamn, borde man kunna vänta sig någon onomatologisk erinran även om den väsensbesläktade *Fjorgyn*, om nu denne gudom, såsom här antagits, ej är en fornvästnordisk diktarskapelse utan en gång verkligen åtnjutit folklig dyrkan. Sådana namnminnen ha emellertid ej uppdagats i Skandinavien, i trots av att den nyare mytologiska namnforskningen framförallt just här har att anteckna en hel följd av de viktigaste upptäckter. I Germanisch-finn. Lehn-

wortstudien s. 21, not 4 framställde jag en första tveksam förslagsmening i denna riktning. Den ifrågavarande ordstammen *fergunja* antogs ingå, utom i de finländska bärgnamnen *Pirunvuori* och *Pirjen-vuori*, i de rikssvenska sjönamnen *Färgaren* (Kalmar län) och *Färgen* (Småland) samt i rikssvenska sockennamnet *Färgelanda*, 1403 *Firghelanda* (Västergötland). Senare har jag funnit, att dessa samma namn i verket Sverges ortnamn, Älvsborgs län, bd 8: 270 ansetts bildade på ett f. ö. ouppvisat fornsvenskt ord *firgi* (neutr.) 'skogigt bärg', som väl då vore en *ja*-avledning till ett ord motsvarande medelhögtyska *fereh* 'ek' och avlägset besläktat med svenska ordet *fura*. Men då det är alldeles ovisst, om ett fornsvenskt ord *firgi* med sagda betydelse överhuvud existerat, bör denna hypotes, hälst som ett sådant ord ej heller uppvisats från annat germanskt språkområde, träda tillbaka för den av mig framställda, som vilar på fastare mark. Namnen i fråga kunna tänkas bildade antingen på gudanamnet *Fergunja-* (*Fjorgynn*) eller också direkt på det till grund liggande appellativa ordet, vilket äger motsvarigheter i gotiska *fairguni* (läs *färguni*) 'bärg', i det blott i sammansättningar uppvisade anglosaksiska *fiergen-* (*firgen-*, *fyrgen-*) med samma betydelse samt i forntyska bärgnamnet *Virgunna* 'Erzgebirge'. Åskguden *Fergunja* (*Fjorgynn*) är sålunda blott en personifiering av bärget, en bärggud. Denna uppfattning, som uttalats redan av J. Grimm i Deutsche Grammatik 2:175, 453 och senare t. ex. av E. H. Meyer i Mythologie der Germanen s. 349, där gudens maka nämnes »die Bergfrau Fjörgyn», kunde vad betydelseutvecklingen 'bärg' > 'bärggud' vidkommer stödas med många paralleller. Här må blott erinras därom, att Europas förhistoriska folk i allmänhet förlagt sin åskkult till bärg och höjder; därom vittna namn såsom *Donnershauk* i Thüringerwald (*-hauk* = 'hög'), *Thuneresberg* c. 1100 i Westfalen, *Donnerberg* i Renprovinsen, *Donnersberg* i Bayern och Böhmen, *Thorshughle* 1334 vid Uppsala, *Torshögen* i Närke, *Torsberg* flerstädes i Sverge och många andra[33].

Om de ovannämnda rikssvenska sjönamnen *Färgen* och *Färgaren* samt ortnamnet *Färgelanda* (*Firghelanda*) verkligen höra till denna namngrupp, kunna de dock icke återföras på den ordstam *Fergunja-* (med *e* i stamstavelsen), som föreligger i

fornvästnordiska gudanamnet *Fjorgynn.* De förutsätta en därmed jämsides gående grundform *Firgunja-*, som även föreligger i det nämnda forntyska *Virgunnia.* Men å nordisk språkbotten kan denna form blott förklaras som resultatet av en kompromiss mellan det *Fergunja-* vi ha i fornnorska *Fjorgynn* och en stamform *Firginja-* med suffixet *-inja*[34], eller ock som forntyskt (resp. fornsaksiskt) lånord[35]. Sjönamnet *Färgen* kan lika gott härledas ur *Firgunja-* som ur *Firginja-*; nysvenska suffixet *-en* är i vartdera fallet en försvagningsprodukt, liksom *-en* i det anglosaksiska *fiergen-*. Sjönamnet *Färgaren* är, i fall även det hör hit, ombildat efter de talrika svenska sjönamnen på *-are* (Mälaren o. a.). En nordisk stamform *firgunja-* skulle även förklara stamvokalen i finska kortformen *piru* 'fan' (av en nom. sing. *pirku*, jfr finska *Turku* 'Åbo': gen. sing. *Turun*, elativus *Turusta* o. s. v.). I finska *Pirun-vuori* 'Piru-berget' och *Pirjen-vuori* 'Pirki-berget' påminna förra lederna starkt om germanska bärgnamnet *Fergunja-*, *Firgunja-*[36].

Om mitt antagande att finnarnas *perkule(s)*, *perkele* 'djävul' återger ett germanskt *ferguniz* är riktigt, har det finska lånet, av ljudformen att döma, skett under äldre järnåldern och i ingen händelse senare än c. 700 e. Kr., vid den s. k. urnordiska tidens utgång. Men redan länge därförinnan måste även de östliga nordgermanerna ha kännt en annan åskgudom, Tor, för vilken Fjorgyn så småningom fått träda tillbaka

Tor dyrkades, såsom här redan antytts, i Sverge under vikingatiden även som fruktbarhetsgud. Adam av Bremen säger om honom uttryckligen: *Thor præsidet in ære, qui tonitrus et fulmina ventos imbresque serena et fruges gubernat*, och han låter svenskarne offra till honom *si pestis et fames imminet.* Hans andliga frändskap med *Fröj*, den egentlige åringsguden, framlyser även i ortnamnen, bl. a. i den österbottniska önamnskonstellationen *Torsö* och *Fröjsö* i närheten av Nykarleby. Fruktbarhetskulten var av allt att döma den utdöende hedendomens allmännaste form av gudadyrkan, och spåren av den roll den spelat i folkets liv äro talrika i Sverge liksom i Skandinavien överhuvud. I Finland inskränka sig de med gudanamnet *Fröj* sammansatta ortnamnen emellertid till det ovannämnda öster-

bottniska. Om denne gudom, som i urnordisk tid kallades *Frawia-*, erinrar dessutom mahända ett finskt lånord: *ravia, rapia,* vilket betyder dels 'riklig, full, svällande' (t. ex. om en med spannmal fylld säck), dels även (som attribut till ordet *mies* = man) 'stolt, hög'. I förra betydelsen kan ordet jämföras med namnet på forntyska fruktbarhetsgudinnan *Volla* (jfr adj. *foll* 'full'), egentligen 'den yppiga'[37], i den senare med gotiska ordet *frauja* 'herre', vilket bl. a. användes om den kristne Guden och är en motsvarighet till fornnordiska gudanamnet *Freyr.* En intressant parallell till sistsagda gudanamn är lapparnes *Storjunkare* ('Storherre'), varmed de avsågo nordbornas fruktbarhetsgud.

Såväl i Norge som i Danmark och Sverge ges det dessutom en del gruppvis uppträdande ortnamn, som hänvisa på dyrkan av ett par av fruktbarhetsgud och fruktbarhetsgudinna. Invid de nyss nämnda öarna Torsö och Fröjsö i Nykarleby skärgård ligger en grupp holmar som benämnas *Brudholmarna.* Den 'brud' här avses företräder måhända de gamla svearnes åringsgudinna[38]. I Eddan bär *Fröja,* som i den forniśländska gudaläran är Fröjs syster, binamnet *Vanabrud,* d. ä. 'vanernas brud', och gudinnan Skade kallas 'gudarnas strålande brud'. De allra flesta av de långt ifrån fåtaliga skärgårdsnamnen på *Brud-* (finska *Morsius-*) i såväl Österbotten som sydvästra och södra Finland torde ytterst vila på mytiskt underlag, men varje enskild så benämnd holme har icke varit en kultplats: det ursprungligen mytiska motivet verkade länge efter det dess innebörd fördunklats som produktiv namnbildningsprincip.

Makan i detta fruktbarhetsgudapar, Eddans och den finländska skärgårdens 'brud', går i mellersta Sverge och främst i Uppland även under namnet *Härn,* vilket dock hittills blott anträffats som främre led i ortnamn: *Härnevi* och möjligtvis några andra[39]. Det av Hj. Lindroth i Namn och bygd 1915 (»Härnevi, ett bidrag till frågan om beröringen mellan svensk och finsk mytologi») gjorda försöket att tolka det ifrågavarande *Härnevi* helt annorlunda är — såsom även H. Pipping i Studier i nordisk filologi 8:16, not 2 anmärker — påtagligen förfelat[40]. Av ett betydande intresse för frågan vore kapellnamnet *Karuna* i Sagu (Eg. Finl.), om man med H. Pipping i Nylänningen 1916, s. 4 finge tyda detta som ett äldre finskt *Karuina* av urnordiskt

Harwina, den sannolika grundformen för det ifrågavarande gudinnenamnet *Härn* (fornisl. *Hörn*), eg. 'lingudinnan'. Det förutsatta finska mellanstadiet *Karuina* (med *ui*-diftong), varur formen *Karuna* kan vara en regelrätt dialektisk utveckling, har emellertid hittills icke uppvisats bland namnets äldre belägg, men om denna felande länk i beviskedjan bleve funnen, skulle detta bekräfta antagandet, att gudinnan Fröja även på urnordiskt-svensk språkbotten engång burit binamnet *Harwina*[41].

I Skandinavien förekom vid sidan av åsk- och fruktbarhetskult även en, särskilt under vikingatiden, i vissa viktigare befolkningscentra högt utvecklad Odenskult, men i Finland har denna veterligen ej kvarlämnat annat fullt otvetydigt minne än namnet *Ödensön* i Ekenäs skärgård. I den nära belägna estländska skärgården finnes ön *Odensholm*.

De mytologiska ortnamnen i Finland omfatta vidare en liten grupp av namn på fornnordiskt *vi-* 'helgedom': *Viborg* i östra Finland, *Visborg* i Nyland (Pojo), *Visas*, by i Österbotten (Malaks) samt de förfinskade formerna *Viiainen* (1541 *Wiasby*), *Viiala* (1410, 1477, 1555) i olika delar av Eg. Finland, Satakunta och Tavastland. Hit höra möjligen även *Vias-vesi* och *Vias-vuori* i Satakunta (Harjavalta resp. Björneborg): i dessa ortnamn kan förleden återge en urnordisk genetiv i sing. av det ifrågavarande *vi*[42], och namnen skulle då motsvara norska *Vévatn* (Tysnesöen) resp. jylländska *Viborg*, ursprungligen *Viberg*. Dessa finländska *Vis-*, *Via*-namn äro, sålunda fattade, paralleller till ett antal rikssvenska ortnamn *Vi*, *Via*, vilka H. Hildebrand i Sverges medeltid, bd 3 (s. 7 ff.) hänfört till ifrågavarande mytologiska namnkategori. I fråga om de rikssvenska namnen anmärkte jag dock redan i mina 'Österbottniska ortnamn I' (Helsingfors 1906), s. 55, noten, att något enskilt av dem kunde innehålla fsv. *vidher* 'träd', och en antydan härom uttalade jag även i Finsk tidskrift 1912, sept. h., s. 172[43]. Denna aprioristiska förmodan av mig bekräftar Hj. Lindroth i Namn och bygd 1917, s. 30: åtminstone tre närkiska *Via* påvisas i äldre tid ha haft formen *Vid(h)a*. Men hans därur dragna slutsats, att även de finländska namnen ifråga eventuellt kunde återföras på en grundform med ursprungligt *d(h)* i inljudet är falsk och härrör ur den bristande sakkunskap, som i allmänhet kännetecknar denne

författares uttalanden i finländska namnfrågor. Vad *Via*-formerna angår, är möjligheten av ett *d*-bortfall utesluten, om man tager nödig hänsyn till finsk och finlandssvensk ljudutveckling, och i *Vis*-namnen gåve förleden ingen rimlig mening med Lindroths tolkning.

Ett annat östsvenskt uttryck för begreppet 'offerplats' är det som senare kompositionsled i vissa ortnamn uppträdande -*al*(*a*), motsvarande gotiska ordet *alhs* 'tempel'. Det åländska *Tosarby* berördes ovan. I Germanisch-finnische Lehnwortstudien, s. 53, har jag hit även hänfört åländska sockennamnet *Jomala*, vilket torde betytt ungefär 'helgedomen på höjden', i god saklig överensstämmelse med den forna och nutida kyrkoplatsens läge. Förra leden kan motsvara gotiska subst. *hiuhma* 'hög' och vara nära släkt med ett i finska ortnamn (*Kuhmois*, *Kuhmoniemi*, *Kumo*) ingående synonymt urnordiskt *huhmo*. Ett eljes visserligen ouppvisat fornsvenskt ord *hjome* = got. *hiuhma* kan tänkas ingå i de uppländska ortnamnen *Jom* och *Jumkil*. Antagandet motsäges icke därav, att *hj*- i uppländskan med all säkerhet varit bevarat ända fram på 1600-talet[44]. Detta faktum hindrar ej min sammanställning, ty i *Jom*, *Jum*- kan det ordbegynnande *h*-ljudet redan i namnets urnordiska form *hiuhmha* genom »dissimilation» bortfallit.

Ett enligt min mening någorlunda säkert finländskt ortnamn på -*al* föreligger i nyländska sockennamnet *Tenala*, varom se min framställning i Svenska litteratursällskapets förhandl. o. upps. 27, s. 134 och Germ.-finn. Lehnwortst. s. 54 ävensom O. F. Hultman i Svenska Folkskolans vänners kalender 1916, s. 25. Namnet *Fasarby* i Pärnå (ö. Nyl.) hör väl däremot ej hit[45]. Det skrives så redan år 1561, vadan skrivformen *Fadersalby* av år 1564 väl utgått från ett *Fadersarvaby*, som då vore ett av de icke alldeles fåtaliga nyländska *arva*-namnen[46]. Som främre led kunde ordet i fråga ingå i *Alhoff* 1571 (nu Alhov) i Snappertuna, v. Nyland[47], men intet synes hindra att här förelåge trädnamnet *al*. Önamnet *Älgö* eller *Älgsjö* i Ingå (se ovan), förut dels *Ellifnsöö*, dels *Algö* 1563, kan som främre led innehålla en vid sidan av *al* 'tempel' gående gammal växelform *alg*- eller *älg*-[48]; dock kunde man väl även tänka sig här djurnamnet *älg* 'alces' eller östsvenska dial. *alg* 'sälhanne'.

Vid en återblick på ovan berörda svenska ortnamnsklasser i Finland finna vi först och främst, att här ej ges någon enda nordisk namntyp, som med full säkerhet kunde återföras till tiden *före* Kristi födelse. Ty även om de allra äldsta typerna av egentliga bebyggelsenamn, *vin-* och *hem*-namnen, även hos oss börjat att användas någon tid före Kristus, måhända redan under bronsåldern, som når upp till inemot mitten av sista årtusendet före Kr., så har perioden, varunder sådana kunnat nybildas, varat måhända inemot halft annat årtusende. Även de mytologiska ortnamnen hänvisa i största allmänhet blott till heden tid, men tillåta ingen närmare fixering av perioden för deras tillkomst. Av antalet enskilda namn och utbredningsområdet framgår dock, att namnen på *al* — de få som kunna anses någorlunda säkra — äro äldre än de på *vi*. Påfallande är vid jämförelse med skandinaviskt namnskick, att av de östsvenska namnen i fråga blott ett enda, det åländska *Torsalby* (*Tosarby*), förbinder sig med ett gudanamn som förled. De övriga syfta liksom namnen på *vi* blott på offerplatser i största allmänhet, ange blott ett allmänbegrepp av heligt ställe. Kultnamn av denna primitiva typ äro kännetecknande även för andra sparsamt befolkade delar av Norden, t. ex. Jylland och Norrland[49].

Säkrare äro de kronologiska hållpunkter, vilka erbjudas oss i de icke fåtaliga svenska ortnamn, som redan i urnordisk tid — den tid som slutar vidpass 700 år e. Kr. — blivit av finnarna upptagna och som i sin förfinskade gestalt ofta alldeles oförändrade bevarats till våra dagar. Den nyare germansk-finska lånordsforskningen har lyckats uppdaga ett icke oansenligt antal sådana ortnamn i vårt land[50] och genom dem har med en till visshet gränsande sannolikhet kunnat fastslås, att ett folk av samma germanska stam som de nutida östsvenskarna byggt och bott i landet — i dess västra och sydvästra delar — åtminstone redan några århundraden före vår tidräkning. Av intresse är att det språkligt sett allra äldsta av dessa namn — sockennamnet *Teuva* (= svenska Östermark) — tillhör en så nordlig landsdel som Syd-Österbotten, och att ett flertal andra ortnamn, som ej kunna ha uppkommit mycket senare än kring Kristi födelse — bynamnen *Alpua* och *Ullava* i Nord-Österbotten, sockennamnen

Kauhava och *Kauhajoki* i mellersta resp. Syd-Österbotten —, äro egnade att styrka denna slutsats. Att denna äldsta germanska bebyggelse i vårt land även omfattade landskapen Satakunta och Egentliga Finland, veta vi genom arkeologien, och urgamla ortnamn som t. ex. *Satakunta* och *Kumå* i Satakunta, *Paaskunta* och *Teijo*-Tykö i Eg. Finl. bekräfta antagandet. En del av dessa våra äldsta urnordisk-finska ortnamn anspelar på urgammal germansk folktro. Det ovannämnda *Teijo* (= Tykö) är bildat på en senast vid tiden kring Kristi födelse använd form av fornvästnordiska gudanamnet *Tyr*, som motsvarar ett äldre svenskt *Ti-* i ordet *tisdag*. Härmed avsågs urgermanernas gamla himmelgud, en parallell till grekernas Zeus och romarnes Jupiter. Samme gudom bar i äldsta tid ett binamn, som föreligger stelnat i finska lånordet *tenho* 'trolldom' och som bl. a. ligger till grund för ortnamnet *Tenhola*, vilket finnarna använda om Tenala socken i Nyland.

Betraktade från enbart språklig synpunkt kunna de äldsta bland sagda urnordisk-finska ortnamn, att döma av de germanska namnformerna, icke vara yngre än från tiden c. 500—300 *före* resp. c. 200 *efter* Kristi födelse. Men väl kunna de vara äldre. Sammanställas namnen med de upplysningar vi äga om orternas i fråga fyndförhållanden, synes även från bebyggelsehistorisk synpunkt så kunna vara fallet. Namnen *Teuva*, *Kauhajoki* och *Kauhava* äro sålunda förbundna med stenåldersminnen, namnen *Satakunta*, *Kumå* och *Teijo*-Tykö såväl med stenålders- som bronsåldersminnen: de så benämnda orterna ligga alla inom eller i omedelbar närhet av viktiga fyndcentra från sagda kulturperioder. Till bronsåldern för oss — för att ännu nämna ett viktigare exempel — med stor sannolikhet även sockennamnet *Laihia* (sv. Laihela) i Syd-Österbotten. Orten är känd för sina viktiga bronsåldersfynd. Finska namnformen *Laihia* återger regelrätt ett urnordiskt *Laizia* och torde vara ett germanskt fjärd- eller ånamn (= Lervik resp. Lerå). Språkligt sedd kan den urnordisk-finska namnformen ej vara yngre än något århundrade *efter* Kristus, men väl kan den — i likhet med Teuva-, Kauhajoki-, Kauhava- och Teijo-Tykö-namnen — vara äldre.

* *
*

En viktig sida av ortnamnens betydelse som förhistoriska och historiska minnesmärken har här ännu ej berörts. Denna är den beviskraft de kunna anses äga i frågor som röra folkinflyttning och kolonisation, framför allt med hänsyn till möjligheten att bestämma inflyttningens utgångspunkt. Utvandrare röja som bekant ofta en omisskännlig benägenhet att å nyförvärvad mark omplantera sin hembygds ortnamn. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av namnskicket i de talrika nordiska kolonier, vilka tillkommo under vikingatiden: Island, Färöarna, England, Skottland och Normandiet. Om vi t. ex. ej genom historiens vittnesbörd visste, att nordmännen under c. 3 århundraden (800—1100) i stora flockar strömmade in i England och där bildade talrika nybyggen, så skulle dock — yttrar prof. Erik Björkman, den utmärkte kännaren av skandinaviskt namnskick i England, i Nordisk tidskrift 1911 — en blick på Englands karta och ett studium av dess ortnamn lätteligen kunna övertyga oss om detta förhållande. Dessa namn ge oss direkta upplysningar om de nordiska nybyggenas belägenhet, vittna för oss var vi ha att söka nordmännens främsta stamhåll, ja förtälja för oss även om de nordiska nybyggarnas *härstamning*, i det de säga oss, från vilka delar av den skandinaviska Norden de olika trakterna befolkades.

Ej mindre lärorikt är det nordiska namnskicket i Normandiet. Om dettas beskaffenhet äro vi jämförelsevis väl underrättade tack vare en år 1911 i anledning av den då firade norrmanniska tusenårsfesten publicerad undersökning av dansken J. Jakobsen i »Danske Studier». Var det mest danskar eller mest norrmän som under vikingatiden, från och med mitten av 9:de århundradet, bosatte sig i Normandiet och var vikingahövdingen Rolf (sagornas Gånge-Rolf) dansk eller norrman? Det är detta spörsmål diskussionen rör sig kring. Nu visar sig först och främst, att de normanniska personnamnen av nordisk härkomst, vare sig de uppträda i ortnamn eller utanför ortnamnen, äro samma korta osammansatta namn, som anträffas å danska runinskrifter från samma period. Men ej blott personnamnen utan även ett flertal allmänna ortnamnbildande ord tyda på samma sakförhållande: att den skandinaviska bosättningen i Normandiet väsentligen utgått från Danmark.

För spörsmålet om den svenska bosättningen i Finland och dess förmodade urhem på andra sidan Östersjön är den bevisföring, som förebragts angående de skandinaviska vikingakolonierna i väster självfallet av betydelse. En jämförelse är då närmast påkallad med namnförhållandena i norra Sverge, Norrland, dit det ju åtminstone i historisk litteratur redan är traditionellt att förlägga den östsvenska stammens vagga. Denna jämförelse kräver emellertid, för att kunna leda till bindande resultat, en noggrann kännedom av de bägge bebyggelseområdenas namnskick, och på forskningens nuvarande ståndpunkt äro förutsättningarna härför icke ännu för handen i den omfattning man önskade sig. Men då särskilt Norrland vad dess ortnamn angår ändock torde höra till de bättre kända landsdelarna i Sverge[51], äro några antydningar i ämnet redan nu möjliga.

Det nordligaste svenska landskapet, Västerbotten, vars sydgräns ligger ungefär på samma breddgrad som Umeå och Gamlakarleby, erbjuder — må det genast utsägas — inga märkligare positiva hallpunkter för en jämförelse. Att särskilt framhållas förtjänar ett antal västerbottniska sammansatta sjönamn på -*vatten* (inalles 9 namn från medlet av 1500-talet),[52] ty denna typ är jämförelsevis talrikt företrädd även i mellersta Österbotten, från Vasa skärgård i söder upp till Teerijärvi i norr (med inalles ett 30-tal namn), medan den blott i ett par fall hittills blivit uppvisad från sydligare svenska bygder i Finland. Men typen i fråga kan ej sägas vara karaktäristisk för Norrland; den förekommer även i mellersta och södra Sverge, i synnerligen talrika fall t. ex. i Älvsborgslän[53]. I Västerbotten saknas däremot helt och hållet ortnamn sammansatta med hedniska gudanamn, såsom *Tor* och *Fröj*, namn vilka kunnat uppvisas från så nordlig del av Österbotten som Nykarleby skärgård. Å andra sidan finnes i Västerbotten ett anmärkningsvärt stort antal (inalles 38) *mark*-namn, de allra flesta sammansatta med ett personnamn, medan motsvarande namn i Österbotten äro jämförelsevis få och i intet enda fall förbundna med personnamn[54]. Västerbotten kännetecknas vidare bl. a. av ett mycket stort antal sammansatta namn på -*by* (inalles 47 år 1543), och något mindre än hälften av dessa äro bildade med personnamn som främre led. I Österbotten så gott som saknas denna personnamn innehål-

lande typ av *by*-namnen; *Rangsby* i Närpes är i sitt slag ensamstående. Namnskicket i Västerbotten och Österbotten talar alltså, åtminstone av nu berörda namntyper att döma, icke om något närmare bebyggelsehistoriskt samband mellan dessa landskap.

Den äldsta bygden i Österbotten, Kyro älvdal, ligger mitt emot Ångermanland i Sverge. Förra leden i detta namn, *Ånger-*, motsvarar fornsvenska *anger* och fornvästnordiska *angr* m., vilket sannolikt betytt 'trång vik', men blott uppvisats i ortnamn. Ordet ingår även i andra norrländska ortnamn, såsom i bebyggelsenamnen *Lövånger*, *Hersånger* och *Kråkånger* i Västerbotten, *Ullånger* i Ångermanland, *Häggdånger* och *Silånger* i Medelpad, *Enånger*, *Harmånger*, *Lönnånger*, *Njutånger* i Hälsingland. Hela denna namntyp är — trots att trånga vikar nog även finnas å Finlands väst- och sydkuster — okänd ej blott i Österbotten utan även i Satakunda och Egentliga Finland. Endast i Nyland, Ingå, skall ett sannolikt hithörande namn, ett sund benämnt *Ångern*, anträffas.

Sydligaste delen av Österbotten ligger mitt emot Medelpad i Sverge. Detta namn betyder 'landet mellan ådalarna'[55]. Efterleden *pad* 'väg, ådal' är känd i Finland från Österbotten (Mustasaari), Satakunta, Egentliga Finland, Nyland och Tavastland[56], men ortnamnen i sagda rikssvenska landskap och Finland förete f. ö. inga mera i ögonen fallande beröringspunkter.

Mitt emot Satakunta ha vi Hälsingland. De jämförelsevis talrika *hälsinge*-namnen i Finland kunna vid närmare granskning knappast anses bevisa direkt inflyttning från Hälsingland. Utom de nyländska *Helsinge* och *Helsingfors* ha vi bynamnet *Helsinge—Helsinki* (1555 *Helsingaby*) i Eg. Finland, Töfsala, ett bynamn *Hälsingby* i Mustasaari och vid Torneå, ett gårdnamn *Hälsing* i Mustasaari, Vörå och Munsala. Men därjämte har namnet i Österbotten förbundit sig med benämningar för allehanda obetydliga lokaliteter i skärgården, såsom *Hälsingbäcken* *Hälsinggrynnan*, *Hälsingholmen*, *Hälsingkallen*, *Hälsingön*. Namnet har av allt att döma i Finland varit i självständigt bruk vid ortnamnsbildning[57], såsom fallet även varit i Syd-Skandinavien, där vi ha sjönamnet *Hälsingen* i Älvsborgs län (se Ortn. i Älvsborgslän 8:293) ävensom de bekanta ortnamnen *Hälsingborg*

och *Hälsingör*. Grundord är *hals*, som med en förmodad betydelse av 'smal sträckning' föreligger i talrika rikssvenska och finländska ortnamn. Ej heller inom de övriga viktigare ortnamnsklasserna i Hälsingland torde någon hållbar föreningslänk mellan Finland och detta svenska landskap kunna påvisas. Enskilda hälsingländska ortnamn kunna visserligen återfinnas i Finland, men i vitt skilda delar av landet. Sockennamnet *Alfta*, som bildats på ett gammalt svenskt ord för 'svan', har en motsvarighet i det urnordisk-finska *Alpua*, bynamn i Vihanti (Nord-Österb.), om min tydning av detta är riktig[58]. Sockennamnen *Norrala* och *Söderala* innehålla möjligen samma efterled (ett utdött fornsvenskt ord *al* 'tempel'), som förmodades ingå i de ovan berörda ortnamnen *Jomala* och *Torsalby* (Ål.), *Tenala* (Nyl.), och det osammansatta sockennamnet *Tuna* återfinnes som by- och gårdnamn i Österbotten. Men å andra sidan saknas t. ex. den för Hälsingland i viss mån karaktäristiska sammansatta sockennamntypen på *-ånger* (se ovan) helt och hållet i Finland.

Överhuvudtaget ha de norrländska landsdelarna — särskilt vad angår sockennamnen, en namnklass som i regeln hör till de äldsta i ett landskap — att uppvisa typer, vilka äro alldeles främmande för Finland. Så var fallet med de ovan nämnda ortnamnen på *-ånger*, av vilka de flesta beteckna socknar. Alldeles okända äro i vårt land än vidare de i Ångermanland mycket utbredda sockennamnen på *-radh*, nu *-rå* (*Bertaradh*, nu Bjerträ, *Gudmundaradh*, nu Gudmundrå, *Multradh*, nu Multrå, *Nordungeradh*, nu Nordingrå, *Sioboradh*, nu Säbrå, *Vibygioradh*, nu Vibyggerå) med motsvarigheter i Hälsingland (*Örboradh*, nu Arbrå) och i Medelpad (*Timmeradh*, nu Timrå), och lika fåfängt söker man hos oss efter ortnamn på *-sil*, nu *-sele*, sådana som *Edsele*, *Junsele*, *Långsele*, *Ramsele*, *Resele* i Ångermanland, *Arsele*, *Degerselet*, *Lykksele*, *Selånger*, *Sorsele*, *Stensele* o. a. i Västerbotten[59]. Den totala avsaknaden av dessa och andra för Norrland kännetecknande namngrupper i Finland kan icke heller förklaras därmed, att de norrländska namnelementen i fråga vid tiden för den finländsk-svenska bosättningens början redan skulle upphört att verka namnbildande. Detta antagande är visserligen osannolikt åtminstone vad den talrika namntypen på *-sil* (-sele)

beträffar, ty grundordet *sila, sela* 'framsippra (om en bäck)' kvarlever allt ännu flerstädes i Österbotten. Men även om suppositionen vore riktig, väntade man sig finna åtminstone någon av dessa namnleder å den nu förfinskade *urnordiska* bosättningens mark, som redan under stenåldern i norr nådde upp till Lappo-Kauhava (å samma breddgrad som Vasa), men även inom denna förhistoriska bebyggelse saknas namngrupperna helt och hållet.

Vid en jämförande granskning av finländskt och norrländskt namnskick får emellertid ett till naturnamnens område hörande, åtminstone skenbart enande band icke förbises. Det vanligaste norrländska uttrycket för insjö är *träsk.* I Ångermanland utgå sjönamnen vid mitten av 1500-talet — enligt de i »Norrländska samlingar I: Ångermanländska fiskevatten på 1500-talet» återgivna räkenskaperna — nästan alltid på detta ord, och i Norrbottens nutida allmogemål är ordet *träsk* liktydigt med *insjö* (anf. arb. s. 13). Redan i Uppland synes detta ord — att döma av framställningen hos Karlsson i »Upplands ortnamn» (jfr ovan) vara okänt, och samma är fallet i sydligare delar av Sverge liksom även i Norge. I Hellquists arbete om de svenska sjönamnen, vilket omfattar stora delar av Sverge, men utesluter Norrland, ävensom i det digra verket »Ortnamnen i Älvsborgslän» är ordet ej ens nämnt. I Sverge torde ordet således vara specifikt norrländskt. Å östsvenskt område är det däremot — enligt Vendells ordbok över de hithörande dialekterna — allmänt. Och ej blott i finländska folkmål. En del sammansättningar med detta ord anföras hos Vendell såväl från Åland med skärgård som ock från baltiskt område (Östersjöprovinserna). På grund av sin geografiska utbredning hänvisar ordet *träsk* således snarare på östsvensk än skandinavisk härkomst, ty till Norrland kan det med lätthet ha funnit en väg från Finland. I Österbotten, det landskap, varifrån vandringen över havet i så fall väl utgått, uppträder ordet redan i urkunder från 1400- och 1500-talen (jfr *Pelax träske* i Närpes 1442, i avskrift från år 1657—8, *Halseträsk* 1557, *Lapträsk* = Lappajärvi 1560). För icke-skandinaviskt ursprung talar även det faktum, att ordet saknas ej blott i övriga skandinaviska språk utan ock i de germanska släktidiomen, ja att det inom denna stora språkfamilj ej ens synes äga avlägsnare släktingar. Man kan därför med fog fråga sig, om här ej föreligger ett

icke-germanskt ord, vilket östsvenskarnes förfäder måhända här upptagit av någon (lapsk eller protolapsk?) urbefolkning. Är så ej fallet, har man väl dock — trots ordets starkt begränsade utbredning — att räkna med ett germanskt ord, och detta ord är, som formen visar, gammalt, från urtiden nedärft, icke någon yngre avledning[60]. Om vårt land, såsom arkeologerna antaga, redan under stenåldern varit befolkat av en germansk stam, kan den här använda germanska (rättare sagt för- eller urgermanska) ordskatten mycket väl tänkas ha omfattat även rent lokala uttryck, vilka i följd av konkurrensen med sina synonymer ej förmått utbreda sig över ett större område. Urgamla ord, vilka till in utbredning varit och förblivit exklusivt lokala, finnas i själva verket i alla germanspråk, och märkligt nog synas germanerna särskilt inom sjöterminologin ofta ha gått sina egna vägar. Så har germanska ordet *sjö* och en hel del andra uttryck av besläktad betydelse hittills ej kunnat uppvisas från något enda av de många indoeuropeiska släktspråken[61]. Svenska ordet *träsk* kan sålunda icke anses utgöra något språkligt intyg om norrländsk inflyttning till Finland.

I fråga om norrländsk-finländska uttryck från sjöväsendets område må här ännu omnämnas ordet *tjärn*, vilket icke saknar sitt intresse för här diskuterade spörsmål. Ordet betyder 'liten insjö' och finnes även i andra skandinaviska språk (fornno. *tjorn*, nyno. dial. *tjern*, da. dial. *kjærn*). I Finland användes det (enligt Vendell) som sjöbenämning både i Eg. Finland och Nyland, men ej i Österbotten: bland de c. 240 större och smärre namngivna sjöar, jag antecknat från sistsagda landskap, är i själva verket ej ett enda betecknat med detta ord. Det enda kända österbottniska namn, som sannolikt bevarar detta för österbottniskt folkspråk främmande ord, är *Tjärnan* (tjänon) i Pörtom och Replot, vilket å förstnämnda ort betecknar en mosse, å sistnämnda ort en åker. I Norrland däremot synes ordet vara rätt vanligt. Bland ångermanländska fiskevatten på 1500-talet (se ovan) finnas ej mindre än 14 med detta namn, och i norr går namnet ända upp till Västerbotten (Norrl. samlingar VI: 286). Det är sålunda knappt nog Österbotten, som till oss förmedlat våra sydfinländska tjärn-namn. Ordet är rätt allmänt även i mellersta och södra Sverge.

Vi komma så till Uppland. Om detta landskap påminner oss senare leden i finska landskapsnamnet *Satakunta.* Finska ordet *kunta* betyder nu 'kommun', men är ursprungligen samma ord som det i de gamla uppländska folklandsnamnen *Attunda land, Tiundaland* och *Fjädrundaland* ingående *-hunda* (eller *-unda* med förlust av *h* efter konsonant), vilket är grundord för svenska orden *hundra* och *hundare* 'härad' och ursprungligen betytt 'folkmängd', så 'folkavdelning' och slutligen 'bygd'. Ett annat finländskt ortnamn på urnordiskt *-hunda* (finskt *-kunta*) finnes invid Åbo: bynamnet *Paas(ta)kunta* i St. Karins, och analog med *kunta*-ordets förekomst i dessa ortnamn är dess användning som senare led i ett stort antal appellativa sammansättningar, t. ex. *kymmenkunta* 'tiotal', *tuhatkunta* 'tusental', *lautakunta* 'häradsnämnd' o. s. v., i vilka det uppträder i sin ursprungliga funktion av mängdord. Av särskild vikt är, att i Estland ännu under medeltiden förekommo många sammansatta provinsnamn med efterleden *-kunda,* vilken torde fortleva i det osammansatta sockennamnet *Kunda* i Nord-Estland, samt att de nämnda finska appellativerna på *-kunta* ha motsvarigheter i estniskan[62]. Denna finländsk-estländska namnparallellism kan man knappt undgå att ställa i genetiskt samband med det kända faktum, att de nutida svenska folkmålen i Estland höra till samma stora s. k. östsvenska dialektkomplex som de finländska, ty dessa östsvenska folkmål ha enligt nyare undersökningar[63] sitt urhem å samma håll som de finsk-estniska *kunta*-namnen: i de uppländska landskapen. Att döma av det finska *kunta*-lånets kronologi, som approximativt kan bestämmas, gå anorna för den östsvenska språkenheten ned till äldre järnåldern, allra minst till århundradena närmast efter Kristus. Men en hel del andra av Finlands finnar i äldsta tid upptagna germanska lånord hänvisar oss till än äldre tider. De nödga oss till slutsatsen att de varandra närstående svenska folkmålen öster om Bottenhavet och söder och norr om Finska viken leda sitt första ursprung redan från bronsåldern eller således allra senast från medlet av sista årtusendet *före* Kristus, ja sannolikt allaredan från den avlägsna urtid, då den germanska stammen i vårt land i språklig mening ännu ej hade utvecklats till 'germansk', utan bildade en indoeuropeisk folkförgrening på 'förgermanskt' stadium.

Att sambandet mellan de svenska språkområdena norr och söder om Finska viken är urgammalt, är ett antagande som även stödes av arkeologien. Från fornfyndens synpunkt höra nämligen Estland och de sydvästra delarna av Finland väsentligen till samma kulturområde, och denna kultur bär i äldsta tid — särskilt under sten- och bronsåldern — i huvudsak en germansk prägel[64]. Arkeologien bekräftar även den på språklig grund framställda hypotesen om de uppländska landskapen som östsvenskarnas urhem, ty stenålderskulturen i sydvästra Finland har ansetts äga sin närmaste motsvarighet i Uppland[65]. I allra nyaste tid har emellertid i denna fråga — på grundvalen av keramikfynd gjorda under de senaste åren — en annan förmodan uttalats[66]. Den indoeuropeiska stenålderskulturen i sydvästra Finland (kännetecknad främst genom sina 'hammaryxor') vore ej skandinavisk utan hit införd direkt söderifrån, måhända över *Östersjöprovinserna*. Konsekvensen härav bleve, att den yngre stenålderns indoeuropeer i Sydväst-Finland, förfäderna till bronsålderns och senare kulturperioders germaner, skulle invandrat hit samtidigt som till Sverge. Skulle denna senare åsikt bekräfta sig, inneburc den ett måhända icke oviktigt bidrag till förklaring av det nyss berörda språkliga — förhistoriska och nutida — sambandet mellan de germanska områdena i Finland och Östersjöprovinserna. Och från språklig synpunkt sedd är hypotesen i fråga i viss mening icke alldeles oantaglig. Den äldsta indoeuropeiska bebyggelsen å den baltiska kusten härstammar även den, delvis åtminstone, ytterst sannolikt från mellersta Sverge[67], men antagandet av en redan i äldsta tid försiggången baltisk-indoeuropeisk utvandring till Finland kan ställas i samband med kända språkliga förhållanden. Även de *finska* stammarna i vårt land antagas som bekant engång i tiden ha hit invandrat från landet söder om Finska viken, och denna inflyttning vidtog — så framgår av de nyaste forskningarna rörande germaners och finnars ömsesidiga beröringar[68] — även i fråga om västra Finland med stor sannolikhet under bronsåldern, ja av vissa nyare arkeologiska rön att döma måhända allaredan under en finsk stenålder. Då även de äldsta bland de av de baltiska finnarna upptagna indoeuropeiska eller förgermanska lånorden förutsätta intima beröringar mellan det långivande och det lånupptagande folket,

ställvis åtminstone en verklig blandbefolkning som varit tvåspråkig, är det icke osannolikt, att de till Finland invandrande finska stammarna omfattat indoeuropeiska folkelement, som efter sin inflyttning hit sammansmultit med den germanbefolkning, som vid samma tider eller senare inkommit till landet västerifrån, från mellersta Sverge. Och denna uråldriga norrut gående baltiska folkrörelse har synbarligen fortsatts ända in i nyare tider. Detta tyckes framgå av den mycket stora mängden estniska lånord, som den allra nyaste finsk-estniska språkforskningen[69] lyckats uppdaga i Finland. Annorlunda kan man ej heller förklara sig de synnerligen talrika fall, i vilka namnlederna fi. *Viro-* 'Est'- och sv. *Est-* uppträda i finländska ortnamn, och att de svenska *Est*-namnen, som blott förekomma i Nyland och Eg. Finland samt i Ålands och Finska vikens skärgård, främst avse Estlands *svenskar*, torde ej vara tvivelaktigt.

Det germanska folk- och språkområdet i Finland och i Östersjöprovinserna är sålunda i viss mening *indoeuropeisk urbebyggelse.* Från mellersta Sverge och den baltiska kusten utgingo sannolikt redan under yngre stenåldern indoeuropeiska folkströmmar österut resp. norrut: närmast till Åland och Egentliga Finland, därifrån de sedan långsamt eller språngvis utbrett sig allt vidare, dels till Satakunda och Österbotten, dels till Tavastland och Nyland. Även om befolkningen i de finländska kustlandskapen jämväl sedermera, under alla tider, mottagit smärre, omärkliga tillflöden från Sverge — förutan sådana skulle det i Finland talade germanspråket ej kunnat bevara resp. tillegna sig den utpräglat nordgermanska och svenska prägel, som senare utmärker detsamma — kan det här dock ej bli fråga om egentlig kolonisation, åtminstone ej i den bemärkelse, vari ordet måste användas om de nyss berörda kortlivade vikingaerövringarna i Väst-Europa. I själva verket är det väl just skillnaden mellan dessa olika arter av bebyggelse — den under årtusendens lopp sig utvecklande finländska urbebyggelsen och den vida yngre men intensiva vikingakolonisationen i Väst-Europa — som konstituerar de rätt påfallande avvikelserna mellan nordiskt ortnamnsskick i Finland och i Västern. Å det yngre, västliga bosättningsområdet ansluta sig de nordiska ortnamnen ogensägligen vida närmare till de forna skandinaviska än fallet är

med de finländska. Även om dessa senare till sina grunddrag äro nordgermanska och svenska samt i och med de ovan berörda landskapsnamnen i viss mån måhända hänvisa på Mälarprovinserna som den östsvenska stammens kulturvagga, antyda dock detaljerna i deras fortsatta utveckling ej något närmare samband ens med detta urhem.

[1] Se hans senaste större arbete i frågan: Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning (D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. Række, Historisk og Filosofisk Afd. I. 3), s. 11, not, där han citerar sina tidigare uppsatser i ämnet.

[2] Jfr redan E. Madsen i Annaler for nordisk oldkyndighed (1863), ehuru dennes namnundersökningar ännu ligga utanför den egentliga vetenskapen.

[3] J. Steenstrup, Indledende Studier s. 21, jfr K. H. Karlsson, Sv. Fornminnesföreningens tidskr. X:39.

[4] A. Noreen, Geschichte der nordischen Sprachen, 3 uppl., § 207.

[5] K. Rygh, Norsk historisk Tidsskrift I:76, 93, O. Rygh i Sproglig-historiske Studier tilegnede Professor C. R. Unger (Kr:a 1896), s. 34, 47.

[6] De anförda österbottniska exemplen härröra från mitt i manuskript föreliggande arbete »Svenska ortnamn och svensk bebyggelse i Österbotten I».

[7] Dansk Hist. Tidskr. 7, R. 1 (1897—99).

[8] I uppsatsen »Stedsnavne og arkæologi» (Oldtiden — Rygh-Festskriftet — 1914).

[9] Enligt den å vårt Nationalmuseum förvarade ortnamnssamlingen förekommer ett gårdnamn *Löytäne* även i Ruovesi, Teisko, Lammi (redan 1469), ett gårdnamn *Löytänä* i Reso (redan 1545), i Rusko (redan 1556) och i Sääksmäki (1559), ett likalydande bynamn 1540 i Räntämäki. Men därjämte finnas en del vattendragsnamn ss. *Löytäne* sjö i Noormarkku, *Löytäneenjärvi* och *-joki* i Saarijärvi, Ruovesi, Längelmäki, *Löytäne lahti* i Sääksmäki, *Löytänän-puro* i Idensalmi, *Löytänä-järvi* i Kiuruvesi, av vilka åtminstone de tvänne sistnämnda svårligen synas kunna förenas med det ifrågavarande gårdnamnet.

[10] Närmare om dessa namn i mitt arbete »Österbottniska ortnamn I», (Helsingfors 1906), s. 57 f.

[11] Närmare om dessa namn i mitt otryckta arbete »Svenska ortnamn och svensk bebyggelse i Österbotten I».

[12] Södervall, Ordbok över svenska medeltidsspråket II: 57.

[13] T. E. Karsten, Österbottniska ortnamn I s. 102.

[14] O. Rygh, Norske Gaardnavne, Indl. s. 13, 16.

[15] Noreen, Altschwed. Grammatik § 273:1.

[16] T. E. Karsten, Svenskarnas bosättningar i Finland i Sv. litt. sällsk. förh. o. upps. 27:115.

[17] T. E. Karsten, ibid.

[18] Formen *Mörskeby* från 1500-talet förklarar sig ur ett *Mörskoby* av äldre *Myrkskogha by*.

[19] Se J. Nordlander, Norrländska samlingar, h. 6, s. 290, 291.

[20] S. Bugge, Studier over de nord. Gude- och Heltesagns Oprindelse II:128, Kluge, Nominale Stammbildungslehre § 26 b.

[21] Se T. E. Karsten, Sv. litt. sällsk. förh. o. upsatser 27:117—120.

[22] Jfr T. E. Karsten, Germanisch-finnische Lehnwortstudien, s. 199.

[23] Karsten, Sv. litt. sällsk. förh. o. upps. 27:122 f.

[24] Karsten, a. o., s. 116 f.

[25] M. Olsen, Hedenske Kultminder i norske Stedsnavne, s. 203.

[26] A. Olrik, Danske Studier 1905, s. 46 f.

[27] Lindroth a. o. tyckes ha förbisett, att redan E. Mogk i Pauls Grundriss der germanischen Philologie, bd. 1 (Strassburg 1891), s. 1090 härlett det nordiska *Thor* från en 2-stavig grundform *Thonraz*.

[28] Se förf. i Germanisch-finnische Lehnwortstudien, s. 53, 240.

[29] Fick-Stokes, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen[4] II:39.

[30] Das sächsische Taufgelöbnis 6—8: — — — *end ec forsacho allum diaboles uuercum and uuordum, Thunaer ende Uuôden ende Saxnôte ende allum thêm unholdum thê hira genôtas sind:* och jag avsvär mig alla djävulens verk och ord, Thunar och Woden och Saxnot och alla de onda andar som äro deras följeslagare.

[31] E. H. Meyer, Mythologie der Germanen, s. 228.

[32] E. H. Meyer, ibid., s. 59, 370; K. Helm, Altgermanische Religionsgeschichte, s. 262.

[33] Se förf. i Germanisch-finnische Lehnwortstudien, s. 112, 114.

[34] En växling mellan vokalerna *i* och *u* (*o*) i germanska avledningsändelser är en vanlig företeelse, se härom t. ex. Noreen, Abriss der urgermanischen Lautlehre, s. 63.

[35] Som gamla tyska eller överhuvud västgermanska lånord i nordiska språk framstå på grund av själva ljudformen bl. a. sådana ord som fornvästnordiska *Muspell* (av forntyska *Muspilli*) 'världsundergång' och *husl* 'sakrament' (got. *hunsl*, ags. *husl* 'offer'); jfr mitt arbete Germanisch-finnische Lehnwortstudien, s. 58 ff. Jag erinrar även om de talrika lånord av romerskt ursprung som redan tidigt (före vikingatiden) vunnit burskap i nordiska och finska språk, se förf. i Indogermanische Forschungen 26:236 ff.

[36] Att förklara stamvokalen i finska *piru* 'fan' oberoende av all ljudlagsenlighet, på grund av ordets användning som svordom (så Lindroth i Namn och bygd 1917, s. 23), är knappast berättigat. I andra liknande finska uttryck äro dylika godtyckliga vokalväxlingar okända.

[37] Namnet förekommer i den fornhögtyska andra Merseburger sången i samband med bl. a. gudinnenamnet *Frija* och gudanamnet *Uuodan*.

[38] Se min utförliga behandling av den finländska fruktbarhetskulten i Finsk Tidskrift 1912, sept.-häftet, samt i Germanisch-finnische Lehnwortstudien, s. 30 ff., 39 ff. I sistnämnda arbete, s. 35, yttrar jag på tal om den s. k. radbandsstaken, som fordom varit i användning under de religiösa ceremonierna invid »radbandsstenen» å den gamla kyrko- och begravningsplatsen i Oravais, att de heliga stavarna hos de forna nordborna — jämför det fornnorska *stafr*, forngutniska *stafgarthr* samt fornsaksiska *irminsul* — i allmänhet väl voro av trä, men tillade att de stundom tyckas ha varit av sten, eftersom ordet *stav* ingår i förbindelserna *femstenastav* 'gränsmärke bestående av 5 stenar' och *stavstenar* 'bautastenar'. I Namn o. bygd 1915, s. 171, noten, anmärker J. Sahlgren härtill: »Att ur orden *femstenastav* 'gränsmärke bestående av 5 stenar' och *stavsten* 'stavformig sten' dra den slutsatsen att de heliga stavarna stundom voro av sten är helt och hållet oberättigat». Detta uttalande beror på missuppfattning av den tyska texten i mitt arbete. Det hos mig åberopade stället innebär icke något påstående, blott en *förmodan:* det där använda ordet *scheinen* användes i modern tyska »nur noch so, dass das wirkliche Sein als verschieden davon oder als unbekannt gedacht wird» (H. Paul, D. Wbch², s. 444). Möjligheten av att de heliga stavarna stundom varit av sten uttalas (med den av mig antydda motiveringen) f. ö. redan av A. Kock i Arkiv f. nord. fil. 28:199 ff. samt av O. Lundberg i Härnevi, s. 32, not 2, vilka bägge författare av mig citerats. Antagandet innebär icke heller — tillägger jag här — något som skulle strida mot det ursprungliga och centrala i begreppet »stav». Germanska roten *stab* återges hos Fick-Torp, Wortschatz der germanischen Spracheinheit, s. 483 med 'steif, fest sein', jfr fornhögtyska *staben*, medelhögty. *staben* 'starr, steif werden', litauiska *stebius*, *stebtis* 'sich hoch aufrichten', *stebas* 'Stab', lettiska *stabs* 'Pfeiler' och preussiska *stabis* 'Stein'. Som kultföremål föreställde staven själva gudomen och utvecklades på ett senare stadium till gudabild. Sockennamnet *Harundarstafr* (nu Harestad) i Bohuslän förutsätter enligt M. Olsen, Hedenske kultminder i norske Stedsavne, s. 252 en dyrkan av den manlige fruktbarhetsguden under öppen himmel i gestalten av en med phallos (*horund*) utstyrd *stafr* (gudabild) och sockennamnet *Njardarstafr* (*Nærthastaff* 1354) i Uppland skulle enligt samme författare (s. 257) antyda att *Njord* som manlig gudom dyrkats under öppen himmel i en *stafr*, en gudabild av trä. Härmed sammanhänger att litauiska *stabas* betyder 'avgud' (jfr K. Helm, Altgermanische Religionsgeschichte I, s. 225, not 132). Upptäckter från de senaste åren ådagalägga emellertid, att dessa gudabilder icke alltid varit av trä. Jag avser närmast de under senaste decennium på Åland (Jomala) funna människofigurerna av förstenad lera, vilka antagas ha tjänat vissa kultändamål (se B. Cederhvarf, Neolitiska lerfigurer från Åland i Finska fornminnesföreningens tidskrift XXVI).

[39] M. Olsen, Hærnavi, En gammel svensk og norsk gudinde (Christiania videnskabs-selskabs forhandlinger for 1908, no. 6), O Lundberg och H. Sperber, Härnevi (Uppsala 1912, även i Uppsala Universitets årsskr. 1911, bd 1), M. Olsen, Hedenske kultminder i norske stedsnavne (Kristiania 1915), s. 4, 191 f., 196, 202.

[40] Förra leden i *Härne-vi* (vars senare led är det fornsv. *vi* 'helig ort') sammanställes av Lindroth med finska *aarni(o)* 'ande som troddes vårda och beskydda nedgrävda skatter, m. m.' I Germanisch finn. Lehnwortstudien, s. 239 f. tror jag mig ha visat ohållbarheten av denna tydning. Då den finska ordgruppen i fråga även i västra Finland är mycket utbredd och den påstådda svenska motsvarigheten *Härne-* eller eg. *Ärne-* är h. o. h. okänd i östsvenskan, både som appellativ och i ortnamn, göres kombinationen redan härigenom betänklig. I sin motbevisning i Namn o. bygd 1917, s. 26 f. har Lindroth bl. a. ej kunnat förklara, varför det finska *aarnio*, ehuru det kan tänkas inkommet till Finland blott västerifrån (närmast Uppland), icke däremot på östlig väg från Östersjöprovinserna, där såväl det svenska som finska ordet är okänt, det oaktat uppträder i enbart östfinsk ljudgestalt (*aarnio* för väntat *urnio* med kort *a*). Om fi. *aarnio* verkligen vore germanskt lån, har man dessutom svårt att fatta, huru ett så rikt utvecklat och egenartat mytiskt begepp h. o. h. kunnat försvinna å germansk språkbotten.

[41] Det äldsta av mig kända belägget är *Karun* av år 1540 (Jordeb. n:o 485, fol. 241). Men under 1500-talet väntade man sig ännu finna diftongen *ui* bevarad. Jfr i samma Sagu s:n gårdnamnet *Kappoila* (= Kappola) av år 1571.

[42] Jfr redan R. Saxén, Språkliga bidrag till den sv. bosättningens historia i Finland I, s. 183.

[43] I den tyska redigeringen av mitt uttalande i frågan (Germanisch finn. Lehnwortst. s. 50) blev denna reservation av förbiseende utelämnad.

[44] Se Hj. Lindroth, Namn och bygd 1917, s. 32.

[45] Jfr H. Pipping, Nylänningen 1916, s. 3.

[46] Lindroth a. o., s. 31.

[47] H. Pipping, Nylänningen 1916, s. 2.

[48] H. Pipping, ibid.

[49] Jfr förf. i »Spår av fornnordisk tro och kult i östsvensk folktradition» (Finsk tidskr. 1912), s. 172 och i »Germanisch-finnische Lehnwortstudien», s. 50.

[50] Se förf. i Germ.-finn. Lehnwortst., s. 225 ff.

[51] Jfr framför allt J. Nordlander, Norrländska samlingar I—VI (Stockholm 1892—1905), Norrländska namnstudier i K. Vitt. Hist. o. Antiqv. Akad. Månadsbad 1895, nr 277—288, Om Norrlands urgamla kulturbygd i Ymer, tidskrift utg. af Svenska sällskapet för antropologi och geografi, årg. 1907, h. 1, Minnen af heden tro och kult i norrländska ortnamn, ibid., årg. 1908, h. 2.

[52] J. Nordlander, Norrl. samlingar VI: 271—300.

[53] Se t. ex. Sverges Ortnamn XIX: 214. 16. 19. 21. 27. 29. 30. 31 o. s. v. och jfr Hellquist, Svenska landsmål XX:1, s. 695.

[54] Bynamnet *Dagsmark* i Närpes innehåller sannolikt icke personnamnet *Dag* (se förf., Germanisch-finnische Lehnwortstudien s. 13).

[55] O. F. Hultman, Xenia Lideniana (Stockholm 1912), s. 176 ff.

[56] Se härom min uppsats »Ett par svenska ortnamnsgrupper i Finland», Namn o. bygd 1913, s. 119 ff.

[57] Den gamla uppfattningen att *Helsinge* i Nyland vore ett minne av en inflyttning av *hälsingar* — man jämföre ännu O. F. Hultman i Kalender utg. av Svenska Folkskolans vänner 1916, s. 32 f. — kan därför svårligen vara riktig.

[58] Se Namn och bygd 1913, s. 117 ff., Germanisch-finn. Lehnwortst. s. 136, 140, 227.

[59] C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 2. uppl., s. 313, 315, 316 f., Rietz, Sv. dialektlexikon, s. 564.

[60] Av intresse för frågan om ordets ännu ej funna etymon är, att vi i Lepplax by av Pedersöre socken ha ett (med diftong försett) gårdnamn *Träiska* (1801 *Träisk*), påtagligen identiskt med ordet *träsk*.

[61] Se H. Hirt, Etymologie der neuhochdeutschen Sprache (Muenchen 1909), s. 69 ff., S. Feist, Indogermanen und Germanen (Halle a. S. 1914), s. 49.

[62] Se förf. i Virittäjä 1906, s. 89 ff., Indogermanische Forsehungen XXII:293, Studier i nord. fil. II. 2:12 ff., 46, Germanisch finnische Lehnwortstudien, s. 142, 157, 215, 225, S. Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning (Uppsala 1911), s. 186 ff.

[63] Se förf. i Sv. litteratursällskapets förh. o. upps. 27, s. 111-4 och där cit. lit.

[64] A. Hackman, Bronsåldersfynd i Atlas öfver Finland 1910.

[65] J. Ailio, Übersicht der steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland (H:fors 1909), s. 98 ff.

[66] A. Europaeus, Indoeuroppalaiskysymys ja kivikauden tutkimus (Valvoja 1917), s. 45.

[67] T. E. Karsten, Germanisch-finn. Lehnwortstudien s. 200 ff.

[68] T. E. Karsten, a. o., s. 228, K. B. Wiklund, Om de västfinska folkens urhem och deras flyttning därifrån (Le Monde Oriental 1916).

[69] H. Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmiä I (Jyväskylä 1916), s. 98 ff.

Om Nylands kolonisation under järnåldern och andra därmed sammanhängande frågor.

Av

A. HACKMAN.

I.

Den närmaste impulsen till nedanstående uppsats mottog jag på ett möte av »Svenska studenters historiska förening» någon dag i februari 1917. I anslutning till ett föredrag av mag. E. Anthoni om Finlands bebyggelse i förhistorisk tid hade en livlig diskussion uppstått, som rörde sig om Nylands kolonisation och etnografiska förhållanden under järnåldern samt speciellt om tiden för svenskarnes invandring till detta landskap. Mot den teori, som jag för 12 år sedan hade uppställt härom, gjordes av professorerna T. E. Karsten och H. Pipping från filologisk ståndpunkt några invändningar, vilkas berättigande jag dock endast delvis vill medgiva. På historikernas håll voro meningarna delade. Uttalanden gjordes både för och emot möjligheten av en så sen svensk kolonisation, som jag hade antagit. — Någon tid efter detta möte utkom den första delen av J. Ailios nya arbete om Tavastehus stads historia, under specialtiteln »Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria». I bokens första kapitel behandlas den förhistoriska tiden i Tavastland. Här intar författaren i frågan om Finlands och speciellt Tavastlands bebyggelsehistoria och äldsta etnografiska förhållanden en ståndpunkt, som väsentligt avviker från min och i följd därav icke heller överensstämmer med min teori om karaktären av Nylands kolonisation under järnåldern. Bokens utkommande ger mig således ytterligare en anledning att upptaga frågan till förnyad prövning.

Min teori har i korthet framställts i min år 1905 utkomna avhandling »Die ältere Eisenzeit in Finnland» samt 5 år senare

för andra gången i texten till kartbladen nr 50 och 51 i »Atlas över Finland 1910». I dessa två skrifter har jag på tal om Nyland hävdat den uppfattningen att landskapet efter bronsåldern blivit i stort sett avfolkat och under järnåldern varit de i södra Tavastland boende tavasternas erämark, i vars skogar dessa idkade svedjebruk och jagade och vid vars kust de drogo sina nät. Endast i Tenala och Lojotrakten skulle en gles befolkning ha bibehållit sig även efter bronsålderns slut. Den svenska bosättningen i Nyland hade jag i överensstämmelse med flertalet andra forskare förlagt till korstågens och den svenska erövringens tid. Huvudargumentet för denna åsikt var Nylands stora fattigdom på järnåldersfynd. Deras fåtal stack då bjärt av mot det flerfaldiga gånger större antalet järnåldersfynd från Egentliga Finland och Satakunta och framträdde även tydligt vid en jämförelse med fyndmaterialet från Tavastland. Utom fyndens vittnesbörd var det en annan omständighet, i vilken jag fann ett stöd för min uppfattning om gången av Nylands kolonisation under järnåldern, nämligen förekomsten av talrika finska ortnamn i det nu rent svenska kustområdet. Då det stora flertalet av dessa namn enligt de uppgifter jag hade erhållit från fackmannahåll består av s. k. naturnamn, medan kulturnamnen bland dem äro fåtaliga, syntes mig även denna omständighet gå bra i hop med teorien om tavasternas erämarker och fiskelägen i Nyland samt med antagandet att den svenska invandringen skulle ha ägt rum under den sena period, som här ovan är angiven.

Min uppfattning i dessa frågor stod någorlunda i överensstämmelse med en del finländska filologers (N. Setäläs och R. Saxéns) teorier om den nuvarande svenska befolkningens i Finland ålder, men avviker från de åsikter, som senare ha uttalats av andra, främst T. E. Karsten och H. Pipping. Av utrymmesskäl skola här endast de nyaste uttalandena av de två sistnämnda forskarna i korthet anföras.

I båda mina skrifter hade jag behandlat hela Finlands bebyggelseförhållanden under järnåldern; framställningen av Nylands kolonisation hade upptagit blott några få sidor i det större arbetet samt ännu mindre utrymme i atlastexten. På samma sätt ha Karstens arbeten, i vilka en från min ståndpunkt avvi-

kande åsikt i frågan om den svenska bosättningens varaktighet uttalas, icke gällt enbart förhållandena i Nyland, utan alla de delar av landet, där en svensk befolkning antages ha funnits.

I sitt 1914 utkomna arbete »Svenskarnas bosättningar i Finland» har Karsten opponerat sig mot min åsikt att den germanska befolkning, som ända sedan stenåldern hade bott i sydvästra Finland, skulle under den yngre järnåldern småningom på några obetydliga rester när ha uppgått i den finska befolkningen. Enligt honom kan ett sådant avbrott i den germanska bosättningen icke ha inträffat, utan har den svenska befolkningen, vars spår han på grund av ortnamnen följer tillbaka till urnordisk tid, alltsedan dess bott kvar i de delar av landet, vilka den nu innehar, frånsett att den tidigare har varit utbredd över ett betydligt större område än nu. Karsten särskiljer icke Nyland i detta avseende från de andra svenska landsdelarna, men av hans uttalande framgår dock, att den äldsta svenska bebyggelsen, den förhistoriska, här väsentligen varit begränsad till landskapets västra del[1]. Bland de nyländska ortnamnen finnas både de äldre och de yngre namnklasserna företrädda, både sådana, som gå tillbaka till den äldre järnåldern, och sådana, som härstamma från den yngre järnåldern och från början av medeltiden. Även ett par namn, som vila på hednisk kult, anföras från Nyland. Västra Nylands svenska befolkning har således enligt K. lika gamla rötter som befolkningen i Finlands övriga svenskbygder. Någon svensk massinvandring har aldrig ägt rum, varken under vikinga- eller korstågstiden, men väl ha under årtusendenas lopp de gamla förbindelserna med Sverige upprätthållits genom långsamt och omärkligt försiggångna invandringar av svenskar till Finland.[2]

Hugo Pippings ståndpunkt i frågan är i det stora hela densamma som Karstens. Av särskilt intresse för oss är hans nyligen utkomna populära uppsats »Svensk bosättning och svenska ortnamn i Södra Finland»[3], där speciellt den nyländska svensk-

[1] En viss tvekan framträder dock ännu i hans uppsats »Äldre germansk kultur i Finland, belyst av ortnamnen». Studier i nordisk filologi II:2, 1910, sid. 7.

[2] Svenskarnas bosättningar i Finland, sid. 61—62.

[3] Nyläningen 1916.

bygdens ålder behandlas. Till de av Karsten anförda exemplen på ortnamn, som bevisa en urgammal svensk bosättning, fogas ett antal nya, i vilka Pipping ser minnen av en från Gottland till Östra Nyland utgången kolonisation, som ägt rum före vikingatidens början. Även han uppräknar ett antal ortnamn, som innehålla antydningar om dyrkan av skandinaviska hednagudar. Alla dessa ortnamn tala emot antagandet »att Nylands svenskar för en tid helt skulle hava rymt fältet.»

Medan Karsten och Pipping således antaga att Nyland under hela järnåldern varit befolkat av svenskar, få landskapets etnografiska förhållanden i J. Ailios framställning ett annat utseende. Då frågan om den svenska bosättningens ålder i Nyland nära sammanhänger med Tavastlands bebyggelsehistoria, dryftas den något utförligare i Ailios ovan citerade arbete.

Ailio tvekar att gå med på teorien om en svensk kolonisation av hela Nyland på Birger Jarls tid, ehuru han ej vill förneka möjligheten av att Sverige skulle ha bedrivit en liknande kolonisationspolitik som den, genom vilken tyskarne på 1100- och 1200-talen underlade sig den av slaverna bebodda södra Östersjökusten[1]. I så fall vore det dock, menar han, snarare skäl att förutsätta att den svenska kolonisationen skulle ha börjat redan efter Erik den Heliges tåg och först riktat sig mot Åbo skärgård. Men tager man hänsyn till att den svenska bosättningen i Estland — ett glest bälte av spridda kolonier längs en del av kusten och skärgården — synbarligen icke så mycket haft till syfte erövringar som tryggande av skeppsfarten mot de finska stammarnas sjöröverier, så låge det nära att antaga att samma mål hade åsyftats med Nylands kolonisering och att denna skulle ägt rum samtidigt som den estländska. Den period, under vilken en dylik svensk expansion hade kunnat inträffa samtidigt på bägge stränderna av inloppet till Finska viken, kunde snarast ha varit vikingatiden. Att hittills inga vikingatidsminnen hittats i Nyland, är enligt Ailio av mindre betydelse. Sådana kunna ha hittats tidigare och gått förlorade eller kunna de ännu ligga i jordens sköte. Frånvaron av gravhögar kunde, menar han, bero

[1] Ailio, Hämeenlinnan esi- ja rakennushistoria I, sid. 10 f. (kapitel I, Häme ja hämäläiset itsenäisyytensä aikana).

därpå att seden att uppföra sådana minnesmärken icke hade spritt sig till denna den svenska bosättningens gränstrakt. Ett minne från vikingatiden vore i alla fall Botby fornborg i Helsinge, de svenska vikingarnas gränsfäste i öster. Ty svenskarne hade enligt Ailio icke underlagt sig hela den nyländska kusten, utan blott dess västra del från Hangöudd till Botbyvik. Hela östra Nyland från Botby till Vederlaks var då ännu tavastländskt område. Till stöd för detta senare antagande kunde visserligen icke åberopas några fornfynd att tala om, men väl sådana viktiga historiska händelser som tavasternas krigiska företag till sjös mot novgoroderna under 1100- och 1200-talen. Dessa sjöfärder hade ju icke kunnat utföras, om det icke hade funnits i Nyland en sjövan bofast tavastländsk kustbefolkning. Och då novgoroderna i sin tur företogo sina härjningståg till Tavastland, så landstego de på Östra Nylands kust. Östra Nylands betydelse gjorde slutligen dess erövring till en strategisk och politisk nödvändighet för svenskarne. Först efter underkuvandet av denna landsdel kunde turen komma till Södra och Östra Tavastland. Ailio förlägger därför även den tavastländska hamn eller portus tavastorum, där Birger Jarl landsteg, till den östnyländska kusten och anför flera skäl, som tala för att denna hamn har legat vid mynningen av Borgå å, den novgorodska krönikans »Handelsflod» (l. c. kapitel III, Novgorodin ja Ruotsin taistelu Hämeestä).

Av de här refererade två hypoteserna om Nylands etnografiska förhållanden under järnåldern är det Ailios, som i högre grad än den av de två filologerna företrädda närmar sig min uppfattning. I frågan om tiden för *Östra* Nylands svenska kolonisation har han kommit till samma resultat som jag i min bok Die ältere Eisenzeit in Finnland. Det är således angående intensiteten av den tidigare tavastländska bosättningen, som våra åsikter gå åtskils. Ailio antar en någorlunda talrik bofast befolkning i kustbältet, medan jag endast har talat om erämarksbruk och fiskelägen.

Västra Nylands befolkningsförhållanden ha uppfattats av Ailio och mig på olika sätt. Av Ailios utläggning framgår icke tydligt, huru han tänker sig förhållandena före vikingatiden. Men då han icke räknar Västra Nyland till tavasternas område, måste han väl antaga att den gamla germanska befolkning, vil-

ken även enligt hans åsikt redan under stenåldern hade vandrat in till Västra Finland, ännu under den äldre järnåldern hållit sig kvar i Västra Nyland, möjligen uppblandad med finska element. Har jag uppfattat Ailio rätt, så skulle hans hypotes i denna punkt gå någorlunda ihop med Karstens och Pippings. Måhända anser han dock att denna äldre befolkning i början av vikingatiden hade varit så pass gles eller redan så mycket förfinskad, att Västra Nyland blev svenskt först efter den av honom antagna nya svenska invandringen under vikingatiden. Det är denna vikingakolonisation, som uttryckligen bestrides både av Karsten och mig.

Ailio har, såsom vi ha sett, endast kunnat anföra sannolikhetsskäl för denna åsikt. Detta är fullt förklarligt, då han har velat stöda den på historiska händelser och förhållanden, men icke har ansett sig berättigad att draga slutsatser ur Västra Nylands arkeologiska förhållanden under vikingatiden. Han har ansett en svensk invandring under vikingatiden för möjlig utan att kunna hänvisa till ett enda äkta skandinaviskt vikingatidsfynd eller en för svenska vikingar betecknande gravform i Västra Nyland. Likväl veta vi att de skandinaviska vikingarna överallt, där de ha grundlagt kolonier, ha lämnat efter sig karakteristiska vapen, kvinnosmycken och gravar. Ailios förmodan att seden att uppföra gravhögar icke hade spritt sig så långt österut som till Nyland kan bemötas med en hänvisning till de många varägiska gravhögar söder och sydost om Ladogasjön, i trakten av Smolensk, Jaroslawl och Wladimir m. m., vilka ha innehållit skandinaviska vapen och kvinnosmycken. Gravhögarna utgöra i Skandinavien den vanligaste gravformen under vikingatiden, men utom dem förekomma gravar med runda, treuddiga, fyrkantiga och spetsigt ovala eller »skeppsformiga» stensättningar samt gravar under flat mark utan annat synligt märke ovan jord än en genom hopsjunkning uppkommen sänka. Sådana gravar från vikingatiden äro icke kända från Nyland. Fyrkantiga stensättningar ha visserligen påträffats i Tenala, Pojo, Karis och Lojo, men de hittills undersökta ha visat sig tillhöra den romerska järnåldern och folkvandringstiden, men icke vikingatiden. Bland fynden äro kvinnosmyckena viktigare för frågans avgörande än vapnen. De senare kunna vittna om svenska krigsfärder eller

tänkas blivit införda genom handeln. Smyckena åter — de ovala spännbucklorna, de klöverbladformiga och de likarmade spännena m. m. samt de speciellt gottländska dosformiga och djurhuvudformiga spännena — ha hört till de svenska kvinnornas nationaldräkter under vikingatiden och antyda, då de hittas i främmande länder att svenska kvinnor ha bosatt sig därstädes. Hade sådana smycken i större antal hittats i Nyland, så skulle de utgöra ovedersägliga bevis på en svensk kolonisation under vikingatiden. De saknas emellertid fullständigt här och av deras frånvaro kunna vi sluta att en svensk invandring icke ägt rum under denna period.

Men äro vi berättigade att operera med dessa negativa bevis, så som vi gjort i fråga om Nylands befolkningsförhållanden under järnåldern? Vi hava ovan sett att Ailio bestrider denna rätt, och även Karsten ställer sig i annat sammanhang avvisande mot teorier, som uppställts på grund av bristande bevisningsmaterial[1]. För min del erkänner jag att en sådan bevisföring kan ha sina vådor, men anser att den i detta givna fall är fullt berättigad, om den tillämpas försiktigt och om tillbörlig hänsyn tages till kulturutvecklingen i Nyland under en längre följd av perioder samt de motsvarande förhållandena i grannlandskapen uppmärksammas.

En kort överblick av den arkeologiska forskningens resultat i dessa avseenden är därför här nödvändig.

Stenåldern.

Under stenåldern bör Nyland, i synnerhet dess västra del, enligt fyndens vittnesbörd hava hört till vårt lands tätast bebodda områden. Enligt Ailio[2] voro år 1910 c:a 1450 stensaker kända från Nyland mot 650 från Egentliga Finland och ett lika stort antal från Södra Tavastland. Blott Nedre Satakunta (c:a 1850 stenförmål) och Södra Karelen (c:a 2650) hade att uppvisa ett större antal fynd. Även efter 1910 ha de finländska museerna mottagit flera fynd från Nyland än från Egentliga Finland och Södra Tavastland. Jag är visserligen icke i tillfälle att upp-

[1] Svenskarnas bosättningar i Finland, sid. 20—21.

[2] Atlas över Finland 1910. Kartbladen n:ris 49, 50 och 51, sid. 4.

giva antalet nu kända stenföremål utan blott antalet katalognummer, under vilka stenåldersfynden från de tre områdena blivit förtecknade i våra museer och privatsamlingar, men även dessa katalognummer visa en för de nyländska fynden fördelaktig proportion. De uppgå för Egentliga Finland till 1525, för Södra Tavastland till 1010 och för Nyland till 2576. Av den sistnämnda siffran komma på Östra Nylands andel 518, på Västra Nylands 2058. Förhållandet mellan fynden från landskapets bägge hälfter är således 1 till 4. I Västra Nyland hopa sig fynden i socknarna Esbo, Kyrkslätt, Sjundeå samt kring Lojobäckenet, och här ligga även de många stenåldersboplatser, som upptäckts under de senaste åren. Fynden från dessa och talrika andra finska boplatser ha under den senaste tiden varit föremål för ingående studier av våra yngre arkeologer, sedan Ailio genom sina ypperliga avhandlingar »Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland» (1909) och »Die geographische Entwicklung des Ladogasees in postglazialer Zeit und ihre Beziehung zur steinzeitlichen Besiedelung» (1915) bragt materialet i ett typologiskt, kronologiskt och geografiskt system och angivit riktlinjer för den inhemska stenåldersforskningen. Då samtidigt även flertalet av Skandinaviens arkeologer hade ägnat sig åt undersökningar angående Nordens första bebyggelse och andra därmed i samband stående frågor, ha många viktiga resultat ernåtts, så att det sista årtiondet med rätta kan betecknas som en blomstringstid för stenåldersforskningen.

Om också ännu mycket arbete återstår, börja vi dock fatta klarare många spörsmål angående bebyggelsens gång, de äldsta förbindelserna och de olika kulturformernas ursprung och utbredning, och tack vare forskningens nya vinningar på dessa områden har t. o. m. Finlands svårlösta stenåldersrasproblem begynt antaga bestämdare konturer. Därtill har i sin mån bidragit, att Ailio, för närvarande den främste kännaren av både det finländska och det ryska stenåldersmaterialet, i nyare publikationer uppgivit sin tidigare reserverade hållning och öppet uttalat sin åsikt i dessa frågor. I ett hösten 1912 hållet föredrag[1] om den neolitiska konsten har han

[1] J. Ailio, Kivikauden taiteesta; Suomalainen Tiedeakatemia, Esitelmät ja pöytäkirjat 1912, II, Helsingfors 1913, sid. 15 f.

givit följande bild av de etnografiska förhållandena under stenåldern i denna del av Europa. Till en början ansluter han sig till den allmänt antagna hypotesen att båtyxkulturen i Sydvästra Finland har tillhört ett åkerbrukande germanskt folk. Hela det stora området, som omfattar Norra Skandinavien, Norra och Östra Finland samt Norra och Östra Ryssland har uppenbart samtidigt varit befolkat av nomadiserande jägare- och fiskarestammar. Dessa kunna endast ha tillhört den finsk-ugriska urbefolkningen, emedan inga rimliga skäl kunna anföras, som tala för, att någon annan folkstam i dessa avlägsna tider skulle hava bott i dessa trakter. I norra delen av detta område kan särskiljas en speciell kultur (Rovaniemihackor, krumknivar av skiffer), vars bärare möjligen ha varit lapparnas förfäder. Det stora området söder därom kunde då hava tillhört den finsk-mordvinsk-permiska gruppen. I de nordligare delarna av sistnämnda område synes mot slutet av stenåldern ha inträffat en avfolkning, en utvandring till sydligare trakter, till övre Wolga och Oka, där på denna tid en övergång till åkerbruk och bofast levnadssätt har ägt rum. Därav den påfallande bristen på fynd från bronsåldern och järnåldern i Norra och Östra Finland. Finnarnes slutliga utvandring från Wolgatrakten till Finland har försiggått under järnåldern långsamt och småningom iföljd av överbefolkning eller under trycket av påträngande folkslag.

I sitt senaste arbete »Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria» har Ailio övergivit vandringshypotesen, men håller fortfarande fast vid en tudelning av Finlands stenålderskultur, som i Västra Finland företräddes av en åkerbrukande germansk befolkning, i Östra och Norra Finland, ställvis även i Västra Finland samt dessutom i Ryssland ända till Ural i öster och Oka i söder, av finsk-ugriska jägare- och fiskarestammar. Södra Tavastland och väl också, ehuru detta icke säges uttryckligen, Västra Nyland, räknas av Ailio till den västfinländska kulturkretsen.

Vår yngste stenåldersforskare, mag. A. Europaeus synes dela Ailios uppfattning om Västra Finlands befolkningsförhållanden under stenåldern, ehuru han hittills undvikit att namnge de två här boende folkslagen. Han särskiljer nämligen bland de västfinländska stenåldersboplatserna två tydligt från varandra skilda grupper, som efter de på dem funna resterna av lerkärl

kallas den kamkeramiska och den alastarokeramiska eller snoddkeramiska gruppen. »Den förra gruppen», säger Europaeus på tal om boplatserna i Esbo och Kyrkslätt socknar, »representerar den inhemska kulturen och den ursprungliga bosättningen, — — den senare åter den från Centraleuropa komna nya kulturen, båtyxkulturen, och den nya befolkningen. Särskilt den tvära tudelningen inom keramiken kan anses som bevis på att här bott två olika folkslag. De båda kulturerna och raserna synas från och med den tredje perioden ha levat här i nära beröring och blandning med varandra. Och så har varit fallet ej blott i dessa socknar utan i hela Västra Finland, i båtyxkulturens område»[1]. Den indogermanska båtyxkulturens väg från Centraleuropa hit upp, betecknad genom talrika fynd av närbesläktad snoddkeramik, har enligt Europaeus gått genom Väst- och Ost-Preussen och Östersjöprovinserna, icke genom Sverige. I detta land är nämligen snoddkeramiken sällsynt och den till båtyxkulturen hörande keramiken utmärkt genom bandornament (bandkeramik)[2]. Det finnes, såsom Europaeus på annat ställe framhåller[3], skäl för antagandet att Finland och Skandinavien erhållit sin indogermanska befolkning ungefär samtidigt, nämligen under stenålderns tredje period, men på två särskilda vägar med Centraleuropa som utgångsområde.

Först under stenålderns sista period bliva fynd av speciellt skandinaviska former talrikare i Södra och Västra Finland, medan likväl kulturen i dess helhet fortfarande äger en från den samtida skandinaviska avvikande särprägel. Om vi i dessa fynd skola se antydningar om invandring av skandinaviska nybyggare återstår ännu att undersöka.

Bronsåldern.

Säkert är dock att den följande periodens, bronsålderns, kultur i Södra och Västra Finland vilar på skandinavisk grund, och det måste anses som mycket sannolikt att denna kultur uppbu-

---

[1] Finskt Museum 1916, sid. 47.

[2] Finskt Museum 1915, sid. 10—12.

[3] A. Europaeus, Indoeuroppalaiskysymys ja kivikauden tutkimus Valvoja 1917, sid. 45.

rits av en med den skandinaviska nära besläktad germansk befolkning. Men bronsålderskulturen är hittills företrädd av ett förhållandevis litet antal fynd och i lokalt avseende huvudsakligen begränsad till kusttrakterna vid Finska och Bottniska viken. Från hela Finland känna vi hittills blott c:a 60 fynd med c:a 70 föremål från bronsåldern, av vilka 46 fynd med 52 föremål höra till den skandinavisk-västeuropeiska gruppen. Resten utgöres av fynd, som visa frändskap med typer från Östra Ryssland. Dessa senare fynd, som äro huvudsakligen spridda över Mellersta och Norra Finland, torde, om vi ansluta oss till Ailios hypotes, kunna tillerkännas den finsk-ugriska urbefolkningen. På Nylands andel komma 5 fynd med 6 föremål av skandinaviska typer, anträffade i Västra Nyland och ett enda, därtill mycket sent fynd med 2 föremål av ostlig typ från landskapets östra del (Borgå socken). De västnyländska fyndorterna ligga i Vichtis (Haapkylä), Ingå (Gårdsböle och Kalkulla), Kyrkslätt (Strömsby) och Helsinge (Staffansby) socknar.

Västra Nyland synes således enligt fyndens vittnesbörd under bronsåldern hava bibehållit det försteg i avseende å bebyggelseutbredning och -täthet, som det under stenåldern oneckligen har haft framom Östra Nyland. Detta framgår även vid en jämförelse av stenkumlens antal i landskapets bägge delar. Enligt frk A. L. Lindelöfs (numera fru Brander) förteckning över stenkumlen[1] finnas i Västra Nyland c:a 260, i Östra Nyland blott ett 80-tal kummel. Den av L. meddelade kartan ger en god överblick av deras spridning. Vi se de röda punkter av olika storlek, med vilka kummelgrupperna äro betecknade, i Västra Nyland hoprängda inom en trekant, vars spetsar utgöras av Östersundom, Karislojo och Bromarf kyrkor. Norr om Lojosjö och kustbältet äro de mycket sällsynta. På kartan ses en enstaka liten prick i Vichtis, där enligt texten blott ett kummel har uppspårats. I Östra Nyland förekomma de mest vid kusten och några åar, vilkas dalar under bronsåldern säkert varit fjordliknande havsvikar.

Frågan om de nyländska kumlens ålder är dock icke fullt

[1] A. M. Tallgren och Anna-Lisa Lindelöf, Bronsåldern i Nyland, Hembygdsforskningens vänner i Nyland, N:o 3, Helsingfors 1916.

utredd. Av de hittills dels sakkunnigt undersökta, dels av obehöriga öppnade kumlen har blott ett (vid Strömsby i Kyrkslätt) innehållit bronsföremål, de andra ha antingen varit tomma eller innehållit små skärvor av lerkärl, brända ben m. m. d., som icke tillåta en säker datering. På Åland, i Egentliga Finland och Satakunta ha i 13 kummel hittats bronsåldersföremål, men ett antal andra kummel ha visat sig vara uppförda under järnåldern. De sistnämnda äro dock i allmänhet lägre och innehålla på bottnen mera jord än bronsålderskumlen, och det har kunnat fastställas att på flera ställen kummel, uppförda under bronsåldern, blivit under järnåldern ånyo begagnade till bisättningar. I det österbottniska kustområdet, där av de 3 bronsåldersfynden 2 härstamma från kummel var seden att över de brända liken uppkasta ett stenkummel ännu under järnåldern allmän. De flesta gravfynd från romerska järnåldern och folkvandringstiden, som vi äga från Österbotten, äro hittade i kummel. Jämförelsen med kumlen i de andra finländska landskapen visa oss således att de nyländska kumlen icke med bestämdhet kunna hänföras till bronsåldern. Det är likväl sannolikt att de på höjder med utsikt över havsvikar och andra vattendrag byggda kumlen i Nyland härstamma från denna period, och då dessa utgöra flertalet, så kan kumlens utbredningsområde sannolikt i stort sett anses motsvara bosättningens utbredning under bronsåldern.

Av de 5 nyländska fynden med skandinaviska, resp. västeuropeiska bronser härstamma 4 från periodens förra del och ett från dess senare skede. Vore icke materialet för litet för att rimligtvis kunna begagnas som underlag för statistiska beräkningar, kunde man vara frestad att i förhållandet mellan de äldre och de yngre fynden se en antydan om att bosättningen hade varit mindre betydande i slutet av bronsåldern än under dess förra del. Samma förhållande se vi emellertid bland bronsåldersfynden från Egentliga Finland (10 fynd från äldre, 5 från yngre bronsåldern, 2 obestämbara, vilka fynd med undantag av 2 härstamma från landskapets söder om Aura å belägna hälft), medan åter Satakunta har att uppvisa långt flere fynd från yngre bronsåldern än från den äldre (1 eller 2 från äldre, 10 från yngre bronsåldern, 1 obestämbart). Bebyggelsens huvudcentrum, vilket, såsom redan Tallgren har påpekat, under den äldre bronsåldern

hade legat i Västra Nyland och Egentliga Finlands sydöstra del, synes således under den yngre bronsåldern hava förflyttats till Nedre Satakunta, till trakten mellan Lappi, Nakkila och Kumo, vilken trakt, i synnerhet Kiukais socken, är mycket rik även på stenkummel. En sådan förflyttning är så mycket lättare tänkbar, som den germanska, resp. skandinaviska bosättningen i Finland under bronsåldern måste ha varit synnerligen gles och knappast torde kunna uppskattas till mera än ett par tusen människor.[1]

[1] Ailio beräknar Finlands folkmängd vid stenålderns slut till några hundra familjer. (Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland I, sid. 98). Han synes härvid stöda sig på A. Hellands försök att bestämma Norges folkmängd under de förhistoriska perioderna (Oldfundene og Norges folkemængde i förhistoriska tider, Kristiania 1908). Denne anslår Norges befolkningssiffra vid slutet av stenåldern till c:a 2500 och vid mitten av bronsåldern till 4700. Då Norge äger c:a 500 bronsåldersfynd och Finland 46 fynd av skandinaviska bronser, torde Finlands skandinaviska befolkning vid bronsålderns mitt knappast ha varit lika stor som Norges dåtida folkmängd, även om man tar i betraktande att det större antalet fynd i Norge till en del säkert har berott på bättre tillgång på råmaterialet, koppar och tenn. Numerären av Finlands samtida finsk-ugriska befolkning undandrar sig om möjligt ännu mer en noggrannare uppskattning.

Meddelanden och aktstycken.

Ett högadligt bo på 1600-talet.

I jämbredd med de forna och än bevarade lösöre-rikedomarna på de Svenska slotten förblevo herrgårdarna i Finland alltid fattiga på bohag och äro numera i anmärkningsvärd grad blottade på synliga minnen från äldre tider. De fientliga ockupationerna under stora ofreden och hundra år senare, samt de partiella däremellan, fullbordade i detta avseende den förstörelse, som tidigare krig endast här och där i landet inlett.

Mest utsatta för skövling och plundring voro naturligtvis gårdarna i sydöstra Finland, där Kymmene älvs många grenar redan tidigt bildade strategiskt viktiga försvarspunkter, dem fienden dock ej sällan lyckades överskrida. Icke desto mindre hade det för landshövdingen, sedermera riksrådet och riksamiralen Lorentz Creutz blivit möjligt att på sin hustrus allodialgods Abborfors i Pyttis socken — där han och hans familj på 1660- och 1670-talen hade sitt finländska huvudkvarter — sammanbringa ett jämförelsevis rikhaltigt lösörebo. På hans tidigare bebodda stamgods, det 2 ½ mil västerut belägna Sarvlaks, pågick den tiden det stora »stenhusbyggeriet», varför större delen av boet förlagts till Abborfors, som den tiden var »till alla huus väl bebygdt». En annan del åter fanns i hans stenhus vid Skeppsbron i Stockholm och å fyra »malmgårdar» i norr därstädes. Och slutligen fanns på hans många, både större och mindre jordegendomar i Finland, Sverige och Östersjöprovinserna, förutom godsinventarier, även en del personlig lösegendom.

Lorentz Creutz, den äldre kallad, ljöt som känt hjältedöden i sjöslaget vid Öland d. 1 juni 1676, i det hans amiralskepp Stora Kronan vid en olycklig manöver tog överhalning och sprang i luften. Under medverkan av kustbefolkningen hade man lyckats återfinna hans lik, om än stympat, och han begrovs högtidligen i Perno kyrka. Dragen av tvenne i svart draperade hästar, »sorghästar», var hans kista uppställd under »en stoor sammets himmel» »med stora silkes crepiner» (tjocka fransar), vilken himmel »med dess fulla tillbehör» sedan blev »bibehållen och uti Perno kyrckia förvahrat till dess någon af förvandterna den kunna behöfva».

Det blev nu en serie av bouppteckningar, ty Creutz var i Finland en av sin tids rikaste jorddrottar. Från Stockholm synes lösegendomen hava överförts dels till Åbo, där den fick plats i slottet, dels till Abborfors, såsom tillskott till det redan enligt 1674 års inventering rundliga boet därstädes. Från gård till gård reste nu en viss Henrik Mallenius (studerande i tiden vid Åbo akademi) och förrättade med biträde av präster, nämndemän eller andre gode män uppteckningarna. Denna eriksgata vidtog på »Sarfwelax Sätesgårdh» d. 8 sept. 1676 och avslutades d. 27 sept. på Saaris gård (i nuv. Tammela socken).

På Sarvlaks upptecknades bl. a. 77 koppar- och 19 mässingskäril[1] (»1 t:a med reenshår, 1 t:a däruthi elgehufvudflöter»), tvenne familje- (»F. Elsa Duvalls och Sal. Hr Jacob Creutz») och några kunga-»konterfeijer», 1 clavicordium, skrin och låda med brev och gamla handlingar, men jämförelsevis få andra möbler. Däremot var »rustkammaren» ganska väl försedd: 3 stora »haakar» med hjullås, 250 andra gevär (däribland 126 norska bössor och 89 »musqvetter»), 8 pistoler, 1 stort slagsvärd, 1 dito jaktsvärd, 6 stickvärjor, 49 pampar (långa huggvärjor), 4 stridshamrar (därav en med förgyllt skaft), 1 karbas med silver handfäste samt 2 ½ stålharnesk, förutom större och mindre blystycken, 1 låda full med musköt-kulor, 1 ½ tunna krut, 10 pund lunta m. m. — Under stora ofreden blev sedan allt detta förskingrat.

På Abborfors avslutades inventeringen d. 11 sept. 1676. — Uti »stoora Sahlen» upptogos bl. a.:

» 1 st. Eekskååp med inlagdt Ebenholtz a 4 rum.
1 » Fyrkantigt bord med inlagdt arbete.
10 » Messings liusplåtar på väggiarna.
1 » liuskrona med 16 st. pijpor, en afbruten.
1 » liuskrona a 6 lius, liten och af blomster sammanbunden.
2 » Sten Kruus stå på Spijsen för Zirat.
12 » Juft Stoolar.
31 » trästolar. 1 st. Clavicordium.
Sahl. Hr Jacob Duwaltz Conterfeij.
Hr Ernest Johan Creutz Conterfeij tillijka med dess Sahl. Fruus.
9 st. gambla Officerares Conterfeijer uthan ramar.
4 » af Christi pijnos historia.
1 » Christi Crucifix på en tafla. Sahl. Hr Gustaf Creutz tillhörigt.

[1] Ovanciterade och efterföljande uppgifter äro tagna ur »Inventarium på åhr 1676 Samptl. Högl. Erfvingarnes» samt »Stärbhusets original afvittrings instrumenter och dehlningar», båda i original, ävensom konceptet till det slutliga »Inventarium», som blev »efter Kongl. Maij:ts revisions doom åhr 1695 oprätat, och d. 1 Novemb. utj Kongl. Svea Håf Rätten inlefvererat» — alla tillhöriga Sarvlaks arkiv.

1 » Steenbord eller skijfva.
1 » 8 kantigt Steenbord med foot.
1 » Eekbord med Dito foot.

I »Faatbuuren» befinna sig en »Eekekista med inlagdt arbete och skönt låås», en »stoor gemeen Eekekista», ännu en ekkista, en furukista, två svarta kistor och ett »lakanskåp». Inlagda i dessa voro bl. a.: »1 st. Sölfverduuk bestående af 8 breedder», 16 finare och 5 enklare sparlakan, 3 himlar, 5 finare och 31 enklare bordtäcken, 18 sängtäcken och filtar, 4 vepor [överdrag], 13 bolster (en del av skinn), 29 huvuddynor och örngott, 75 par lakan (därav 10 par »tvååbreedds», d. v. s. för två personer, och 1 par badstulakan), 27 örngottsvar och 13 handdukar; vidare: 49 borddukar och 143 servetter, 4 ryor, 11 fällar (däribland tre rävskinns med rött kläde), 18 björnskinn, 3 åkdonsdynor av sammet, 8 klädes- och vaxstycken; samt slutligen: 16 st. väggbonader och 40 »tapeeter» av olika längder, båda slagen delvis av halvsiden och tapeterna endels »finska». — Bland dessa alla vidlyftigt detaljerade persedlar må exempelvis följande ordagrant specificeras:

» 1 st. hvijtt blommerat atlask sparlakan med kappor och frantsar.
2 paar granna lakan a 2 ½ bredd.
2 st. guula klädestäcken med blåt påsydt vapn.
1 » hufvuddyna af Elgsbrodd [hår].
1 par lakan sydda med svart silcke och gull uthi»; ävensom av gångkläder: »1 st. uthslitn gamal grå jacka och Sarss böxor, 2 st. Sijden polenietz [fruntimmerskappa] tröijor med opristade ärmar, 1 st. atlask Dito.»

Övriga gångkläder, såväl efter amiralen som hans ett år tidigare avlidna maka, förblevo i Åbo oupptecknade och skiftades senare i sämjo utan lottning.

Utom ovan i salen uppräknade konterfejer uppbevarades i fatburen ännu följande, antagligen från Sarvlaks överförda porträtt och tavlor:

»1 st. tafla innehåller Passion [ur Kristi lidandes historia].
1 » tafla innehåller Pilati domstol.
Fru Cathrina Hess conterfeij. } föras till Sarwelax.
Sahl. Hr Öfverst Ernest Creuz dito. } föras till Sarwelax.
Cyrus Major dito.
Alexander Magnus dito.
Julius Cæsar dito.
Ninus dito.
Sahl. Fru Elsa Duvallz Conterfeij: uti Jungfruståndet.»

Så ock: »1 st. koffert uthan nyckel, som intet kan öppnas» (!).

Böcker upptager inventariet till ett antal av omkring 70, på olika språk, svenska, tyska, latin, danska, finska, och mer än hälften av

andligt innehall. Med en erinran att Lorentz Creutz' äldsta dotter Anna, om vilken genealogerna veta att hon »var snillrik och hade färdighet i musik», år 1671 vid 28 års ålder avled på Abborfors, avtryckes här bokförteckningen i dess helhet, så lydande:

En gammal Svensk Bibel in folio [den nuv. familjebibeln på Sarvlaks].
Coleri opus oeconomicum in folio.
Tysk Bibel in folio.
Doct: Luth: Postilla Tysk in folio Titelen bort fram uti.
Doct. Luth: huus Postilla in folio.
Titus Livius på Tyska in folio.
Niederlandz. (?) Historia Emanuel Meterani in folio.
Cosmographia in folio.
Een Tysk Postilla in folio Titelen bort fram uthi.
Senecae Schrifter in reg: 4:to.
Historia de qvadrupedibus Joh: Jonstonij Latina.
Guidi Ubaldi Mechanischer Kunst Cammer in folio.
Johan Stobaei Spräch: Rede in fol.
Joh. Arendtz vom Waren Christentumb in reg: 8:vo.
Joh: Mathesij Sarepta in reg: 8:vo [oder Bergpostilla, 1564].
Marth: Lutheri dipsreden in fol.
Nov. Test. Goth: Anglo-Saxonice in 4:to.
Inventarium Sveciae in fol.
Een rijtat vapnbook in fol.
Een Skrifven Fortifications book in fol.
Een gammal upbördsbook in folio.
En Dito tryckt in folio.
Een geldzbook gammal in folio.
Architectura militaris Adami Freitag in folio.
Een Skrifven fortifications book in reg: fol.
Theoria vitæ æternæ in 4:to Phil: Nicolai.
Praxis vitæ æternæ Philip: Nic. in 4:to Tysk.
Doct. Ollioqvistz postilla in 4:to.
Dansk lagbook in 8:vo.
Gezelii Finsk Psalmbook in 4:to.
Dialogus Adriani in 4:to Platt Tysk.
Een Svensk Psalmbook in 4:to.
Johan Sibmachers Vapnbook.
Magia naturalis Tysk in 8:vo.
Een speelbook in 4:to.
Finsk Psalmbook in 8:vo.
Kyrcke ordinantien in 4:to dansk.
Een dansk Klage Predijkan in 4:to.
Conventa et Acta nuptiarum med kopparstycken.
Richard Bakers betrachtelse in 8:vo.
Lobwassers Summarier in 8:vo Tysk.

Poësis Christoph: Plantini in 8:vo.
1 speelbook in 4:to.
Gudzbarns Gyll: Klenod in 8:vo dansk.
Fred: Lowensteins beskrifning öf:r nya värden in 8:o.
Andelig Rustkammar in 8:o Tysk.
Zlaemans (?) Passions book in 8:o Tysk.
Qvinfolckz Spegel Tysk in 16:o.
Epitome Biblica in 16:o.
Dansk handbook in 16:o.
Skrifven fortifications book.
Danske Konungars Krönika in 8:o.
Tysk Catechismus in 8:o.
Tysk böne book in 8:o.
Joh: Gerhardz andelig klenod på Tyska in 16:o.
Fontinalia Sacra dansk in 8:o.
Orationes Ciceronis in 8:o.
Bas: Fabri Undervijsning om Werdenes sidsta ända in 8:o.
Tysk andelig betrachtelse in 8:o.
Dansk Ordinantz book in 8:o.
10 st. Exercitieböcker eller Themata skrefne in 4:to.
2:ne Orationer in folio.
5 st. lijk Predijkningar in 4:to.

Av koppar fanns på Abborfors 72 kärl, av mässing 31 och av tenn 1 dussin fat, 8 ½ dussin tallrikar och 15 andra pjeser; av porslin däremot blott 50 fat och tallrikar. — Rustkammaren innehöll allenast 2 par kopparstycken (kanoner) med lavetter, 2 järnstycken och några famnar lunta, ½ t:a krut,[1] 17 vaxfacklor och 1 knippe dito av kåda.

I övrigt förtecknades här liksom på de andra egendomarna hästar, kreatur, åkdon och redskap av olika slag.

D. 30 maj 1677 skiftades emellan de tre bröderne och sex systrarna, av vilka tre voro gifta, den i Åbo slott förvarade lösegendomen, bestående huvudsakligen av: »27 Cronor gull» samt en hop andra gamla penningar och medaljer, 32 större och mindre, mestadels förgyllda silverpjeser (däribland större och mindre kannor, »credentz», handfat med kanna, tolv konfektskålar), 3 serpentinkannor, 11 porslinspjeser, 4 flaskfoder, 14 ljusplåtar, 160 aln »brokot tygh till väggbonat», 2 stora bordtäcken, 2 sparlakan och 1 himmel, 1 sobelfodrad »kvinfolcksjacka» av svart sammet, 66 »par soblar» jämte 9 ½ »rader sobelsvansar», förutom 60 st. annat finare »foderverk» (däribland 5 mård-, 9 röda, 4 svarta och 6 blårävs-, 4 utter- och 4 filfrasfoder), 45 klippingsskinn (get- och lamm-), 1 hel stuv

[1] därav 6 ½ pund sedan »afskjutits vidh Kongl. Rådetz och Fältmarskalkens Sahl. H. Bengt Horns († 1678) ankomst till Abborfors».

och 55 alnar kläde, 586 alnar lärft och 11 pund »grant och grofft lijngarn». Tillsvidare oskiftade förblevo 1 schatull av oliveträ med inneliggande 440 granatstenar och 49 vattenpärlor.

Först följande år, d. 9—21 juli 1678, försiggick lösöreskiftet på Abborfors, där största delen av det personliga lösöret från övriga egendomar i Finland emellertid samlats. Bröderne hade »af en särdeles affection» förunnat systrarna lika lott med dem i lösörena, vilkas sammanlagda värde vid detta senare skifte beräknats till 11,580 daler k. mynt. Sålunda skingrades det rika lösöreboet, som dock några årtionden senare genom fiendehand i alla fall skulle gått till största delen förlorat. Tyvärr hava även ovannämnda konterfejer av riksamiralens föräldrar landshövdingen Ernst Creutz och Katarina Hess von Wichdorff samt av hans maka Elsa Duvall och äldste son, den i ungdomen avlidne Jacob Creutz, försvunnit i obekanta öden.

I boet fanns även »i Banko ståe͞nde 42,411 daler k. m.»; men dessa förblevo oskiftade och behövdes sedan mer än väl för att möta de det kungliga enväldets »gravationer» av olika slag som förestodo.

Djupt ingrep såsom känt Karl XI:s i många delar blodigt orättvisa reduktion i högadelns, liksom ock i viss mån i donationsböndernas ställning, och ännu djupare i alla riktningar Karl XII:s blodiga krig med dess härjningar. Först därefter, eller för 200 år sedan, vidtog den renässans som så småningom möjliggjorde förvärvandet av det mesta vi numera ega av minnen från förgångna tider. Dock, i detta slätstrukenhetens land är väl herrgårdarnas saga snart all. Måtte åtminstone våra museer lyckas samla vad pretiöst ännu finnes; ty »den dag kan komma, då allt vårt guld ej räcker att samla minnet av den svunna tid».

D. 20 juli 1917.

V. M. v. B.

Till fältmarskalken, greve Karl Nieroths biografi.

Fältmarskalken Karl Nieroth inlade som känt, genom sina framstående egenskaper betydelsefulla förtjänster under Karl XII:s krig, och särskilt vad vårt land beträffar i försvaret åren 1710—1712. Han intar därigenom onekligen en framstående plats i vår krigshistoria. Det förefaller därför märkligt att i alla på svenska utgivna biografiska uppslagsböcker — åtminstone i dem jag kommit över — ingå delvis felaktiga och bristfälliga uppgifter från hans tidigaste barnaår. Under arkivforskningar, som jag bedrivit i annat syfte, har jag händelsevis påträffat några sådana samt vunnit kännedom om några små detaljer, vilka måhända kunna erbjuda intresse.

Först anföres att han var son till en Reinhold Nieroth och dennes maka Elisabeth Farensbach. Detta är emellertid ett misstag, ty ur Revals Oberlandsgerichts arkiv, akt 162, N:o 10, framgår tydligt, att hans föräldrar voro *Otto Nieroth*, herre till Koendes i Estland och *Gertrud Baranoff*.

Vidare säges i Karl Nieroths biografier, att han torde varit född i Finland, men att man icke har sig bekant tiden eller orten för hans födelse. Såvida hans föräldrar varit de tidigare uppgivna, vilka veterligen ej ägde något gemensamt med vårt land, skulle detta i själva verket varit svårt att förklara; frågan löses däremot lätt, då det är känt att moderns föräldrar, Menschik Baranoff och Katarina Yxkull, ägde Anttola säteri i Savolax[1], bebott av den sistnämnda ännu efter det hon 1625 blivit änka och även sedan hon gift om sig med lantrådet Karl Hastfer. Baranoff ägde dessutom i Finland Massby och Skräddarby i Sibbo socken[2]. Antagligen uppehöll sig Baranoffs dotter hos sin moder på Anttola vid tiden för hennes sons, Karl Nieroths, födelse. Familjen torde annars varit bosatt på mannens gods Koendes i Wesenbergs socken i Estland, där den unge Karl Nieroths tidigaste barndom förflöt.

Emellertid avled fadern före 1654 och modern ingick för andra gången äktenskap, omkring 1657, med majoren vid Estländska adelsfanan, manrichtern Berend Schulman, varefter den unge Karl Nieroth, som vid denna tid ännu var en 7—8 års gosse, kom till styvfadern. Denne Schulman, vilken tillhörde en estländsk gren av nämnda släkt, ägde förutom flera andra egendomar det stora godset Hackeweide i St. Maria-Magdalena socken i Estland. I detta nya hem blev Karl Nieroths och hans syskons uppfostran fortsatt.

Det är mig ej bekant huru mycket styvfadern ingrep i styvsonens uppfostran. Dock var han väl kvalificerad att vägleda den blivande fältmarskalken i dennes första militära utbildning; ty själv hade han i sin ungdom deltagit i 30-åriga krigets senare skede, varvid han under Gustav Otto Stenbocks omedelbara befäl inhämtat erfarenhet och kunskap i den tidens krigföring. Då han efter fredslutet lämnade tjänsten, erhöll han av Stenbock ett synnerligen lysande intyg över sina förtjänster och sin vid åtskilliga tillfällen ådagalagda tapperhet[3]. B. Schulman var ej allenast framstående i militäriskt avseende, utan hade han även erhållit en för tidsförhållandena vårdad uppfostran samt studerat vid universitetet i Dorpat.

Av allt detta framgår att styvfaderns hus erbjöd goda betingelser för att Karl Nieroth och hans syskon där kunde erhålla en dug-

[1] Se bl. a. J. Ramsays: »Frälsesläkter i Finland». Släkten Baranoff. Tab. VII.

[2] I sammanhang härmed kan anföras att Baranoff även i Estland ägde godsen Gross-Lechtigal och Orras, vilka ej finnas upptagna av J. Ramsay.

[3] Intyget förvaras i Sv. Riksarkivet, saml. »Biographica», Schulman.

lig utbildning. Karl Nieroths syskon voro Reinhold Nieroth, vilken avled i yngre år och Elsa Elisabeth, senare gift med en Buxhoewden. Genom moderns andra giftermål med Berend Schulman erhöll Karl Nieroth dessutom en halvbroder, Berend Johan Schulman. Denne halvbroder omnämnes emedan hans testamente bestyrker riktigheten av Karl Nieroths här anförda släktförhållanden. Berend Johan Schulman blev slutligen ritterschaftshauptman i Estland och äldste lantråd därstädes samt avled utan bröstarvingar. Han efterlämnade en ansenlig förmögenhet, vilken han testamenterade till sina släktingar. Bland annat bestämde han en summa penningar till förmån för sina halvsyskons barn. Halvsyskonen själva voro då redan döda. I testamentets § VII säges nämligen: »Till min salige *halvbroders*[1], Herr Greven och Generalguvernören Karl Nieroths son, Herr Greve Reinhold Nieroth, skänker jag» etc., etc. samt i § IX i samma akt: »Till min *halvsysters*[1] Elsa Elisabeths son, Herr löjtnanten Adam Gustav Buxhœwden skänker jag» etc. etc.[2].

Vad slutligen tiden för Karl Nieroths födelse beträffar, har jag ur de källor, vilka stått till mitt förfogande, ej lyckats finna några fullt säkra upplysningar. Tidigare har antagits att han föddes omkring år 1650, vilket i det närmaste torde överensstämma med rätta förhållandet. Hans föräldrar torde gift sig 1648 och kan han således blivit född 1649. I »Frälsesläkter i Finland» af J. Ramsay (släkten Baranoff, Tab. VII) anföres att Gertrud Baranoff ingått sitt andra äktenskap »*före* 1664», men då hon i detta gifte hade en son år 1658, framgår att hon antagligen gift sig med Schulman 1657. Härav kan man även sluta till att Karl Nieroth, såsom tidigare nämndes, var 7—8 år gammal, då han kom till styvfaderns hus. — Modern avled 1694 och styvfadern 1709, och båda blevo begravna i St. Nikolai kyrkan i Reval, varvid, i enlighet med tidens sed, den sistnämndes vapensköld blev uppsatt på en av pelarna i kyrkan, där den ännu finnes, försedd med en delvis utplånad inskrift.

Hugo Schulman.

---

[1] Kursiverat av mig.

[2] Testamentet uppsattes 1738 $^{11}/_{3}$ och förvaras i Estländska Ridderskapets arkiv i Reval.

Översikter och granskningar.

J. W. Ruuth: *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet.* Tredje häftet. Tredje afdelningen: Borgerskapet och näringarna. 319 sid., Helsingfors 1916. (Bidrag till Åbo stads historia utgifna på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum, andra serien, XII).

Sedan statsarkivarien dr J. W. Ruuth år 1909 publicerade första delen av sitt arbete, egnad Åbo stads historiska »topografi» (130 sid.), har han 1912 utsänt av trycket dess andra »avdelning» behandlande »slottshövdingarna och staden» (201 sid.) och nu senast 1916 en tredje avdelning, icke så litet omfångsrikare än de båda föregående, egnad skildringen av »borgerskapet och näringarna». En fjärde avslutande del, belysande kulturella förhållanden m. m., torde ytterligare vara att emotse. Då de särskilda »avdelningarna» framträda tämligen fristående från varandra, även försedda envar med sin särskilda paginering, bör en kort anmälan av endast den senast utkomna bland dem anses äga tillräckligt berättigande. De båda föregående delarna ha ju icke på sin tid i denna tidskrift kunnat bli föremål för granskning, och till den sistas utkommande kan ännu lång tid förflyta.

Den nyssnämnda första delen av föreliggande märkliga arbete har givetvis varit egnad att tilldraga sig det största intresset, med den väl dokumenterade och sammanfattande översikt den givit av Åbo stadsområdes utveckling sedan äldsta tid. Den har därigenom fyllt ett länge känt behov av en dylik utredande historik över det äldsta Åbos numera till allra största delen försvunna byggnadsverk, dess borgarhus, klerkebostäder, kloster, dess domkyrkobyggnad och hela yttre och inre tillväxt under längst förrunna sekler. Att låta denna svunna värld stå upp ur gruset var därför ett verk, för vilket vännerna av vårt lands fornhistoria städse skola förbliva förf. tacksamma. Också arbetets andra del har väl mera än den här förevarande varit skickad att tilldraga sig uppmärksamhet i en något vidare krets, då den ju rört sig om märkligare historiska personligheter, större politiska tilldragelser och överhuvud förhållan-

den, vilkas betydelse varit av ett mera allmänfattligt slag. Att se den roll vårt land och enkannerligen dess erkända samhälleliga centrum spelat i dessa politiska händelser framställd i ofta klarare dager än förr och belyst ur endels nya synpunkter erbjöd sålunda för läsaren ett icke ringa intresse. Svårare har det då varit för författaren att i den tredje delen under behandling av det lilla stadssamhällets liv i helg och söcken, dess borgerskaps näringar och ekonomiska företag, kommunala strävanden och deltagande i sin samtids politiska liv bjuda på ett stoff som med den betydande omfattning bandet erhållit vore i stånd att fjättra ens den historiskt skolade läsarens intresse ända intill slutet. Mera än i de föregående delarna har ock i denna urkundsmaterialets knapphändighet gjort sig störande förnimbar, tvingande förf. att ofta i stället för skildring nöja sig med kortfattade statistiska uppgifter, byggande på de mest torftiga och ofullständiga källskrifter. Det ligger ju i sakens natur, att sålänge det var fråga om slottshövdingarnas och borgens historia källorna i form av officiella dokument och bevarade urkunder ännu skulle flyta rikligare, medan åter i fråga om den gamla stadens topografi själva ruinerna på författaren och läsaren åtminstone kunde utöva den suggererande tjuskraft ingen som är begåvad med historisk forskarhåg plägar kunna undandraga sig.

Så mycket mera erkännande måste man skänka förf. för att ha förmått framdraga så mången upplysning av värde, att ha fått fram så mycket sammanhang i utvecklingen och så många på denna utveckling verkande faktorer, som hans med stor skicklighet gjorda kombinationer och hans ur de merendels ytterst torftiga källskrifterna dragna slutsatser bjuda oss på. Det har sannerligen erfordrats en forskare med dr Ruuths förfarenhet att för forskningen tillgodogöra medeltidens och femtonhundratalets för vårt lands vidkommande och särskilt rörande städerna bedrövligt magra källmaterial och med hans under ett livslångt arbete förvärvade insikter på detta område av hävdaforskningen för att med det tillbudsstående materialet fylla upp en volym på över 300 sidor om Åbo borgerskap och dettas näringar under det ifrågavarande visserligen rätt långa tidsskedet. Så har ock förf. ofta, som redan nämnts, sett sig tvungen att tillgripa ett tämligen summariskt förfarande med en rent statistisk metod, vilken dock exempelvis beträffande den statistik han flerstädes uppgjort över borgarnamnen lett till särdeles beaktansvärda resultat. På denna väg är det han sålunda kommit till antaganden rörande borgarnes i staden svenska, finska eller tyska nationalitet och kunnat bestämma under vilka tidrymder det ena eller andra elementet varit det i stadens liv förhärskande. Åt belysningen av frågan vilken av dessa tre nationaliteter under olika tider varit den dominerande egnar förf. ett huvudintresse, och de utredningar han på denna punkt bringar höra onekligen till

arbetets mest anmärkningsvärda resultat. I huvudsak måste väl de slutsatser förf. framlagt anses oanfäktbara och den metod han använt i betraktande av bristen på mantalslängder och tullräkenskaper betecknas som den enda möjliga. Att med honom hänföra förekommande personnamn, bestående av förnamn och fadersnamn med tillägget »son», till de inhemska namnens grupp och bland dessa ytterligare till dem som tillhörde det svensktalande borgerskapet, måste väl överhuvud anses riktigt, huru vanskligt det än är att härvid uppdraga absoluta gränser. De tyska namnen ge sig visserligen ofta omedelbart tillkänna genom sin språkliga form, och i de fall då familjenamnen ännu snarast ha prägeln av rent personliga epitet har det säkerligen även varit riktigast att som förf. gjort låta dem gälla för tyska, huru stor än ljudlikheten kunnat vara mellan en plattysk och en medeltida svensk namnform (t. ex. Lang). Det pittoreska bruket att ge borgersmännen betecknande binamn, ofta rena öknamn, var ju som känt i kontinentens städer tidigt vordet allmänt[1], medan det av föreliggande arbete att döma (s. 143—144) först jämförelsevis sent tyckes ha vunnit burskap i det medeltida Åbo. I vissa fall stannar man ju dock något tveksam inför förf:s härledningar, såsom då han förmenar, att Jakob Kannengether burit ett svenskt namn, Henrik Gropengeter åter ett tyskt (omkr. 1420, s. 51—52), eller då han anger Henrik Vatmal (1386) som inhemsk ehuru han befinnes vara broder till den kort förut såsom tysk betecknade Hennekin av Lennepe (s. 26—27). I dessa fall hade det förmodligen varit säkrare att betrakta alla de nämnda som tyskar. På sådant sätt bli visserligen lätt ett större antal borgare tyskar, men detta förefaller nog snarare överensstämmande med verkliga förhållandet. Intressant är att följa de kurvor förf. uppdrar för det tyska elementets till- och avtagande under olika perioder.

Redan beträffande stadens flyttning från Korois udde (eller ö) ett stycke nedåt ån till platsen invid och söderom domkyrkan anser han sig kunna sluta till att detta måste varit det tyska köpmannaelementets förtjänst, på grund av den driftighet och framsynthet som bör ha utmärkt detta framom det ännu tämligen outvecklade inhemska borgerskapet. Han påvisar vidare, att åtminstone vid 1300-talets början det tyska elementet otvetydigt varit det ledande bland borgarne, och han förmenar, att detta på grund av de senares ringa förfarenhet i samhälleliga värv varit till icke ringa båtnad för staden. Genom en intressant namnstatistik ådagalägges därpå tyskarnes övervikt under 1300-talets förra hälft och vid seklets mitt, f. ö. fullt ut betingad av de undantagsprivilegier de alltsedan Birger Jarls tid i hela riket åtnjöto, ehuru dessa »gäster» endast jäm-

[1] Jfr ex. V. Vedel, By og borger i middelalderen, s. 242—243.

förelsevis sällan synas ha dröjt kvar i Åbo för hela livstiden. (Det bör dock icke glömmas, att just vid denna tidpunkt åtminstone tvenne Åbobiskopar varit utgångna ur det tyska borgerskapets led, nämligen Henrik Hartmansson (1366—1367) och Johan III Westfal (1370—1385), vilket ju å ena sidan vittnar om detta borgerskaps betydelse även i kulturellt hänseende, å den andra om att åtminstone vissa familjer haft en varaktigare varelse i staden.) Så mycket märkligare är tyskarnas nästan fullständiga försvinnande under den dystra orostid, som betecknades av vitalianernas härjningar på 1390-talet, förklarligt likväl just på grund av deras outrotliga rörlighet, vilken de nyssnämnda privilegierna genom sin naturaliseringsklausul förgäves synas ha strävat att tillintetgöra. Som följd härav framträder därpå under 1400-talets tre första årtionden det inhemska elementet såsom nästan ensamt rådande, tills åter under 1430-talet det gamla, man vore nära nog frestad säga naturliga tillståndet återinträder och hanseaterna ånyo intaga sin ledande ställning i handel och vandel. Från denna tid känna vi ock enstaka tyska patricierfamiljer, som i flere släktled bott i staden och inom vilkas krets en del personligheter avteckna sig med skarpare konturer än tidigare någon gestalt i stadens historia, framför andra den storvulne och som det vill tyckas icke så litet aristokratiske köpmannen Jakob Frese (död 1454). Men i och med året 1471, Brunkebergsslagets år, inträder i allt detta en tvär förändring. Det var då som känt städernas borgerskap efter förtjänstfullt deltagande i den nationella befrielsekampen utverkade avskaffande av de tyska borgarnes rätt till halva antalet borgmästar- och rådmansplatser i rikets städer. Att detta skulle medföra ett omslag i det dittillsvarande tillståndet är utan vidare klart, och i själva verket kan förf. påvisa en synbar utflyttning av tyska borgare från Åbo under de följande årtiondena, en utflyttning även av sådana familjer som i mer än ett släktled varit bosatta i staden och t. o. m. besutto jordagods i landet. Bakslaget kom i form av en kännbar brist på förmågor inom utrikeshandelns och det samhälleliga livets områden, vilket redan mot århundradets slut gav anledning till visserligen med ringa framgång bedrivna försök att genom medgivande av vissa lättnader åter förmå tyskar till bosättning i staden. Under sådana förhållanden är det ju icke förvånande, om även det rent finska borgerskapet uppvisar en stigande betydelse[1], synnerligast efter det Gustav Vasa 1533 slutligt upphävt hanseaternas privilegier. Man levde ju

[1] Att som förf. synes benägen hänföra Henrik Innama till det finskfinska borgerskapet uteslutande på grund av hans något finskt klingande släktnamn synes mindre berättigat, då han ju enl. förf. torde varit bördig från Innamo eller Innama by i Nagu (s. 177). — Det s. 144 anförda namnet Porsaanjalka är väl identiskt med Grisfot.

överhuvud i en nationaliteternas uppryckningstid, om vilken vi redan tidigare vetat att den på andra områden betecknats av ett starkare framträdande av det rent finskt nationella. Emellertid dominerar under Johan III:s tid socialt det svenska elementet inom borgerskapet, varjämte det tyska tack vare de under denne monarks regeringstid ökade utrikesförbindelserna ånyo ernår en betydande ställning. Sitt forna inflytande på näringslivet uppnår detta dock icke mera, sedan de inhemska borgarne vid det sextonde århundradets mitt, tillgodogörande sig det för dem gynnsamma sakläget, visat sig åtminstone nödtorftigt kunna uppbära detta.

Det vore orättvist att icke bland de många intresseväckande partier dr Ruuths arbete inrymmer framhålla en del såsom särskilt värda både beaktande och begrundande. Denna tredje del av sitt arbete har han försett med en inledning, som delvis synes avsedd att med stöd av nyare forskningar förfullständiga vad som sagts i första kapitlet av arbetets första del.

Förf. ansluter sig här till den åsikt, som gjort gällande, att Auranejden jämförelsevis länge varit obebyggd, medan exempelvis Halikko- och Nystadstrakten redan långt tidigare utgjorde härdar för odlingen, ett antagande som även hittills synliga undersökningar över den sedan stenåldern inträffade landhöjningen synts egnade att bestyrka. Beträffande köpbyn vid Korois, vilken vid den historiska tidens begynnelse framträder som centrum i Auraådalen och modersamhälle till det egentliga Åbo, hävdar förf. att orten som handelsplats varit av hög ålder och tjänat som någotslags hamnplats åt den för några år tillbaka delvis framgrävda stora köpingen å Virusmäki, belägen strax på andra sidan och väster om ån, en åsikt som väl dock tillsvidare måste anses i behov av ytterligare bevis. Måhända skall en framtida forskning likväl ådagalägga, att Koroisköpingen erhållit sin egentliga betydelse först i och med den svenska erövringen, efter vilken där förlades ett befäst handelsfaktori av den art erövrare plägade anlägga i ociviliserade eller fientliga länder och att just häri legat orsaken till det ännu kort förut blomstrande Virusmäki-samhällets undergång.

I samband härmed må en erinran här tillåtas om att det kunde vara på tiden att ur våra historiska läroböcker och populära framställningar avlägsna den på Juustens krönika fotade uppgiften att »Åbo stad första gången nämnes år 1198». Ty utom att denna uppgift första gången anträffas först så sent som i Juustens krönika, heter det ju i denna text, såsom dr Ruuth i första delen av sitt arbete[1] mycket riktigt anmärkt, att det ifrågavarande ryska anfallet skedde »omkring år 1198», »circiter annum 1198», vilket ytterligare bör utgöra en varning för allför kategoriskt användande av detta

[1] Sid. 4, noten.

datum. Därtill kommer, att Juusten till de nämnda orden fogar ett »dicuntur», vilket tyder på att han vetat sig endast relatera en muntlig eller osäker skriftlig tradition. Då emellertid hans förnämsta källa, den krönika som går under namn av det Palmsköldska fragmentet, även omnämner den ryska härjningen under biskop Folkvins tid[1], är det väl klart, att Juustens reservation hänför sig till den ungefärliga tidsbeteckningen, icke till själva faktum att ryssarne anfallit (något som f. ö. även synes framgå av själva ordställningen i hans text). Slutligen förtjänar framhållas, att det Palmsköldska fragmentet alls ej omnämner Åbo, vilket åter visar, att Juusten på egen hand företagit sig att — fullt riktigt naturligtvis — som mål för det ryska angreppet ange det finländska biskopsstiftets centrum, vilket åter på Juustens tid onekligen hette Åbo. Som bevis på att »Åbo» vidpass år 1198 i historiska annaler verkligen funnits antecknat såsom existerande ort kan under sådana förhållanden uppgiften hos Juusten knappast tjäna. Det enda som med stöd av hans krönika kan påstås är alltså: Att enligt krönikornas uppgifter vid slutet av 1100-talet ett ryskt härjningståg företagits till Åbonejden och att enligt en senare upptecknad tradition händelsen skulle ha inträffat vidpass år 1198. Detta är ock tydligen just det Juusten avsett att på det åsyftade stället meddela. Det relevanta i alltsammans är sålunda själva det ryska härjningståget, icke det famösa årtalet, som av en senare tids forskning alltsedan Porthan[2] begärligt fastslagits som det första kända datum i Åbo stads historia. Riktigast är ju därför att numera ersätta återgivandet av Juustens oftanämnda uppgift, tillämpad på Åbo stads uppkomsthistoria, med en kort framställning av de resultat den vetenskapliga forskningen på detta område allaredan kommit till, så mycket hellre som dessa resultat för närvarande — såsom dr Ruuths skildring tillfyllest ådagalagt — redan avge fullt tillräckligt stoff för en vetenskapligt nöjaktig behandling av ämnet. Vi ha ju numera dock kommit ett gott stycke framåt från Porthans visserligen som utgångspunkt anmärkningsvärt riktiga ståndpunkt. — Såsom argu-

---

[1] Script. Rer. Svecic. III:2, s. 132. Jfr härtill Porthan, Chronicon (uppl. Helsingfors 1859) I, s. 120.

[2] Porthan, a. a. s. 126 (not 21). Jfr Schybergson, Finlands historia (andra uppl.) s. 35; något försiktigare uttrycka sig Forsström, Suomen keskiajan historia, s. 71 och isynnerhet Koskinen, Suomen kansan historia, s. 31. — H. Holma har i en nyligen utgiven märklig skrift »Mainitseeko arabialainen maantieteen kirjoittaja Idrisi Turun kaupungin nimen» ånyo länkat uppmärksamheten på Idrisis uppgifter. Det förefaller dock föga förenligt med här framlagda synpunkter att Åbonamnet redan på 1140-talet, som han synes benägen förmoda, skulle varit i bruk och därmed känt utom landets gränser.

ment för att det vid 1100-talets utgång av ryssarne förstörda samhället åtminstone företrädesvis skulle varit det vid »åbodarne» belägna nyare Åbo har slutligen den av Juusten i bästa tro meddelade lokalanvisningen absolut icke något värde. I denna punkt må framgent endast de arkeologiska vittnesbörden få anses gälla. —

Dr Ruuth har i sitt arbete lyckats utreda den viktiga frågan om utrikeshandelns riktning under olika tider, om dess upp- och nedgång, beroende på konjunkturer och politiska förhållanden. Han fastslår sålunda, att mitten av trettonhundratalet (synnerligast 1340-talet) varit en för handeln gynnsam period; likaså beteckna det femtonde och det sextonde århundradets mitt höjdpunkter i dess utveckling. 1440- och 1450-talen utgjorde eljes tidpunkten för Åbos högsta medeltida blomstring. Ända till medeltidens slut förblev dock dess handel, betecknande nog, i huvudsak passiv, och Åboborgarnes skutor kunde i storlek icke tillnärmelsevis mäta sig med hanseaternas väldiga »koggar», vilka dessutom njöto fördelen att kunna segla i större flottor. Avskaffandet av hanseaternas privilegier 1533 ledde till en »demokratisering» av handeln, i det att även småköpmännen efter denna tid deltogo i utrikessjöfarten, medan handeln i dess helhet tack vare större företagsamhet bland de inhemska numera blivit företrädesvis aktiv. (Av intresse äro de uppgifter förf. flerstädes meddelar angående »vederlagssvennerna» och deras förlagsmän.) Det framgår i övrigt, att av Åbo utländska stapelorter Reval var den äldsta och ända till 1300-talets slut den som nära nog ensam förmedlade dess handelsförbindelser med utlandet. Vi veta ju ock, i förbigående sagt, att resande från Åbo till det kontinentala Europa allt intill denna tid togo vägen över Reval, sålunda exempelvis de till kurian resande biskoparne (jfr Hist. Ark. XIII, s. 402). Först från 1300-talets slut datera sig Åbos förbindelser med Danzig, vars betydelse för vårt land från denna tid befann sig i jämnt stigande. Vid mitten av 1400-talet gjordes försök att förbi Reval nå Novgorod, en strävan för vilken vi framom andra som målsman finna den bottenrike Jakob Frese, vilken synes varit en banbrytare på handelns område, utan att försöken dock lyckades; men med de preussiska och vendiska städerna, bland de senare synnerligast Lübeck, voro beröringarna numera täta och varaktiga, och genom tyskarnes förmedling sträckte sig Åboköpmännens handelsförbindelser redan ända bort till Flandern (s. 70—74). Under tider av krigstillstånd med Hansestäderna var dock trafiken på Reval fortfarande den enda säkra, och den upprätthölls då tack vare en egendomlig överenskommelse om ömsesidig neutralitet, som man icke försummade att ingå. I syfte att bryta Danzigs förhärskande ställning sökte Gustav Vasa och Johan III förmå Åboköpmännen att företa färder direkte till Nederländernas och Frankrikes hamnar. Länge stannade det dock vid visserligen lyckade, ehuru sporadiska

försök, men vid århundradets slut finna vi i själva verket, att Danzig mer och mer överges — Reval t. o. m., nu vordet svenskt, helt och hållet! — medan Danzigs betydelse övergår dels till Lübeck, dels till de holländska städerna, som man nu med egna fartyg djärvt uppsöker och från vilka man ock får mottaga laster på holländska fartyg. Att ingå på orsakerna till dessa växlingar i handelns riktning, dem förf. åtminstone delvis söker utreda, kan här icke komma ifråga.

Förf. anmärker, att under 1300-talet i Åbo synbarligen inga slitningar mellan det tyska och det inhemska elementet förekommit, i motsats mot vad fallet ju var exempelvis i Stockholm. Så mycket egendomligare är därför, att han (s. 53) synes vilja tänka sig några sådana som medverkande orsaker till den märkliga schism inom borgerskapet vilken utbröt 1425 och varom ett (säger ett) bevarat aktstycke ger oss ett tyvärr alltför bristfälligt besked. (»Menighetens i Åbo brev till kon. Erik» etc. av den 15 juli 1425, avtryckt av Hausen i F. M. I, s. 341, till vilket förf. av förbiseende dock icke någonstädes i sin text hänvisar). Riktigare är obestridligen den synpunkt, som förf. ock (s. 60) synes vilja giva företrädet, nämligen att det här varit fråga om en opposition av det lägre borgerskapet, vilket som förf. påpekar under de föregående årtiondena fått luft under vingarna, mot det högre, som innehade makten inom stadsstyrelsen och bland vars medlemmar visserligen tyskarna åter begynt uppträda som ett allt talrikare element. Vi ha här med andra ord att göra med samma slags sociala motsättning, som uppfyllt de italienska stadsrepublikernas historia under föregående sekel och som under både fjortonde och femtonde århundradet ledde till svåra skakningar inom Tysklands stadssamhällen, i de södra och västra delarna av landet merendels åvägabringande en överflyttning av den styrande makten från köpmannaaristokratierna till skråhantverkarne. Av intresse är, att i Åbo framställts just samma fordringar på offentlighet i räkenskapsföringen och kontroll av stadsförvaltningen (s. 88), som vi finna att av de tyska hantverksskråna gjorts gällande gentemot de stora köpmanssläkterna (i Tyskland rätt och slätt kallade »die Geschlechter»), vilka ditintills handhaft sina förtroendeuppdrag nära nog ärftligt och på ett mer eller mindre patriarkaliskt sätt[1]. Säkerligen har förf. i varje fall rätt, då han antager, att revolutionsförsöket i Åbo icke lyckats (i likhet med vad fallet var exempelvis i Hansestäderna), och att detta berott på att de maktägande köpmännen förstått att på sin sida draga en god del av hantverksmästarne, vilka de även läto behålla åtskilliga platser i rådet. Också härvid kommer man att tänka på Hansestäderna, närmast Lü-

[1] T. Lindner, Deutsche Geschichte unt. d. Habsburgern u. Luxemburgern II, s. 138 ff. K. Lamprecht, Deutsche Geschichte IV, s. 182—183, 197—201.

beck. Huru som hälst är företeelsen ifråga rätt intressant, och förf. har gjort rätt i att så mycket det knapphändiga materialet tillåtit framhålla den.

En annan märklig företeelse, som av förf. beröres och som även leder tanken till det kontinentala Europas förhållanden, är att under senare hälften av 1400-talet och början av följande århundrade en mängd frälsemän uppträda såsom borgare i Åbo, beklädande såväl rådmans- som borgmästarplatser (s. 101—102). Det är tydligen de stora handelsvinsterna som lockat dem till detta steg utom deras eget stånds råmärken, möjligheten att grundlägga stora förmögenheter genom driftighet i köpenskap; i dessa köpmäns led finna vi sålunda företrädare för landets dåtida mest kända frälsesläkter (Fleming, Stjernkors, Skalm, möjligen Kurck m. fl.). Att företeelsen från 1500-talets mitt upphör betingas åter av att jordbrukets betydelse vid denna tid som känt hastigt stegras och frälsemannens traditionella sysslande med sin jord därmed för honom får en lockelse som det aldrig ens i samma grad ägt förut.

Intressant är att se, hurusom i nya tidens början lyx- och komfortbehovet är i stigande. En mängd nya yrken och hantverk, som tidigare saknats, omtalas nu, såsom bokbindare, glasmästare, m. fl., och guldsmedernas antal stiger på kort tid till icke mindre än fem! 1576 omtala handlingarna första gången en »bokförare» (bokhandlare), som passerat staden. Att hertig Johans tid medfört en hastig uppblomstring av handel och hantverk bekräftas ytterligare av dr Ruuths uppgifter om de arbeten och beställningar för slottets räkning bevarade handlingar låta oss få en inblick i. Med nöje tecknar man sig ock till minnes förf:s framhållande av att hertig Johan med sin förkärlek för trädgårdsanläggningar och röda tak väsentligen tyckes bidragit till att förläna Åbo stads utseende den prägel det ända intill nyaste tid åtminstone delvis bibehållit (s. 264). Konung Eriks »profossregemente» belyses av förf. med talande fakta. Det missnöje detta regemente alstrat beredde emellertid på bästa sätt jordmånen för broderns statsvälvning: Det visar sig t. o. m. att dennas genomförande varit så väl förberett i Åbo, att slottet här tidigare föll i de upproriskas händer än det i Stockholm (s. 224—226).

Om rådande förhållanden samt förefintliga strävanden och opinioner inom borgerskapet under senare hälften av 1500-talet har arbetet som av det sagda torde framgå åtskilligt nytt att meddela; mera än en tredjedel av hela volymen är egnad detta tidsskede. Åboborgarnes ansträngningar att under striderna mellan Sigismund och hertig Karl bevara sin lojalitet gentemot den senare bliva slutligen ock behörigen belysta. Några hänvisningar till samtida förhållanden i det övriga Europa hade man dock gärna sett åtminstone ansatser till — detta särskilt beträffande medeltiden — så oriente-

rande dylika alltid äro och så betydelsefull som typ vårt främsta stadssamhälles äldsta utveckling alltid måste te sig för oss. Materialets ofta påpekade knapphändighet i förening med tvånget att inpressa i skildringen en mycket lång tidrymd har medfört, att framställningen ställvis antagit en något torr, uppräknande karaktär, som gör dess tillegnande för läsaren tämligen mödosamt. Arbetets splittring i flere parallellt löpande »avdelningar» måste givetvis lätt ge upphov åt upprepningar; till och med inom samma avdelning äro sådana dock till följd av förf:s strävan att strängt systematiskt gruppera stoffet icke ovanliga. I sin helhet verkar sålunda framställningen något spridd, och förf. har icke fullt lyckats övervinna svårigheten att sammanarbeta de olika partierna i sitt verk. Även i namnens skrivsätt observeras bristande likformighet[1]. Mycket arbete har nedlagts på att reducera anförda myntvärden till nutida penningvärde, d. ä. till det värde i penningar dessa värden kunde anses ha ägt i det ögonblick förf. skrev sin text. Det fåvitska i dessa förf:s mödor ha tyvärr de omkastningar av alla ekonomiska värden det nu pågående världskriget medfört på ett högst obarmhärtigt sätt ådagalagt. Vare allt detta emellertid sagt utan den ringaste avsikt att förringa det oomtvistligt höga vetenskapliga värde förf:s skildring av borgerskapet och näringarna under de fyra till fem första seklen av Åbo samhälles tillvaro äger och säkerligen för en lång framtid kommer att bibehålla. Dr Ruuths arbete hör till dem som städse av fackmannen skattas högt, och det erbjuder den av ämnet intresserade läsaren ett sorgfälligt utnyttjat, väl siktat material, vars bearbetning icke varit lätt.

Vi ha på senaste tid i vårt land högst betydligt fått skärpa fordringarna på riktig språkbehandling i arbeten som utkomma på svenska, även om dessa icke direkt äro avsedda att komma under en rikssvensk publiks ögon. Det bör ju därför icke för någon ligga något förödmjukande i att underställa sitt arbete en kompetent språkmästares prövning. En dylik språkgranskning hade även förevarande arbete gärna kunnat undergå innan det lämnades till trycket. För verkets ännu återstående fjärde del är en dylik försiktighetsåtgärd alldeles bestämt att tillråda. Och tiden medger säkerligen väl dess tillgripande.

P. O. v. Törne.

---

[1] Med förbigående av förekommande rent ortografiska inkonsekvenser må här blott påpekas den omväxlande användningen av »van» och »von» framför samma lågtyska namn, varvid det senare ju t. o. m. kan vara vilseledande med avseende å sin bärares stånd. Dessutom kunde handlingarnas »van» rätt ofta återges helt enkel med »från» (från Köln, från Hameln o. s. v.) såsom förf. ock någon gång gjort, ehuru uppdragandet av bestämda gränser i detta avseende givetvis är mycket svårt.

A. R. Cederberg: *Maamme kirkonarkistot.* Opas kirkonarkistojen käyttäjille (Vårt lands kyrkoarkiv. Handledning för dem som använda kyrkoarkiven). Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XIV. Helsingfors 1916. 86 sidor. Pris 1:50 mk.

Författaren berättar i företalet att han redan för sju år sedan nedskrivit föreliggande vägledning, men att han underlåtit att trycka den, emedan en skrift av enahanda innehåll, men tillkommen genom samverkan av flere sakkunnige, uppgivits vara under arbete. Då denna bebådade handledning emellertid icke utkommit, har författaren under medverkan av Finska kyrkohistoriska samfundet utgivit sitt arbete, vilket i främsta rummet är avsett för landets prästerskap. Samfundet hoppas, att våra kyrkoarkiv med tiden skola bliva genomforskade och att detaljerade förteckningar över deras innehåll skola uppgöras. Doc. Cederbergs handledning vill underlätta detta arbete, liksom författaren hoppas att det skall befinnas användbart för studenter, som egna sig åt historisk hembygdsforskning. Författaren anser att hemsocknens kyrkoarkiv utgör ett det lämpligaste arbetsfält för begynnande historiker och vill med sina anvisningar undanrödja de svårigheter, som materialets beskaffenhet uppställer för dem.

Kapitelindelningen i den lilla boken är denna: 1. Kyrkoarkivens innehåll och vård; 2. »Kyrkböckerna»; 3. Historieböckerna; 4 Sockenstämmoprotokollen; 5. Visitationsprotokollen och cirkulärbreven; 6. Folkmängdstabellerna; 7. Diverse handlingar.

I första kapitlet ger författaren en översikt av våra arkivförhållanden överhuvud samt av huvudkategorierna bland kyrkoarkivens handlingar. Härvid har han haft stor hjälp av arkivdelegationens betänkande av 1899. De följande avdelningarna inledas med en historik över respektive urkundsseriers ålder i vår ecklesiastika organisation med specialuppgifter om de äldsta bevarade samlingarna. En längre förteckning över förkortningar, som användas i kommunionböcker, är mycket välkommen för envar. Förteckningen är en utvidgning av en liknande, som mag. A. Wilskman tidigare publicerat. Likaså meddelas antydningar om äldre tiders egenheter vid datumbeteckning o. s. v. Ur hembygdsforskningssynpunkt erbjuder kapitlet om sockenstämmoprotokollen enligt rec:s uppfattning det största intresset. Författaren påpekar sambandet mellan sockenstämma och häradsting, en fullt naturlig förbindelse, då vartdera slaget av sammankomster utgjorde organ för allmogens gamla självstyrelse, ehuru tingen efter centraliseringen av rikets förvaltning i slutet av 1600-talet befunnit sig i oavbruten tillbakagång. Rec. har under arbete i olika kyrkoarkiv och i de båda äldre domkapitlens samlingar ofta fått förnimmelsen, att det kyrkliga förvaltningsmaskineriet allt sedan Karl XI:s kyrkolag stelnat till något beklämmande stereotypt och byråkratmässigt, medan det just ur sockenstämmopro-

tokollen kan komma fram en fläkt av medborgerligt liv. Också dessa handlingar äro, såsom förf. anmärker, i hög grad präglade av protokollistens d. v. s. i vanliga fall kyrkoherdens, personliga läggning, och kunna också de krympa ihop till torra register. Men lyckligtvis har mången präst tagit saken allvarligare än så, vilket möjliggör positiva resultat av ett forskningsarbete på detta område. En uppgift, som i fråga om ämnets koncentration står framom den att med ledning av kyrkoarkivet skriva en historik över en viss socken, utgör temat att behandla sockenstämmornas verksamhet i en eller flere angränsande socknar eller ett helt kontrakt ur den synpunkten, att de utgjort ett verkligt organ för självstyrelsen. En sådan uppgift kan leda till ett konstaterande av återverkningar från det politiska livet på det blygsamma kommunalliv, som kunde fortleva i formen av kyrkostämmor och häradsting, såsom Suolahti och Lagerroth påvisat. — Författaren har otvivelaktigt rätt, då han säger, att ju knapphändigare och torftigare källorna äro, desto större insikter kräva de av forskaren. Om denna forskning inriktas på något speciellt område, som begränsas av reella och icke endast av formella, såsom t. ex. geografiska rålinjer, kan också en nybörjande forskare på sitt specialområde skaffa sig en sådan insikt, att hans arbete kan bliva av kritisk och komparerande art och icke endast ett konstaterande av en mer eller mindre kaotisk mängd av fakta. Författaren anser, att en forskare på grundvalen av kyrkoarkivets material kan giva en tillfredsställande historisk bild av församlingens förhållanden. Endast för den händelse att ordet församling tages i dess rent ecklesiastika mening, vore rec. villig att underskriva detta optimistiska påstående. Med allt fog anmärker förf., att en huvudkälla för vår kunskap om församlingarnas andliga tillstånd och läskunnighet samt om prästerskapets verksamhet utgöres av visitationsprotokoll och cirkulär. Domkapitlens handlingar förfullständiga naturligtvis denna källa, i synnerhet i Borgå stift, där arkivet är så sällsynt väl uppbevarat.

Folkmängdstabellerna egnas ett särskilt kapitel. såsom redan antyddes. Förf. påpekar förekomsten av de anteckningar om undantagshändelser, som rätt allmänt förekomma i dem, men förordar också ett mera fackmässigt statistiskt utnyttjande av tabellerna. Liksom tidigare författare erinrar han om bristen på tabeller för Gamla Finland före 1812. Här förtjänar påpekas, att Fredrikshamns stifts arkiv, bevarat i Borgå konsistoriibyggnad, innehåller ett slags mortalitetstabeller för åren 1772—1810, behandlande »Folkmyckenhetens af- och till tagande» uti enskilda socknar, prosterier och hela stiftet. Kolumnernas rubriker äro i regeln: »vigde», »födde», »döde», »kommunikanter» och »dödsorsaker». Tabellerna fördes senare på tyska språket och en del av dem upptog även huru många manspersoner som avlidit i varje åldersklass från 1 år till

100, uppgifter, som tydligen stå i samband med det ryska rekryteringssystemet. Från Viborgs stift finnas motsvarande tabeller för perioden 1793—1811. Då tabellerna, så vitt rec. vid hastigt genomögnande kunnat se, icke kompletteras av översikter, som skulle motsvara det svensk-finländska tabellverkets kvinkvenniitabeller, framgår den absoluta folkmängden icke ur dem, men i varje fall synas de vara värda att en statistiker av facket skulle utnyttja och bearbeta dem.

I avsnittet om diverse handlingar erinrar förf. om betydelsen av att viktiga enskilda kungörelser skulle bevaras i kyrkoarkiven. Han uppräknar ett antal kyrkor, där sådana kungörelser finnas i behåll från 1600-talets slut och början av adertonde seklet. Utan tvivel skulle en forskare med ekonomiska eller etnografiska intressen utvinna en hel del fakta ur dessa handlingar.

Vår litteratur i arkivkunskap och historisk metod är så ytterligt fattig, att nya bidrag böra mottagas med stor tacksamhet. Mången prästman och historiarum studiosus skall utan tvivel draga mycken nytta av dr Cederbergs skrift i den riktning, som förf. förutsatt.

G. N.

Underrättelser.

George Granfelt †. Den 6 augusti avled hovrättsrådet, jurisdoktor George Fredrik Granfelt. Född i Åbo 1865 egnade han sig efter avlagd filosofiekandidatexamen 1888 åt juridiken, men omfattade samtidigt de historiska studierna med ett levande intresse. Inom det personhistoriska och genealogiska forskningsområdet och på det egendomshistoriska gebitet blev han, synnerligast beträffande de tre senast förflutna århundradena, en sakkännare som väl ingen i detta land, begåvad som han var med ett ovanligt minne för namn, fakta och data. För envar som med frågor vände sig till honom framstod han i dessa sina älsklingsfack snart sagt som ett levande lexikon. Med sina genealogiska kunskaper förband han heraldiska insikter av en hos oss mindre vanlig omfattning. Han utgav *Finlands städers vapenbok* (I, 1892) och ombetroddes 1888 av Ridderskapet och Adeln med utgivandet av en färglagd vapenbok över alla å riddarhuset introducerade ätters vapen, vilket uppdrag han utförde med konstnärlig skicklighet i tecknandet av vapnen och med en insiktsfullhet som även fördelaktigt framträdde i den till bilderna fogade texten: *Finlands Ridderskaps och Adels vapenbok* (1889, tillägg 1893). Sin födelsestad Åbo omfattade han med den varmaste tillgivenhet. Han utgav ett band *Utdrag ur Åbo stads dombok* (Bidrag till Åbo stads historia VI), efter att redan tidigt ha publicerat ett bidrag till sin studentavdelnings historia: *De västfinska nationerna 1640—1722* (Västfinska afdelningens historia I, Västra Finland I, 1890). I en lättlöpande, elegant framställning behandlade han i talrika uppsatser, framför allt i Finsk Tidskrift, biografiska och andra ämnen, som föllo inom hans intressekrets. Verksam även på det ekonomiska området erhöll han i uppdrag att författa en historik över vår äldsta privatbanks verksamhet: *Föreningsbanken i Finland 1862—1912* (1912). I »Finsk biografisk handbok» bidrog han med talrika biografier. För det stora verk över Finlands herrgårdar, till vilket förberedelserna sedan en tid tillbaka pågått, hade han åtagit sig ledarskapet jämte författandet av en mängd historiker; detta arbete har genom hans bortgång lidit en mycket svår förlust. Tidigare bosatt i Helsingfors tillhörde han den sammanslutning, som arbetade

6

för att förkovra friluftsmuseet på Fölisön. Under sina sista levnadsår återbördad åt födelsebygden hade han här, särskilt såsom medlem av »bestyrelsen för Åbo stads historiska museum», till vars ordförande han valdes, funnit ett verksamhetsfält på vilket han syntes bestämd att utföra ett arbete av betydelse för tillvaratagandet av det gamla Åbos kulturhistoriska minnen och traditioner. Från det planerna på denna tidskrifts utgivande begynte taga fastare form hörde han till det ekonomiskt osäkra företagets gynnare och vänner.

V. M. von Born †. Den 15 september avled å sitt fädernegods Sarvlaks Finlands siste lantmarskalk, friherre Viktor Magnus von Born i en ålder av sextiofem år. Under en skickelserik verksamhet i det offentliga livets tjänst hade frih. v. Born även funnit tid att egna sig åt historiska forskningar, ja det föreföll under de sista åren av hans levnad som om detta arbetsfält med det sanningssökande det erbjöd framför andra hade lockat hans håg. Själv hade han vid olika tillfällen publicerat handlingar ur Sarvlaks rika arkiv, fogande till dem välskrivna och sakrika kommentarier. Inom släktforskningen och än mer utforskningen av de privata jordegendomarnas historia utförde han ett arbete, som kan sägas varit av banbrytande betydelse. Över sitt släktgods utgav han en synnerligen väl dokumenterad historik: *Beskrifning och historia om Sarvlaks egendom i Perno socken* (1887, andra tillökta uppl. 1898), vartill han senare fogade en *Beskrifning och historia om Gammelbacka egendom i Borgå socken* (1895). Kort före sitt frånfälle fick han färdig av trycket en volym innehållande anteckningar och brev till den egna ättens historia, dock endast avsedda för den allra trängsta släktkretsen. Ett par otryckta arbeten lågo ytterligare och väntade på att komma under pressen. Denna tidskrift skänkte han från första stund sitt livligaste understöd; vi äro i tillfälle att på annat ställe i detta häfte införa ett bidrag av hans hand, fullbordat endast några veckor före hans död. Begåvad med en sällsynt stilistisk förmåga och psykologisk skarplick hade V. M. von Born, om än gärna starkt subjektiv i sina omdömen, varit väl skickad för historieskrivarens värv. Förhållandena bestämde honom dock att såsom själv handlande ingripa i den samtida historiens gång.

Statsarkivet. Inom Finlands statsarkiv ha under de senaste månaderna en del personskiften ägt rum. Sedan den i början av året utnämnde statsarkivarien dr L. Harmaja under de förändrade förhållandena ställt sin plats till förfogande, beslöt senaten med frångående av en tidigare regel att anslå tjänsten ledig och besätta den efter ansökan. I konkurrensen deltogo arkivarien dr J. W. Ruuth, arkivarien mag. T. Hartman och doc. A. R.

Cederberg. Av dessa utnämndes den förstnämnde i juli till statsarkivarie. Dr Ruuth har under en trettiotvåårig verksamhet först som aktuarie, sedan som arkivarie gjort den inhemska historieforskningen de största tjänster och därjämte genom sin utmärka kännedom om arkivets bestånd och såsom kännare av särskilt 1500-talets historia varit de forskare som besökt vårt statsarkiv till ovärderlig hjälp. Vi erinra här blott om dr Ruuths förnämsta arbeten på den inhemska historiens fält: *Björneborgs stads historia* (1897), *Wiborgs stads historia* I—II (1906) och den ännu under utgivning varande *Åbo stads historia under medeltiden och femtonhundratalet*, varav hittills tre avdelningar utkommit (1909—1916). — Till den efter statsarkivarien Ruuth ledigblivna arkivarietjänsten har utnämnts amanuensen, fil. mag. K. Blomstedt.

Statsarkivet öppenhålles numera kl. 10—3 p. d. och 6—8 e. m.

Folklivsforskning. Som n:o 135 bland Svenska Litteratursällskapets skrifter har utgivits *Folkloristiska och etnografiska studier*, band II (223 sid., Helsingfors 1917). Vi uppräkna här innehållet. Av K. Rob. W. Wikman ingå två uppsatser, den ena om *tabu- och orenhetsbegrepp i nordgermansk folktro om könen*, den andra om *folksederna vid livets högtider*. Fyra uppsatser äro författade av Valter W. Forsblom, behandlande *sydösterbottniska plog- och budkavlar, sydösterbottniska vindflaggor* (illustr.), *folkföreställningar i svenska Österbotten om trollskott*, ävensom *mara och marritt i Österbottnisk folktro*. Av den avlidne intresserade folklivsforskaren, folkskolläraren K. P. Petterson, ingår en illustrerad beskrivning om *lantmannaredskap i Nagu*, författad på folkmål och försedd med en inledning och en ordlista av V. Solstrand. Slutligen avtryckes en *Katalog över Svenska litteratursällskapets i Finland folkloristiska arkiv*, uppgjord av K. Rob. V. Wikman.

Reformationsminnet. Av den rikhaltiga litteratur som i de protestantiska länderna veterligen sett dagen till hugfästande av den lutherska reformationens fyrahundraårsminne har endast en obetydlig del nått fram till vårt avspärrade land. I reformationens egentliga hemland har ju under de senaste åren Lutherforskningen varit till den grad omfattande och resultatrik — vi erinra blott om de av Böhmer, Hausrath, Köstlin, Heyck, Kalkoff, Brieger, Berger, Buchwald m. fl. utgivna förtjänstfulla monografierna, förutom v. Bezolds redan äldre, men alltjämt utmärkta, snart sagt klassiska verk »Geschichte der deutschen Reformation» — att något mera anmärkningsvärt nytt i anledning av själva jubileet knappast lärer framkommit. I varje fall har endast en svensk, icke alldeles vardad översättning av överhovpredikanten dr E. Dryanders lilla karak-

tärsteckning *Luther den tyske profeten* (31 sid.) funnit vägen hit. Danmark och Norge torde frambragt var sin representativa Luthermonografi. Från Sverige har nått oss en ny rätt mycket omarbetad upplaga (1916) av prof. Hj. Holmquists tidigare (1912) utgivna av psykologisk skarpblick, ypperlig skildringskonst och ovanlig stilistisk färdighet präglade studie *Luther, Calvin, Loyola i deras reformatoriska genesis* (325 sid.). Dessutom har prof. Holmquist utsänt en populärt avfattad, rikt och med gott urval illustrerad Lutherbiografi, som utkommit dels i en folkupplaga, dels i en dyrbarare lyx- eller bibliofilupplaga: *Martin Luther, minnesskrift till reformationsjubileet* (192 o. 291 sid.). På finska har, förvånande nog, tillsvidare endast en översättning av denna skrift utkommit till reformationsjubileet. — På det mera religiöst kulturfilosofiska planet ligger en av doc. A. Simolin utgiven studie benämnd *Reformationens kulturbetydelse* (157 sid., Söderström & C:os förlag, Helsingfors 1917). — Till ytterligare utkommande publikationer äro vi i tillfälle att framdeles återkomma.

Landskapshistoria. En nybildad förening, »Varsinais-Suomen tutkimusyhdistys», har tagit till sin uppgift att genom utgivande av skrifter sprida belysning över Egentliga Finlands förhållanden i forntid och nutid. Skriftserien har inletts med en första årsskrift, *Varsinais-Suomi I* (113 sid., Åbo 1917). I ett varmt skrivet företal klargör A. M. Tallgren det nya sällskapets syftemål, framhållande hurusom vårt lands äldsta kulturbygd — frånsett Åbo stad — hittills icke tillbörligt blivit föremål för den vetenskapliga forskningens uppmärksamhet och huruledes till stort förfång för landsortens andliga livaktighet den provinshistoriska och folklivsforskningen alltför mycket koncentrerats i huvudstaden. Föreningen avser att undanröja detta missförhållande och rikta sin uppmärksamhet på Egentliga Finlands folkdiktning, folkliv, språkliga minnesmärken, kulturhistoriska minnen, ävensom på åstadkommandet av sockenbeskrivningar och på de nutida förhållandenas belysande i skrift. I det nu utkomna häftet ingå som bidrag en med bilder försedd studie över *jordbruket i östra delen av Egentliga Finland*, författad av V. J. Kallio, en av K. Kaukovalta gjord sammanställning av bevarade *skriftliga upplysningar rörande Paattis intill år 1600* samt en av E. A. Saarimaa redigerad publikation av en samling i den finskspråkiga kulturens historia märkliga skrifter, härrörande från prästmannen A. Lizelius hand (kyrkoherde i Virmo 1761—1795): *Andreas Lizelius' finskspråkiga skrivelser.* (Samtliga uppsatser på finska). Till slut ingå i häftet en samling gator, en berättelse över föreningens två första verksamhetsår och en förteckning över dess till bortåt halftannat hundratal uppgående medlemmar.

Historikermötet 1918. Kallelser till ett hela landet omfattande historiker- och historielärarmöte, som skulle sammanträda i Helsingfors under början av januari nästkommande år, ha varit synliga i de dagliga tidningarna och i tidskriften »Historiallinen Aikakauskirja». Med mötets sammankallande hade initiativtagarne velat fullfölja ett vid senaste historikermöte i jan. 1914 fattat beslut att landets historiker och historielärare åter om några år borde beredas tillfälle att sammankomma. Nu rådande förhållanden ha emellertid, enligt vad Red. på förfrågan meddelats, väckt betänkligheter mot mötets sammankallande inom utsatt tid, varför inom den förberedande kommittén beslut fattats att — såvida ej ställningen under den närmaste framtiden i grund förändras — tillsvidare uppskjuta mötet. Närmare meddelanden om kommitténs definitiva beslut skola väl i sinom tid bliva synliga.

Historiallinen Aikakauskirja meddelar i sitt första häfte för detta år en studie av doc. V. Voionmaa berörande *näringsfrihetens dagbräckningstider i Finland*, belysta av en arbetstvist i Vasa åren 1805—1822. Betonande att hantverkets och de fria yrkenas befrielse från skråtvånget och därmed sammanhängande skrankor endast föga beaktats av den tidigare historieskrivningen skildrar förf. förloppet av den nämnda arbetstvisten, som under en följd av år häftigt upprörde Vasa samhälle, delande detta i två fientliga läger. Frågan gällde de yrkeskunniga arbetarnes sedan gammalt fortbestående skyldighet att på kallelse infinna sig hos borgarne och hos i staden bosatta tjänstemän för utförande av nödiga arbeten i dessas gårdar, en skyldighet från vilken arbetarne genom klagomål hos överheten 1805 och sedermera flerfaldiga gånger sökte erhålla befrielse, ända tills de genom en personlig hänvändelse till Alexander I under dennes resa 1819 slutligen lyckades vinna dennes löfte därom, vilket sedermera ledde till en 1822 utfärdad kejserlig bifallsresolution. Därförinnan hade ärendet dock som sagt flere gånger passerat alla instanser. Mot supplikanterna stodo härvid ämbetsmännen och hantverkarna, företrädda av magistraten, och ihärdigt tillvaratagande sina i ett äldre samhällsskick rotade privilegier; för de missnöjda var huvudsakligen det handelsidkande borgerskapet, som i besittning av större kapital och friare vyer icke ängslades inför de följder kroppsarbetets befriande från hämmande förpliktelser kunde medföra. Ett par samtida och likartade arbetstvister i Åbo och Helsingfors anföras till belysning av den förskjutning såväl i det ekonomiska livets förutsättningar som inom själva åskådningssätten arbetstvisterna i Vasa enligt förf:s förmenande äro egnade att på ett märkligt sätt åskådliggöra. En särskild betydelse tillmäter han denna förändring i åskådningssätten, vilka påverkats av utifrån kommande idéer av en art, som varit

tidigare svensk-finländska nationalekonomer, ja, enligt vad han tror sig kunna påstå, även Anders Chydenius främmande.

Tidskriftens andra häfte för i år innehåller en uppsats av doc. L. O. T. Tudeer om *Elias Brenner som numismatiker*, i vilken förf. ur modärn vetenskaplig synpunkt bedömer Brenners synnerligast för dåtida förhållanden storartat planlagda verk över de svenska mynten, hans i fullständig upplaga posthumt utkomna »Thesaurus», framhållande dess obestridliga förtjänster såsom arbetsresultat vid sidan av de framför allt ur en bristfällig metod och avsaknaden av sinne för stil och typer härflytande brister, som vidlåda det och göra det numera obrukbart för forskningen. Förf. betonar, att betydelsen av B:s verksamhet främst ligger i att han kännbart stegrat intresset för myntkännedom och myntsamling hos dåtida och efterföljande generationer. — I en uppsats benämnd *Anders Chydenius som socialpolitiker* upptager prof. statsr. J. R. Danielson-Kalmari till närmare skärskådande den bl. a. av Voionmaa i föregående häfte av tidskriften berörda frågan i vad mån Chydenius haft blick även för rent samhälleliga, sociala kardinalspörsmål, icke blott för nationalekonomiska sådana. Under anförande av åtskilliga utdrag ur C:s politiska skrifter hävdar han, att denne icke blott uttalat en förkastelsedom över den fria fördragsrätten parterna emellan på det ekonomiska området, utan även i sina ofta i största hast hopkomna stridsskrifter ådagalagt otvetydig blick för samhällets förpliktelser gentemot de lägre folkklasserna såväl inom lant- som stadsbefolkningen och för den betydelse dessas trevnad ägde för samhället i dess helhet. Hans uttalanden om lantarbetar- och torparbefolkningens ställning med de radikala yrkanden de innefatta röja en märklig förtrogenhet med detta ämne och en skarpblick, som även här är egnad att förvåna, likasom hans yrkanden ifråga om de inom hantverket sysselsatta kroppsarbetarnes avlöning tydligt nog synas ge vid handen, att hans tankar i själva verket plöjt rätt djupt i de i närvarande stund mest betydande sociala frågornas fält, djupare än forskare som sysselsatt sig med hans verk hittills velat antaga. — I notisavdelningen ingår en av prof. U. L. Lehtonen meddelad redogörelse för de gåvor som influtit till Historiska Samfundet i anledning av Samfundets senaste vinter till allmänheten utfärdade upprop. Resultatet har varit synnerligen gynnsamt, i det hittills influtit sammanlagt icke mindre än 407,385 mk, därav dock en del fördelad på årsbidrag under en följd av år. Den största frikostighet har ådagalagts av allmänheten i Viborg, därnäst kommer Helsingfors, o. s. v. Blott ett tiotal större donationer ha givits med särskilda förbehåll, den allra största delen av penningmedlen däremot fritt ställts till Historiska Samfundets förfogande. Härigenom skall detta, vågar man hoppas, sättas i tillfälle att fullfölja åtminstone de huvudsakliga bland de stora

uppgifter på den fosterländska historieforskningens och historieskrivningens område det under den senaste tiden ställt för sig. — — I häftet ingår en i åtskilliga frågepunkter sönderfallande uppfordran till allmänheten att till Historiska Samfundet insända *upptecknade hågkomster rörande nödåret 1867*, antingen personliga sådana eller andra som upptecknats enligt berättelse av trovärdiga personer. Uppmaningen förtjänar att även på svenskt håll beaktas.

Svenska studenters historiska förening har under verksamhetsåret 1916—1917, det tredje i dess liv, på samma sätt som tidigare sökt främja de historiska studierna bland Finlands svenska studenter. Härunder har föreningen kunnat glädja sig åt ett fortsatt intresse från såväl universitetslärarnes som studenternas sida. Dess medlemsantal har vuxit till 32 och mötena ha besökts av ett ökat antal personer, i medeltal 20. Under året ha 6 möten hållits: d. 25 okt., d. 22 nov. och d. 8 dec. 1916 samt d. 14 febr., d. 4 april och d. 4 maj 1917. Som föreningens ordförande har fungerat dr P. O. von Törne, som dess viceordförande mag. S. Dahlström, som dess sekreterare och skattmästare mag. K. Antell under höstterminen och mag. E. Anthoni under vårterminen. En programkommitté har funnits, bestående av mag. E. Anthoni, mag. B. Lesch och stud. F. von Ramm.

Följande föredrag eller referat ha förekommit: Prof. C. von Bonsdorff: »Opinionerna efter 1809»; dr G. Nikander: »Den svenska bosättningen och byggnadsväsendet i Österbotten»; dr Alma Söderhjelm: »Lucien Bonaparte och Napoleon»; dr P. O. von Törne: »Förläningsväsendets inverkan på bondeklassens ställning under 1600-talet» samt »Nyare åsikter inom den historisk-arkeologiska forskningen rörande andra korståget och novgorodernas tåg till Finland»; mag. E. Anthoni: »Äldre nationalitets- och bosättningsförhållanden i Finland»; mag. A. Jörgensen: »Principerna för modärn urkundsforskning»; mag. B. Lesch: »De sociala och ekonomiska förhållandena på landsbygden under den gustavianska tiden»; stud. C. Sanmark: »Striden mellan adeloch ofrälse vid frihetstidens sista riksdag». — Dessutom har dr P. O. von Törne refererat arbetet: »Venise. Une république patricienne», av Ch. Diehl.

Frågan om laudatursavhandlingarna för fil.-kand.-examen har upptagits till diskussion i anslutning till ett referat av dr von Törne. Vid diskussionen framhölls, att de historiska avhandlingarnas värde under senaste år stigit, liksom även fordringarna på desamma. Enligt mångas åsikt borde undervisningen i författandet av gradualavhandlingarna göras mera metodisk. — Allmänt omfattades önskningsmålet, att avhandlingar av vetenskapligt värde borde tillgodogöras genom att befordras till tryckning, antingen i deras helhet eller i referat.

E. A.

Till Redaktionen insända skrifter:

R. A. Wrede, *Matthias Calonius.* 443 sid., ill., Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1917.

Folkloristiska och etnografiska studier II. Skrifter utg. af Sv. Litteratursällskapet i Finland CXXXV. 223 sid., ill., Helsingfors 1917.

Varsinais-Suomi I. Varsinais-Suomen tutkimusyhdistyksen julkaisuja. 113 sid., Åbo 1917.

Lage Staël von Holstein, *Vårt utrikesläge och valen.* 26 sid., Stockholm 1917.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 2 o. 3 1917.

Finskt Museum, h. 1--2 1917.

Rättelse.

Ovan (h. 2 av denna årgång) sid. 107 r. 26 uppifr. *står* J. E. v. Bonsdorff, *läs* E. J. Bonsdorff; sid. 121 r. 10 uppifr. *står* 31 januari 1857, *läs* 31 december 1857.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

H. 4 1917 Årg. 2

INNEHÅLL:

PRENUMERATION å Historisk Tidskrift för Finland kan ske genom postverket, genom bokhandlarne och Allmänna Pressbyrån samt direkt genom tidskriftens expedition, Helsingfors, Georgsg. 27 (Mercator), *tel.* 7923.

Prenumerationspriset är fmk 10:— för år 1918, enskilda häften à fmk 2:50 (tidigare 1:50).

Årg. 1916 och 1917 kunna erhållas genom redaktionen till ett pris av Fmk 6:—.

Uppsatser avsedda för införande i tidskriften och böcker avsedda för recension i den böra sändas under adress

HISTORISK TIDSKRIFTS FÖR FINLAND REDAKTION
HELSINGFORS, ARKADIAGATAN 17.

Om Nylands kolonisation under järnåldern och andra därmed sammanhängande frågor.

Av

A. HACKMAN.

II.

Märkligt nog försiggick denna förskjutning av bebyggelsens tyngdpunkt från södra delen av Egentliga Finland och dess annex Västra Nyland [1] till Kumo älvs nedre lopp på en tid, då en stark expansion av det skandinaviska kulturinflytandet gjorde sig gällande icke blott i Finland utan t. o. m. så långt österut som i Oka—Kamaområdet i Ryssland. Denna intressanta företeelse har blivit utförligt behandlad av A. M. Tallgren i flere skrifter, varför jag här under hänvisning till dessa kan fatta mig kort. [2]

Bronsålderns fjärde och femte period synas ha varit en blomstringstid för Mellersta Sverige, främst Uppland. Till fjärde perioden hör den berömda, rikt utstyrda kungagraven vid Håga nära Upsala. [3] Samtidigt med denna, måhända t. o. m. något äldre, är ett fynd av skandinaviska bronser (en holkyxa och en

---

[1] Då jag i den förra delen av denna uppsats försummat att uppge, vad jag menar med Västra och Östra Nyland, far jag här gottgöra denna försummelse och meddela att gränsen mellan landskapets bägge hälfter här tänkes dragen längsmed Helsinge och Tusby socknars östra rå.

[2] A. M. Tallgren, Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland, Helsingfors 1911, sid. 137 f. — Dens., Den östeuropeiska bronsålderskulturen i Finland, Finskt Museum 1914, sid. 11 f. — Dens., Sveriges förbindelser med Ryssland under bronsåldern, Finsk Tidskrift LXXX, 1916, sid. 362 f.

[3] O. Almgren, »Kung Björns hög» och andra fornlämningar vid Håga, Stockholm 1905.

bitar från den s. k. Kalmistomäki i Räisälä (Karelen) [1], där bl. a. har hittats ett fragment av en gjutform till bronsyxor av s. k. Ananjinotyp. [2] Yxorna av denna typ kunna dateras till den förromerska järnåldern. Å andra sidan ha de keramiska resterna från det nyss nämnda gravfältet på Penttala i Nakkila socken (2.—3. seklet e. Kr.), den fyrkantiga stensättningen g på Tiikkinummi vid Lupaja i Bjerno socken med fynd från 4. seklet e. Kr. [3] samt två av mig undersökta rösen från 4. och 5. seklet e. Kr. vid Isokylä i Uskela socken [4] visat att denna sena gropkeramik hör hemma även i den romerska järnåldern, ja t. o. m. har överlevat denna period. [5] Denna arkaiska keramik synes således ha haft en mycket lång livstid och kan därför icke begagnas som hjälp vid noggranna tidsbestämningar. Frågan om fynden från Masarskogen och Jalassaari skola räknas till den förromerska eller den romerska järnåldern måste tillsvidare förbli öppen. Vad Jalassaari fynden beträffar, förefaller mig den senare möjligheten på grund av rösens beskaffenhet sannolikare än den förra.

---

[1] A. M. Tallgren, Den östeuropeiska bronsålderskulturen i Finland, Finskt Museum 1914, sid. 11 f.

[2] Vid byn Ananjino i närheten av staden Jelabuga i guv. Wjatka ligger ett gravfält fran övergångstiden mellan denna trakts bronsålder och järnålder.

[3] A. Hackman, Die ältere Eisenzeit in Finnland, sid. 26 f.

[4] I det ena av dessa rösen, beläget i hagen Ketohaka på Nohteri hemmans mark, har bl. a. hittats ett genombrutet skivspänne med röd emalj, som torde härstamma från 4. seklet e. Kr., i det andra röset, på Ketomäki å Puonti hemmans mark, har påträffats ett bågspänne med spadformig fotskiva av typen Ältere Eisenzeit pl. 4 fig. 1, som kan förskriva sig från slutet av 5. seklet.

[5] Fig. 1 och 2 visa prov på keramiken från de här nämnda fyndställena. Vi se den inbördes överensstämmelsen både i mynningsrandens gropar och snedställda fåror (fig. 1:1d, 1:2a, 1:3a; fig. 2: 1a) och i groparderna på buken (fig. 1: 1a, b, 1:2b, 1:4a, b; fig. 2: 1c, d, f, g, h, i, fig. 2:2b, c, d, f). — Spår av denna keramik se vi även i järnåldersgravar i Estland, nämligen i gravarna A, B och D vid Saage ca 20 km O om Reval. Av dessa gravar kan D dateras till 4.—5. seklet e. Kr. (A. Spreckelsen, Ausgrabungen in Saage, Kirchsp. Jeglecht, Estland. Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands II, Reval 1907, sid. 380, 382 [fig. I och II], 410).

Romerska järnåldern.

(Kr. f. — 400 e. Kr.).

Med säkerhet kan blott ett nyländskt fynd förläggas till den romerska järnåldern, nämligen c) innehållet av en 1916 av mig undersökt brandgrav med fyrkantig stensättning på den s. k. Landbacken vid H ö g v a l l a husmoderskola i K a r i s s o c-

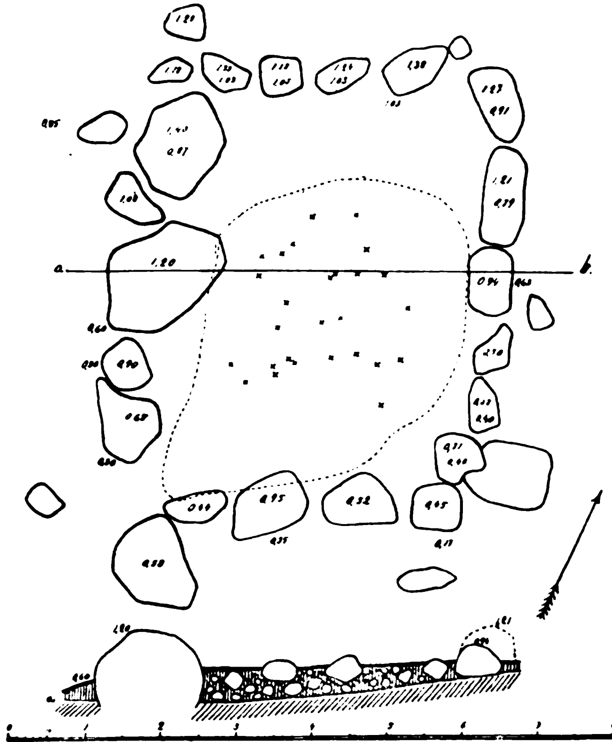

Fig. 3. Plan och genomskärning av en brandgrav med fyrkantig stensättning invid Högvalla husmodersskola i Karis $^1/_{100}$. Inom det utprickade området hittades brända ben. Gravgodset hittades huvudsakligen vid de med ett kors utmärkta punkterna.

k e n (nr 4 i tabellen å sida 281.). Stensättningens dimensioner voro 6,25 × 5,5 m (fig. 3). Det av elden illa skadade gravgodset utgjordes av både vapen och smycken: en mängd små fragment

använd i Finland ännu så sent som under folkvandringstidens senare del: ett par av dr Ailio analyserade föremål från denna tid, funna i Österbotten ha nämligen befunnits äga en liknande sammansättning. [1]

Fig. 1. Lerkärlsbitar. 1. Iivari hemman, Jalassaari, Lojo socken. 2. Masarskogen, Knappa by, Degerby kapell. 3. Penttala, Nakkila socken. 4. Kalmistomäki, Räisälä.

[1] J. E. Ax (Ailio), Pronssianalysejä, Suomen Museo 1896, sid. 38. Ett armband från Orismala i Storkyro (6. seklet eller omkring 600) bestod av 90,46 % koppar och 9,23 % tenn, en parerstång från Gulldynt i Vörå socken innehöll 85,35 % koppar, 8,59 % tenn, 0,34 % bly, 2,84 % järn samt spår av nickel och kobolt.

På min anhållan har fil. mag. M. Kampman analyserat en av Nakkilaringarna och konstaterat, att även den är gjord av tennbrons, (tenn — 9,28 %, bly — spår, koppar — 88,57 %, järn 0,84 %, zink 0,45 %). Denna omständighet kunde således stödja dateringen av Jalassaariringen till den romerska järnåldern.

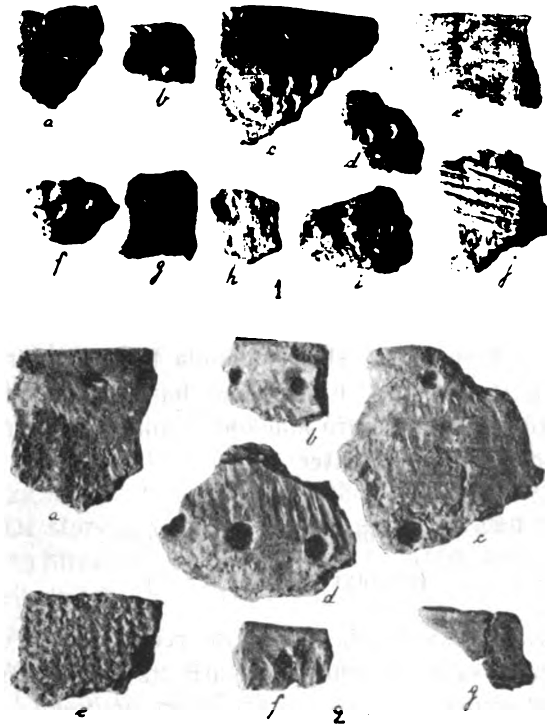

Fig. 2. Lerkärlsbitar. 1. Ketomäki, Puonti hemman, Isokylä by, Uskela socken. 2. Ketohaka, Nohteri hemman, Isokylä by, Uskela socken.

Beträffande de på Jalassaari funna lerkärlsbitarnas ålder stanna vi till en början likaledes i ovisshet. Den gropornamentik, som förekommer på dem och på Masarskogskärlet gör ett mycket ålderdomligt intryck. Den återgår tydligen till traditioner från stenåldern och berättigar oss att begagna beteckningen epineolitisk om denna keramik. Samma ålderdomliga ornament se vi på några lerkärls-

trattformig prydnad) vid Wolosowo i guvernementet Wladimir. [1] Från denna och den följande perioden härröra holkyxorna av s. k. Mälartyp, vilka ha spritt sig från Sverige över såväl Västra som Norra och Östra Finland samt uppträda talrikt i Oka—Kamaområdet såsom otvetydiga vittnesbörd om uppsvenskarnes handelsförbindelser med folken i dessa trakter. Men kulturinflytandet har icke gått ensidigt från Sverige till Ryssland utan helt naturligt också i motsatt riktning. Bevisen därpå äro vissa holkyxor av östryska typer och gjutformar till sådana yxor från denna och den närmast följande tiden, som ha påträffats i Finland, Norra Sverige och Uppland. De hittills kända fyndorterna för föremål av dessa slag göra det sannolikt att förbindelserna gått huvudsakligen landvägen över Norra Sverige samt Norra och Östra Finland genom de där boende finsk-ugriska stammarnas gebit. Från Nyland äga vi ett sådant fynd, de två redan nämnda i närheten av Borgå funna yxorna av ostlig typ, vilka böra dateras till slutet av bronsåldern eller måhända först till början av den förromerska järnåldern. Landskapet har således blivit berört av denna kulturström, ehuru måhända i mindre hög grad än landets östra och nordliga trakter.

Den förromerska järnåldern.

(c:a 600 f. Kr. — Kr. f.)

Om Nylands kulturella betydelse redan under den yngre bronsåldern, såsom det synes, har varit stadd i nedåtgående, så följde efter denna tid en över ett halvt årtusende spännande ännu mörkare period, den förromerska järnåldern. I hela Finland är denna tid den minst kända av alla förhistoriska perioder. Med full visshet kan blott *ett* finländskt fynd hänföras till denna period, nämligen 3 bronshalsringar av skandinavisk typ, funna tillsammans vid Panelia i Kiukais socken, således i den trakt — Nedre Satakunta —, som under den yngre bronsåldern hade varit landets viktigaste bygd. Till detta fynd sälla sig ett fåtal andra, som icke tillåta någon säker datering, men kunna härstamma från den förromerska järnåldern. Ett av dessa fynd är från

[1] Tallgren, Sveriges förbindelser etc. sid. 370, 371.

Åland, 2 från samma trakt som Kiukaisringarna och 4 från Nyland. Även några av de ovannämnda holkyxorna av ostliga typer från Mellersta och Norra Finland samt Borgåyxorna höra möjligen hit, men i så fall till början av perioden.

Nyland äger således icke ett enda säkert fynd från denna period, ty Borgåyxorna kunna, såsom redan framhållits (sid. 242) vara äldre och härstamma från slutet av bronsåldern, medan vissa skäl, till vilka jag strax skall återkomma, tala för att de 4 andra svårt daterbara fynden kanhända tillhöra först den romerska järnåldern. a) Ett av dessa fynd gjordes av mig år 1894 vid undersökning av ett litet, omkring ett stenblock uppfört kummel på ett berg i Masarskogen vid Knappaby i Degerby kapell. Här hittades kolstycken och några delar av ett lerkärl, som på mynningskanten är prytt med tätt ställda gropar och — att döma av en bland bitarna — även på buken synes ha haft gropornament (nr 2 på tabellen å sida 282; H M 2994:2).[1] b) De andra fynden påträffades av dr A. O. Heikel på Iivari hemmans mark å ön Jalassaari i Lojo socken. På en skogbevuxen backsluttning strax S om hemmanet ligga minst 18 helt låga dels avlånga, dels runda jordblandade rösen, vilka äro kantade med mer eller mindre tydliga stensättningar. De största mäta 7,5—9 m i diameter, den minsta 3 m. 6 av dem ha blivit undersökta av Heikel år 1901, 4 av mig år 1905. I 3 av Heikels och i mina 4 rösen gjordes inga fynd. I röset nr 1 hittade Heikel några lerkärlsbitar, i röset nr 2 en smal spiralarmring av brons och lerkärlsbitar, i röset nr 13 likaledes lerkärlsbitar (nr 1 i tabellen; H M 3974:1—4). Armringen från röset nr 2 påminner mycket om ett par armringar från gravfältet vid Penttala i Nakkila socken, som innehöll fynd från romerska järnåldern.[2] Enligt avlidne dr S. S. Sandelins analys är den gjord av tennbrons (10,70 % tenn, 87,56 % koppar, svaga spår av zink). Tennbrons är bronsålderns legering, men synes ha varit

[1] Med HM och åtföljande siffror betecknas här Nationalmuseets arkeologiska avdelnings inventar.

[2] A. Hackman, Die ältesten eisenzeitlichen Funde in Finnland, Mannus V, 1913, sid. 288 fig. 26; Suomen vanhimmat rautakauden löydöt, Suomen Museo 1912, sid. 57 fig. 21. Jalassaari-ringen saknar dock öglan vid ändan.

av en sköldbuckla och ett tveeggat svärd, svärdslidans doppsko av en form, som vi känna från skandinaviska vapenfynd från slutet av den yngre romerska perioden, (fig. 4), talrika bitar av en järnkedja jämte ett par rembeslag, sannolikt hörande till svärdsslidan, och en pilspets — vidare fragment av minst 8 bågspännen av brons, bland vilka ett hör till en enkel art av spänngruppen med bakåtböjd nålhållare (fig. 7), 2 andra till gruppen med nålhylsa, 3 eller 4 enkla fingerringar av spirallagd fin bronstråd, en liten herdestavformig prydnadsnål av järn med vidhän-

Fig. 4

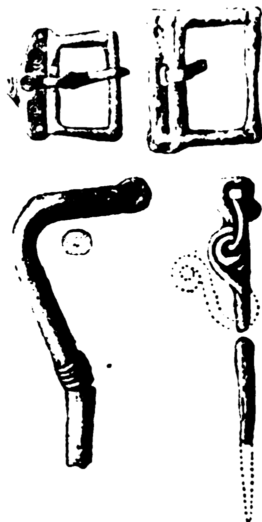

Fig. 5—8

Fig. 4—8. Fynd från brandgraven med fyrkantig stensättning vid Högvalla, Karis socken. 4. Doppsko till svärdsslida. $^1/_2$. — 5 och 6. Tre söljor av brons $^2/_3$. — 7. Fragmentariskt spänne av brons. $^2/_3$. — 8. Prydnadsnål av järn. $^2/_3$.

gande fragment av ett glasögonformigt hängsmycke av brons (Brillenspirale fig. 8), ett par glaspärlor, 2 enkla smala armband samt några söljor, av vilka 2 (fig. 5 o. 6) ha motsvarigheter i de danska mossfynden (7094:1—80). I gravgodset framträder den blandning av skandinaviska och ostbaltiska drag, som är karakteristisk för många av våra äldre järnåldersfynd. Doppskon och

söljorna företräda här det skandinaviska elementet, den herdestavformiga nålen det ostbaltiska. Gravformen — ett plant jordblandat stenröse, begränsat av en rektangulär sättning av stora stenar och där de brända benen och gravgodset lågo spridda i kulturlagret mellan och under rösets stenar — har motsvarigheter främst i Östersjöprovinserna, dock förekomma liknande stensättningsbrandgravar även i Sverige. Seden att utströ de brända benen och gravgodset över graven utan att samla dem i en urna eller annat skyddande hölje samt täcka dem med stenar och jord har i Finland varit rådande under hela järnåldern. Det, som skiljer Högvalla graven från mängden av yngre anläggningar, är den omgivande rektangulära stensättningen. Dylika stensättningsgravar ha hittills påträffats utom på flera ställen i Karis, till vilka vi snart skola återkomma, även i Pojo och Tenala i Nyland samt i Bjärnå och Uskela i Egentliga Finland. — Doppskon, spännena och söljorna datera graven till 4. seklet e. Kr., således till slutet av den romerska järnåldern.

d) Detta fynd är dock sannolikt icke det enda från ifrågavarande period, som vi äga från Nyland. Åtminstone några av de i tredje tvärkolumnen uppräknade 35 ovala eldslagningsstenarna kunna vara lika gamla eller t.o.m. äldre än Högvallafyndet. Detta slags elddon ha i Skandinavien bevisligen begagnats både under den romerska järnåldern och folkvandringstidens äldre skede (400—600 e. Kr.). Av de c:a 300 hittills kända finländska eldslagningsstenarna ha blott 4 anträffats i gravar, nämligen en med föremål från den äldre romerska järnåldern (i gravfältet på Penttala gård i Nakkila socken jfr sid. 246), en i ett gravfält från denna periods yngre skede (på Ketohaka-Katajamäki i Isokylä by, Uskela socken, jfr Finskt Museum 1914 sid. 23 f. och 1915 sid. 26), den tredje med icke närmare daterbara saker (i en brandgrav med fyrkantig stensättning på Tiikkinummi i Bjärnå, jfr Finskt Museum 1895 sid. 61), den fjärde utan andra

Fig. 9. Oval eldslagningssten. Hagalund, Esbo socken (HM 7177). 2/5.

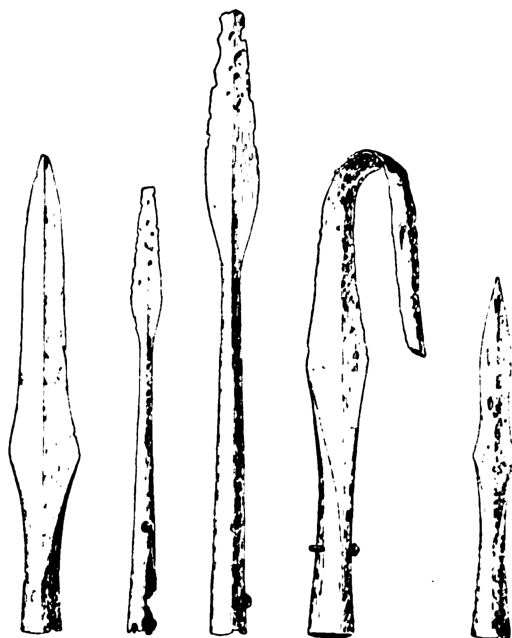

Fig. 21—25

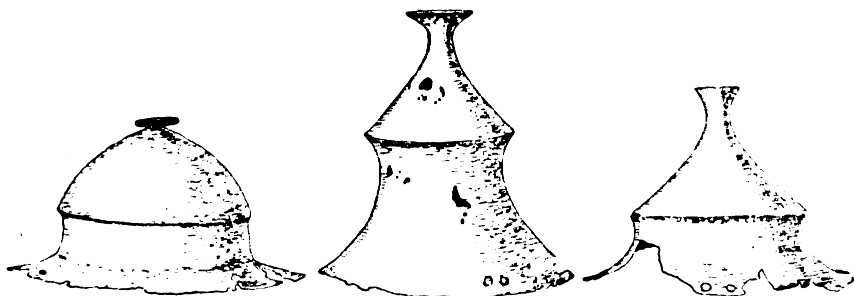

Fig. 26—28

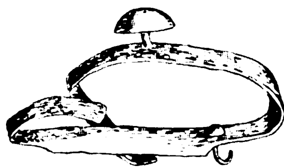

Fig. 29

Fig. 21—29. Fynd från en brandgrav vid Fastarby i Tenala socken. 21—25. Spjutspetsar. 1/4. — 26—28. Sköldbucklor. 1/4. — 29. Hopböjt sköldhandtag. 1/4.

av silver (fig. 30), en triangelnål av brons (fig. 31) och ett fragment av ett bågspänne, vilka kunna hänföras till 6. seklet; ett litet likarmat bronsspänne och ett par armband av typen fig. 34 äro något yngre, nämligen från tiden omkring år 600; 2 »kräftformiga» spännen (fig. 32) och en bit av en facetterad silverhalsring torde icke kunna dateras till tidigare än 600-talet [1]. Stensätt-

Fig. 30

Fig. 31

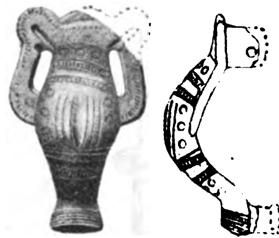

Fig. 32

Fig. 30—32. Fynd från ett röse med fyrkantig stensättning på Mankeberget, Kumla parcell, Finnbacka by, Karis sn. 30. Fingerring av silver. $^3/_4$. — 31. Prydnadsnål av brons $^2/_3$. — 32. a, b. Spänne av brons $^2/_3$.

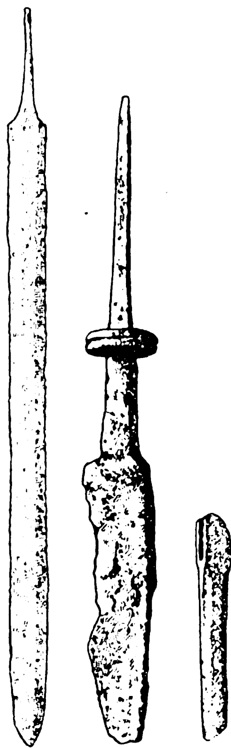
ningen synes således ha tjänstgjort — kanske som familjegrav — under en tid av minst 150 år. Triangelnålen har ostbaltisk karaktär, det likarmade spännet och de två »kräftformiga» spännena åter skandinaviskt kynne, men dessa tre och nästan alla övriga föremål från stensättningen äro säkert av inhemsk tillverkning. Troligen från Östersjöprovinserna eller Ryssland importerad är den facetterade halsringen. Ringnålen kan likaledes vara ostbaltisk import. Anmärkningsvärd är frånvaron av vapen i denna grav, som innehöll föremål från en så lång tidrymd [2]. I rösets mitt fanns över ett område av 2,5 m × 1 m omfång mycket kol

[1] De övriga fynden utgöras av en järnnål med ringformigt huvud (jfr nålen fig. 33 från Letala socken), fragment av bronskeder, delar av järnsöljor, 3 enkla spiralfingerringar av brons, 2 små emaljpärlor, några järnbeslag, fragment av en stor kniv med rak rygg, ett smalt bryne, 2 nitnaglar, 2 fragment av en benkam (?) (H M 6697:10—55).

[2] F M 1916 sid. 62/63.

St. Marie, Sääksmäki), äro säkert av inhemsk tillverkning, men ha märkvärdigt nog motsvarigheter så långt västerut som i Norge, medan mig veterligen hittills icke en sådan nål har hittats i Sverige.

b) Om den av obehöriga förstörda krigaregraven nr 43 [1] på samma backe ursprungligen har haft en stensättning, har icke blivit fastställt. Fyndet gjordes vid bortförandet av större stenar. Det är från samma tid som nr 42 eller något yngre och innehöll en tveeggad svärdsklinga, en spjutspets med hullingar och holk, 2 knivar, en järn- och en bronssölja samt ett rembeslag av brons (H M 2785:2—6, fig. 15—18).

Fig. 15 16 17

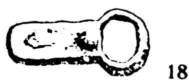

18

Fig. 15—18. Fynd från en förstörd brandgrav på Lillmalmbacken i Tenala socken. — 15. Tveeggat svärd. 1/8. — 16. Kniv. 1/2. — 17. Fragmentarisk remskoning av brons. 3/4. — 18. Sölja av brons. 3/4.

c) Endast c:a 1 km NW om Lillmalmbacken har i närheten av Fastarby i Tenala, påträffats och vid odlingsarbeten förstörts en annan krigaregrav, som innehöll en rik uppsättning av vapen (nr 44). Graven synes enligt beskrivning ha varit ett lågt jordblandat stenröse, som var beläget på en sluttning i en åker. Brända ben skola ha hittats, men blevo icke insända till museet. Vapnen hittades c:a 30 cm under jordytan, samlade i en hög inom ett område av c:a 1 m diameter. De utgöras av 5 hopböjda tveeggade svärd, av vilka 3 sakna knapp, medan det fjärde har en liten pyramidformig, det femte (fig. 19) en smal, nästan platt med tvärgående fåror prydd järnknapp, 5 spjutspetsar med holk (fig. 21—25), 3 hopböjda kastspjutspetsar med korta, smala hullingar, ovanligt lång hals och skafttånge (fig. 20) samt fragment av 2 andra dylika vapen (utom tången hade 4 av dessa spjut även en kort påträdd lös holk), 6 sköldbucklor

[1] Fynden nr 42 och 43 äro förut publicerade av mig i Die ältere Eisenzeit in Finnland.

(fig. 26—28), fragment av 4 sköldhandtag (fig. 29) och flere sköldbeslag, 5 lösa sköldspikar med halvsfäriska knappar, slutligen 1 fragment av en tjock järnring (?). Fyndet måste hänföras till 500-talets senare hälft, möjligen till tiden omkring år 600. En alldeles dylik uppsättning av vapen bildar jämte 850 klinknaglar från ett bränt fartyg det kända samtidiga fyndet från Överby kyrkogård i Bjärnå [1], ett av de tidigare exemplen på likbränning i båt, som vi känna från Norden [2]. Klinknaglar saknas dock i Fastarbyfyndet. Vapnens former äro germanska, men tillverkningen har utan tvivel ägt rum i Finland, att döma av vissa lokala särdrag (H M 2421:1—21; 2444:1—8; 2812; 3667).

d) En vacker och stor (9,5 m × 6 m) rektangulär stensättning med lämningar av brända lik har år 1914 undersökts av mig på Mankeberget c:a 300 m SO om Kroggård i Karis (nr 45). Av fynden må framhållas en spirallagd fingerring

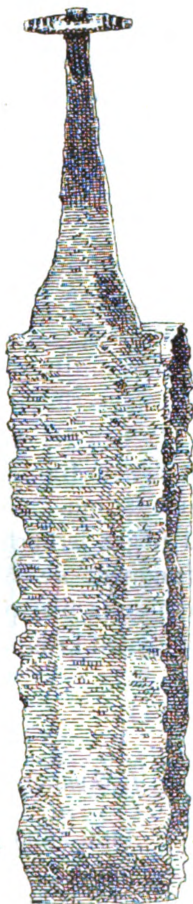

Fig. 19

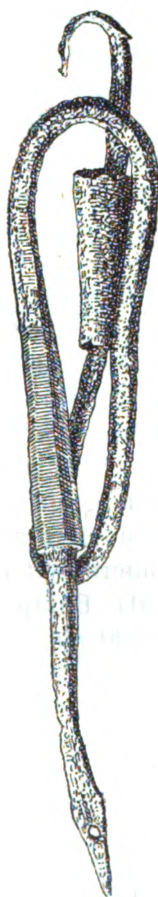

Fig. 20

Fig. 19 och 20. Fynd från en brandgrav vid Fastarby i Tenala socken. 19. Hopböjt svärd. 2/5. — 20. Hopböjd kastspjutspets med hullingar, lång hals och tånge. 2/5.

[1] Hj. Appelgren, En brandgrav å Yliskylä (Överby) kyrkogård i Bjärnå, Finskt Museum 1897 sid. 60 f.

[2] H. Schetelig, Tidlige baatgraver, Oldtiden VII, sid. 73 f. De första båtgravarna uppträda omkring år 500 i Uppland, vid Norges västkust och i England.

föremål (vid Tervajoki i Lillkyro socken; H M 4264:40). Vi ha således rätt att hänföra de nyländska eldslagningsstenarna både till den romerska järnåldern och till folkvandringstiden, utan att kunna närmare bestämma åldern för varje enskilt exemplar.

Utom eldslagningsstenarna finnas ännu 2 andra nyländska fynd, vilka ungefär lika väl kunna hänföras till den romerska järnåldern som till början av folkvandringstiden, nämligen fynden nr 5 och 6 från Karis. Vartdera fyndet har nämligen utom icke närmare daterbara andra föremål innehållit ett enkelt smalt bronsarmband av ett slag, som allmänt begagnades i Finland under dessa perioder.

e) Fyndet nr 5 härrör från en brandgrav med fyrkantig stensättning (6,5 m × 5 m) på Enbacka i Kila by, ej långt från Högvalla, och utgöres av ett sådant armband, som i betraktande av sin litenhet sannolikt burits av ett barn eller en gracil kvinna, 2 holkyxor av järn, ramen till en järnsölja, några oornerade lerkärlsbitar och brända ben (H M 6697:1—9).

f) Till fyndet nr 6, som framgrävdes inom en fyrkantig stensättning på en kulle S om Grabbacka allodialsäteri, höra utom ett armband några lerkärlsbitar, en järnspik av hästskosömform, ett par fragment av järntenar samt kol (H M 7099; 7131). Ehuru inga brända ben påträffats, är det sannolikt att stensättningen varit byggd kring en brandgrav.

Folkvandringstiden.

(400—800 e. Kr.)

Flertalet av de övriga nyländska fynden hör till *folkvandringstiden* (400—800 e. Kr.). Några av dem härstamma från rektangulära stensättningsgravar av samma slag som Högvalla och Enbacka gravarna och bevisa att denna gravform varit omtyckt i Västra Nyland under en tid av minst 3 århundraden, nämligen från 300- till 600-talet. Ett par andra gravfynd ha gjorts i låga jordblandade rösen av ett i Västra Finlands kulturtrakter vanligt slag. Skelettgravar, under denna period sällsynta i nämnda

trakter, ha icke upptäckts i Nyland. Lösfynden [1] utgöras av en del av de ovala eldstenarna (jfr sid. 250) och några små vapenfynd.

a) I landskapets västligaste socken, Tenala, ha vi, att börja med, den rektangulära stensättningen på Lillmalmbacken vid Bonäs (nr 42), 1899 undersökt av mig och mag. B. Cederhvarf. Den är sannolikt en kvinnograv och måste dateras till tiden omkring år 500. Den har innehållit 5 prydnadsnålar av brons (2 = fig. 12, 2 = fig. 13, 1 = fig. 14), 2 rembeslag av brons (fig. 11),

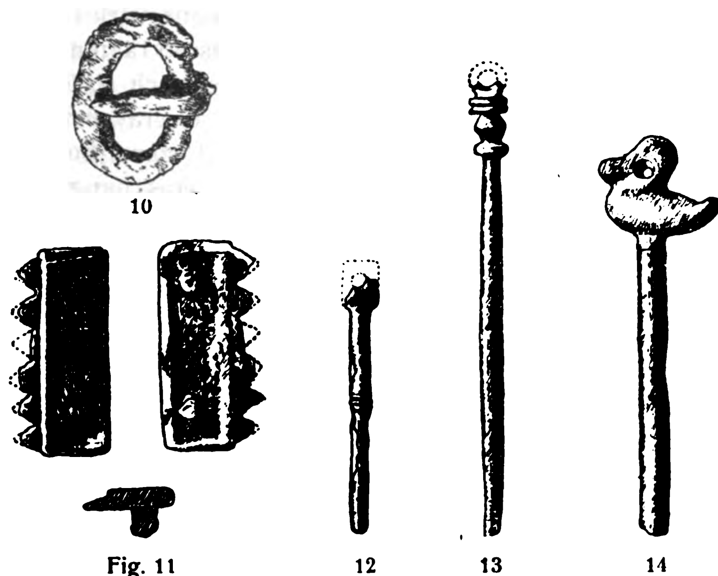

Fig. 10—14. Fynd från en brandgrav med fyrkantig stensättning på Lillmalmbacken vid Bonäs i Tenala socken. 10. Sölja av järn. $^1/_1$. — 11. Beslag av brons. $^1/_1$. — 12—14. Prydnadsnålar av brons. $^1/_1$.

en liten bronsring, 3 stycken spirallagd bronstråd, en järnsölja (fig. 10), en pilspets, fragment av 2 knivar, 2 fragment av en benkam, brända ben (H M 3721:1—25). Nålarna fig. 13 äro kända från samtidiga fynd i Österbotten och i Sverige; fågelnålarna, av vilka redan rätt många hittats i Finland (Bjärnå, Uskela,

[1] Under »lösfynd» förstås här sådana av enstaka eller åtminstone få föremål bestående fynd, vilka sannolikt icke äro gravfynd.

och sotig jord. Sannolikt har detta ställe varit platsen för ett likbål.

e) Några tiotal m från denna grav har något högre upp på berget i skogen hittats en enstaka spjutspets med hullingar och tange från folkvandringstidens senare hälft (fig. 35) (H M 6507).

Fig. 33. Järnnål med ringformigt huvud. Letala socken. Egentl. Finland. 3/7.

f) En brandgrav med vapen och kvinnosmycken, som äro samtidiga och kunna vara samtidigt nedlagda, har upptäckts på en låg backe på N y g r a n n hemmans mark i Finnby, K a r i s, och för Nationalmuseets räkning undersökts av herrarne J. Nyberg och J. Öhman i Karis (nr 46). Då en del av graven förstörts vid uppförandet av en ria och stenar borttagits, har det icke kunnat konstateras, om gravröset varit omgivet av en stensättning. Fynden utgjordes av ett tveeggat svärd och en spjutspets, båda hopböjda och lagda på varandra, en hopklämd sköldbuckla (fig. 36—38), fragment av en kniv, 2 likarmade spännen av brons och en kam (?), ett antal bitar av åtminstone 2 lerkärl, ett 40-tal bitar av starkt bränd lera, 3 bitar smält glas samt brända ben (HM 6964:5—10; 6973:1—10). Spjutspetsen är försedd med en rännformig fördjupning på bladet, en i Finland hittills okänd detalj. Graven härstammar från 600-talet.

g) Ungefär ½ km SO om sistnämnda fyndort, på en backe å S n ö r s hemmans mark, har hittats ett fragment av en stor kniv av den i Finland mycket spridda skramasaxtypen (nr 47 H M 6994:1). Stället har icke ännu blivit undersökt.

Om två andra vapenfynd från folkvandringstidens senare skede, fynden nr 51 och 52, äro de tillbudsstående uppgifterna otillräckliga.

h) Det förstnämnda är från N u m m i s socken, Hyrsylä by. Här hittades under M ä k i-L o n k a l a hemmans ria 3 spjutspetsar med holk, av vilka en var försedd med hullingar (fig.

39—41). Då all jord från fyndstället, en sluttande bergknall, hade blivit bortgrävd, har jag vid ett besök å platsen icke kunnat konstatera, om vapnen härstamma från en brandgrav eller om här föreligger ett litet depåfynd (H M 5845:4—6).

i) Det andra fyndstället är en åker, den s. k. Koivistoveden, å Kauhala hemmans mark i Kyrkslätt socken. Vid olika tillfällen hittades här en spjutspets med holk (fig. 42), en stor kniv, en lerkärlsbit med vågornament (fig. 43) och

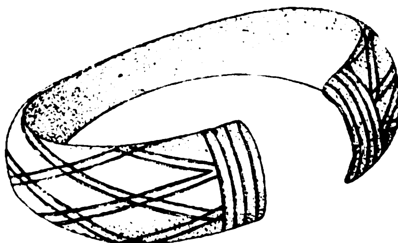

Fig. 34. Armband av brons. Levänluhta, Orismala, Storkyro socken, Österbotten. $^4/_5$.

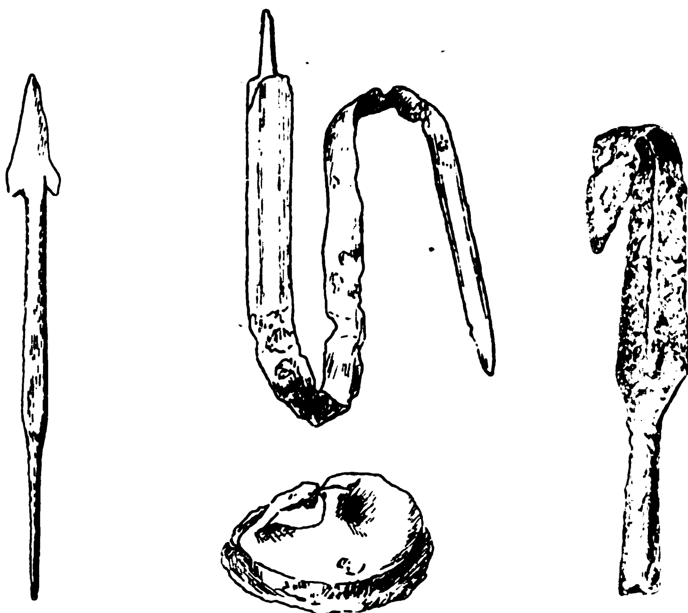

Fig. 35. Kastspjutspets. Mankeberget, Karis socken. $^1/_3$.

Fig. 36—38. Fynd från en brandgrav på en backe på Nygrann hemmans mark, Finnby, Karis socken. 36. Hopböjt svärd. $^1/_5$. — 37. Hopklämd sköldbuckla. $^1/_5$. — 38. Omböjd spjutspets. $^1/_3$.

några brända bensmulor, — således möjligen gravfynd (HM 6187:4; 6358:6; 6472:5).

I detta sammanhang må även några fynd omtalas, vilkas tidsställning ännu är osäker, men vilka sannolikt härstamma från folkvandringstiden:

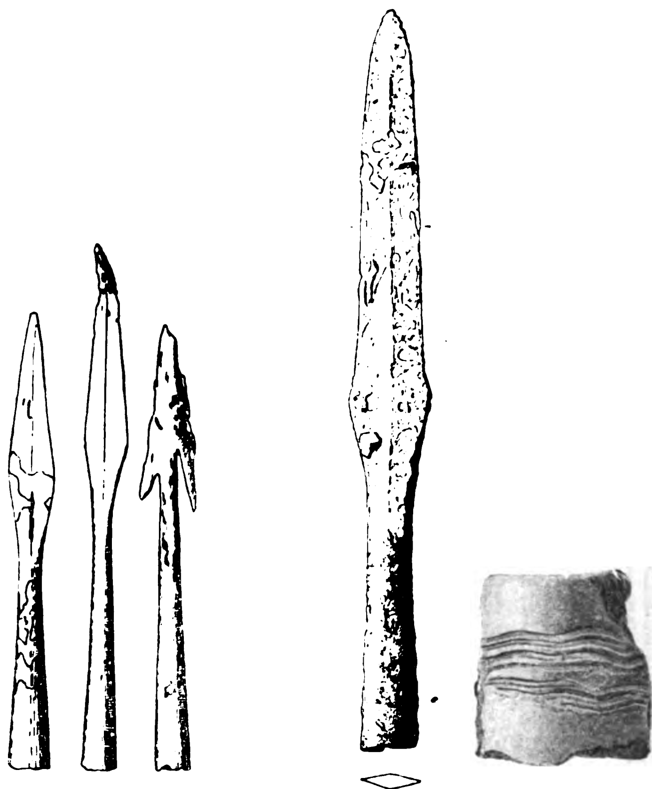

Fig. 39—41. Spjutspetsar. Mäki-Lonkala hemman, Hyrsylä by, Nummis socken. $^1/_1$.

Fig. 42 och 43. Fynd från Koivistosveden Kauhala hemman, Kyrkslätt socken. — 42. Spjutspets. $^1/_3$. — 43. Lerkärlsbit.

j) På Nyåkerskullan å Klockars hemmans mark i Vestanby, Karis socken, ha herrarna J. Nyberg och J. Öhman vid en försöksgrävning hittat ett fragmentariskt betsel, bitar av minst 2 lerkärl och brända ben (nr 48; H M 6964:2—4). På kullen finnas synbarligen flatgravar

med stensättningar. Betsel äro synnerligen vanliga i folkvandringstidens fynd.

k) På Åkerkullan å Borgmästars hemmans mark i Kila by, Karis, finnes ett jordblandat röse, i vilket

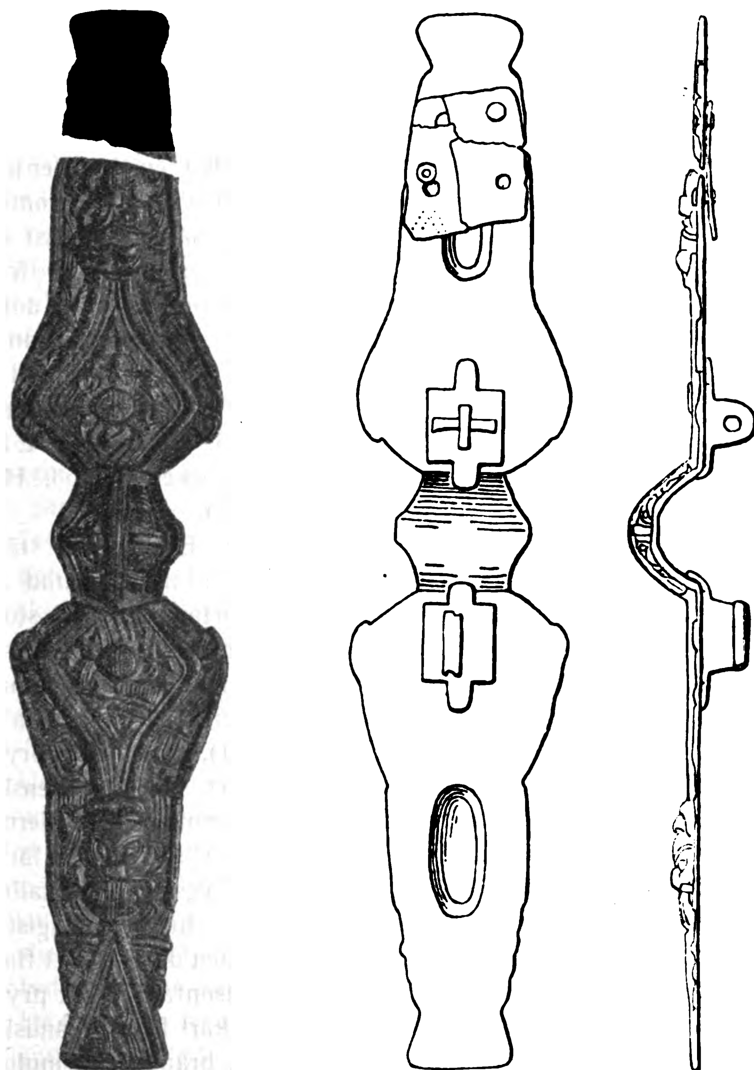

Fig. 44 a—c. Likarmat spänne av silver, förgylt. Kaunismäki på Tytärsaari. $^{4}/_{5}$.

hrr Nyberg och Öhman vid en försöksgrävning ha hittat lerkärlsbitar (nr 49; H M 6964:1).

l) På Kullahtibacken å Hiisi gårds mark i Lojo socken ha hittats ett fragment av en stor lertrissa och en del lerkärlsbitar, då vid byggandet av en väg ett lågt jordblandat röse undanskaffades (nr 50; H M 6613:2—3).

Alla hittills omnämnda fynd från folkvandringstiden äro gjorda i Västra Nyland. Från Östra Nylands fastland känna vi, frånsett 6 ovala eldstenar, av vilka en del eller alla kunna tillhöra den romerska järnåldern, endast ett därtill sent fynd från denna period: m) en dolkartad spjutspets, funnen på Hakaniitynmäki å Kauppila hemmans mark i Mommola by, Elimä socken (nr 53; HM 4062:2).

Fig. 45. Delar av ett lerkärl. Kaunismäki på Tytärsaari. 1/4.

n) En särskild ställning intar på grund av fyndortens läge ett stort vackert från Sverige importerat likarmat spänne av dåligt silver (fig. 44), som år 1896 hittades på ön Tytärsaari mitt i Finska viken (nr 54; H M 3382:1; 5451). Spännet är prytt med skandinaviska djurornament i den stilart, som den svenska arkeologen B. Salin i sitt stora verk »Die altgermanische Thierornamentik» benämner stil I, och måste dateras till 500-talets förra del. I närheten av fyndplatsen — på en hög flygsandsvall, kallad Kaunismäki, på öns östra strand — hittade magister B. Cederhvarf och jag år 1909 vid olika tillfällen delar av ett flatbottnat med oregelbundna vertikala och horisontala streck prytt lerkärl (fig. 45), som att döma av liknande kärl från finländska fynd är samtidigt med spännet, samt några brända bensmulor. Dessa fynd utgöra icke något tillfyllestgörande bevis på att Tytärsaari på 500-talet har varit bebott. Spännet och lerkärlet

kunna hava blivit kvarlämnade av folk, som under en havsfärd gästat ön och slagit läger på stranden. Några fasta fornlämningar finnas icke på ön.[1]

Vikingatiden.

(800—1050).

Nylands vikingatidsminnen äro mycket fåtaliga. De utgöras nästan alla av enstaka funna föremål. Fynduppgifterna äro i de flesta fall otillräckliga och lämna oss i ovisshet om, huru många av dessa föremål, som skola anses som gravfynd. Det yttre skicket av ett bland dem — ett sönderbrutet eldskadat spänne, f. vid Poteri hemman i Koppsby (Kupsinkylä) i Borgnäs (nr 62) — tyder på att det härstammar från en brandgrav. Men om gravens beskaffenhet ha vi inga uppgifter. Sannolikt ha där funnits flatgravar med stensättningar, som den tiden bildade den vanligaste gravtypen i Finland. Dylika brandgravar synas även förekomma på backen Etterkilen vid Läppträsket i Karis, där likaledes ett fragment av ett spänne och lerkärlsbitar blivit hittade (nr 57).

Fig. 46. Spjutspets. I Riåkern, Bonäs, Tenala socken. $^1/_6$.

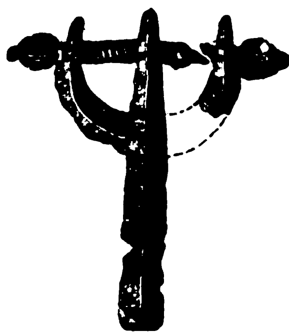

Fig. 47. Bågspänne av brons. Mietois socken, Egentliga Finland. $^1/_3$.

Under vikingatiden råder icke längre samma disproportion mellan väst- och östnyländska fynd som under de föregående perioderna. Mot 6 fynd från Västra Nyland svara 4 från Östra. Skillnaden är således liten och fynden äro lika små och obetydliga i landskapets bägge hälfter.

De 6 fynden från Västra Nyland äro följande.

[1] A. Hackman, Ett fornfynd på Tytärsaari i Finska viken, Kaukomieli IV, Helsingfors 1910, sid. 45—58.

a) En spjutspets med kort smal holk och brett, långt blad, funnen på L i l l m a l m b a c k e n s södra sluttning vid Bonäs i T e n a l a (nr 55; H M 5718).

Fig. 48. Armband av brons. Kyrkogården. Lojo socken. ½.

Fig. 49. Yxa. Laukko. Vesilahti socken, Satakunta. 1/3.

Fig. 50. Yxa. Hangelby, Sibbo socken. 1/3.

b) En spjutspets av samma typ som a, (fig. 46) f. i R i å k e r n vid Bonäs i T e n a l a (nr 56; H M 4369:1). — De båda vapnen höra till vikingatidens slut eller början av medeltiden.

c) Den ena av de två platta sidoknapparna till ett stort bågspänne av ostbaltisk, men även i Finland talrikt företrädd typ (jfr spännet fig. 47 från Mietois socken i Åbo län) från vikingatidens början, fragment av minst 4 lerkärl (2 av dem prydda med våg- resp. streckornament), några bronsfragment och brända ben, f. på en Etterkilen benämnd backe vid nordöstra ändan av Läppträsket i Karis. Backen ligger på Klockars hemmans mark, Kila by (nr 57; H M 6710: 1—9). Stället har icke ännu blivit undersökt, men synes innehålla brandgravar under flat mark med stensättningar.

d) Ett genom täljning eller slipning skadat bronsarmband av ostbaltisk typ (fig. 48) f. på Hytyri hemmans åker, Hangasby, Lojo socken, i en hög jord, som hade förts dit från Lojo kyrkogård. Möjligen härstammar även armbandet från kyrkogården (nr 58; H M 7009).

e) Ett litet fragment av ett arabiskt silvermynt; f. på Hästö nära Vitsands brygga i Kyrkslätt (nr 59; H M 3570). — Fyndet är det enda arabiska och överhuvudtaget det enda vikingatidsmynt, som mig veterligen har hittats i Nyland — även detta en exponent på Nylands fattigdom på järnåldersfynd.

f) En yxa av en i Finland och Norra Ryssland under vikingatiden vanlig typ (jfr fig. 49), f. vid Kervo by i Tusby socken (nr 60; H M 3649:1).

Från Östra Nyland känna vi följande fynd.

g) En smal yxa med sidolappar av en i Mellersta Ryssland spridd typ från början av vikingatiden [1] (fig. 50); f. vid Hangelby i Sibbo socken (nr 61; H M 1973).

---

[1] Enligt W. N. Jastrebow, Лядинскій могильникъ, (Матеріалы по археологіи Россіи № 10, St. Petersburg 1893), sid. 50, äro sådana yxor utom i det av honom beskrivna gravfältet vid Ljada i guv. Tambow funna vid Morschansk i samma guvernement, i Bolgar, i guvernementen Wladimir och Nowgorod och i de »meriska» gravfälten. En närastående form anföres från guv. Witebsk. — Yxan förekommer även i Estland (Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1895 pl. 22 fig. 13 från Kunda), därifrån Hangelbyyxan kan vara importerad. — Ett andra exemplar av denna typ har som enstaka fynd hittats i Finland vid Pispala i Birkala socken (H M 2125:231).

h) Det ovannämnda fyndet från Poteri hemmans åker vid stranden av Mäntsälä å i Koppsby, Borgnäs socken, består av en fragmentarisk eldskadad rund spännbuckla av brons

Fig. 51. Halvan av en rund spännbuckla av brons, Poteri hemman, Koppsby, Borgnäs socken. $^1/_2$.

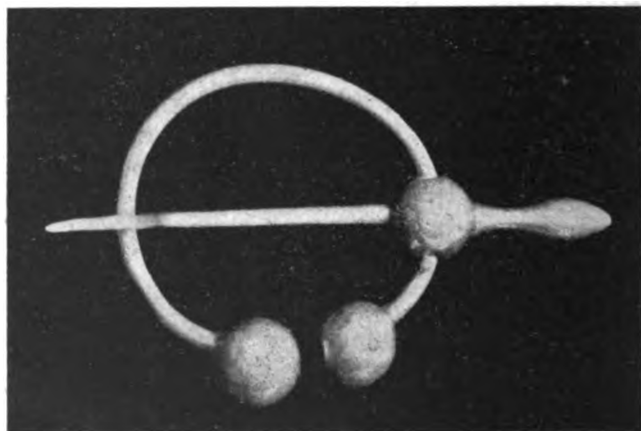

Fig. 52. Hästskospänne av silver. Retula by, Elimä socken. $^1/_1$.

(fig. 51), prydd med orediga degenererade djurornament och — då det var helt — med 12 små piggar (nr 62; H M 3312). Den hör till en sen typ av denna i Finland allmänna spänngrupp och dateras av Hj. Appelgren till 11. seklet.[1] Enligt säljarens uppgift

[1] Hj. Appelgren, De runda djurspännena i Finland, Finskt Museum 1897, sid. 10.

ha tidigare i samma åker hittats andra fornsaker, vilka sålts till privatsamlare. Av Hj. Appelgren utfördes år 1897 utgrävningar på fyndplatsen, varvid några mindre stenrösen blevo undersökta. Dessa visade sig alla vara rester av eldstäder från nyare tid. Enligt uppgift hade spännet hittats i ett av rösena. Sannolikt hade de gamla byggnaderna blivit uppförda över flata brandgravar med stensättningar (jfr sid. 261).

h) Ett hästskospänne av silver med klotformiga knoppar och lång nål; f. vid Retula by i Elimä socken (nr 63; Satakunta Museum 5508). T. J. Arne synes vara benägen att se i spännena av detta slag brittanniska arbeten, som över Gotland ha vandrat österut. Utom på de brittiska öarna och i Skandinavien ha sådana smycken hittats vid Pskow och i Estland, varför det icke är omöjligt att exemplaret från Retula i likhet med Hangelbyyxan ha importerats till Nyland från Finska vikens södra strand. [1] Spännet torde härstamma från 11. seklet.

i) En spjutspets av samma typ som fig. 46, f. vid Mämmälä by i Sippola socken (nr 64; H M 2222).

Den här meddelade översikten och tabellerna å sid. 281—283 visa att järnåldersfyndens utbredningsområde i Nyland är i stort sett detsamma som bronsåldersfyndens och kumlens. Tätast ligga fyndorterna i triangeln Helsingfors—Sammatti—Tenala (16 gravfynd, 24 ovala eldslagningsstenar och 5 andra lösfynd). I den norr om denna trekant belägna delen av Västra Nyland äro järnåldersfynden fåtaliga (5 ovala eldslagningsstenar och 2 andra lösfynd), men dock flere än under bronsåldern. Huvudbygden har utan tvivel varit trakten sydväst om Lojosjön, eller socknarna Tenala, Pojo, Karis, möjligen även Snappertuna. Bonäs- och Fastarbyfynden i Tenala äro förhållandevis ståtliga. I synnerhet det sistnämnda fyndet tyder på att i Fastarbytrakten funnits ett hövdingesäte. Från Pojo äga vi visserligen inga andra fynd än en oval eldslagningssten men kunna motse en ökning av fyndmaterialet, så snart några rektangulära stensättningar vid präst-

[1] T. J. Arne, La Suède et l'Orient, études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des vikings, Upsala 1914, sid. 44, 60, 227. — I sitt arbete »Om det nutida Södermanland», (sid. 60) förmodar Arne ännu att dessa spännens ursprung möjligen ligger i Östern.

garden ej långt från Pojo vikens västra strand blivit undersökta. I Karis ligga de hittills kända fyndplatserna vid Läppträsk och den å, som bildar dess utlopp till Dragsvikfjärden (öster om Ekenäs). Längs med detta vattendrag, som ännu på 1500-talet lär ha varit segelbart, finnes även ett antal ännu icke undersökta stensättningsgravar och rösen samt dessutom ett par fornborgar, vilka även de härstamma från järnåldern. Liknande fornlämningar finnas också på backarna i socknens norra del, i Svartådalen och dess omgivningar. Det relativt stora antalet ovala eldslagningsstenar i Lojosjö—Hiidenvesiområdet samt fynden nr 1, 50, 58, 51 visa att bygden har sträckt sig utmed dessa sjöar ett stycke norrut. Men knappast så långt att den skulle ha sammanhängt med Tavastlands sydligaste bygd — Loppistrakten. De västnyländska kustsocknarna öster om Snappertuna—Karis torde väl också ha varit bebyggda, men synbarligen blev denna bosättning allt glesare, ju längre österut man kom. Botby borgens (i Helsinge) ålder bör först fastställas genom en undersökning och eventuella fynd. — De flesta och största fynd från Västra Nyland äro från folkvandringstiden. Romerska järnåldern och vikingatiden äro svagare företrädda. I avseende å gravskick och fornsakernas former överensstämmer den västnyländska bygden med Egentliga Finland och de övriga västfinländska kulturcentra. Fynden antyda icke någon nationell motsats mellan befolkningen i Västra Nyland och dessa landskaps innevånare, icke heller någon större svensk invandring under folkvandringstiden eller vikingatiden.

I Östra Nyland, därifrån vi endast ha ett bronsåldersfynd, som därtill är från en mycket sen tid och av ostlig typ, men jämförelsevis många kummel i skärgården och ett stycke uppför floderna, ha de få järnåldersminnena (1 gravfynd, 6 ovala eldslagningsstenar, 4 andra lösfynd) med undantag av ett kustfynd (nr 61, Sibbo—Hangelby) påträffats högre upp i landet, halva antalet i trakten av Kymmene älv. En isolerad företeelse är det vackra Tytärsaarifyndet. De östnyländska fynden ha icke erhållit något tillskott sedan 1905, då min teori om bebyggelsens karaktär i denna landsända formulerades. Det arkeologiska materialet ger mig således ingen anledning att från å min då uttalade åsikt, utan bestyrker mig i tron att Östra Nylands befolkning under hela

järnåldern varit mycket gles. Skillnaden i antalet järnåldersfynd från Östra och Västra Nyland är i ögonen fallande stort: mot 1 östnyländskt gravfynd (från sen vikingatid) stå 16 (huvudsakligen från folkvandringstiden) från Västra Nyland, mot 6 ovala eldslagningsstenar 29 och mot 5 andra lösfynd 8. Denna skillnad blir ännu tydligare, då det tages i betraktande, att de östnyländska fynden alla utgöras av enstaka föremål, medan flera av de västnyländska omfatta ett större antal fornsaker. Om vi till grunden för jämförelsen lägga det antal katalognummer, under vilka fynden äro beskrivna i Nationalmuseets och de övriga samlingarnas kataloger, så stå mot 10 katalognummer för de östnyländska fynden c:a 280 nummer för dem från Västra Nyland. [1]

Men även den västnyländska bygden ter sig obetydlig, om vi jämföra den med de då bebodda delarna av Egentliga Finland, Satakunta och Södra Tavastland. Också här kan en statistik över fynden vara upplysande.

Egentliga Finlands omfång motsvarar ungefär Västra Nylands. Liksom där lågo huvudbygderna i Egentliga Finland vid vattendragen ett stycke ifrån kusten och sträckte sig icke långt inåt landet, icke till landskapets gränser mot Tavastland och Satakunta. Kustremsan och baklandet äro fattiga på fynd. Antalet järnåldersfyndställen från hela landskapet utgör c:a 200 med över 6000 katalognummer fornföremål. I siffran 6000 äro dock de minst 3500 i Egentliga Finland funna arabiska, tyska, anglo-

---

[1] Gravgodsets beskaffenhet i de finländska brandgravarna gör det i många fall fullkomligt omöjligt att fastställa det exakta antalet av de i graven nedlagda föremålen. Dessa äro nämligen till mycket stor del illa medfarna av bålelden eller avsiktligt förstörda, sönderbrutna. Fragment av ett och samma föremål kunna hittas liggande flera meter från varandra. Detta gäller såväl bitar av krossade lerkärl som ock brottstycken av metallföremål, delar av kedjor eller pärlband, bronsspiraler från de för våra yngre järnåldersfynd så typiska bårderna till kvinnornas förkläden och kappor m. m. I mycket talrika fall kan fragmentens sammanhörighet, antalet enheter icke fastställas. Jag har därför föredragit att till grund för statistiken lägga antalet av de katalognummer, under vilka de ifrågavarande järnåldersfynden äro beskrivna i museernas inventarieförteckning, ehuru även denna beräkningsgrund blott kan giva mycket summariska och approximativa resultat.

saxiska m. m. mynten räknade under några få tiotal katalognummer. Räknades de med som enheter, så borde siffran 6000 höjas till minst 9500.

I Satakunta drog sig huvudbygden längs Kumo älv upp till Tammerforstrakten (Messuby, Kangasala) med utgreningar till Ikalis och Vesilahti—Lempäälä, varjämte Eura—Kjulonäjden har bildat ett viktigt centrum. Den övriga, större delen av landskapet är mycket fattigt på fynd. I allt känna vi från Satakunta c:a 320 fyndställen från järnåldern med över 5200 katalognummer föremål. Myntfynden äro här små.

Den sydtavastländska bygden bildade en fortsättning till den i Satakunta och sträckte sig i 2 delvis parallella linjer från Ackas till Janakkala—Loppis samt från Pälkäne till Hollola—Nastola (Valkeala), vidare uppför Päijänne till Sysmä och Jämsä. En sydvästlig utgrening från Ackas har över Kylmäkoski nått Urdiala. En isolerad bygd var Jockis—Tammela. Fyndställenas antal är c:a 180 med c:a 1200 katalognummer fornsaker, med mynten c:a 1600. Fyndens kronologiska fördelning: äldre fynd blott i landskapets västra del, yngre både där och i de östra och norra delarna, har utgjort ett stöd för min teori om den tavastländska kolonisationens västöstliga riktning.

Karelens bebyggelseförhållanden bilda såtillvida en motsats åtminstone till Västra Nylands, som landskapet äger mycket få minnen från den romerska järnåldern och folkvandringstiden, men däremot relativt många gravfynd från vikingatiden och ännu flera, delvis rikhaltiga fynd, från den äldre medeltiden (1100—1300), som på denna grund av de finska arkeologerna har kallats den yngsta järnåldern. Den karelska huvudbygden har varit Vuoksenområdet, delar av Karelska näset (i synnerhet Mohla socken) och nordvästra Ladogakusten. Västra Karelen är synnerligen fyndfattigt. Från den inom Viborgs län belägna delen av Karelen äga vi c:a 1650 katalognummer fornsaker och flera hundra förhistoriska mynt, av vilka fynd lejonparten kommer på den yngsta järnålderns andel.

Siffrorna 290 för Nyland, 6000 resp. 9500 för Egentliga Finland, 5200 för Satakunta och 1200 resp. 1600 för Södra Tavastland äro nog så talande. Den bekvämaste utvägen att förklara denna disproportion mellan Nyland och de andra landskapen vore

att skylla på slumpens lek, att antaga att även under den tid av c:a 90 år, under vilken insamlandet av fornsaker till våra museer har ägt rum, fynd från järnåldern hava gjorts i Nyland, vilka icke kommit till arkeologernas kännedom och vilka, om de hade blivit uppmärksammade, skulle giva en annan bild av landskapets bebyggelse under järnåldern, än den vi erhålla med ledning av de nu kända fynden. Självfallet kan denna möjlighet icke tillbakavisas. Att i vårt land många förhistoriska jordfynd ha gått och fortfarande gå förlorade för forskningen genom hittarnas okunnighet och likgiltighet, myndigheternas uraktlåtenhet att insända fynden till Nationalmuseet och genom att privatsamlare avsiktligt i egoistiskt syfte undanhålla inköpta fornsaker för arkeologerna, kan tyvärr icke betvivlas efter de erfarenheter, som museimännen upprepade gånger ha gjort. Men sådana förluster av vetenskapligt material göras självfallet icke endast i Nyland utan även i de andra sydvästfinländska landskapen och säkert oftare i dessa än i Nyland. Proportionen mellan järnåldersfynden från Nyland och dem från dessa landskap skulle således sannolikt icke undergå någon nämnvärd förändring, om dessa förlorade fynd kunde tagas med i statistiken. För kännedomen av Nylands kolonisationshistoria skulle de naturligtvis vara av betydelse. Det finnes likväl några omständigheter, som tyda på att antalet av dessa förlorade fynd måhända icke är så synnerligen stort. Fornminnesföreningens stipendiater och Nationalmuseets uppköpare ha på spaning efter fornsaker genomvandrat den nyländska landsbygden lika ofta som de ovannämnda sydvästfinländska kulturtrakterna, men deras skörd har då vanligen utgjorts av talrika stenredskap och mycket sällan av föremål från järnåldern. Från Egentliga Finland, Satakunta och Södra Tavastland inkomma däremot årligen järnåldersfynd till museet, vare sig att de insändas av myndigheterna eller säljas eller skänkas av privatpersoner. Likaså äro museimännen på sina årliga tjänsteresor i dessa trakter mycket oftare i tillfälle att uppköpa järnåldersfynd, än då deras väg för dem genom någon del av Nyland. Det är visst sant att utgrävningar ha företagits mindre ofta i Nyland än i de andra landskapen, men så ha också anledningar till arkeologiska undersökningar erbjudit sig mindre ofta där. Nya fynd och utgrävningar stå, som känt, i växelverkan till varandra. — Det har framhål-

lits att fattigdomen på järnåldersfynd i Nyland kunde bero därpå att här möjligen rått ett annat gravskick än i västra Finlands gamla kulturtrakter. Det kunde tänkas, har man menat, att nylänningarna under järnåldern icke hade nedlagt i de avlidnas gravar smycken, vapen eller redskap, och att vi därför icke heller hade några utsikter att hitta här fornsaker från denna period i avsevärd mängd. Men nu ha vi sett att de västnyländska järnåldersgravarna i avseende å form och struktur och gravgodsets beskaffenhet fullkomligt överensstämma med gravarna i de övriga västfinländska bygderna — de något ovanliga fyrkantiga stensättningarna förekomma ju även i Egentliga Finland. Ovannämnda antagande kunde således endast gälla gravskicket i Östra Nyland. I denna del av landskapet skulle alltså gravriterna och de religiösa föreställningarna ha skilt sig väsentligt från dem i Västra Nyland och Tavastland. Är detta sannolikt? Jag tror det icke. Tänkbart vore det dock i ett fall, nämligen om mellan de västfinländsk-tavastländska bygderna med deras enhetliga gravskick å ena sidan och Östra Nyland å den andra hade funnits en etnografisk motsats och denna hade fått ett uttryck i begravningssederna. Emellertid har Pipping antagit att både Västra och Östra Nyland voro befolkade av svenskar, Ailio åter har hållit före att Östra Nyland hade haft samma finska befolkning som Tavastland. Såväl Pipping som Ailio vore således, om de ville omfatta ovannämnda teori, tvungna att antaga att gravskicket hos så nära varandra boende stamförvanter hade varit i grund olika.

I själva verket står Ailio icke fjärran från en sådan uppfattning. Vi hava ovan sett att han tillerkänner sten- och bronsålderskulturen i Östra och Norra Finland en finsk-ugrisk urbefolkning. Denna stam har enligt hans åsikt bott här även under järnåldern och från den härstammar landets nuvarande finska befolkning, ty Ailio förkastar numera den allmänt erkända och helt nyligen av honom själv (se sid. 207) omfattade teorien om en invandring av finska stammar till Finland under järnåldern. Att vi i Östra och Norra Finland icke äga några gravfynd från bronsåldern, att i Tavastland gravfynd börja uppträda i avsevärd mängd först under folkvandringstiden och i Karelen ännu senare, under vikingatiden, bevisar enligt honom icke att dessa delar av vårt

land skulle ha blivit övergivna efter stenåldern och ånyo befolkade först under järnålderns senare perioder. En sådan avfolkning av till jordbruk lämpliga trakter vore svår att förklara och ännu svårare vore det att med stöd av fornfynd utpeka de trakter, till vilka utvandringen hade gått. Bristen på gravfynd vore för övrigt en företeelse, som dessa landskap skulle ha gemensam med hela det stora område, som måste ha varit finnugrernas urhem. Under bronsåldern och äldre järnåldern skulle Tavastland och Karelen ha stått under osteuropeiskt kulturinflytande och därför kunnat bibehålla det enklare gravskicket från stenåldern eller bisättning av obrända lik utan gravutstyrsel och utan gravhögar. Ty likbränningen fick först sent insteg i det finsk-ugriska området. I Karelen uppträder seden att begrava de döda, iförda högtidsdräkt och försedda med vapen och redskap, först i början av vikingatiden, däremot har likbränningen enligt Ailios förmenande aldrig slagit igenom där som gravritus [1].

I anslutning till dessa utläggningar underkastar Ailio teorien om finnarnas invandring under järnåldern en negerande kritik. Han känner sig icke övertygad om riktigheten av Thomsens teori om de västfinska stammarnas nära grannskap till baltiskt och gotiskt språkområde, på vilken teori ju antagandet av denna invandring främst grundar sig, och frågar, om icke de baltiska och gotiska lånorden hade kunnat upptagas av sydvästfinnarna och tavasterna genom handelns förmedling, även om huvuddelen av dessa stammar hade bott å vår sida om Finska viken. Uppträdandet av ostbaltiska fornsaks- och gravformer i Finland kunde likaledes vara en följd av finnarnas handelsförbindelser med Östersjöprovinserna och bevisade icke att en invandring har ägt rum. Osannolikt vore även att denna invandring skulle ha skett just till de områden, som antagits ha varit bebodda av en germansk-skandinavisk befolkning, om engång så lockande trakter som Nyland och Södra Tavatland hade varit obebodda. Ville man det oaktat antaga att invandrareströmmen hade riktat sig till de bebodda trakterna, så kunde man icke komma ifrån att

[1] Detta påstående måste betecknas som ett misstag. Det faktiska förhållandet är att brandgravar från vikingatiden icke alls äro sällsynta i Karelen.

anse de finska invasionerna ha varit erövringståg, ehuru man velat förneka detta. Att det skandinaviska elementet skulle ha uppgått i det finska vore icke heller troligt, då man toge hänsyn därtill att svenskarna några århundraden senare framträdde tämligen talrika längs Finlands stränder. En svag punkt i invandringshypotesen vore också tavasternas vandring från Estland till Tavastland på omvägen över Satakunta. Tavastland måste ju ha haft samfärdsel med Finska vikens stränder, från vilka en invandring vore naturligast att tänka sig, vare sig att den utgått från vikens södra eller östra sida samt först under järnåldern eller tidigare.

Ailios kritik av invandringshypotesen innehåller beaktansvärda synpunkter, men några av hans anmärkningar ha mindre fog för sig och en del av dem äro byggda på missuppfattningar samt förråda bristande kännedom om fyndmaterialet från järnåldern. För egen del är jag visserligen medveten om att invandringshypotesen icke är fri från några av de brister och osannolikheter, vilka Ailio har påpekat, men håller det oaktat fast vid den. Det är i närvarande stund ännu icke möjligt att uppkonstruera en bild av Finlands etnografiska förhållanden under järnåldern, som icke i några delar skulle grumlas av oklarheter och motsägelser. Dessa brister vidlåda i åtminstone lika hög grad Ailios teori som invandringshypotesen. Vardera är ännu långt avlägsen från frågans slutgiltiga lösning.

En svaghet i Ailios hypotes är målsmannens obenägenhet att taga tillbörlig hänsyn till Thomsens viktiga upptäckter ävensom ock till järnåldersfyndens utbredning över vårt land. Jag tror icke att filologerna skola godkänna Ailios åsikt att de baltiska lånorden i finskan ha kunnat upptagas genom handelsförbindelser mellan Finlands finnar och de baltiska folken. Då de senaste icke hade framträngt ända till Finska vikens södra kust, utan bodde något sydligare, så hade ju beröringarna mellan dem och Finlands invånare icke kunnat vara så omedelbara, så intima att de här kunnat efterlämna så många spår i finskan, som faktiskt förekomma i detta språk. En sådan språklig process hade nog icke varit möjlig, om icke Finlands finnar hade bott någon tid i omedelbart grannskap till balterna, innan de flyttade över till Finland. K. B. Wiklund går t. o. m. så långt att han anser det stora antalet

upptagna baltiska lånord av alla slag tyda på att det i Östersjöprovinserna så småningom hade bildat sig en finsk-baltisk blandbefolkning, vilken till slut helt fenniserades. En del av lånorden är dock ännu äldre och måste ha upptagits från balterna redan vid den tid, då de båda folken bott gränsande till varandra, och innan finnarna börjat rycka mot väster in på baltiskt område[1]. — Fornforskaren kan och får icke negligera så bestämda vittnesbörd från filologiskt håll som Thomsens i huvudsak allmänt erkända språkvetenskapliga upptäckter och yngre forskares (Setälä, Wiklund, Karsten) på dessa byggda resultat. Än mindre skäl har han därtill, då, såsom jag har visat i »Ältere Eisenzeit», de arkeologiska fakta tyckas gå ihop med dessa resultat. Men invandringshypotesen behöver icke ens stå i strid med Ailios åsikt att Finlands finsk-ugriska stenåldersbefolkning fortlevat här under järnåldern, ty även om dessa finn-ugrer icke själva ha kommit i närmare beröring med balterna, från vilka de voro skilda genom havsdelar och landsträckor, så ha de kunnat mottaga de ifrågavarande lånorden av de nyinvandrade finska elementen, med vilka de kunnat sammansmälta till ett folk.

Om Ailio också försmår att draga konsekvenserna av filologernas forskningsresultat, så hade han dock, själv arkeolog, bort fästa större avseende vid, vad det arkeologiska materialet har att förtälja om bygdernas utbredning i Finland under järnåldern. Detta material borde väl för närvarande efter många decenniers flitigt samlande anses vara tillräckligt omfattande för att i stora drag för oss angiva, vilka trakter som voro landets huvudbygder, var befolkningen var gles och var ödemarkerna voro belägna. Men Ailio, som på ett mästerligt sätt har begagnat stenåldersmaterialet till att utreda Finlands befolkningsförhållanden under stenåldern, förlitar sig icke på de nu kända järnåldersfyndens vittnesbörd i frågan om järnåldersbygdernas utbredning. De fyndfattiga och fyndtomma trakterna, vilka enligt min åsikt voro dels mycket glest befolkade, dels vildmarker, befolkas av honom med finsk-ugriska element, vilka under en tid, som var olika lång i olika trakter, stodo under osteuropeiskt kulturinflytande och

---

[1] K. B. Wiklund, Om de västfinska folkens urhem och deras flyttning därifrån, Le monde oriental X, 1916, sid. 176.

därför hade kunnat bibehålla det enklare, inga spår efterlämnande gravskicket från stenåldern. De delar av Finland, som Ailio här åsyftar, synas vara Södra Tavastland (under bronsåldern och järnålderns tidigare perioder), Östra Nyland och Södra Karelen (ända till vikingatiden). En dylik hypotes kan icke bevisas, den vilar på sannolikhetsskäl och därför på svagare grunder, än min teori, som stöder sig på fynden. Vad nu det osteuropeiska kulturinflytandet beträffar, så torde det i Tavastland under bronsåldern och ända till folkvandringstiden svårligen kunnat vara starkare än det från västern kommande germanska. Redan under stenåldern hade ju Sydvästra Tavastland hört till det germanska kulturområdet. Skulle bebyggelsen fått utveckla sig ostörd efter stenåldern, och detta antages ju av Ailio, så hade ju i alla fall de fortfarande germanska grannlandskapen Satakunta och Egentliga Finland bort utöva ett starkare inflytande än det avlägsna Ryssland. Södra Tavastland och väl också Östra Nyland hade då snarare bort höra till den västra än till den östra kulturkretsen. I Karelen äro de få fynd vi äga från folkvandringstiden av västfinländsk karaktär, och vikingatiden har där i mycket samma kynne som i Västra Finland. Icke ens där har således det ostliga inflytandet ända till vikingatidens slut tagit överhand över det västliga.

För övrigt betonar Ailio för starkt bristen på gravfynd från äldre järnåldern i det finsk-ugriska området i Ryssland. De stora gravfälten i Oka-området med rikt utstyrda skelett- och brandgravar från folkvandringstiden torde väl med rätta tillerkännas finsk-ugriska stammar, likaså gorodischtsche- eller fornborgsfynden av Djakovotypen i guvernementen Moskva och Twer. Finsk-ugriska gravfynd från y n g r e järnåldern äro åter mycket talrika i Central- och Östra Ryssland.

I ett avseende måste jag dock ge Ailio rätt, nämligen i frågan om det germanska elementets styrka i Finland under den yngre järnåldern. I denna punkt frångår jag min tidigare ståndpunkt och medger att de skäl, som anförts av filologerna för en motsatt åsikt, äro beaktansvärda. Men denna germanska befolkning torde i så fall ha fortlevat från äldre tider, ty en starkare skandinavisk invandring är arkeologiskt icke påvisbar vare sig under folkvandrings- eller vikingatiden. Huru långt det germanska elementet

i Finlands befolkning hade spritt sig inåt landet, om det även ingick i Tavastlands befolkning, må ortnamnsforskningen avgöra. Arkeologen har härvidlag att fastställa att kulturen med dess många germanska företeelseformer varit någorlunda enhetlig i alla under järnåldern bebodda delar av Västra Finland. Om filologerna kunna göra det troligt att germaner under äldre järnåldern resp. vikingatiden ha levat bland Tavastlands finnar, så kunde detta resultat finna ett stöd i överensstämmelsen mellan fornsaksformerna och gravskicket i detta landskap och dem i Västra Finlands övriga järnåldersbygder.

Då jag engång är inne på hypotesernas område, vill jag i korthet ange min nuvarande ståndpunkt i rasfrågan. Denna ter sig för mig efter de nyaste hithörande forskningsresultaten och efter de samtal jag haft i ämnet med finländska arkeologer och ortnamnsforskare, främst A. Europaeus, A. M. Tallgren och T. E. Karsten, i enskilda punkter annorlunda än förr, ehuru jag i huvudsak fasthåller vid min teori. Jag gör detta uttalande med det uttryckliga förbehållet att här endast kan vara fråga om en hypotes, vilken icke ännu har stadgat sig för mig till full övertygelse och vilken jag är villig att övergiva, om den kan ersättas med en sannolikare. Full visshet i denna svårlösta fråga torde icke kunna ernås på länge, om någonsin.

Om Västra Finland under den förromerska järnåldern, såsom sannolikt är, har haft en germansk befolkning, så har denna varit mycket gles. Den klimatförsämring, som enligt R. Sernander inträdde i Norden efter bronsåldern[1], kunde ju tänkas ha bidragit till en bortflyttning från en del tidigare befolkade trakter. Utom dessa fåtaliga germaner torde även finsk-ugriska nomadstammar som stodo på en låg kulturståndpunkt, ha bott i landet. Deras gebit var väl huvudsakligen Östra och Norra Finland, men därjämte torde de väl, såsom fallet var under sten- och bronsåldern, ha förekommit bland germanerna i Sydvästra Finland. (Fynd av holkyxor av brons och gjutformar till holkyxor av ostliga typer i Över Torneå, Muhos, Säräisniemi, Räisälä, Borgå — asbestblandad epineolitisk keramik å en hel del fyndorter i

[1] R. Sernander, Postglaziale Klimaschwankungen im skandinavischen Norden, (Gerlands Beiträge zur Geophysik XI. 2/4 Heft. 1912).

Lappland, Österbotten, Norra Tavastland, Karelen. Se härom A. M. Tallgren, Den östeuropeiska bronsålderskulturen i Finland, Finskt Museum 1914 sid. 11 f.). Invandringen av finska stammar i egentlig mening tog sin början senast under den äldre romerska järnåldern. Den utgick från Östersjöprovinserna (Estland) och riktade sig främst till Egentliga Finland och Satakunta. (Jfr Hackman, Die ältesten eisenzeitlichen Funde in Finnland, Mannus V, 1913, sid. 279 f. I finsk översättning i Suomen Museo 1912. Särskilt belysande äro fynden från Penttala i Nakkila socken). Mellersta Österbotten torde kanske något senare från samma håll ha mottagit en del av sin befolkning. Längs Kumo älv spredo sig de nya invandrarne småningom till Tavastland, och det kan anses vara sannolikt att från dessa trakter invandringar ha ägt rum till Ladogaområdet och Karelska näset[1], som för övrigt synas ha blivit koloniserade även söderifrån.

De invandrande finnarne hade redan i Östersjöprovinserna stått under starkt germanskt och baltiskt inflytande. Deras kultur hade en utpräglat germansk-baltisk karaktär, och sannolikt ha även germanska element åtföljt dem till de nya boplatserna i Finland. De livliga förbindelserna med Sverige, om vilka fynden vittna, bidrogo utan tvivel till de germanska elementens långa fortbestånd i Finland. Kraftigast synes det skandinaviska inflytandet ha varit under folkvandringstiden, då det framträder särskilt tydligt i de sydösterbottniska fynden och i några rikare utstyrda brandgravfält i Egentliga Finland och Satakunta (t. ex. de på Ristimäki i S. Karins och Kirmukarmubacken i Vesilaks, vilka göra intryck att ha inneslutit gravar för flere släktled av hövdingeätter). Förbindelserna med Finska vikens södra strand upprätthöllos dock fortfarande och vunno i intensitet under vikingatiden, medan samtidigt ett visst försvagande av de skandinaviska relationerna kan iakttagas å fynden. Denna senare omständighet är egnad att väcka förvåning, emedan dessa symptom framträda på tiden för den starkaste skandinaviska maktutveckling, som historien känner. En förklaring härför är naturligtvis

[1] Därpå tyda de sid. 274 påpekade västfinska dragen i de karelska vikingatidsfynden. Min åsikt i denna punkt delas av A. Europaeus (jfr artikeln »Suomi. Esihistoria» i Tietosanakirja IX sid. 583).

vansklig att giva. Ville vi inlåta oss på gissningar, så kunde det ju supponeras att de västfinländska kulturbygderna redan hörde till den svenska intressesfären och voro delvis befolkade av svenskar. De behövde därför icke koloniseras, då de svenska vikingarne utsträckte sina erövringståg till Ryssland. En annan bild erbjuder Ladogatrakten, där flera fynd ha rent skandinavisk karaktär och där under den följande perioden (1100—1300) kvinnornas allmännast använda och mest karakteristiska smycke, den karelska ovala spännbucklan, är en kopia av den skandinaviska spännbucklan. Detta förutsätter att Södra Karelen under vikingatiden stått under starkt skandinaviskt inflytande — varägiska kolonier funnos ju på Ladogas södra och sydöstra stränder. Landskapets nära grannskap till Ryssland var å andra sidan orsaken till att fynden från den yngsta järnåldern uppvisa så många från de finska stammarna i Central- och Östra Ryssland lånade drag.

De spridda fynden i Mellersta och Norra Finland, bland vilka finnas mycket få gravfynd, kunna sannolikt tillskrivas dels lapparna, dels de nybyggare, handlande och lapplandsfarare, som kommo huvudsakligen från Södra Finland, men synbarligen även från Sverige och Norge. (Om de nordösterbottniska fynden samt om kvänerna se A. Europaeus, Katsaus Pohjoispohjanmaan esihistoriaan, Jouko, Pohjoispohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisu II, 1914).

Men låtom oss återvända till Nyland för att särskåda de etnografiska förhållandena speciellt i detta landskap. Vi ha sett att Västra Nyland under järnåldern snarast är att betrakta som Egentliga Finlands gränsmark eller utmark mot öster. Den tätast befolkade nyländska bygden är den, som gränsar mot Egentliga Finland. Mot öster och norr avtager fyndens antal hastigt. Mellan Bonäs och Fastarby i Tenala och de östligaste järnåldersgravarna i Bjärnå (på Tiikkinummi vid Lupaja) ligger en sträcka, som är mindre än en tredje del av avståndet mellan Lojo trakten (fynden nr 50, 58) och den närmaste tavastländska järnåldersbygden Loppis. Den västnyländska bygdens geografiska läge talar således avgjort för ett större etnografiskt samband med Egentliga Finland än med Tavastland. Vi ha därför allt skäl att antaga att Västra Nyland under järnåldern i likhet med Egentliga Finland

haft en blandad svensk-finsk befolkning, bland vilken svenskarne ju kunna ha utgjort en avsevärd beståndsdel.

Västra Nylands blomstringsperiod synes ha varit folkvandringstiden. Däremot äro vikingatidsfynden få och torftiga. Om orsaken därtill är att söka i en då inträdd partiell bortflyttning av gränsmarkens befolkning undan tavasternas härjningståg, må lämnas oavgjort. Likväl må det framhållas att de arkeologiska förhållandena i vikingatidens Nyland kunde giva stöd åt teorien om en ny svensk kolonisering under tiden för de svenska korstågen till Finland och Birger Jarls fälttåg mot tavasterna. Ty om Västra Nyland, för att icke tala om landskapets östra hälft, var glest befolkat, skulle en överflyttning av svenska nybyggare till dessa trakter som motvikt mot tavasterna framstå som en lätt genomförd målmedveten åtgärd av de svenska erövrarne. Emellertid skulle ett sådant antagande strida mot ortnamnsforskningens resultat, vilka icke medge en så sen svensk massinflyttning.

Den östnyländska bygden har under alla förhistoriska perioder stått efter Västra Nyland. Vi hava sett huru obetydlig bosättningen i Östra Nyland att döma av fynden har varit under järnåldern. Den förklaring jag i mina ofta citerade arbeten givit för Nylands fattigdom på järnåldersfynd synes mig icke ha förlorat sin giltighet för Östra Nylands vidkommande. Jag är tvärtom fortfarande böjd för att anse att denna del av landskapet under järnåldern icke har varit stort annat än tavasternas erämark med en mycket gles befolkning. Men om så har varit fallet, så måste mellan landskapets bägge hälfter ha funnits en viss etnografisk motsats eller åtminstone en stamåtskillnad. Västra Nyland skulle ha stått i nära sammanhang med Egentliga Finland, medan Östra Nyland hade hört till Tavastland, och först den nya svenska kolonisationen i början av medeltiden skulle ha åstadkommit en närmare förening av de bägge landsdelarna. Gränsen mellan de båda områdena kan naturligtvis icke dragas med bestämdhet. Måhända har Botby borg verkligen varit Västra Nylands gränsfäste mot öster, såsom Ailio vill. Antagandet att Västra och Östra Nyland icke varit delar av ett och samma landskap är icke grundat på typologiska skiljaktigheter hos fornsaksmaterialet. Smycken eller vapen, som kunde betecknas som särtyper, karak-

teristiska för ett begränsat område, förekomma icke bland fynden [1]. Här ovan har tvärtom framhållits att järnåldersfynden i alla finländska kulturcentra äro präglade av en viss enhetlig karaktär.

Min åsikt att Östra Nyland under järnåldern hört till tavasternas land stöder sig fastmer på de fyndgeografiska förhållandena i Tavastland och Nyland och är en konsekvens av min teori, att tavasternas utbredning över Södra Tavastland gått huvudsakligen i väst-östlig riktning. Tavasternas huvudbygder ha här ovan (sid. 268) i korthet angivits. Då invånarne i den sydligaste tavastbygden (Vånå—Hollola—Nastola—Valkeala) måste söka sina erämarker i de skogar, som omgåvo bygden både i norr och i söder, kommo de även till Östra Nyland, och de närmaste fiskelägena för havsfiske funno de vid den östnyländska kusten. Östra Nylands bosättningsförhållanden före den svenska kolonisationen i medeltiden skulle således bilda en analogi till dem i nordvästra delen av det forna Satakunta eller kustbältet mellan Kumo älvs mynning och Närpes, vilka på ett så utmärkt sätt blivit skildrade av J. W. Ruuth [2]. I denna landsdel funnos ännu under medeltiden på kusten fiskelägen och i skogarna svedjeland och ängar, som tillhörde så långt inåt landet vid Kumo älv belägna socknar som Kumo, Hvittis, Keikyä och det gamla Saastamala (Tyrvis, Karkku, Mouhijärvi), och även här äro järnåldersfynden ytterst fåtaliga — en omständighet, som bekräftar Ruuths antagande, att dessa trakter före svenskarnas kolonisation utgjordes av Kumoälvbygdens erämarker.

Min framställning av de sannolika etnografiska förhållandena i Finland under järnåldern torde ha visat att jag försökt tolka den arkeologiska forskningens resultat under beaktande av de rön, vilka filologernas ortnamnsforskningar givit oss. Endast i frågan om tiden för den nya svenska kolonisationen av de öst-

---

[1] I detta sammanhang kunde dock möjligen de fyrkantiga stensättningsgravarna i Västra Nyland och södra delen av Egentliga Finland ihågkommas som en särskild gravtyp.

[2] J. W. Ruuth, Satakunnan asutusoloista keskiajalla. Historiallinen arkisto XV, 1897, s. 1—28. Ett utförligt referat av denna undersökning ingår i min Ältere Eisenzeit in Finnland, sid. 306 f.

nyländska bygderna tvekar jag att frångå min redan för 12 år sedan uttalade åsikt, ehuru den synes stå i strid med ortnamnsforskarnes. Framtida forskningar, som måste baseras på samarbete mellan de båda vetenskaperna, skola måhända övertyga mig om att jag misstagit mig, men än så länge håller jag fast vid min teori.

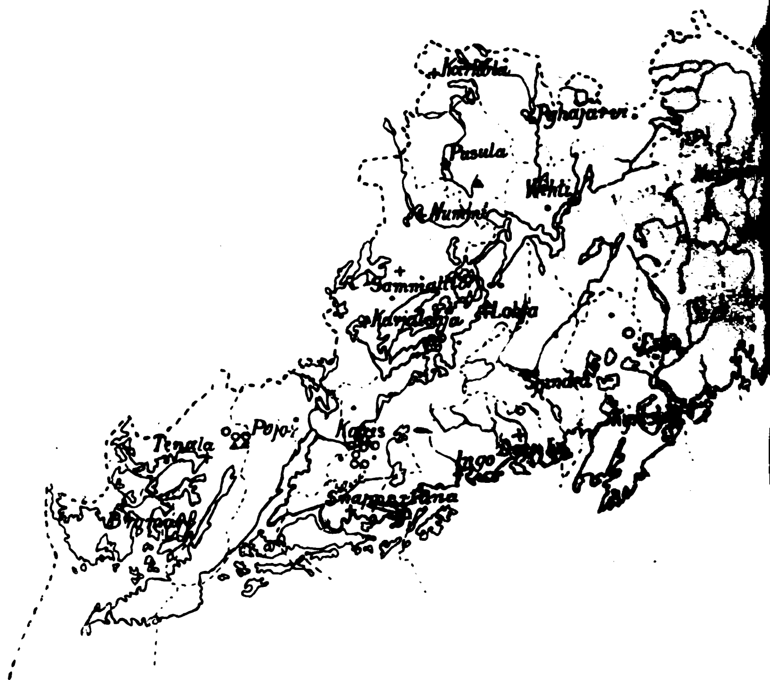
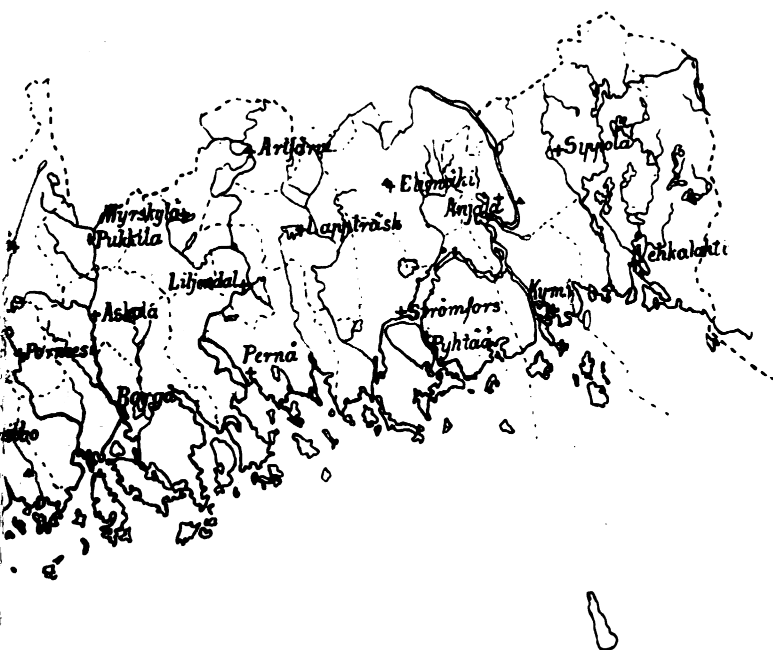

Fig. 53. Karta över järnåldersfynden i Nyland
eldslagningsstenarna och

arna utmärka gravfynden, punkterna de ovala
na de övriga lösfynden.

Järnåldersfynd i Nyland.

Västra Nyland 1.

	Tenala	Pojo	Karis	Karislojo	Svartå	Sammatti	Lojo	Nummis	Vichtis	Pyhäjärvi
Förromerska järnåldern.							[1]) Jalassaari Iivari hmn. 3 gravar. Möjligen romerska järnåldern.			
Romerska järnåldern.			[4]) Kila, Högvalla: brandgrav. [5]) Kila, Enbacka: brandgrav. [6]) Grabbacka: brandgrav.				[1]) Se ovan.			
Ovala eldslagningsstenar.		[7])Brödtorp.	[8]) Finby, Smeds. [9]) Backby.	[10]) Härjänvatsa by, Töhmä. [11]) Sakkola by, Henriks hmn.	[12]) Mjölnarby, Olla hmn. [13]) Koivula hmn.	[14]) Kaukola by, Lassi hmn.	[15]) Pauni by. [16]) Pauni by, Pässi hmn. [17 o. 18])Laxpojo. [19]) Virkby.		[20]) Vihtjärvi by, Ojala torp. [21]) Irjala gård. [22]) Niuhala by, Liukas hmn.	[23]) Fyndstället okänt.
Folkvandringstiden.	[42 o. 43]) Bonäs, Lillmalmbacken: 2 brandgravar. [44]) Fastarby: brandgrav.		[45]) Finbacka, Manke-berget: brandgrav. [46]) Finby, Nygranns hmn: brandgrav. [47]) Finby, Snörs hmn. [48]) Vestanby, Klockars hmn: brandgrav. [49]) Kila, Borgmästars hmn.				[50]) Hiisi gård, Kullahtibacken: brandgrav.	[51]) Hyrsylä by, Mäki-Lonkala hmn.		
Vikingatiden.	[55]) Bonäs, Lillmalmbacken. [56]) Bonäs, Riåkern.		[57]) Kila by, Klockars hmn, Etterkilen: brandgrav.				[58]) Kyrkogården (?)			

Järnåldersfynd i Nyland.

Västra Nyland 2.

	Snappertuna	Degerby	Sjundeå	Kyrkslätt	Haapajärvi	Esbo	Helsinge	Nurmijärvi	Tusby	Summa Västra Nyland
Förromerska järnåldern.		2) Knappaby, Masarskogen: 1 gravkummel.								4 gravfynd
Romerska järnåldern.										3 gravfynd.
Ovala eldslagningsstenar.	24) Raseborg. 25) Karby.		26) Andby.	27) I ett kärr. 28) På gränsen mot Esbo.	29) Navala gård.	30) Köklaks 31) Hagalund.	32) Fyndstället okänt. 33 o. 34) Helsingfors.	35) Prästgården, Santapohja torp.		29 exemplar.
Folkvandringstiden.				52) Kauhala gård, Koivistosveden: brandgrav.						11 fynd, bland vilka 8 gravfynd.
Vikingatiden.				59) Hästö.					60) Kervo by	6 fynd, bland vilka 1 gravfynd.

Järnåldersfynd i Nyland.

Östra Nyland.

	Sibbo	Borgå	Borgnäs	Liljendal	Strömfors	Elimä	Sippola	Veckelaks	Tytärsaari	Summa Östra Nyland	Summa hela Nyland
Förromerska järnåldern.		[3]) Bergsta. Möjligen slutet av brons-åldern.								1 (?) fynd.	4 fynd.
Romerska järnåldern.											3 fynd
Ovala eldslagnings-stenar.	[36]) Mårtensby.		[37]) Fyndstället okänt.	[38]) Michelspiltom.	[39]) Haavisto. [40]) Vastila.			[41]) Kvarnby.		6 exemplar	35 exemplar.
Folkvandringstiden.						[53]) Mommola by, Kauppila hmn.			[54]) Kaunismäki.	2 fynd.	13 fynd.
Vikingatiden.	[61]) Hangelby.	[62]) Koppsby, Poteri hmn: brandgrav.				[63]) Retula by.	[64]) Mämmälä by.			4 fynd, bland vilka ett gravfynd.	10 fynd.

Meddelanden och aktstycken.

Några östnyländska ort- och sockennamns ålder.

Bland filologerna har under de senaste åren — såsom även prof. T. E. Karstens uppsats om ortnamnen såsom historisk källa i denna tidskrifts senaste häfte ådagalägger — ett livligt intresse gjort sig gällande för att datera ortnamnen, att såväl till den historiskt-arkeologiska som den etnografiska forskningens tjänst i möjligaste mån noggrant bestämma deras ålder. På historikerhåll måste en dylik strävan givetvis hälsas med största tillfredsställelse, på grund av den belysning den är ägnad att kasta över den äldsta bebyggelsens och odlingens utveckling i landet. Till denna forskning äro historikerna å sin sida i tillfälle att lämna bidrag genom att anteckna icke blott de äldre namnformer de under sina i annat syfte bedrivna arbeten påträffa i urkunderna, utan även — och kanske mer — genom att fastslå bestämt uppkomstdatum för sådana namn, vilkas tillkomst faller inom en jämförelsevis sen historisk tidrymd. Att filologerna skola vara oss tacksamma för våra bidrag kunna vi sluta redan av deras vana att i sina undersökningar anföra beläggen från historisk tid med bifogat årtal, medan vi å andra sidan naturligtvis gärna överlämna åt dem att själva kritiskt behandla hos oss tilläventyrs förekommande slutledningar som måste synas dem mindre hållbara eller rentav dilettantmässiga.

Vi göra början med Borgå. Prof. H. Pipping har i *Nylänningen* 1916 (»Svensk bosättning och svenska ortnamn i södra Finland») framkastat att namnet *Hornhattula* invid Borgå måste tänkas härleda sig ur guda- eller hjältenamnet Fornjot (supp. *Forini-haitu*, fi. *Huorinihaittu*). Det kan måhända ur denna synpunkt vara av intresse, att namnet i en 1639 uppgjord frälserannsakan förekommer under formen *Horenhatte* (Finl. statsark. nr. 6937 och 6938). — En by *Hattula* fanns ända intill slutet av 1500-talet en halv mil därifrån invid Borgå å, eller närmare bestämt på den plats där ännu i dag biskopsgården Strömsberg är belägen. Också denna orts namn förtjänar att sättas i förbindelse med de av Pipping gjorda antagandena. Namnet Strömsberg är, såsom jag tidigare varit i tillfälle att visa, vid

1500-talets slut direkte överflyttat från Uppland, där säteriets uppbyggare Johan Berndes ägde en sätesgård med samma namn[1]. Denne Johan Berndes hade 1579 erhållit Hattula by i förläning, och det heter i förläningsurkunden, att Hattula by »kalles gambla Konungs-gården»[2]. I 1639 års frälserannsakan heter det ytterligare, att säteriet på platsen är »bygght af gammel Konungzgård». Denna omständighet, att stället sedan äldsta tider varit kronan tillhörigt, synes ge en anvisning om att det ursprungligen varit en åt kultändamål helgad plats, vilken som sådan vid kristendomens införande tagits i besittning av den världsliga statsmakten. Belägen vid en krökning av den urgamla samfärdselled Borgå å utgjorde, just invid den plats där denna å får mottaga ett betydande tillflöde, har platsen alla betingelser att under heden tid ha utgjort sätet för en eller annan gudomlighets dyrkan. Att namnet Hattula här kunde ställas i samband med Odens binamn Hatten[3] synes därför icke otroligt. — Det kan förtjäna tilläggas, att Strömsberg numera ligger inom *Torasbacka* byalags område. I äldsta tid synas dock Torasbacka och Hattula ha räknats som särskilda byar. Jesper Mattsson Kruus' bekanta förteckning av 1618 upptar Strömsberg och *Torsby* som olika säterier[4], och ännu 1639 års rannsakan omnämner under Strömsberg några torp i Torasbacka, vilka med råer uppges vara åtskilda från denna sätesgård. Det torde vara av ett visst filologiskt intresse, att namnen Torsby och Torasbacka här förekommit omväxlande med varandra.

Om *Liljendal* säger prof. O. F. Hultman i Sv. Folkskolans Vänners Kalender 1916 (»Socken- och kapellnamnen i svenska Nyland»), s. 35, att »namnet, som först bars blott av ett gods i Sävträsk by i Pärnå, är av ungt datum och begripes utan tolkning». Vi finna det ifrågavarande godset omtalat i den nämnda urkunden av 1639

---

[1] »Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen», Hist. Tidskr. f. Finl. 1916, s. 220, not 2.

[2] Lagus, Finska adelns gods och ätter, s. 388 (texten). Jfr A. Allardt, Borgå läns sociala och ekonomiska förhållanden, s. 100, där yttermera ett belägg anföres för att Hattula var identiskt med den s. k. gamla (äldsta) kungsgården. Denna åter omtalas första gången 1412, A. Neovius, Anteckningar rörande Borgå stad, s. 9—10 (avtryck av samtida urkund). Jfr ock R. Hausen, Bidrag t. Finl:s historia V, s. 174 (nr. 226).

[3] Nyländningen 1916, s. 12.

[4] Lagus, a. a., s. 71 (förteckningen). Silverskatteregistret av 1571 upptar Gamblegård och Twrasbacka som skilda byar och dessutom ytterligare Gamble Konungz gård, som tydligen just är Hattula. K. Soikkeli, Nylands silfverskatt och silfverskatteregister f. år 1571, s. 99—100.

med namnet *Lilliedalgård*[1]. Säteriet var då helt nytt, möjligen uppfört av sin dåvarande ägare kammarrådet Fabian »Berendz», sedermera friherre Berndes, i Sävträsk by, inom vilken 17 hemman lydde under detsamma. Denna Sävträsk by hade sannolikt jämte andra år 1614 tillfallit Fabian B:s fader kammarrådet Joakim Berndes, som dog 1623 och som alltså, om han var byggherren, bör ha uppfört säteriet före detta år. I varje fall kan namnets uppkomst med tämligen stor säkerhet sättas till tidigast omkr. 1620. Det intressanta är härvidlag, att sålunda icke folkfantasien skapat detta blomstersköna namn, vilket ju dock tydligt röjer sitt ursprung som ett rent fantasinamn. Trakten gick i alla fall som förut under namnet Sävträsk, ända tills den 1791 blev centrum i en ny kapellförsamling, vilken det poetiskt klingande herrgårdsnamnet da tillades som officiell benämning.

Ett sockennamn som även härleder sig ur ett herrgårds- eller rättare bruksegendomsnamn är *Strömfors*, också det av mycket ungt datum. Generalen Jakob Mc Dougall (senare friherre Duwall) hade år 1629 av kronan(?) köpt Stor-Abborfors kungsgård i Pyttis och därmed fått 2 hemman i Pettjärvi by i samma socken. Å dessa hemman grundlade den bekante landshövdingen Lorens Creutz († 1698), som ivrade för bärgväsendets och bruksdriftens främjande i landet och skapat sig ett namn som grundläggare av åtskilliga järnbruk. 1689 ett järnverk med franche-comté-smide, vilket ägt bestånd ända till senaste tid.[2] Bruket privilegierades 1698, och 1747 uppfördes där en liten kyrka för bruksbefolkningen och den del av Pyttis socken, som vid fredsslutet 1743 stannat på svenska sidan om gränsen[3]. Detta område, som gick under den lättförståeliga benämningen »Svenska Pyttis», blev redan sistnämnda år egen kapellförsamling, och 1817 ändrades namnet, som ju 1809 var blevet en anakronism, till Strömfors (på finska fortfor dock den gamla benämningen »Ruotsin Pyhtää» att gälla), varvid det i församlingen belägna bruket med sin kyrka fick avge det nya namnet.[4] Det

[1] F. S. nr. 6937. En annan avskrift av samma frälserannsakan (nr. 6938) återger namnet som *Lilledaalgårdh*, en variant som ju vore rätt märklig, om den kunde anses företräda ett ursprungligt stadium och ej blott bero på misskrivning. Det senare är dock troligare, så mycket mer som Fabian Berndes enligt A n r e p efter sin upphöjelse i friherrligt stånd skrev sig »friherre till Liljendal» (en titulatur som f. ö. synes ge oss anvisning om ett hittills förbisett friherrskap från förläningstiden).

[2] Godset hade han bekommit i arv efter sin moder Elsa Duwall, dotter till Jakob Mc Dougall.

[3] T. H u l t i n, Bergshandteringen i Finland, s. 72, 140—144.

[4] K. G. L e i n b e r g, Finlands territoriala församlingars namn, ålder, o. s. v. (andra uppl.), s. 69.

förefaller antagligt, att Lorens Creutz eller någon senare ägare bildat namnet i anslutning till de närbelägna orterna Stockfors och Abborfors.[1] Huruvida möjligen det fall invid vilket bruket anlades ursprungligen kallats Strömforsen torde vara omöjligt att numera utreda.

I allmänhet ha nog de under 1600-talet tillkomna namnen på bruk eller herrgårdar knappast någonsin tagits efter existerande naturnamn. Till sällsyntheterna torde ock höra, att de haft sitt upphov i äldre gårdsnamn, som övergått på dem.[2] Det ser för övrigt ut som om intill denna tid blott s. k. enstaka hemman, som sedan äldre tid förblivit oskiftade, haft egna namn, medan inom byarna först mot århundradets mitt, i förbindelse med lantmätarnes allt intensivare arbete, de enskilda gårdarna fått varaktiga benämningar. Detta är ock fullt förklarligt, då de flesta byar — åtminstone alla de som företräda ett senare bebyggelseskikt — antagligen uppkommit genom styckning av ursprungligen enstaka kolonistgårdar. På en dylik företeelse tyda väl åtminstone de byanamn, som äro sammansatta med ett mansnamn som första led (ex. *Erlandsböle*, *Stigsböle*, *Labby*, *Karleby*, etc.). Namnen på de synbarligen äldsta byarna, vilka ligga utmed ådalarna och av namnskicket att döma synas ha tillkommit under en jämförelsevis lång tidrymd, öppna i övrigt utsikter mot en kolonisation av nybyggare i smärre flockar, vilken synes ha försiggått under en längre

---

[1] I en 1748 tryckt disputation benämnd »Delineatio officinarum ferrarium in magno principatu Finlandia» (presid. C. F. Mennander) meddelar M. Grubb, att bruket på hans tid, »hodie», hette Strömfors men tidigare hetat Pettjärvi.

[2] Det kan på den grund vara skäl att med försiktighet upptaga exempelvis herrgårdsnamnet *Bergstad* invid Borgå. Finby by inom vilken egendomen ligger kom under senare hälften av 1500-talet i Borgå-släkten Ruuths ägo, och krigaren Jöns Persson Ruta anlade här, sannolikt efter 1589, sätesgården Bergstad (skrev sig tidigare blott till Finby). Jfr Ramsay, Frälsesläkter, s. 365. Jag kan sålunda icke förena mig om den åsikt T. Hartman i sin »Borgå stads historia», s. 11 not 2, uttalat angående det ifrågavarande namnets höga ålder, utan måste tillerkänna den motsatta, av R. Saxén hävdade uppfattningen (»Den svenska befolkningens ålder i Finland, belyst av ortnamnen», F. Fornminnesfören:s tidskr. XXI:3, s. 12) större berättigande i detta fall. Det av båda författarna berörda *Löfstad* torde vara en i mycket sen tid utförd kalkering på det rikssvenska *Löfsta* i Östergötland (ev. de Geerska Leufsta i Uppland). — *Steninge* i Karuna (jfr ovan s. 172) har vid mitten av 1600-talet fått detta namn i stället för det tidigare Järksala. Ramsay a. a., s. 136 o. 327. Man kommer även härvid att tänka på en namnöverföring (från Steninge herresäte i Uppland), i likhet med Strömsberg och Löfsta.

tid; ett antagande som ju stämmer väl överens med de resultat till vilka såväl språk- som fornforskningen alltmer tyckas tendera[1]. — De nyanlagda säterierna ha sålunda antingen fått rena fantasinamn (såsom Strömsberg, Lilliedal gård, delvis Mörsknäs = Mörskom gård m. fl.) eller ock, i likhet med de äldre (ex. Sarvlaks, Tervik), uppkallats efter den by i vilken de anlagts (ex. Lappträsk (senare Sjökulla?), Porlom gård, Rudom, Degerby, Tavastby, Anjala, Peippola o. s. v.).

För namnet *Pärnå* bringar Hultman[2] en intressant utredning. Måhända är det icke för djärvt att härvid påminna om namnet *Pernau* (estn. Pernu) i Livland, även det betecknande en bebodd ådal. Eljes erbjuder den plats i Pärnå, som tydligen hör till de äldst bebodda och vars geografiska belägenhet även är sådan, att den måste legat i det äldsta svenska bosättningsområdets medelpunkt i Pärnå, nämligen byn med namnet *Tetom*, en lockande forskningsuppgift. Att kyrkan ursprungligen även varit belägen på denna plats[3] bidrar ju ytterligare till att göra den märklig ur kolonisationssynpunkt. Härtill kommer så den gamla sägen, som anknyter sig till namnet och som på senaste tid genom fru Jully Ramsays forskningar på ett märkligt sätt synes ha vunnit bekräftelse. Denna sägen eller tradition, bevarad i ett gammalt skriftligt dokument, varav vi äga en 1756 tagen trovärdig avskrift, omtalar att den skotske adelsmannen Teitt av Pärnå, som 1250 varit Birger Jarl följaktig på hans tåg vid erövringen av Tavastehus och Nyland, nedsatte sig i Finland och lät bygga Pärnå kyrka. Allt detta är rätt märkliga underrättelser, och ordalagen vari de i urkunden meddelas äro delvis ännu ganska ålderdomliga[4]. Av vikt har varit, att det

[1] Jfr ovan T. E. Karstens och A. Hackmans uppsatser (s. 159—198 och 199—211 samt 241 ff.). — Det förefaller i övrigt som om vi åtminstone beträffande de med mansnamn sammansatta namnen på *-by* och *-böle* hade att göra med tvenne olika namngivningsskikt, ett yngre med genetiv *-s* (*Håkansböle, Olsböle; Segersby, Mårtensby*) och ett äldre utan detta *s* (*Siggböle, Bamböle, Fastböle; Antby, Gerby, Labby*). Det vore av intresse att erfara var tidsgränsen kunde anses gå mellan dessa båda namngivningsperioder. Måhända kunna ytterligare förefintliga variationer i det med egennamnen förbundna namngivningsskicket ge språkmännen än flere dateringsmöjligheter i hand.

[2] Hultman, Kalender, s. 34—36, huvudsakligen anslutande sig till R. Saxén, »Finländska vattendragsnamn» i Studier i nord. filologi, utg. av Sv. Littskpt, I s. 46—47.

[3] A. J. Hipping, Beskrifning öfver Pernå socken, s. 11.

[4] Ramsay, s. 481, där dokumentet avtryckes. Även Hipping återger det (s. 9), dock med smärre språkliga skiljaktigheter. — Jfr Ramsay, »Finlands medeltidsadel», Finlands kulturhistoria, Medeltiden, s. 190.

lyckats fru Ramsay att konstatera, att i Skottland åtminstone vid 1300-talets slut funnits en släkt Tait, besittande godset Pirn nära staden Innerleithen och förande i sitt vapen ett hjorthuvud över tre stjärnor, eller i huvudsak samma emblem som enligt det nyss citerade dokumentet den förste Teit i Finland burit i sin vapensköld *och som alltsedan äldsta tid den i Pärnå å Tetom boende ätten Teitt eller Teet fört i sitt vapen.* Den Teetska vapenskölden företer visserligen mot den Taitska i Skottland en olikhet, bestående i ett (rött) Andreaskors i sköldens nedre (vita) fält, vilken beståndsdel sedermera uppfattats som till den grad betydelsefull, att den blivit det väsentliga i alla de vapensköldar hos befryndade ätter, som tillskapats med den Teetska som tydlig förebild (ätterna Creutz', Poitz', Teetgrens, Stjerncreutz' och sedermera friherrl. v. Borns). Också denna omständighet passar emellertid väl in i det sammanhang här antagits. Den förenämnde immigranten Teitt var nämligen som Birger Jarls följeslagare korsriddare — hade kanhända varit med om korståg redan förut — och bar som sådan ett rött kors utsytt på sin vita mantel. Att korset just hade formen av ett snett Andreaskors berodde åter helt enkelt på, att Sankt Andreas var hans fädernesland, Skottlands, skyddshelgon. Det röda korset på vit botten fogade han naturligt nog till sin vapenbild, som på detta vis alltså kom att skilja sig från den hans kvarvarande släktingar i Skottland begagnade. Vapnens skenbara oöverensstämmelse bidrar på så vis endast att bestyrka traditionens sanningshalt. Det kan ytterligare tilläggas, att vårt dokument meddelar, det riddaren haft en son med namnet Jöns (= det engelska John!), ett på denna tid i Sverige ovanligt dopnamn, och att i de äldsta kända generationerna av Teetska ätten de i Skottland brukliga förnamnen Johan (»Jöns», »Hans»), Mattias (Matts) och Jakob äro vanliga.[1] Överhuvud tyder sålunda allting på, att en skotsk riddare Tait l. Teitt verkligen såsom sägnen förmäler varit Birger Jarl följaktig och byggt sig en gård i Pärnå, vilken efter honom med dativändelse kallats *Tetom* (på folkspråket ännu i dag *Teitom*). — Dokumentets utsago att riddaren Teitt kallat »socknen och kyrkan efter sitt faderliga säte Pärnå» (Pirn, Pern eller Pren) behöver ju därför icke av oss godtagas och kan gärna få fortfara att tillhöra legendens område. Därunder kan mycket väl ligga blott en tillfällig namnlikhet; men hela det här berörda intressanta faktum behöver för den skull icke anses förvist till sagans område.

Den skotske riddarens deltagande i Birger Jarls tåg öppnar märkliga perspektiv åt olika håll. I all sin isolering tyder notisen härom dock bestämt på, att jarlen med sitt tåg förbundit syftet att kolonisera det land han erövrade, åtminstone i den grad de strategiska

[1] Ramsay, a. a. släkten Teet.

hänsynen kunde anses erfordra det. Detta stämmer ju även väl med Erikskrönikans ord att landet »sattes med kristne män», vilket sålunda skulle inneburit icke blott ett besättande av vissa fasta platser med garnisoner[1], utan samtidigt en i icke ringa utsträckning bedriven kolonisation, vilken givetvis haft en i viss mån militärisk prägel och helt säkert icke så litet påmint om den tyska kolonisationen i Östersjöprovinserna, som förmodligen ock tjänat Birger till förebild. Pärnådokumentets ord att *Tavastehus och Nyland* intagits under tåget 1250, vari säkerligen ges uttryck åt en mycket gammal tradition, förtjäna i varje händelse att mera än hittills beaktas. De synas ju, förutom den visserligen helt ensamstående upplysning de giva om ett av de medel Birger Jarl använde för att trygga sin erövring, även ge en fingervisning om att Nylands kolonisation genom andra korståget ändock rönte en kraftig befordran. Man skulle därvid ha att tänka sig saken så, att därförinnan Östra Nyland hyst endast en mycket spridd och gles svensk befolkning (påminnande om fastlandets närmast norr och söder om Åbo) — om vilken det ännu bevarade fåtalet äldre ortnamn på *-stad*, *-arv*,[2] *-hem*(?) o. s. v. ävensom sådana sammansatta med gudanamn fortfarande bära vittne — medan sedermera i och genom Birger Jarls tåg för en tid framåt en starkare ström av invandrare leddes till dessa trakter. Dessa nejders strategiska läge bör härvid ha spelat en betydande roll: En svensk kristen befolkning, bosatt utmed den öst-

---

[1] Jfr P. Nordmann, Finlands bebyggande, den svenska kolonisationen, i Finlands kulturhistoria, Medeltiden, s. 14—15. Det kan dock förtjäna erinras om, att Saxén i sin studie »Finländska vattendragsnamn» med stöd av å- och sjönamnen i det sydtavastländska bäckenet sluter sig till en urnordisk eller fornskandinavisk bosättning i dessa trakter, alltså icke ger någon antydan om en som kunde inträffat under 1200-talet.

[2] Ehuru lekman på detta område tillåter jag mig göra ett val mellan tvenne åsikter som framlagts beträffande *Fasarby* i Pärnå (skrivet *Fadersalby* även 1541, i räkenskapsbok f. Borgå län F S 2927), den ena framställd av T. E. Karsten i denna tidskrift (ovan s. 182), och gående ut på att *Fadersalby* företräder ett äldre **Fadersarv(a)by*, den andra av H. Pipping i Nylänningen 1916 (s. 10) och hävdande, att namnet ifråga döljer en fornnordisk sammansättningsled *al* (tempel). Särskilt med tanke på det i Nyland tämligen allmänt förekommande hemmansnamnet *Fasas* eller *Fasars* finner jag Karstens åsikt äga mera skäl för sig. Pippings utsago att Fasarby och Torsby byars råer skulle sammanstöta å Godholmen beror på ett misstag. — Att *Rinum* (Borgå) är en gammal bosättning synes bekräftas av byns läge invid utloppet av en icke oansenlig å och vid bottnen av den djupa, nästan ända in till vikbottnen segelbara men dock skyddade Lillpärnå-viken.

nyländska kusten, bildade ju en barriär mellan det inre tavastländska bosättningsområdet och det av novgoroderna behärskade kustlandet vid Finska vikens sydöstligaste del. Huru riktigt detta är bevisas bäst av det bekanta härnadståg novgoroderna företogo 1311 och som just till en väsentlig del riktade sig på ett förhärjande av kustbygderna i Borgå och Pärnå[1]. Detta sakförhållande ger å sin sida stöd åt det intressanta antagande doc. J. Ailio framställt rörande platsen för Birger Jarls landstigning och vilken enligt honom skulle stå att söka så långt åt öster som vid Borgå ås utlopp.[2] Jag hoppas framdeles bliva i tillfälle att återkomma till denna utan tvivel högst beaktansvärda hypotes, som synes mig äga mycken sannolikhet för sig. Jag vill dock i detta sammanhang icke underlåta att påpeka, hurusom berättelsen om riddaren Teitts bosättning i Pärnå vinner i sannolikhet i och med detsamma vi antaga att Birger Jarls tåg haft till utgångspunkt det närbelägna Borgå, på samma gång å andra sidan traditionen om Teitts kolonistgärning ger stöd åt antagandet om Borgå som landstigningsplats och stödjepunkt under det svenska erövringståget 1249—1250.

Ännu en omständighet förtjänar i detta samband framhållas. Även den kyrkliga utveckling Östra Nyland genomgått visar på en sen kolonisation av detta område — och på Borgå som kolonisationens eller åtminstone den ecklesiastika indelningens d. ä. kristendomsspridningens medelpunkt. Borgå var som känt moderförsamling för Helsinge, Sibbo, Pärnå och Pyttis socknar jämte dessas senare uppkomna dotterförsamlingar.[3] Och av dessa voro Sibbo och Pärnå ännu så sent som 1352 blott kapeller[4], medan Sibbo och det därur utbrutna Helsinge först vid 1400-talets början synas ha nått upphöjelsen till rang av självständiga socknar. Något snabbare gick det visserligen för Pärnå och det därur avsöndrade Pyttis, i det Pärnå omtalas som socken redan 1363, Pyttis 1388[5]. I sin mån tyda ju dessa sistnämnda årtal på den riktning österut man från början givit kolonisationen. Men i bredd med alla dessa uppkomstdata anger

[1] Jfr den ryska krönikans beskrivning enligt Hausen, Finl. Medeltidsurk. I, s. 104—105.

[2] J. Ailio, Novgorodilaisten retki Hämeeseen v. 1311, Hist. Aikakausk. 1915, s. 337 ff. Dens., Hämeenlinnan Historia I: Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria, s. 60 ff.

[3] Jfr översikten hos K. G. Leinberg, Finlands territoriala förs., s. 63 ff.

[4] Åbo domk. Svartbok, s. 98 (nr. 152).

[5] A. a., s. 117 (nr. 180); Hausen, a. a., s. 419 (nr. 976, även Grönblad, Nya källor t. Finl:s medeltidshist., s. 18). I Pyttis uppges en kyrka vara anlagd redan 1320. P. G. Wikman, Sjö- och stapelstaden Fredrikshamns historia, s. 13. Något stöd för uppgiften anföres dock icke.

västra Nylands kyrkliga utvecklingshistoria — för att icke tala om Egentliga Finlands — en långt tidigare tätnande bosättning med avsevärt äldre och talrikare kyrksocknar. Tenala och Karis ha sålunda bägge egen kyrkoherde 1329[1], men äro sannolikt som socknar vida äldre, Pojo omnämnes som socken 1359[2], men var antagligen gäll redan på 1200-talet[3], Ingå, Sjundeå och Lojo voro förmodligen av samma ålder[4], Kyrkslätt hade egen kyrkoherde 1330, vilket är av intresse, medan Esbo åter var kapell härunder ända till 1492[5]. Kyrkslätt var sålunda med säkerhet tidigt väl befolkat, medan Esbo och Helsinge, i det de länge förblevo kapeller, uppvisa spår av att ha varit gränstrakter för tvenne särskilda bosättningsområden, Helsinge den västligaste gränsmarken för ett östligt, Esbo den östligaste för ett västligt kolonisationsområde. I västra Nyland kan vidare icke spåras en dylik filiation från en enda centralkyrka, som i östra Nyland fallet varit med Borgå. (Det kan förtjäna ihågkommas, att i Kumo älvdal Kumo alltsedan S:t Henriks tid varit en liknande moderkyrka för alla övriga i denna nejd uppkomna sockenkyrkor). Slutligen är det måhända icke en tillfällighet, att Borgå med dess kapeller och Vånå, som sannolikt var den äldsta kyrksocknen i Tavastland och omfattade just den trakt, vilken var slutmålet för Birger Jarls tåg, sedan den äldsta medeltiden voro regala gäll[6]. Häri har man kanske att se ett uttryck för att just dessa

---

[1] Svartb. s. 31 (nr. 19) i vilken urkund dessa socknars kyrkoherdar nämnas vid namn.

[2] A. a., s. 110 (nr. 171).

[3] Leinberg, a. a., s. 72.

[4] I Lojo omnämnes en kyrkoherde 1323. C. H. Strandberg, Åbo stifts herdaminne I., s. 345. Då våra egna medeltidsurkunder icke sträcka sig längre tillbaka i tiden än till 1320-talet, äro vi redan på denna grund i saknad av äldre uppgifter om socknarna. De ovan anförda årtalen äga av detta och andra skäl endast ett relativt värde, men även denna relativitet synes ju talande nog.

[5] Svartb. s. 34 (nr. 54). — De bevarade uppgifterna härom ge knappast rum för tvivelsmål. Jfr J. Tengström, Afhandling om den presterliga tjänstgöringen och aflöningen i Åbo Erke-stift III, s. 693—694 (ävensom II, s. 688, noten). Att en »pastor» funnits sedan 1458 uppges i ett par andra andrahandskällor (jfr Strandberg anf. st. och Bidr. t. känned. om Finl:s natur o. folk 38, s. 155), men det förefaller tydligt att församlingen då ej ens som kapell ännu varit vederbörligen avsöndrad.

[6] Svartb. s. 98 (nr. 152).

Enligt Ailio i Kaikuja Hämeestä VIII, s. 9 och J. W. Ruuth i Oma maa VI, s. 816, skulle dock Hattula vara att anses som äldre socken än Vånå.

trakter genom statsmaktens direkta åtgörande bragtes under kyrkans välde[1].

I östra Nyland äro eljes som känt namnen på *-by* och *-böle* särdeles allmänna, och då deras tillkomstperiod utan meningsskiljaktighet av forskarna satts till hedna tidens slut och den kristnas begynnelse, synes ju den bosättning, som betecknas av deras utbredning, väl ha kunnat försiggå vid tiden för det andra korståget. Härvid bör ihågkommas, att ortnamn, som ange ett ännu senare namngivningsskick, alls icke behöva härledas ur en ytterligare försenad kolonisation från Sverige utan, där de beteckna verkliga byar, tydligen tillhöra nybyggesbyar (eller utbyar), vilka i en något senare tid anlagts såsom nybyggen av utflyttare från de äldre bolbyarna. (Sådana bosättningar synas mig exempelvis byanamnen på *-backa* representera). Eljes äro ett stort antal östnyländska kustbyar, vilka göra intryck av att höra till de äldsta i sin trakt, i våra dagar ännu belägna så pass lågt över havets nivå, att någon starkare landhöjning sedan deras anläggning icke kunnat inträffa (exempelvis just det förenämnda Fasarby med angränsande byar). De synas också på denna grund ha blivit anlagda i jämförelsevis sen tid, synnerligast då i betraktande tages, att med bebyggelsen då redan avsågs bedrivande av jordbruk såsom huvudnäring, icke fiske, ehuru fisket städse förblev en viktig binäring. Slutligen må ännu engång erinras om, att kristna mansnamn förekomma som sammansättningsled i byanamn, vilka obestridligen göra intryck av att tillhöra primära bolbyar, ex. *Greggböle*, *Antby* (Pärnå), *Mickelsböle*, *Andersböle* (Borgå), *Mårtensby*, *Nickby* (Sibbo), *Staffansby* (Helsinge). I varje händelse står det fast, att utforskningen av den förhistoriska bebyggelsen såsom grundval för den nuvarande bosättningen i landet endast kan bli resultatrik, om den riktar sig på ett studium av byanamnen, tagna — såvitt möjligt — i deras geografiska och historiska sammanhang.

Det är att hoppas, att en dylik systematisk, på ortnamnen grundad utforskning av den slutliga invandringens vägar även på finskt håll skall framträda. Ett och annat lovande försök i denna riktning har

[1] Dock voro även Kumo och Ulvsby (jfr föreg. not) regala församlingar, ehuru man ifråga om dem föga kan tala om någon omvändelse genom statsmaktens ingripande, såvida man åtminstone vill hålla sig till Sankt Henrikslegenden som sanningskälla. (Jfr häremot åter J. Jaakkola i Hist. Aikakauskirja 1910, s. 88 ff, 162 ff.) Däremot voro Viborg och Äyräpää regala gäll, vilket stämmer väl med ovan framställda tes. Och tilläggas kan, att i nyare tid även Janakkala, Hattula och Sääksmäki befinnas vara regala, alla belägna just i Tavasternas centrala bygd (jfr Strandbergs Herdaminne).

ju redan gjorts[1]. Men en mera intresserad samling kring denna uppgift skulle säkerligen snart leda till beaktansvärda resultat och därjämte givetvis bliva den svenska ortnamnsforskningen till en god hjälp. Uppgiften att klargöra det egna landets bebyggelsehistoria hör ju till dem, som en nations därtill skickade forskare böra betrakta som en av sina främsta och vars lösning de inför den internationella vetenskapen även äro ansvariga för.

P. O. v. Törne.

---

[1] Jag syftar härvid närmast på en studie av V. Voionmaa, Muinaishistoriallinen Häme, i Kaikuja Hämeestä VIII, s. 11—28.

Översikter och granskningar.

Gunnar Castrén: *Gustav Philip Creutz*; 443 s.; Stockholm, Albert Bonnier, Borgå, Holger Schildt, 1917.

Om det ock på litteraturhistoriens område ges en psykoanalytisk forskning, vilken förlänar denna vetenskap möjlighet att leva för sig själv och av sig själv, så är dock litteraturhistorien liksom konsthistorien intimt avhängig av de närliggande vetenskaperna, estetik och historia. Att uppställa indelningen estetisk och historisk litteraturforskning och söka inrangera våra litteraturhistorici under endera av dessa discipliner, vore emellertid en onödig och allt för radikal differentiering. Många forskare kunna anses mångsidiga nog att omfatta även gränsområdena av sin vetenskap, men i varje fall kan man ofta nog bland litteraturhistorieforskningens idkare finna sådana, som äro avgjort betonade i endera av nämnda riktningar.

Bland våra litteraturhistoriker ville jag beteckna Gunnar Castrén som en av dem, vilka i sina arbeten komma den rena historieforskningen ganska nära. Detta icke så, att han avsiktligt skulle välja ämnen, som föra honom in på kulturhistoriens eller den diplomatiska historiens gebit, och lika litet att han skulle drivas av detta sinne för pikanterier och kuriositeter, som med tillhjälp av en rörlig fantasi kommer en hel mängd litteraturhistoriker — och icke alltid de obetydliga — att offra på ovetenskaplighetens altare medels i kåseriets och journalistikens tecken gjorda, ofta mycket eleganta miljö-, person- och tidsskildringar. Nej, det »historiska» hos Castrén ligger på ett alldeles annat plan: det består i hans förmåga att på händelse- och idélinjernas bas bygga upp en bred skildring med exakta tidsbestämningar, klar blick för det historiska perspektivet och ett vederhäftigt och skickligt handhavande av materialet.

Om Castrén redan förut haft tillfälle att ådagalägga sitt historiska sinne i några mindre uppsatser och i arbetet om Norden i den franska litteraturen, ett arbete som i betydande mån bär karaktären av en jämförande kulturhistorisk undersökning, så har han med sin stora bok om Creutz haft tillfälle och anledning att rycka in

på den rena historiens område. Den älskvärde, innerlige lyrikern, Atis och Camillas skald, lämnade nämligen vid 30 års ålder sin mission i sånggudinnornas tjänst för en i yttre avseende mera glänsande — men mindre odödliggörande — position, och blev i stället en av de många lysande representanterna för den ganska tvetydiga 1700-tals diplomatien. Genom sin ställning såsom Sveriges ambassadör i Paris 1766—1783 kom Creutz att bli under nära 20 år Gustav III:s språkrör och samtidigt även hans vägledare och rådgivare i diplomatiska angelägenheter i främmande land.

Redan under de tre år, 1763—1766, som Creutz var ambassadsekreterare i Madrid kom han under en flera månaders vistelse i Paris i beröring med de franska salongerna, med fransk diplomati och fransk upplysning. Men den intressantaste tiden i hans liv är hans långa Parisertid, och det är även den Castrén ägnar den största uppmärksamheten, denna tid, under vilken Gustav III:s första besök i Paris inföll och det andra förbereddes, under vilken så viktiga händelser i Sverige inträffade, som Gustav III:s från franskt håll starkt inspirerade statskupp eller »revolution» av år 1772, och så stora världshändelser, som det fransk-engelska kriget. Efter att med stöd av en verkligt lärd och vidlyftig apparat av samtida brev och vittnesbörd och främst Creutz' ministerdepescher, vilket material Castrén på ett överlägset sätt manövrerar, i tvenne kapitel ha skildrat den så att säga tyngre delen av Creutz' arbete i Spanien och Paris, ägnar han tvenne kapitel åt diplomatlivet och sällskapslivet i Paris, kapitel som äro av betydande kulturhistoriskt värde och ge en rikt facetterad bild av det franska samhällslivet under denna intressanta tid. Ett senare kapitel, där han har tillfälle att återvända till den fransk-svenska diplomatien, handlar om Creutz såsom Sveriges kanslipresident.

Den historiska delen av Castréns Creutz-bok omfattar ett kanske oproportionerligt antal sidor, i betraktande av, att man ju måste med Castrén själv beteckna Creutz' medborgerliga verksamhet såsom »blott en episod i hans liv, medan dess kärna var hans diktning». Men de som ha intresse för denna tids historia äro honom tacksamma för den rediga och överskådliga och med säker historisk gestaltningsförmåga gjorda, samt på samma gång detaljmättade och färgrika framställningen av fransk-svensk kultur och diplomati på utländsk och svensk botten, som han här givit, och som är ett betydande bidrag till kännedomen om de fransk-svenska förbindelserna under Gustav III:s regering. Denna skildring är dessutom gjord med en elegant stilfärdighet, i vilken det ej finnes något kvar av den tyngd, som till en viss grad vidlått Castréns tidigare vetenskapliga arbeten. Trots det att han måhända avsiktligt avstått från de något billiga s. k. »tidstrogna» miljöskildringarna och kulturhistoriska pikanterierna, har han uppnått en lika stark effekt av tidsspeg-

ling och återuppväckt liv blott och bart genom fastheten och klarheten i sitt historiska perspektiv.

I sitt arbete om Creutz har Gunnar Castrén brutit med den gängse föreställningen, att det vore oundgängligt att citera på originalspråket, och därigenom anslutit sig till den sunda metod, som har gamla franska anor, och som även under de senaste åren införts i Sverige, nämligen att översätta citaten. Detta är enligt min tanke att hälsa med den största tillfredsställelse, dels därför, att ett arbete därigenom vinner i enhetlighet, dels för att det, utan att dess vetenskaplighet rubbas, därigenom kan nå bredare lager av de läsande kretsarna. Man har i allmänhet en nästan vidskeplig vördnad för originalcitat. Och det är ju ofta nödvändigt, i synnerhet då det gäller gamla handlingar, att införa originaltexten. Men där det rör sig om modern historia och levande språk har det alltid tyckts mig barockt, att lägga så mycken vikt vid bokstavsåtergivandet, i synnerhet som detta när allt kommer omkring är en renskrivningsfråga. Citerandet på utländska språk och gammalsvenska hör till den lärdomshumbug, som lätt duperar den stora publiken, och för den ytlige betraktaren kan framstå såsom ett den djupa kunskapens tecken, då det i själva verket behövs vida mera lärdom för att i exakt översättning återgiva t. ex. en brevtext. Då och då — jag antecknar sidd. 192, 248, 250 — förekomma också hos Castrén i mitt tycke onödiga franska citat, vilka ej kunnat förlora något på att översättas. Men de äro ganska sällsynta.

Jag dristar mig icke att inlåta mig på någon undersökning av den litterärt analytiska delen av Castréns bok — fackmän på området hava redan, och såsom det synes med största skäl, avgivit sina i högsta mått berömmande uttalanden. Men jag tror mig dock våga säga, att boken om Creutz i sin helhet är en av dem, som äro en bättre reklam för finländsk andlig livaktighet och blommande kultur än många års presskampanj och mycken propaganda.

Alma Söderhjelm.

Underrättelser.

Reformations-minnet. Oss har tillställts en ståtlig, förnämt utstyrd publikation i stort format, benämnd *Den norske kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-aars jubilæum 1917* (VIII+211 sid., Kristiania 1917). Som inledning återger volymen ett »sendebrev fra den norske kirkes biskopper om den lutherske reformations væsen og betydning», varpå följer ett texttroget avtryck av det förslag till kyrkoordinantia de norska superintendenterna 1604 avgåvo till regeringen, eller som titeln på det vidlyftiga aktstycket lyder: *Utkast til en norsk Kirkeordinants efter Kong Christian IV:s Befaling forfattet av Norges Superintendenter i Aaret 1604 og nu efter Tiltak av Reformationsjubelaarets Biskopper paa offentlig Bekostning før første Gang utgivet ved Oluf Kolsrud.* Som ett tillägg härtill avtryckes den medeltida norska s. k. »kristenrätten», vilken delvis tillämpades ända till den nya ordinantians slutliga fastställande år 1607. Båda dessa publikationer äro omsorgsfullt verkställda textkritiska editioner. I en avslutande studie *Kristenret og kirkeordinants* lämnar utgivaren doc. Kolsrud en intressant överblick över såväl den gamla kristenrättens tillkomst, uppteckning och utveckling alltsedan 1020-talet, såsom ock över den lutherska kyrkoordinantians rätt märkliga förhistoria och slutliga gestaltning i huvudsaklig överensstämmelse med den som redan 1537 påbjudits för Danmark—Norge. Han påpekar, hurusom de (danskfödda) norska biskoparnas strävan att ge den norska kyrkan en något självständigare ordning, mera lämpad efter landets förhållanden och folkets åskådningssätt, bröts mot den danska konungamaktens centraliseringstendenser. Det norska förslaget underkastades en grundlig omarbetning i det kungliga kansliet och däri lämnades efter ytterligare behandling blott ett fåtal punkter oberörda. Det märkligaste nya som tillkom var exorcismens utelämnande ur döpelseformuläret. Egendomligt är att finna rätt mycket av det gamla ännu som kvarlevor gå igen i det norska förslaget (bl. a. en rest av helgonvördnaden), förklarligt på grund av den utifrån kommande, rent politiska impuls, som framdrivit reformationsverket i

Norge och från början synes gett detta en ännu långsammare verkande karaktär, än det fick i Sverige—Finland.

Ytterligare en ståtlig officiell jubileumspublikation har nått oss från Norge: Kristianiauniversitetets program för höstterminen 1917, utgivet »till den lutherska reformationens 400-års jubilæum» med rubriken *To og tredive prædikener holdt i Aarene 1578—1586 av M. Jens Nilssøn, fjerde evangelisk superintendent over Oslo og Hamar stifter* (VIII+151+514 sid., titelplansch och facsimiler, Kristiania 1917). I en väldokumenterad inledande studie på etthundrafemtio sidor ger Andreas Brandrud en bild av Jens Nilssøn (1538—1600) såsom ivrig befordrare inom sitt stift av den lutherska reformationens idéer, vilkas nyskapande betydelse och sedligt väckande kraft ännu icke fullt hunnit göra sig gällande i hans fosterland. Han betonar isynnerhet den fjärde Oslosuperintendentens humanistiskt-teologiska läggning, varigenom denne blev skapare av en icke alldeles betydelselös humanistisk strömning i den blivande norska huvudstaden, som bl. a. just på denna grund mer och mer började framträda som landets egentliga medelpunkt. Även det andliga sambandet med utlandet vann, trots all provinsiell avskildhet, tack vare denna humanistiska riktning i styrka. Den omständigheten, att Jens Nilssøns predikningar utgöra nästan det enda som finnes bevarat av de norska reformatorernas förkunnelse har föranlett deras publicering, vilken med omsorg och textkritisk omvårdnad handhafts av O. Kolsrud. — Både denna och den föregående publikationen framträda i en typografiskt stiltrogen utstyrsel.

Sent omsider ha även en del rikssvenska originalpublikationer och översättningar blivit tillgängliga i vår bokhandel. Lutherättlingen Johannes Luthers översiktliga skrift *Luther, en minnesskrift till reformationens fyrahundraårsdag* (övers. fr. tyskan, 161 sid., rikt ill., Stockholm 1917) har sålunda nått oss; likaså äro vi nu i tillfälle att omnämna tvenne svenska originalarbeten, utkomna till jubiléet: *Martin Luther, till reformationens 400-årsminne* (185 sid., ill., Stockholm 1917) av Bengt Aurelius ävensom en av Carl Dymling författad soignerad monografi *Martin Luther* (328 sid., ill., Uppsala 1917). — På finska har slutligen ock ett originalverk om Luther numera sett dagen: Doc. M. Ruuth har av trycket utsänt första avdelningen av ett arbete benämnt *Martin Luther, hänen uskonpuhdistajapersonallisuutensa ja työnsä* (I, 156 sid., ill., K. J. Gummerus förl., Jyväskylä 1917).

Svenskt biografiskt lexikon. Sedan ett par år tillbaka ha i Sverige pågått förberedelser till utgivande av ett nytt biografiskt uppslagsverk, som kunde ersätta det nu redan föråldrade av P. Wieselgren utgivna »Biografiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män» och samtidigt meddela

en närmare kännedom om de män och kvinnor, som i främsta ledet uppburit kulturarbetet i landet under de senaste årtiondena, och dem som alltfort göra det. Bonniers förlag, som ställt sig i spetsen för detta betydande företag, har haft lyckan att för saken möta den största »beredvillighet av vetenskapsmän på de mest skilda områden». De inflytande biografierna skola i det stort anlagda verket mera få karaktären av verkliga om också kortfattade monografier, och den praktiska anordning har vidtagits, att de rent biografiska data om varje personlighet meddelas som en inledning i förkortade, stereotypa satser. Redaktionen har förelagt sig icke blott den »oerhört omfattande uppgiften att mot primärkällorna kontrollera i arbetet meddelade befordrings- och utnämningsdata», utan ock den krävande bibliografiska uppgiften att »vid artiklarna bifoga skriftförteckningar, som upptaga de behandlade personernas alla arbeten av någon betydenhet och i övrigt lämna hänvisningar, tillräckliga för vinnande av fullständig kunskap om deras litterära verksamhet.» På sådant sätt kommer verket i sin helhet att gestalta sig rätt omfattande: cirka 22 volymer på 800 sidor varje. För det hela står en redaktionskommitté, upptagande de kända namnen J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück och L. Stavenow, tillfullo borgande för att den höga nivå företaget syftar till skall kunna uppnås och vidmakthållas. Som redaktör fungerar dr Bertil Boëthius, vars arbetsförmåga och forskarduglighet redan gjort sig fördelaktigt kända. Arbetets utkomna första häfte (Abelin—Adlersparre, 160 sid., pris 7 kr.) framträder i ett rentav ståtligt skick, angivande den mer än vanligt förnämliga prägel man velat giva det. Den illustrativa utstyrseln betecknas med skäl såsom »enastående»: de allra flesta biografier åtföljas av porträtt, en del t. o. m. av tvenne, och reproduktionen har genomgående utfallit väl. Ytterligare fäster man sig vid de (med finare stilsort tryckta) bibliografiska förteckningar och källförteckningar, som placerats efter biografierna och som, förutom att de meddela forskaren en förträfflig handledning, avse att i fråga om de behandlade personernas skriftställarverksamhet ersätta bristen på ett författarlexikon.

I det utkomna häftet ingå ett par levnadsteckningar över i Finland födda eller här verksamma män, därav tvenne (Daniel Achrelius och Abraham Achrenius) författade av doc. G. Castrén. Över huvud torde i planen ingå medtagande av sådana personer från vårt land, vilkas verksamhet i huvudsak infallit före 1809. Ett större intresse för finländska läsare erbjuder i detta häfte biografien över C. J. Adlercreutz, författad av läroverksadjunkten dr A. Grade. Biografien är synnerligen förtjänstfullt gjord, lugnt kritisk och vederhäftig. Genom anförande av fakta och talrika citat låter förf. föremålets karaktär och handlingssätt framstå i klar dager, varvid den militära och politiska ledarepersonligheten h. o. h.

får träda tillbaka för den plikttrogne ämbetsmannen och den redlige kärnkarlen. Den detaljanmärkningen kan dock göras, att en del finska ortnamn, för vilka en vedertagen svensk biform icke finnes, återges i den väl besynnerliga form de äga i äldre handlingar eller tryck och vilken icke numera är gängse. (Även kunde ju Svenska Litteratursällskapets i Finland benämning gärna återges åtminstone med stort S i »svenska»!). — Längre biografier förekomma ytterligare över Abrahamus Andreae Angermannus, A. T. Adelswärd, Adler Salvius m. fl. — Man fäster sig vid, att åtskilliga bland porträtten erhållits från Statens historiska museum i Helsingfors.

Biografisk litteratur. Under de senaste tvenne åren har den svenska biografiska litteraturen i vårt land riktats med anmärkningsvärt många, även omfattande och betydande verk. M. G. Schybergsons märkliga *Levnadsteckning* över C. G. Estlander (Sv. Litteratursällsk:s skrifter nr. 131, 592 sid., Helsingfors 1916), vilken beklagligtvis icke i denna tidskrift kunnat bliva föremål för en fristående anmälan, har under formen av en särdeles fängslande biografi skänkt oss en närmare kännedom om de politiska strömningarna, synnerligast på ungdomligt håll, under 1850-talet, om de första brytningarna i språkfrågan inom studentvärlden och yngre akademiska kretsar på 1860- och 1870-talen, om de svenska strävandenas tidigaste starkare framträdande och deras orientering sedermera i riktning mot de kulturella traditionernas tillvaratagande och utveckling, om Finsk Tidskrifts och Svenska Litteratursällskapets grundande, m. m. — Edv. Hjelt har bidragit med en volym benämnd *Otto E. A. Hjelt, hans liv och gärning* (304 sid., ill., Söderström & C:o, Helsingfors, 1916), vari vi erhålla en sympatisk bild av levnadsteckningens föremål, den ända in i sin mycket höga ålders vinter outtröttligt flitige och verksamme vetenskapsmannen-naturforskaren, läkaren och universitetsläraren. Ett större intresse erbjuda de kapitel som behandla H:s nära beröring med den pietistiska rörelsen, hans övergång till fennomanien och hans strävan för den allmänna hälsovårdens höjande. — Helena Westermarck utgav redan år 1916 första delen av ett arbete rörande vår nyare kulturhistoria benämnt *Elisabeth Blomqvist, hennes liv och gärning* (251 sid., ill., Söderström & C:o, Helsingfors 1916). En andra, avslutande del har sett dagen till julen detta år (237 sid., register). Vi hoppas kunna återkomma. — R. A. Wredes monumentala biografi över *Matthias Calonius*, författad enligt uppdrag av juridiska föreningen i Finland (443 sid., ill., Söderström & C:o, Helsingfors 1917), skola vi inom kort bliva i tillfälle att utförligare beröra. — Sist så gott som först må nämnas det största av alla hithörande verk: E. G. Palméns synnerligen omfångsrikt tilltagna *Levnadsteckning till hundraårsminnet av J. Ph. Palmén*, vars första del (495 sid.) utkom redan 1915, den senare

(sid. 496 till 1180 +39 s. register, ill.) av orsaker, som icke berodde av förf., i sin helhet först under hösten 1917. Envar som önskar sätta sig in i vårt lands universitets-, kultur- och även politiska historia erbjuder det digra arbetet en rikedom på upplysningar. Avsikten är att i denna tidskrift göra det till föremål för en fristående anmälan.

Urkundspublikation. Under våren 1917 utsände Finlands Statsarkiv en ny volym (V) av serien *Bidrag till Finlands historia,* i tryck utgivna av Reinh. Hausen (529 sid., Helsingfors 1917). Volymen omfattar »spridda urkunder från tiden 1571—1589», uppgående till ett antal av 546 nummer. Handlingarna belysa förvaltningen i Finland, adelns gods och förläningar, krigsfolkets underhåll, m. m., varjämte förekomma åtskilliga utförligare redogörelser för krigsoperationerna mot Ryssland. Av intresse äro ock en trohetsförsäkran av krigsbefälet i Finland till kon. Johan, daterad d. 28 febr. 1587, ävensom en serie handlingar från mötet i Reval i sept. 1589, hänförande sig till adelns och krigsbefälets strävan att avstyra kon. Sigismunds återvändande till Sverige. Bandet avslutas med en bilaga, upptagande »förteckningar öfver jungfru Philippa Eriksdotter Flemings kvarlåtenskap på Yläne gård 1578 (?) samt 1582 (1591)», erbjudande åtskilligt av kulturhistoriskt intresse. De återgivna urkunderna äro hämtade ur Svenska riksarkivet, Kungl. biblioteket i Stockholm, Finlands statsarkiv, Revals stadsarkiv m. fl. offentliga samlingar.

Genealogiska samfundet. Det livaktiga nya samfundet, som bildades i januari 1917, har redan till slutet av samma år fått färdig sin första *Årsskrift* (I, 89 sid., Helsingfors 1917). Volymen inledes med ett företal av Axel Bergholm, behandlande släktforskningens betydelse. Bland det tiotal uppsatser som i övrigt utfylla häftet framhålla vi en artikel (på finska) av K. Grotenfelt behandlande biskop Paul Juustens talrika äldre och nulevande avkomlingar och uppräknande de betydande kultursläkter, som härstamma från honom; vidare tvenne bidrag av Jully Ramsay, det ena benämnt »ett släkthistoriskt minne från Pyttis» och behandlande Joakim Jakob Sievers', stamfader för en av de ryska grevliga ätterna med detta namn, en tid med sina barn bosatt i Pyttis, och hans efterkommandes öden, det andra ägnat Matthias Calonius såsom släktforskare och de icke alldeles värdelösa anteckningar han som sådan efterlämnat; vidare må nämnas en av T. Carpelan meddelad utredning om släkten Ilmoni-Granits ursprung (från Karislojo sockens förste kyrkoherde Olaus Caspari, i början av 1600-talet), »bidrag till släkten Procopaeus' äldsta historia» (från Hämmäis by i Uskela, namnet framträder på 1650-talet) av A. Wilskman, ävensom en vidlyftigt dokumenterad under-

sökning om »släkten Borgs förfäder» (förste kände stamfar löjtnanten Carl Borg f. 1686, d. 1730 l. 1731) av E. Granit-Ilmoniemi (på finska). En större uppmärksamhet tilldrager sig en uppsats (på finska) av G. Suolahti behandlande de österbottniska prästsläkterna (»Pohjanmaan pappissuvut, muutamia näkökohtia»). Förf. har givit sin studie den märkliga sociologiska riktning som alltmer begynt framträda i hans forskningar. Han framhäver, att ända intill 1600-talets begynnelse de österbottniska prästerna regelbundet rekryterades bland sydvästra Finlands förmögna borgar- och prästsläkter. Men vid mitten av det nämnda århundradet framträder den för landskapet typiska stamtruppen av infödda (ursprungligen delvis även från Sverige inflyttade) prästsläkter fullt utbildad. Hos denna är en stark hembygdskänsla utvecklad, ända därhän, att under Karl X:s och Karl XI:s tid till regeringen framställes fordran på att vid prästtjänsters besättande landets »egna barn» borde äga företräde, något som även styrelsen synes låtit sig angeläget vara att rätta sig efter. Och dessa specifikt österbottniska, inbördes (Sursillarna!) på mångfaldigt sätt befryndade prästsläkter visa sig därjämte äga en ytterst ringa rörlighet (i Limingo sitta Lithovius'ar i 7 släktled), vadan de sålunda erhålla en starkt lokal prägel. Först stora ofreden medför häri delvis en förändring, till stor del dock blott yttrande sig i att en del nya släkter söderifrån kommande intaga vissa av de gamlas platser. —— Årsskriften upptar slutligen en förteckning över samfundets medlemmar, uppgående till ett antal av 200. Svenska och finska språken användas i arbetet omväxlande men såsom det synes något osystematiskt. Oavsett detta är Genealogiska samfundet obetingat att lyckönska till sin första publikations framträdande.

Till Redaktionen insända skrifter:

Finlands svenska folkdiktning, I. B. Sagor i urval. Första bandet, utgivet av Anders Allardt. Skrifter utg. av Sv. Litteratursällsk. i Finland CXXXVI; VII+523 sid. (register o. ordförklaringar), Helsingfors 1917.

Den norske kirkes Mindeskrift ved reformationens 400-aars-jubilæum aar 1917. (Utg. av Oluf Kolsrud.) 8+211 sid., Kristiania 1917.

To og tredive Prædikener holdt i aarene 1578—1586 av M. Jens Nilssøn fjerde evangelisk superintendent over Oslo och Hamar stifter. Med en inledning av Andreas Brandrud och Oluf Kolsrud. (Kristiania-universitetets program för höstterminen 1917). VIII+514 sid. (facsimiler). Kristiania 1917.

Joh. Ax. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, med särskild hänsyn till den kamerala indelningen.* Första delen, VI+400 sid., tredje delen, häft. 1 (tabeller), 48 sid., Stockholm, 1917. (Meddelanden fr. sv. riksarkivet, ny följd II:6).

Årsskrift I, utgiven av Genealogiska samfundet i Finland, 89 sid. (1 bilaga), Helsingfors 1917.

Helsingfors 1918. Mercators tryckeri

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR FINLAND

ÅRG. 3

1918

UTGIVEN AV P. O. von TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS 1918
MERCATORS TRYCKERI A. B.

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

